

MARIA CURIE-SKŁODOWSKA UNIVERSITY

**DEVELOPMENT AND MODERNIZATION
OF THE LEGAL SYSTEMS OF EASTERN EUROPE:
EXPERIENCE OF POLAND AND PROSPECTS
OF UKRAINE**

Volume 3

Collective monograph

Lublin, Poland
2017

UDC 340.15(438+477)
LBC 67.022(4Pol+4Ukr)
D 64

*Recommended for publication
by the Academic Council of Maria Curie-Skłodowska University*

Editorial Board:

dr hab. **Arkadiusz Bereza**, prof. nadzwyczajny, Prorektor ds. Ogólnych UMCS;

dr hab. **Andrzej Wrzyszczyk**, prof. nadzwyczajny, Prodziekan Wydziału Prawa i Administracji UMCS;

prof. dr hab. **Wiesław Skrzydło**, prof. zwyczajny Katedra prawa konstytucyjnego Wydziału Prawa i Administracji UMCS;

dr hab. **Beata Jeżyńska**, prof. nadzwyczajny, Kierownik Katedry Prawa rolnego i gospodarki gruntami Wydziału Prawa i Administracji UMCS.

The authors of articles usually express their own opinion, which is not always comply with the editorial Board's opinion. The content of the articles is the responsibility of their authors.

Development and modernization of the legal systems of Eastern Europe: experience of Poland and prospects of Ukraine: Collective monograph. Vol. 3. Lublin: Izdawnictwo "Baltija Publishing", 2017. 372 p.

CONTENTS

Василина Н. В. Процесуальний договір як показник модернізації правової системи України	2
Vasylchenko O. P. The rule of law and constitution making under the umbrella of post-conflict reconstruction. Lessons for Ukraine	17
Golubieva V. O. Some theoretical and legal aspects of harmonization of the legislation of Ukraine in the context of the European Union association agreement (exemplified by VAT)	35
Guliyev Arif Jamil, Kelbas N. S. The formation of anti-terrorism norms through the «prism» of determinism as a foundation for de lege ferenda: the perspectives of law improvement	56
Джабраїлов Р. А., Малолітнева В. К. Принципи справедливості й неприпустимості локальних економічних ефектів і їх вплив на реалізацію господарсько-правових норм у сфері публічних закупівель	70
Ільченко Г. О. Розробка комплексної моделі правового регулювання страхового ринку України в контексті євроінтеграційних процесів	84
Притика Ю. Д., Круковес В. В. Договір про цивільне партнерство: досвід європейських країн і перспективи запровадження в Україні	100
Kudriavtseva O. M. Development of local democracy as an important component of the reform of local self-government (on the example of modern Ukraine)	115
Луценко О. Є. Соціальний вимір правової системи України	132
Мирошниченко Ю. М. Тактика суду в системі криміналістики	147
Nalyvaiko L. R., Oliynyk V. M. Theoretical and legal basis of the interaction of judicial authorities and the civil society institutions: foreign experience	165
Nevidoma N. V. Commitment of a Crime by an organized group: comparative juridical inquiry	182
Nykytchenko N. V., Milevska A. O. Medical services in the context of health care reform in Ukraine	200
Новак А. М., Баштанник В. В. Адміністративно-правові засади формування та реалізації національної антикорупційної політики: досвід Польщі й особливості України	215
Ogneviuk A. Z. The reform of national intellectual property rights protection system in Ukraine in accordance with its eurointegration strategy	246
Piddubnyi O. Y., Piddubna D. S. Legal system in the context of the formation of environmentally friendly economic management system and the development of biotechnologies	262
Синявська О. Ю. Партнерство поліції й населення – засади взаємодії	351

Василина Н. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правосуддя
Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ДОГОВІР ЯК ПОКАЗНИК МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Анотація

Питанням визначення правової природи процесуального договору, а також його місця в цивільно-правовому механізмі судового захисту приділяло увагу не одне покоління вчених. Водночас значна кількість договорів, такі як мирова угода, укладена до початку судового розгляду, а також під час здійснення судочинства, медіаційна угода, угода про визначення підсудності, третейська угода тощо, для більшості залишаються угодами зі сфери досліджень матеріального права без зарахування їх до механізму судового захисту. На нашу думку, такий підхід є не виправданим, зокрема, з погляду правозастосування. Задля правильного сприйняття правової природи процесуального договору в цивільному судочинстві необхідно розуміти, що цивілістична процесуальна наука, безумовно, пов'язана із цивілістичними дослідженнями, є одним із її складників. Варто також наголосити, що законодавчі зміни покликані відобразити природну еволюційність суспільних відносин. Водночас такі законодавчі зміни спонукають до нових досліджень, що з ними пов'язані. Актуальність наукових досліджень правової природи договірних форм регулювання процесуальних правовідносин зумовлена сьогоднішнім оновленням правил цивільного судочинства та запровадженням спрощених і більш адаптованих до сучасності правил здійснення правосуддя.

Вступ

Правова наука розглядає «цивілістик» під кутом дуалістичного сприйняття.

По-перше, як узагальнююче поняття, що вживається для визначення суспільних відносин цивільно-правового змісту, пов'язаних із цивільним правом, проблемами нормативного регулювання майнових та особистих немайнових прав фізичних і юридичних осіб і практикою цивільних правовідносин (включаючи сімейно-правові, цивільно-процесуальні та приватні міжнародно-правові відносини). По-друге, як галузь юридичної науки, предметом якої є норми цивільного права; цивільні правовідносини як юридична форма відповідних суспільних відносин, що регулюються цивільним законодавством; юридичні

факти; судова, судово-господарська й адміністративна практика застосування цивільно-правових норм [1, с. 363].

Сучасна *цивільстика* як галузь правової науки, спираючись, зокрема, на діалектичний метод дослідження цивільно-правових інститутів, дає нам змогу з'ясувати сутність і соціальне призначення цивільно-правових норм та інститутів, закономірності й форми їх існування і трансформації. Зазначене, у свою чергу, забезпечує для нас можливість прогнозувати їх подальший розвиток, модернізувати й удосконалювати цивільне законодавство, впливати на правозастосування.

Сучасні цивільно-правові та цивільно-процесуальні відносини розвиваються в геометричній прогресії, за своєю кількістю претендують на лідерство щодо всіх відносин, що виникають у суспільстві.

Як приклад проаналізуємо статистику цивільного, господарського й адміністративного судочинства за 2016 рік.

Так, за даними статистичної звітності, у 2016 році на розгляд місцевих судів перебувало майже **1 млн 200 тис.** позовних заяв, заяв, скарг, подань, клопотань, судових доручень і справ, що розглядаються в порядку цивільного судочинства [2].

У свою чергу, упродовж 2016 року до місцевих адміністративних судів надійшли **215 тис. 339** адміністративних справ, позовних заяв, заяв про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, звернень, клопотань, подань, заяв, у тому числі поданих у порядку виконання судових рішень, судових доручень [3].

Що стосується здійснення судочинства господарськими судами, то на розгляд до місцевих господарських судів надійшло **195,5 тис.** звернень суб'єктів господарювання [4].

Відтак статистичні дані наявно демонструють викладений нами тезис.

Ураховуючи зазначене, можемо констатувати, важливим є забезпечення та гарантування належного правового регулювання цивільно-правових та цивільно-процесуальних правовідносин, зокрема, за рахунок імплементації процедури примирення та процесуальних договорів.

§ 1. Поняття і зміст механізму цивільно-правового та цивільно-процесуального регулювання

Основні засади визначення механізму цивільно-правового регулювання були розроблені ще С. С. Алексєєвим, до сьогодні цей підхід вважається найбільш усталеним і доктринально розробленим. Так, ученим зазначається, що механізмом правового регулювання варто вважати взятую в єдності систему правових засобів, за допомогою

якої забезпечується результативний правовий вплив на суспільні відносини [5, с. 9]. Прихильниками інструментального вчення сформульовано власні доктринальні дефініції механізму цивільно-правового регулювання. Зокрема, О. О. Отрадна визначає механізм цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань як «сукупність цивільно-правових засобів, за допомогою яких забезпечується відновлення порушених прав потерпілого, відшкодування або компенсація заподіяної йому позадоговірної шкоди» [6, с. 17]. Запропонована дефініція яскраво демонструє цивілістичне спрямування досліджень автора. Зокрема, про це свідчить використання автором формулювання «цивільно-правові засоби», відтак мова йде лише про ті правові засоби, що притаманні власне цивільному праву й уособлюють приватноправові характеристики, а також визначення мети, на досягнення якої спрямований зазначений механізм, а саме деліктних зобов'язань. Дещо по-іншому пропонує підходити до визначення механізму правового регулювання договірних відносин у цивільному праві С.О. Погрібний. На його думку, останній являє собою «послідовний ланцюг зміни окремих правових явищ: норма права, що регулює цивільні відносини, юридичний факт – права й обов'язки, що існують у цивільних правовідносинах, які виникли на його підставі, реалізація цих прав і виконання обов'язків, а за необхідності – також і захист порушеного права чи інтересу» [7, с. 43]. На перший погляд може здатися, що С. О. Погрібний не визнає механізм цивільно-правового регулювання як «систему або сукупність цивільно-правових засобів», що є характерним для інструментального підходу. Але ми переконані, що це не зовсім так, оскільки зазначене концептуальне розуміння механізму впливає із самого змісту визначення, запропонованого С. О. Погрібним. Науковець веде мову про «окремі правові явища», до яких зараховує цивільно-правові норми, юридичні факти, суб'єктивні цивільні права й обов'язки, акти їх реалізації, а також засоби захисту порушених цивільних прав та інтересів, які належать до цивільно-правових засобів, що в сукупності утворюють механізм цивільно-правового регулювання. Відтак варто зазначити, що інструментальний методологічний підхід базується на розумінні механізму цивільно-правового регулювання як «системи правових засобів». Цей механізм завжди, незалежно від різних за своїм змістом формулювань, буде підводитися під розуміння його не як процесу, діяльності, а як правового явища, інструменту певного вищого порядку, що охоплює інструменти нижчого порядку для забезпечення процесу цивільно-правового регулювання й досягнення мети останнього. Звідси й назва цього методологічного підходу – інструментальний підхід. Інший підхід, що заслуговує на його аналіз, –

діяльнісний підхід, заснований В. М. Горшеневим. Основною метою діяльнісного підходу є аналіз механізму правового регулювання через призму діяльності уповноважених на те суб'єктів, що спрямовується на забезпечення реалізації приписів правових норм у реальне життя й досягнення мети правового регулювання – відповідного рівня упорядкованості певних суспільних відносин [8, с. 55–56].

Увесь подальший розвиток науки збагатив різноманітність наукових поглядів щодо визначення «правового регулювання», а саме: правове явище [9, с. 20], упорядкування відносин за допомогою права [10, с. 5], формування нормативної бази правовідносин [11, с. 56], установлення певного суспільного порядку [12, с. 133], дія юридичних засобів і соціальних факторів [13, с. 16–17], організаційне втручання у приватноправову сферу [14, с. 21–22], розтягнутий у часі процес [15, с. 32], установлення правових норм [16, с. 43] тощо.

Багатогранність наукових поглядів на розуміння правового регулювання свідчить про певну недостатність актуальної інформації про зміст та особливості механізму правового регулювання, особливо його галузевих виявів, зокрема механізму цивільно-процесуального регулювання.

Підтримуючи погляди В. М. Горшенєва, варто наголосити на тому, що механізм правового регулювання має залежати від змісту правовідносин. Говорячи про цивільно-процесуальні правовідносини, ми визнаємо передусім необхідність окреслення сутності правового регулювання під час розгляду та вирішення матеріально-правових спорів у порядку цивільного судочинства. При цьому, за визначенням Н. І. Авдєєнко, предметом будь-якого правового регулювання є поведінка людини [17, с. 24], а відтак саме поведінку суб'єктів цивільно-процесуальних правовідносин доцільно вважати об'єктом цивільно-процесуального регулювання.

На нашу думку, цивільно-процесуальне регулювання є складником правового регулювання та співвідноситься як частина й ціле. Тобто *якщо правове регулювання є складовою частиною соціального регулювання, то цивільно-процесуальне регулювання є невід'ємним елементом правового регулювання, спрямованим на впорядкування правовідносин, що виникають унаслідок звернення особи за захистом своїх прав у порядку цивільного судочинства, маючи при цьому притаманні для правового регулювання ознаки з урахуванням процесуальних особливостей предмета й методу цивільного процесуального права.*

У свою чергу, цивільно-процесуальне регулювання включає в себе механізм судового захисту.

Зважаючи на це, визначення місця процесуального договору в цивільно-процесуальному регулюванні, а відтак і в цивільно-правовому регулюванні буде не повним, якщо ми не зупинимося на механізмі судового захисту.

На думку С.К. Загайнової, механізм судового захисту починається зі звернення заінтересованої особи до суду за захистом і закінчується набранням рішенням суду законної сили. Механізм судового захисту є лише засобом захисту суб'єктивного матеріального права. При цьому загальний підсумок правосуддя виражається в тексті судового рішення, що набрало законної сили. Надалі автор пропонує говорити про те, що задля виконання судового рішення запускається вже інший механізм, а саме механізм забезпечення виконання судового рішення [18].

Разом із тим, на думку Л. О. Терехової, механізм судового захисту включає такі обов'язкові складники, як можливість звернення до суду, розгляд цієї цивільної справи судом та ухвалення судового рішення; забезпечення можливості усунення судової помилки вищою судовою інстанцією; виконання судового рішення [19, с. 30].

Уважаємо, що право на судовий захист було б досить ілюзорним, якби національною правовою системою не забезпечувалось би остаточне виконання ухваленого судом рішення. Про те, що виконання судового рішення є обов'язковою умовою судового розгляду та вирішення справи з погляду статті 6 Конвенції про захист прав людини й основних свобод [20], неодноразово наголошувалось під час ухвалення рішень Європейським судом з прав людини. Зокрема, у рішенні по справі «Горнсбі проти Греції» від 19.03.1997 р. тощо. Крім того, у випадках невиконання судових рішень щодо питань власності є можливим порушення статті 1 Першого протоколу, наприклад, справа Бурдова й рішення у справі «Тимофєєв проти Росії» від 23.10.2003 [21, с. 215]

Крім того, на користь саме цієї правової позиції свідчать й останні зміни до Конституції України, а саме стаття 129¹ у редакції Закону від 02.06.2016 № 1401-VIII. Зазначеною статтею встановлено, що судові рішення є обов'язковим до виконання й саме держава забезпечує його виконання, а також те, що (на нашу думку, важливо) **контроль за виконанням судового рішення здійснюється судом**. Відтак зміст позовних вимог як спосіб захисту може передбачати вимогу щодо встановлення судового контролю за виконанням рішення.

Відтак ми переконані в тому, що виконання судового рішення є *обов'язковим складником механізму судового захисту*. На підтримку тезисів окремих авторів, що виконання судових рішень належить до виключної компетенції виконавчої, а не судової гілки влади, свідчить те, що отримання задоволення по цивільній справі можливе лише

внаслідок реального виконання рішення, а саме відновлення порушених прав.

Повертаючись до змісту механізму судового захисту, а саме його першого складника, варто зазначити таке.

Проблема доступності правосуддя розглядалася ще в XIX столітті, після проведення в Російській імперії судової реформи 1864 року. На переконання К. В. Арсенєва, мировий суд відповідатиме своєму призначенню лише за умови, коли стане загальнодоступним, зокрема буде дотримано такі умови: близькість суду до населення; відсутність будь-яких обмежувальних форм, які б ускладнювали становище осіб, котрі ведуть тяжбу, чи підсудних; дешевизна провадження [22].

Розуміючи всі сьогоденні недоліки здійснення правосуддя (надмірна перевантаженість суддів, колізійність законодавства, низька платоспроможність населення тощо), ми водночас стверджуємо, що судовий захист є основною конституційною гарантією кожного. Розвиваючи інші процесуальні (процедурні) форми захисту прав, а саме нотаріальну, медіаційну, арбітражну, ми все ж таки виокремлюємо саме судову як всепоглинаючу та універсальну форму захисту, встановлення й визнання прав.

Відтак право особи на звернення до суду є першим складником механізму судового захисту.

Право на судовий захист визначено статтею 55 Конституції України. Крім того, право на захист цивільних прав та інтересів судом також закріплено статтею 16 Цивільного кодексу України [23]. Відтак кожен має право на захист свого цивільного права в разі його порушення, невизнання або оспорювання, зокрема, шляхом звернення до суду.

Розглядаючи питання механізму судового захисту, маємо зазначити тенденцію до гармонізації основних правових інститутів цивільного процесу зарубіжних країн. Зазначене є результатом зближення судових систем із одночасним збереженням національних особливостей. Результатом такого зближення є й інтерес, що зростає, до інших, несудових, форм вирішення, врегулювання спорів, процедур примирення тощо. Зокрема, передбачаючи змагальність як один із основних принципів сучасного цивільного судочинства, законодавець цілком виправдано йде шляхом упровадження й інституту примирення сторін цивільної справи на різних стадіях цивільного процесу.

Підставою для виникнення цивільно-процесуальних відносин є факт звернення особи з відповідною заявою до суду. Саме із цього моменту й запускається механізм судового захисту.

Для провадження у справі до судового розгляду характерним є з'ясування можливості врегулювання спору до початку судового розгляду. Із цією метою суд з'ясовує: чи не відмовляється позивач від

позову, чи визнає позов відповідач, чи не бажають сторони укласти мирову угоду або передати справу на розгляд третейського суду [24].

Щодо тенденцій законотворчої діяльності щодо вдосконалення цивільного судочинства варто зазначити, що аналогічні положення містяться в статті 198 проекту Цивільного процесуального кодексу України. Водночас, окрім уже означених тут питань, суд також наділяється правом установити наміри сторін щодо проведення процедури врегулювання спору за участю судді [25].

Зважаючи на те, що процедура примирення сторін за участю судді відбувається на стадії підготовки до судового розгляду, зазначені відносини є цивільно-процесуальними, а відтак є обов'язковими в механізмі судового захисту.

Відповідно до чинної сьогодні редакції Цивільного процесуального кодексу України, сторони мають право на укладення мирової угоди незалежно від стадії цивільного процесу. Метою мирової угоди є врегулювання спору між сторонами на основі взаємних поступок щодо власних прав та обов'язків у межах предмета позову. Завданням же суду є перевірити умови мирової угоди на їх відповідність закону, а також установити, чи не порушуються ними права, свободи або інтереси інших осіб. Якщо ж судом будуть установлені зазначені порушення, суд зобов'язаний постановити ухвалу про відмову у визнанні мирової угоди і продовжити розгляд справи по суті. Так, Дніпровським районним судом Дніпропетровської області 16 травня справа № 175/4578/16-ц постановлена ухвала про відмову у визнанні мирової угоди в цивільній справі про звернення стягнення на предмет іпотеки. Свою відмову суд обґрунтував, зокрема, тим, що зазначена мирова угода, її зміст не відповідають вимогам цивільного законодавства, крім того, враховуючи предмет і підстави позову, суд дійшов висновку, що умови мирової угоди суперечать закону, оскільки спірне майно є предметом договору іпотеки, посвідченого приватним нотаріусом Дніпровського міського нотаріального округу, на підставі якого майно також перебуває під заборонаю відчуження та під арештом на підставі постанови старшого державного виконавця Бабушкінського ВДВС м. Дніпропетровськ ГТУЮ у Дніпропетровській області, а відтак у суду відсутні правові підстави для визнання й затвердження мирової угоди [26].

Отже, результатом примирення сторін за допомогою судді є укладена ними мирова угода, затверджена судом. При цьому саме мирова угода є засобом розв'язання юридичного спору. У свою чергу, ухвала суду про затвердження укладеної сторонами мирової угоди є безумовною гарантією законності та юридичної вірогідності досягнутих домовленостей.

Варто зазначити, що серед інших не менш важливих для запровадження процедур примирення факторів, зокрема суттєвого здешевлення витратної частини сторін спору, майже головною має стати добровільність виконання судового рішення. Саме такою є основна мета укладеної сторонами угоди, а її затвердження судом забезпечує додаткові гарантії її виконання.

Підсумовуючи викладене, ми дійшли висновку, що цивільно-процесуальне регулювання передбачає механізм судового захисту, який складається з *права на звернення до суду; права на судове примирення сторін; права на ухвалення судового рішення; права на перегляд судового рішення з метою усунення судової помилки; права на своєчасне виконання судового рішення.*

§ 2. Мирова угода як вид процесуальних договорів

Визнанню мирової угоди одним із видів процесуальних договорів приділено недостатньо уваги, зокрема не розкритими залишаються питання її процесуальної змістовності.

Серед вітчизняних і зарубіжних учених, які приділяли увагу вивченню тому чи іншому питанню, пов'язаному з порушеною нами проблемою, варто виділити таких як А. О. Абрамова, М. Г. Александров, С. С. Алексеев, В. Н. Ануров, В. М. Горшеньов, С. Я. Зінченко, О. С. Іоффе, О. Я. Кархут, А. В. Коструба, Ю. В. Кривицький, Н. С. Кузнецова, С. А. Курочкін, С. М. Кушнір, О. В. Малько, М. І. Матузов, М. М. Новікова, О. О. Отрадна, С. О. Погрібний, Ю. Д. Притика, Д. І. Рогов, О. М. Родіонова, В. В. Сидоренко, О. Ф. Скаун, Т. І. Тарахонич, В. Н. Шабалін, В. Л. Яроцький та інші. Однак, незважаючи на це, деякі питання фундаментального значення досі залишаються невирішеними й дискусійними.

Сьогодні цивільне судочинство України передбачає можливість укладення мирової угоди сторонами по справі на будь-якій стадії цивільного провадження.

Відповідно до статті 175 Цивільного процесуального кодексу України, мировою угодою варто вважати укладену сторонами спору за спільною заявою до суду, угоду з метою врегулювання наявного між ними спору на основі взаємних поступок. При цьому варто наголосити на тому, що предмет такої мирової угоди не може виходити за межі предмета позову й повинен стосуватися виключно прав та обов'язків сторін.

Правова природа мирової угоди в цивільному судочинстві не має єдиного доктринального підходу.

Деякі науковці схиляються до позиції визначення мирової угоди з погляду матеріально-правового підходу, а саме визнання мирової угоди як самостійного виду правочину.

У дореволюційній російській доктрині мирова угода розглядалась як цивільно-правовий договір (Д.І. Мейєр, Г.Ф. Шершеневич, К.П. Победоносцев, В. І. Синайський та інші), а отже, як будь-який договір, який належить до галузі матеріального, а не процесуального права.

Так, Є. В. Васьковський відстоював позицію, що процесуальна мирова угода є, по суті, тим самим, що й цивільно-правова, а тому умови її дійсності повинні обговорюватися за нормами матеріального права й лише форма та процесуальні наслідки мають визначатися процесуальними нормами [27, с. 363].

У свою чергу, М. А. Гурвич указував, що мирова угода є не процесуальним договором, а більш складним юридичним складом, до якого входять цивільно-правова угода та низка елементів процесуального значення [28, с. 10].

Свою позицію більшість науковців аргументували і продовжують аргументувати, зокрема, положеннями Кодексу Наполеона 1804 року [29, с. 96].

Так, статтю 2044 визначалось, що мирова угода є договором, із укладанням якого сторони припиняли спір, що вже виник, або запобігали його виникненню. Також у статті 2052 цього самого Кодексу наголошувалось на тому, що мирова угода має силу судового рішення *для сторін, що їх уклали*.

Водночас варто зазначити, що всі вищезазначені положення не актуальні внаслідок втрати чинності [30].

Разом із цим сьогодні процедури примирення та посередництва, які в результаті передбачають укладання відповідного акта про примирення, обумовлені Цивільним процесуальним кодексом Франції, а саме його розділом VI.

Згаданий розділ має відповідну назву «Примирення та посередництво», передбачає процедуру примирення як за ініціативою суду, так і з власної ініціативи сторін, самостійно або ж за допомогою посередника. Результатом примирення сторін є акт примирення, який містить у собі зміст домовленостей сторін і підписується сторонами й суддею. *Акт примирення має силу судового рішення* [31].

Цивільне процесуальне право Франції уособлює й цивільне процесуальне право та цивільне судочинство. Така єдність забезпечується через сукупність норм позитивного права, що регулюють як організацію, так і юрисдикцію цивільних судів, порядок як звернення за судовим захистом, так і розгляду й вирішення цивільних справ.

Іншим не менш показовим для нас прикладом є Цивільне процесуальне уложення Німеччини, яким визначається, що укладена мирова угода є виконавчим документом. Укладання мирової угоди відбувається шляхом викладення її дослівного змісту в протоколі судового засідання. Загалом варто зазначити достатню ліберальність німецького процесуального законодавства до процесуальних договорів. Диспозитивність цивільного судочинства не заперечує, а, навпаки, визнає й ураховує можливості процесуальних договорів. Головною умовою при цьому залишається непорушність імперативності правил цивільного судочинства. Це стосується передусім процесуальних договорів, що закріплені в Цивільному процесуальному уложенні Німеччини. Водночас правозастосовна практика знає й інші процесуальні договори, зокрема згода на можливий заочний розгляд, договір про засоби доказування та розподіл тягаря доказування, про обов'язок оскаржити судові рішення, про виключення або обмеження виконавчого провадження [32].

Зазначене дає можливість стверджувати, що мирова угода (угода примирення), укладена сторонами й *затверджена судом, є процесуальною дією, вчиненою в межах цивільно-процесуальних відносин та обов'язковою для виконання в порядку, встановленому для судових рішень.*

Наближеною до матеріально-правового підходу є позиція С. Я. Фурси й Є. І. Фурси, які пропонують розглядати мирову угоду як двосторонню угоду між позивачем і відповідачем, під час укладення якої вони фактично заново визначають свої права й обов'язки у спірних правовідносинах [33, с. 144]. Схожої позиції дотримується й Д. Д. Луспенік, який під мировою угодою розуміє досягнуту сторонами в ході судового розгляду під контролем суду й основану на взаємних поступках угоду, що по-новому визначає їхні права та обов'язки [34, с. 159].

Серед послідовників процесуального підходу варто відзначити доктора юридичних наук Р. Е. Гукасяна, який визначав мирову угоду як *процесуальний договір*, мета якого полягає у вирішенні цивільного спору й, відповідно, припиненні цивільного провадження [35, с. 98]

Така позиція заслуговує на увагу, зокрема, зважаючи на визначення поняття «процесуальний договір».

Н. Г. Муратова, М. Ю. Чалишев запропонували теорію процесуальних договорів (угод) як результат поступового стирання кордонів між приватним і публічним правом, під якою розуміється міжгалузеве вчення про сутність цих правових конструкцій. Пояснюється ж така теорія тим, що в межах цієї теорії доцільно спиратися на досягнення цивілістики, теорії права й відповідних процесуальних наук [36, с. 18].

У свою чергу, Ю. Д. Притика визначає процесуальний договір як угоду учасників процесуальних правовідносин, спрямовану на досягнення процесуальних наслідків щодо формування порядку розгляду й вирішення їхнього спору, або самої процедури розгляду такого спору, або щодо результатів вирішення спору [37, с. 200]. Ю. В. Білоусов указує, що мирова угода – це укладена між сторонами та визнана судом домовленість (договір) про припинення спору між сторонами шляхом взаємних поступок, яка стосується їхніх прав, обов'язків і предмета позову [38, с. 138].

Варто зазначити, що, відповідно до проекту Цивільного процесуального кодексу України, право сторін на закриття провадження у справі внаслідок укладення мирової угоди залишено незмінним (*стаття 208 Проекту*).

Сьогодні доктрина визнання мирової угоди актом судочинства, внаслідок якого припиняється провадження у справі, безумовно, має значну кількість прихильників, незважаючи на певну відмінність у поглядах щодо її правової сутності. Значна кількість учених вважає, що мирова угода є договором про вирішення судового спору, який після його затвердження судом є ні чим іншим як *судовим рішенням*. Інші говорять про те, що мирова угода є актом судової влади. Треті переконують, що затвердження мирової угоди надає їй статусу судового акта, забезпеченого виконавчою силою. Деякими авторами робляться спроби обґрунтувати те, що мирова угода є актом, який виникає в результаті діяльності суду [39, с. 75].

У межах дослідження варто наголосити на такому висновку. Натепер мирова угода є документальним відображенням взаємних поступок сторін цивільного провадження, тобто є реалізацією процесуальних прав сторін, що визнається й затверджується судом у межах цього самого провадження, з дотриманням процесуальних норм і набуває сили судового рішення, а відтак є обов'язковою для виконання не лише сторонами, а й будь-якими іншими органами та особами на всій території України.

Безумовним є те, що запровадження інституту процесуальних договорів у цивільному судочинстві, зокрема, є свідченням упровадження механізмів спрощеного судочинства, його компромісної спрямованості й раціонального використання всіх процесуальних засобів, серед яких можна виділити суттєве зменшення фінансового тягаря, скорочення строків на здійснення правосуддя, у тому числі й на виконання судового рішення тощо.

Висновки

У межах дослідження нами зроблені такі висновки.

Цивільно-процесуальне регулювання є складником правового регулювання і співвідноситься як частина й ціле. Тобто якщо *правове регулювання є складовою частиною соціального регулювання, то цивільно-процесуальне регулювання є невід'ємним елементом правового регулювання, спрямованим на впорядкування правовідносин, що виникають унаслідок звернення особи за захистом своїх прав у порядку цивільного судочинства, маючи при цьому притаманні для правового регулювання ознаки з урахуванням процесуальних особливостей предмета й методу цивільного процесуального права.*

У свою чергу, цивільно-процесуальне регулювання включає в себе механізм судового захисту.

Ураховуючи те, що процедура примирення сторін за участю судді відбувається на стадії підготовки до судового розгляду, зазначені відносини є цивільно-процесуальними, а відтак є обов'язковими в механізмі судового захисту.

Результатом примирення сторін за допомогою судді є укладена ними мирова угода, затверджена судом. При цьому саме мирова угода є *засобом розв'язання юридичного спору.* У свою чергу, ухвала суду про затвердження укладеної сторонами мирової угоди є безумовною гарантією законності та юридичної вірогідності досягнутих домовленостей.

Відтак цивільно-процесуальне регулювання передбачає механізм судового захисту, який складається з *права на звернення до суду; права на судове примирення сторін; права на ухвалення судового рішення; права на перегляд судового рішення з метою усунення судової помилки; права на своєчасне виконання судового рішення.*

Мирова угода, укладена сторонами внаслідок реалізації механізму судового захисту, є видом процесуальних договорів і документальним відображенням взаємних поступок сторін цивільного провадження, тобто є реалізацією процесуальних прав сторін, що визнається та затверджується судом у межах цього самого провадження, з дотриманням процесуальних норм і набуває сили судового рішення, а відтак є обов'язковою для виконання не лише сторонами, а й будь-якими іншими органами та особами на всій території України.

Запровадження інституту процесуальних договорів у цивільному судочинстві, зокрема, є свідченням упровадження механізмів спрощеного судочинства, його компромісної спрямованості й раціонального використання всіх процесуальних засобів, серед яких можна виділити суттєве зменшення фінансового тягаря, скорочення

строків на здійснення правосуддя, у тому числі й на виконання судового рішення тощо.

Література:

1. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 1998–2004. – Т. 6 : К–М. – 2004. – 792 с.
2. Судова статистика // Офіційний сайт Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html.
3. Аналітичний огляд стану здійснення адміністративного судочинства у 2016 році // Офіційний веб-сайт Вищого адміністративного суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vasu.gov.ua/sudovapraktika/statistika/analitika_2016_text/.
4. Статистичні показники господарського судочинства // Офіційний веб-сайт Вищого господарського суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.arbitr.gov.ua/pages/408>.
5. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1982. – Т. 2. – 1982. – 360 с.
6. Отраднава О. О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань : [монографія] / О. О. Отраднава. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 328 с.
7. Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України : [монографія] / С.О. Погрібний. – К. : Правова єдність, 2009. – 304 с.
8. Горшенев В. М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе / В. М. Горшенев. – М. : Юридическая литература, 1972. – 256 с.
9. Тарахонич І. А. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії / І. А. Тарахонич // Держава і право : збірник наукових праць. – Вип. 45. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. – С. 12–18.
10. Паскар А. Л. Місце цивільних процесуальних правовідносин у механізмі цивільного процесуального регулювання / А. Л. Паскар // Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. Серія «Правознавство». – Випуск 618. – Чернівці, 2012. – С. 82–86.
11. Гойман В. И. Действие права (Методологический анализ) / В. И. Гойман. – М. : Академия МВД России, 1992. – 182 с.

12. Механизм правового регулирования общественных отношений: теория и практика : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Гродно, 4–5 апреля 2008 г.) / ГрГУ им. Я. Купалы ; редкол. : Р. Н. Ключко (отв. ред.) и др. – Гродно : ГрГУ, 2008. – 399 с.
13. Витрук В. Н. Общая теория правового положения личности / В. Н. Витрук. – М. : Норма, 2008. – 210 с.
14. Civil Procedural Rules and Directions – Incorporating the 66th Update that came into force on 1 October 2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules>.
15. Бахта А. С. Механизм уголовно-процессуального регулирования : дисс. докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А. С. Бахта. – М., 2011. – 518 с.
16. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе / С. Ф. Кечекьян. – М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1958. – 187 с.
17. Авдеенко Н. И. Механизм и пределы регулирующего воздействия гражданского процессуального права / Н. И. Авдеенко. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1969. – 73 с.
18. Загайнова С. К. Судебные акты в механизме реализации судебной власти в гражданском и арбитражном процессе / С. К. Загайнова. – М. : Вольтерс Клувер, 2007. – 400 с.
19. Терехова Л. А. Система пересмотра судебных актов в механизме судебной защиты / Л. А. Терехова. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – 320 с.
20. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_004.
21. Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / за ред. О. Л. Жуковської. – К. : ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. – 960 с.
22. Арсеньев К. Мировой суд в провинции / К. Арсеньев // Вестник Европы. – 1870. – № 1. – 340 с.
23. Цивільний кодекс України // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
24. Цивільний процесуальний кодекс України // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/page4>.
25. Проект Закону про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів // Офіційний веб-портал Верховної Ради України

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415.

26. Ухвала Дніпропетровського районного суду від 16 травня 2017 року // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67715092>.

27. Васьковський Е. В. Учебник гражданского процесса / Е. В. Васьковський. – М. : Зерцало, 2003. – 464 с.

28. Советский гражданский процесс / под. ред. М. А. Гурвича. – М. : Высшая школа, 1975. – 125 с.

29. Євсєєв О. П. Правова природа мирової угоди в господарському процесі / О. П. Євсєєв, І. П. Жигалкін, О. О. Присяжнюк // Проблеми законності. – 2012. – № 120. – С. 94–103.

30. Code Napoléon en 1804 // Le service public de la diffusion du droit [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.legifrance.gouv.fr/initRechCodeArticle.do>.

31. Code de procédure civile // Le service public de la diffusion du droit [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXHT000006070716&dateTexte=20170216>.

32. Цивільне процесуальне уложення Німеччини // Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.gesetze-iminternet.de/englisch_zpo/englisch_zpo.html#p23856.

33. Фурса С. Я. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар : у 2 т. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, С. В. Щербак ; за заг. ред. С. Я. Фурси. – К. : КНТ, 2007. – 1088 с.

34. Луспеник Д. Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції / Д. Д. Луспеник. – Х. : Харків юридичний, 2006. – 480 с.

35. Гукасян Р. Е. Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве / Р. Е. Гукасян. – Саратов : Приволжское книжное издательство, 1970. – 190 с.

36. Муратова Н. Г. О межотраслевой теории процессуальных соглашений: вопросы гражданского права, цивилистического и уголовного процесса / Н. Г. Муратова, М. Ю. Чалишев // Вестник гражданского процесса. – 2012. – № 4. – С. 18–24.

37. Притика Ю. Д. До питання про сутність процесуальних договорів (угод) / Ю. Д. Притика // Право України. – 2014. – № 2. – С. 197–209.

38. Цивільний процес : [навчальний посібник] / [А.В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін.]. – К. : Прецедент, 2005. – 293 с.

39. Рожкова М. А. Договорное право: соглашения о подсудности, международной подсудности, арбитражное (третейское) и мировое соглашения / М. А. Рожкова, Н. Г. Елисеев, О. Ю. Скворцов. – М. : Статут, 2008. – 525 с.

Vasylchenko O. P.,
Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor,
Professor at Department of Constitutional Law,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE RULE OF LAW AND CONSTITUTION MAKING UNDER THE UMBRELLA OF POST-CONFLICT RECONSTRUCTION. LESSONS FOR UKRAINE

Summary

The article explores one of the elements of the post-conflict settlements – the rule of law with an emphasis on constitution-making in the political and governance transition. The article examines the notion of the rule of law and constitution-making process and draws specific general features that could be taken into account in the course of constitution making. It arrives at a conclusion that there is no single scenario for a nation to rebirth but recommendation of experts in the area and accumulated experience of other countries may serve a framework for action. The article also discusses the obstacles that block the way to sustainable peace building in Ukraine are enormous. The conflict scenario is problematic as the conflicts in Ukraine combine elements of traditional inter-state warfare, an intra-state violent conflict at the same time. A range of hybrid means of warfare are deployed and complex domestic challenges have to be faced and overcome. This contribution reflects on how a focus on an inclusive and effective constitution-making process can aid to bringing transformation to the society and lasting peace to the country.

I know no safe depository of the ultimate powers of the society but the people themselves; and if we think them not enlightened enough to exercise their control with a wholesome discretion, the remedy is not to take it from them, but to inform their discretion by education. This is the true corrective of abuses of constitutional power
T. Jefferson [1]

The consolidation of peace after the war is a long process; consolidation of democracy – even longer. There are no quick solutions. In the end, the strengthening of peace in any country depends on the people of this country. Only they must determine the path to peace, and the international community can only help them
L. Brahimi [2]

There is no single way to create the constitution
M. Brandt [3]

Introduction

The challenges faced by countries in crises and post-conflict situations in general are complex. The situation is however even less optimistic, when the conflict is ongoing even though in a latent phase. In connection with the aggression of the Russian Federation against Ukraine, which began in early 2014, the issues of post-conflict settlement became extremely important for the country. On the one hand, the Russian-Ukrainian conflict is truly unique and unveils the systematic changes in the global and European security architecture, and on the other hand, it is a yet another armed conflict occurring in the world along with many others.

This article addresses a complex phenomenon of the post-conflict settlement reconstruction. Noting that neither international law nor international relations have developed universal approaches or principles that could be applied in the aftermath of any armed conflict, the author attempts to bring forward best practices and doctrinal views on the issue.

The paper points out one of the key elements of post-conflict peace building – the role of law with an emphasis on constitution-making in the political and governance transition. The author outlines that in order for the constitution to be credible and stable, most of the representatives of the civil society and different stakeholders must bring their ideas forward and get involved in the process of its creation or amendment. In the end, the constitution must be a document that unites, not divides. Therefore, it is very important that those who develop, implement and maintain the constitutional process, focus not only on the rapid achievement of the ultimate goal, but proceed from the standpoint of the importance of the road to this very goal, in other words the process itself. Gathering people together, building trust and developing mutual responsibility and initiative take time, but it is always worth the effort.

Moreover, this article focuses on the post-conflict settlement in Ukraine, which is also relevant in connection with the occupation of part of the Ukrainian territory by the Russian Federation under and the implementation of information aggression by Russia, which had a significant impact on temporarily uncontrolled territories of Ukraine.

1. Peace-building as the number one priority following every conflict

Different grounds may give rise to both international and non-international armed conflicts. Often social dissatisfaction with the state of affairs may lead to unrest and even sporadic violence and should the state fail to protect human rights and punish those responsible for violating those rights, a genuine conflict may erupt. Discrimination, corruption and abuse of power by the authorities, law enforcement agencies and armed forces in many cases contribute to inflaming and aggravating conflicts and further complicating the restoration of friendly relations in the end of the conflict. It is fair to say that injustice literally forces people to take up arms.

One may state that any military conflict (or war) can hypothetically end in one of two scenarios below:

- a final resolution of a complex of irreconcilable contradictions, claims, grievances, that is, the victory of one of the parties, and then the opposing party fulfils all the conditions and requirements of the winner (unconditional victory);

- a solution (as a rule, temporary) of problems between the parties to the conflict on various grounds, and then diplomats and politicians join the efforts of the agents who with the help of international mediators are expected to reach a compromise satisfying all parties.

Obviously, in the first case, no settlement of the conflict by definition is required. The winner imposes his will on the losing side, and the latter, if allowed, can get down to «licking wounds», restoring the economy and solving social problems.

In the second case, a post-conflict settlement is required, which covers virtually all spheres of life and activities of war-affected actors. This is an incredibly difficult task, because the nature of modern armed conflicts is sometimes very difficult to qualify due to different sides taking under cover part in the hostilities. Nevertheless, this is exactly the scenario which is mostly common.

Various studies held within the latest twenty years on recent conflicts prove that about half of conflicts resume in one form or another following even when their «hot» phase is over. This fact evidences that regrettably not the achievement of a truce or even formal peace should be the ultimate goal of conflict resolution – it is the achievement of a stable peace and the elimination of the causes of the conflict should be number one priority [4]. This is the case of peace building playing a key role in international peacekeeping.

In international practice, there are four forms of international «peacekeeping» activities «on ways of strengthening and making more efficient within the framework and provisions of the Charter the capacity of the United Nations» [5] as UN Secretary-General Boutros Boutros-Ghali

brought them forward in 1992 «An Agenda for Peace»: Preventive Diplomacy, Peacemaking, Peacekeeping, and Post-Conflict Peace-building [5]. Although these four forms of peace-making measures are applied at different phases of the conflict, they are closely interconnected.

Usually, peace-building is defined as comprehensive activities of international actors and national stakeholders in order to support social, political, professional, religious, or any other active groups or structures that will contribute to the consolidation of peace and the prevention of a recurrence of conflict [4]. Peace-building is intended to increase trust between the parties and can have many common features that are also inherent in preventive diplomacy.

However, both forms of international intervention have different goals: preventive diplomacy is aimed at preventing the crisis, while peace-building targets at avoiding a recurrence of the crisis. In general, over the past decade, the peace-building has been mostly understood as a concept of multilevel systemic activities which last a certain period of time and aim at working out to eliminate the underlying causes of conflict and creating structures that can provide a culture of dialogue and peaceful settlement of disputes. Such activities may include a variety of measures starting from lessons of reconciliation and mutual understanding to equitable distribution or access to resources, reform of the constitutional system, the fight against corruption in law enforcement bodies or holding of fair and transparent elections, gender equality, elimination of various forms of discrimination, etc.

However, as it has been noted above, the termination of open violence as a result of a peace agreement or a military victory does not mean peace. Cessation of violence is rather a so-called «post-conflict» situation, which involves the creation of «new opportunities that can be used or discarded» [6, p. 15]. The international community can play a crucial role in encouraging or combating peace process and building peace. The United Nations, the OSCE and non-governmental organizations (International Institute for Democracy and Electoral Assistance, International Republican Institute, Carnegie Endowment for International Peace etc.) play an increasingly important role in the restoration of peaceful life and overcoming the consequences of armed conflicts [7].

Post-conflict regulation is aimed at helping states and societies scattered by war and preventing the renewal of hostilities. The adjustment mechanism combines peacemaking with elements of nation-building, humanitarian action, transitional justice and recovery. However, such measures could imply the strengthening or restoring certain political, economic and social structures destroyed during the war.

Peace-building is usually a long and difficult process that requires a review of the doctrinal, ideological foundations on which one or another

community was founded during the conflict, which may to some extent preconditioned the conflict itself. The turning point marking the success if the whole process is finally reached when the negative perception of the adversary accumulated in the society in the result of the mobilization during the conflict is reversed. Only when the enemy becomes a human being in the eyes of the society in transition who also makes mistakes and can/should receive pardon and support, only then the truce begins to gain signs of a sustainable peace. Equally important is the settlement of the economic or political-ideological causes of the conflict: sustainable peace is only achieved when a mutually beneficial balance of interests is attained and once warring parties consider it to be fair [4, p. 2].

The main idea of the concept of post-conflict regulation is to eliminate the main causes of war and to create conditions for a stable and lasting peace. To achieve such changes there is a need to ensure political certainty, unique strategy, significant resources and coordinated, coherent and integrated approach to planning and enforcing. Last but not least important is to know the background and the preconditions of the process before launching it. Considering the variety of post-conflict regulation scenarios, it is difficult to develop general practice standards or guidelines for post-conflict management and peace-building. Even the UN Commission on peace-building, created in 2005 by the Security Council and the UN General Assembly, focuses on the formulation of strategies with noting the specifics of every particular state [8].

Leaving out of the scope of this piece the above mentioned preventive diplomacy, international peace-making and peace-keeping, for the purpose of the present research we deem it vital to define the notion of post-conflict reconstruction. As it has been mentioned in the outset, today there is no single universally accepted concept and definition of post-conflict reconstruction. Norwegian sociologist Johan Vincent Galtung, who studies the nature of conflicts and everything that is associated with conflicts, has identified all the main objectives after the conflict phase of peace in a positive and negative sense (positive and negative peace). Peace in its negative sense – is the absence of direct and organized violence between groups of people or countries. Positive peace means the establishment of sustainable peace through cooperation between states or groups of people and the eliminations of the main causes of the conflict [6, p. 15].

The concept of post-conflict settlement is similar to the concept of building peace or peace-building, but the former has a broader meaning. According to the definition proposed by Johan Vincent Galtung, post-conflict regulation or peace-building is a comprehensive concept that is composed of and contains a set of processes, approaches and conditions designed to turn a conflict into stable peaceful relations. Thus, the term

applies to a wide range of events and activities that precede or come after the formal onset of the peace [6, p. 15].

Post-conflict settlement is practically unreachable today in the format of participation of only direct parties to the conflict (Ukraine is a vivid example, which is discussed below), even with the presence of goodwill of the latter and with international peacekeeping assistance. The fate of the settlement of the internal conflict, not to mention the interstate military conflict, often turns out to be in the sphere of interests of some external players, who are able to exert the most serious and sometimes decisive influence on the course and outcome of any political crisis or conflict.

2. Constitution as the pillar stone of the peace-building process

In this regard, the question of the fundamental possibility of settling ongoing and avoiding potential military conflicts arises. Everything depends on what kind of meaning is put into the concept of «post-conflict settlement». The post-conflict resolution basically covers «reviving activities» in most crucial sectors. We believe that the utmost importance should be given to dealing with the legal sector and its core – constitution. In other words, one of the key blocks forming the essence of post-conflict resolution is *restoring the rule of law*.

In his 2004 report on the «Rule of law and transitional justice», UN Secretary General Kofi Annan described the rule of law as a concept at the very heart of the Organization's mission. It refers to a principle of governance in which all persons, institutions and entities, public and private, including the State itself, are accountable to laws that are publicly promulgated, equally enforced and independently adjudicated, and which are consistent with international human rights norms and standards. It requires, as well, measures to ensure adherence to the principles of supremacy of law, equality before the law, accountability to the law, fairness in the application of the law, separation of powers, participation in decision-making, legal certainty, avoidance of arbitrariness and procedural and legal transparency [9].

This definition outlines key conceptual and practical problems associated with establishing the rule of law in the context of post-conflict regulation.

The rule of law is increasingly becoming the focus of authoritative international forums as the international community sees it as a universal compass in resolving interstate and internal conflicts, especially in the context of a lack of legal framework for resolving a conflict or dispute.

It is claimed that the rule of law should become the core ground for the post-conflict reconstruction. Understanding how the legal sector of the state actually worked before and after the conflict, as well as how it should function in establishing the rule of law, should be the main feature of any

reconstruction processes in the framework of general peace-building. This is an extremely complex area; therefore, the respective activities should be conducted with the participation of experts, including in constitution law, who can analyze the roles of various key representatives of the justice sector – judges, prosecutors, lawyers, court administrators, police officers, prison officials, and ministries such as ministry of justice, ministry of internal affairs and ministry of defence [10]. It is always advisable to attract the representatives of the civil society and scientific circles to the process.

In the heart of every legal system lies a constitution. In a lot of cases this supreme law requires revision, rewriting or even adoption to ensure an effective peace and security. We deem it necessary to reflect on the essence of the constitution. Improving the process of drafting a constitution and implementing constitutional support is crucial for peace-building efforts in the twenty-first century despite the fact that most of states already have their constitutions. Today we still live in an era of constitution-making – more than half of nearly two hundred national supreme laws in force have been revised or drafted over the last thirty years [2]. Annually about twenty reforms are being carried out and new constitutions are adopted, most of which are part of the process of peace-building in countries which are torn apart by wars or severe economic or social crisis [2]. At the same time, there is no widely shared definition of constitution-making or a broad consensus on what it should entail. One objective of reaching a more clearly defined and accepted concept of the field of constitution building is to align discussion more on providing effective international support to constitution building processes [11].

International non-governmental and human rights organisations extract a lot of efforts to clear the air on this issue. For instance, the *International Institute for Democracy and Electoral Assistance* (IDEA) in its latest brief on constitution sums up the basic approach to understanding a constitution in the *practical* dimension:

«A constitution is a body of basic laws and principles that describes the general organization and operation of the state and contains fundamental principles and norms that underlie and guide all government action.

Given the fundamental nature of a constitution and its role in laying a groundwork to shape and support the state, a constitution is usually expected to be long-standing and somewhat difficult to change or undo. A constitution is simultaneously a legal, political, and social instrument. Legally, it enshrines human rights and creates a predictable legal landscape. As a supreme or higher law, its provisions provide a framework under which all regulations, legislation, institutions, and procedures operate. It articulates the rights of citizens that institutions, procedures or legislation must not infringe, and which the state must strive to ensure. Politically, it establishes,

distributes and limits governmental power and provides mechanisms for deliberating and deciding on public policy. Socially, it may reflect a shared identity or civic vision of the state, expressing commonly-held values or foundational principles» [12, p. 8].

Respectively, the concept of constitution building implies:

a) founding new structures as well as redeveloping existing ones as part of an ongoing process;

b) developing and adding long-term value to governance and the political system;

c) reducing exclusivity – many actors can contribute to aspects of «building», such as negotiators, designers, drafters, the people, activists, specialists, public servants and international advisers, among others.

It also means taking a long-term perspective and following an overall aim or design for the «social contract» of government as a whole, rather than occasional changes to deal with highly specific problems. As IDEA puts it: «In contrast, the language of «constitution making» is frequently used with a deliberate emphasis on the drafting and promulgation of a constitutional text. Constitution building is often one element in a larger process of change that affects the constitution. The tendency to identify and favour a «constitution-making moment» means to suggest a process with easy limits. In most cases, however, it is impossible to exclude the history and agreements that led up to a decision to make or re-make a constitution. Constitution building involves steps and sequences, and is not necessarily linear. Which actors are involved at a given time may depend on the sequencing and the stage reached in constitution building» [13].

Therefore, in light of recent developments in the field of the rule of law, the area of constitutions and their implementation has emerged as pivotal for the promotion and application of the rule of law in countries experiencing post-conflict political transitions. Constitutional norms set out fundamental parameters that shape the extent to which rule of law principles are respected across a number of fields including public administration, criminal justice, and adjudication of civil disputes and even the outcomes of informal and customary decision-making processes [14]. Constitutional rules and institutions must be capable of containing the tensions arising from political crises that pit branches of government, political parties, economic interests or even the ethnic or sectarian groups comprising the country's population against each other. The extent to which constitutions are able to uphold rule of law at the 'macro' level, along with human rights norms and democratic principles, is tested in the course of such crises [15, p. 13].

As it has been mentioned above, many constitutions are framed when a conflict is over and this is exactly the case when significant assistance to achieve valuable and comprehensive results is required. There is an

intervention of the international community in the resolution of civil and intra-state conflicts which has led in many cases to external actors extending their roles into constitution building. External intervention in constitution building presents challenges and pressures on these exercises of sovereignty [16]. Perhaps, understanding the evolving roles of international, regional and national actors in moments of constitution-building as well as constitutional crises can help to give greater insights on the impact that constitutional assistance activities can have on respect for the rule of law, including key rule of law aspects such as legality, transparency, accountability and legal certainty.

It is crucial to remember that constitution making is a process and one should consider that it is important to fine-tune the process. While such processes should reflect the sovereign nature of national constitutions, as well as the need for local ownership and sensitivity to the local context, it is also important to understand and recognize the increasingly significant role that international and regional organizations have played in providing technical and normative advice for such processes in post-conflict settings since the end of the Cold War.

The design of a constitution and its constitution-making process can play an important role in the political and governance transition. Constitution making after conflict is an opportunity to create a common vision of the future of a state and a road map on how to get there. The constitution can be partly a peace agreement and partly a framework setting up the rules by which the new democracy will operate. However, it is utterly important to pay attention to both the contents of norms of the supreme law of the state and the *procedure* of its making.

The international constitutional support used to focus on providing guidance on the content of the constitution without giving due consideration to the *procedural elements of its drafting*. But the backdrop against which the supreme law is drafted in a country devastated by war can play a key role in restoring or strengthening the state and the political system, and in ensuring sustainable peace. The importance is also fuelled by an inclusive process leading to the creation of a consensus-based roadmap, which contributes to a more equitable economic, political and social order. Despite the important role that this process can play, little attention has been paid to the ways of developing and implementing participatory mechanisms and involving citizens in the process of creating a constitution conducive to a lasting peace [2].

An ideal constitution-making process should accomplish several things. For example, it can drive the transformative process from conflict to peace, seek to transform the society from one that resorts to violence to one that resorts to political means to resolve conflict, and/or shape the governance framework that will regulate access to power and resources – all key reasons

for conflict [17]. It must also put in place mechanisms and institutions through which future conflict in the society can be managed without resumption of violence.

Therefore, one could draw specific general features that could be taken into account in the course of constitution making, though the context and peculiarities of every state and nation should be taken into consideration. The following key elements have been tailored in the UN practice, which as be assumed from the above mentioned, is a pioneer and a leader in assisting nations building peace following different kinds of conflicts:

- key constitutional principles or substantive provisions to guide the process and to be enshrined in the final constitution;
- the mandate and work plan for the constitutional organs;
- the timeframe for the process, with a schedule of when key tasks should be accomplished;
- a declaration that the constitutional organ/s drafting the constitution will be free of governmental control;
- transparent rules and mechanisms to establish constitutional organs and appoint/elect delegates – perhaps to appoint an inclusive and technically competent constitutional organ to draft the constitution and a democratically elected body to adopt the constitution, with at times specific procedures for appointment or nomination of marginalized groups, members of civil society or those with specific professional skills;
- the mandate of a supportive administrative body, such as a Secretariat;
- provisions that describe the incorporation of a participatory process that prescribes sufficient time and resources to conduct separate phases of civic education and consultation;
- review and/or enforcement mechanisms to ensure that the final draft of the constitution incorporates any agreed upon principles;
- transitional arrangements if necessary and mechanisms for implementation of the constitution;
- provision for financial oversight of the process;
- role, if any, of the United Nations or international community.

The legal framework should also be well publicized to promote transparency and gain public support for the constitutional roadmap; this can assist the public to be clear about the steps of the process, the objectives of the constitutional review or reform process, and their role [18].

Nevertheless, it is believed that constitution should be a result of continuous and inclusive dialogue with national organizers, suggesting widespread involvement of not only the warring parties (although they should be interested in the restoration of peace), but also civilians; not only political and economic elite, but also many public organizations and public,

civil society in general. Such dialogue is a self-evident requirement for peace [19]. Therefore, one should recall the other side of the coin – the overestimated and intense role of international community in the process of bringing a country in the domain of peace again.

No wonder that restoration of the nations was one of the central principles of decolonization. Especially this trend characterises the early 21st century, when conflicts exacerbated ethnic and other grounds for polarization, undermined the validity of unstable citizenship in so-called nation-states. The international community has tended to focus on measures of separation of powers and the development of constitutional structures that dictate all major groups its will in the political process and the economy and minimize the ban and marginalization that force different conflict-prone groups to raise arms against the state [20]. This is exactly the case when one should note that creation of a constitution is a risky attempt because it can revitalize opposition, as in Iraq, the international community or the occupying forces will openly interfere in this process; or if this process is not meaningful; or if it neglects political realities. Creating an atmosphere of trust among divided communities and restore social benefits trust between ethnic and religious communities or clans can be tactfully encouraged from above [21].

However, even developed in the best way constitutional and institutional framework cannot guarantee a stable democracy or permanent conflict resolution, although it can help it. However, the reverse process may also take place when an issue of badly designed structures can damage the democracy in institutionalizing of social divisions, politicize ethnic and other identities and even generate violence [22]. It is argued that it might take awhile for the nation, the country to get over the conflict, to return to normal and peaceful life and lifestyle, thus its genuine support of such reviving process should be extracted first. Unfortunately, Ukraine is going the distance of peace-building at the moment.

3. The case of Ukraine: is there a perfect scenario?

Examining the issue of peace-building would be incomplete without turning to the situation in Ukraine in line with the Russian aggression in Crimea and the east of the country for more than three years already. The case of Ukraine is nonetheless unique as all other cases. The Russian aggression has resulted into the annexation of Crimea and a protracted conflict in the Donbas, where former Ukrainian citizens showed devotion to Russia and fight against their fellow countrymen. Thus, one may claim that a new reality has been created, which made it impossible for Ukraine to return to the *status quo ex ante*. «Crimea had a constitutional solution in place that addressed divisions in society stemming from the historical heritage» [23], but «as long as the peninsula remains under Russian

occupation, any political (or economic) measures adopted by Ukraine or other international actors are bound to fail» [24].

Taking into account the multi-level «Ukrainian» conflict, peace-building would require simultaneous stabilization at the geopolitical (in relations between the West and Russia), bilateral (between Ukraine and Russia) and local (within Ukrainian society) levels [4]. In addition, efforts at every level should be complemented by constructive steps at other levels. Moreover, the situation is severed by continuous violation of the agreements reached within the Minsk process and the presence of Russian advisors and troops in the territory not under control of the Ukrainian authorities. In a nutshell, the whole complex process of peace-building with such other components or blocks besides constitution making not been discussed in the present piece as disarmament, reintegration, amnesty and holding elections in post-conflict territories is possible only upon withdrawing of Russian troops from the territory of Ukraine.

Besides, one should bear in mind that this aggressor also has the veto power and power of disruption in the relevant international organizations makes the management and transformation of these conflicts even more difficult. Under the circumstances it is appropriate to consider different levels of ambition. The possibilities for conflict resolution and peace building in Ukraine under the conditions of continuing external aggression by Russian state-controlled actors are limited. Perhaps the stabilization and management of peaceful co-existence is the most immediate and realistic goal. In general, the unique hybrid nature of the conflict dictates its own rules of solution and tackling it. At the same time, one could not leave out of scope the necessary changes within the society, at the national level, as it is quite fair to say that the population needs revitalisation. One of possible solutions to the conflict in the Donbas lie in the field of political reforms as building blocks for a lasting settlement between the local inhabitants and the government in Kyiv (naturally an essential condition is non-interference of the external aggressor).

However, this piece suggests seeking stabilization and conflict resolution in the east of Ukraine in working towards the formation understanding of values and normative basis among people that will make intentions and practical measures of the current government legitimate and necessary in the eyes of the vast majority of the population. In particular, it concerns the use of military force against terrorists, the establishment of the constitutional rule of law by law-enforcement agencies, humanitarian measures of renewable nature enforced by loyal to Kyiv local authorities. The creation of a new socio-political situation with a clear vision of positive prospects for further socio-economic development which takes into account the diversity of the population is the only key to stabilization. At the same time, it is

widely acknowledged that the provision of security is the sine qua non of peace-building, and increasingly that the building or rebuilding of public institutions is key to sustainability; however, the fact remains that a successful political and governance transition must form the core of any post-conflict peace-building mission [25].

For instance, in countries such as Timor-Leste, where there has never been a democratic police service based on respect for human rights, or independent, free and fair judicial bodies, it is important to pay attention to the main state structures, the role of the police, courts, parliament, etc. In a democratic state, emphasizing the idea that people built a «house» – their own constitution, – the foundation of which is human rights and the rule of law. This approach worked very well with the training of Timor-Leste police [26].

We claim that adopting a brand new constitution and applying the *tabula rasa* principle should not be an option for Ukraine. Indeed, the Constitution requires amendments but not as profound as for instance in cases of post-conflict settlement in Africa. Following the Revolution of Dignity, the single operating legitimate body – the Parliament of Ukraine – reinstated the 2004 constitution, thus reverting to a parliamentary–presidential republic with a stronger role for Parliament, which is submitted to be the first relevant step in the constitution-making process.

It is advisable to consider an option of adopting a conceptual document, a national strategy for unity which could be a roadmap for all national and international stakeholders and players in the field of peace-building. Additionally, any domestic decision starting from budget expenditures to cultural events should be checked for their positive or negative impact on the reintegration of society.

To this end, a recent handbook on constitution-making entitled «Constitution-making and Reform: Options for the Process», published by the *International Centre for Policy Studies* with the support of *Interpeace* and *United Nations Development Program* in Ukraine, was presented at the conference on «Constitutional Reform in Ukraine: International Experiences of Inclusive and Legitimate Constitutional Processes» held in the middle of 2015 [27]. The book has been labelled ‘the Bible for civil society» and highlights what the constitution-making process is about, why it is happening and what will be the outcomes of it. The crucial point it makes is active public engagement in the constitution-making process can bring a lasting peace to the country, however, it is essential that public participation be transparent and inclusive [27].

To resolve the conflict at the national level, rapid system reforms and a national dialogue are needed in order to develop a national unity policy aimed at uniting different regions of Ukraine with a common vision of the future development of the state and preventing the emergence of new

disintegration vectors in the future. Given the enormous amount of problems in the political, security, economic, energy, social and other spheres, society and political elites cannot afford to spend decades on social populism, delaying reforms, discussing certain historical vicissitudes, or bringing others to justice on their own. Another argumentative basis. The national dialogue should take place relatively quickly, focusing first and foremost on those issues of a social agenda that unites different regions or segments of the population.

It is interesting to note that at the country level women are being actively engaged in political process as well as state affairs and peace-making. For instance, the *Women, Peace and Security agenda* is implemented through National Action Plans. Ukraine adopted its first National Action Plan on Implementation of the UN Security Council Resolution 1325 in 2016 [27]. The Plan includes six pillars requiring coordinated state, civil society and international partner implementation: 1) Peacekeeping and peace-protecting activities; 2) Women's participation in peace building; 3) Prevention of conflicts and violence; 4) Protection of women and girls affected by the conflict; 5) Provision of assistance and rehabilitation of people affected by the conflict; and 6) Monitoring of the National Action Plan for implementation of UN Security Council Resolution 1325 on Women, Peace and Security until 2020 [28].

It is important to mention in connection with post-conflict justice that it should be focused on restitution as well, as it is extremely difficult or even impossible in such situations when a state is *de facto* divided like, for example, Cyprus or Azerbaijan. This is a very sensitive issue, if post-conflict peace is fragile, as in the former Yugoslavia, Croatia or Bosnia. The European Court of Human Rights (ECtHR) had to deal with the consequences of World War II in terms of post-conflict restitution of property in case *Bronovski v. Poland* and rendered it the first «pilot» decision. As stated in the facts of the case, the ECtHR explained the features of the agreement, which was signed in September 1944 between the Polish Committee of National Liberation and the former Soviet Socialist Republic – Ukrainian, Belarusian and Lithuanian which was followed by 1 million 240 persons repatriated to Poland. The Polish government committed itself to compensate them for their property that they left in the Soviet Union. And of course, the ECtHR could not comment on the question of whether Poland has fulfilled obligations to the displaced persons pursuant to the agreement [28].

Conclusion

Termination of violence in a state as a result of concluding a peace agreement or a military victory does not always mean peace by default. Cessation of violence is rather a so-called «post-conflict» situation, which

involves the creation of new opportunities for a state to regain its place in the family of nations or receive one. This may also be regarded a chance for state to launch the process of peace building sometimes followed by external assistance.

Therefore, in order to move from a state of war and achieve the state of lasting and sustainable peace faster and more effectively, the international community should to some extent intervene in the internal affairs of the state, devastated by war. This is the common practice today and perhaps the only way to rebuild the state.

Without specifically scrutinizing the basis and framework of such interference and sometimes even intervention, the piece has focused on possible positive outcomes from such assistance for a state surviving the process of post-conflict settlement as such impact may be positive both for the state itself and for the international relations of this state and with other countries and of course for the international community as a whole. The absence of a universally settled definition of peace building also points to the sensitivity of the concept and other procedures and concepts associated with it.

There is no «once size fits all» framework for the process of peace building and it is sometimes useful to have a more detailed framework that includes the principles to be enshrined in the constitution. The design of a constitution and constitution-making process is an integral part of the political and governance transition in peace-building. However, it is also a particularly difficult aspect, both because there is little understanding of the impact of constitutional processes and constitutional designs in post-conflict states, and because these decisions must be made in highly charged, divided, often violent environments.

This article has also shown that the framework should be more skeletal and allow for flexibility to respond to the inevitable changes in the political context. Nonetheless, while stressing that the unique circumstances of the context will determine the degree of specificity and the content of the legal framework, it is possible to coin out potential elements to be considered for inclusion in the legal framework, such as thinking over key constitutional principles, setting the bodies and agents to be involved in the drafting process etc.

It is important to remember that constitution-making as well as the setting the legal framework, reviving the rule of law in the country is a process, well functioning of which may be sometimes more important than the final outcome. This is why it is of utmost importance to take into account that legal framework should be well publicized as it vital for the promotion of transparency and gaining public support (and public in its broadest meaning should actively participate in this process) for the constitutional roadmap; this can assist the public to be clear about the steps of the process, the objectives of the constitutional review or reform process.

Ukraine should also take due notice of the complexity and comprehensive character of the process of peace building which hopefully will be launched in the nearest future. Still there are a lot of issues to be solved before recovering damage done to the economy, territories and population of our country, we should not ignore the international practice and experience, as this is the case where international and constitutional law go hand in hand and even consolidate to bring the state back to life again.

Reconciliation within and between societies is not a necessary condition for ending armed conflicts, but it is a requirement without which it is unlikely that lasting peace can be built. Social boundaries and socio-psychological dynamics in conflicts are at least as important as the physical boundaries of territory since deeply divided societies feature often differing perceptions of group identities and belonging that affect also their proclivity to conflict.

References:

1. The Papers of Thomas Jefferson [Electronic resource]. – Access mode: <https://founders.archives.gov/series/Jefferson/01>.

2. Брандт М. Разработка и реформа конституции: выбор процесса / М. Брандт, Д. Коттрелл, Я. Гай, Э. Реган [Electronic resource]. – Access mode: http://3n589z370e6o2eata9wahfl4.wpengine.netdna-cdn.com/wp-content/uploads/2015/07/2015_06_25_Constitution-Making_Handbook_Russian.pdf.

3. ICPS held a conference on inclusive and legitimate constitutional process / UNDP in Ukraine [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/en/home/presscenter/articles/2015/06/26/icps-held-a-conference-on-inclusive-and-legitimate-constitutional-process0.html>.

4. Міжнародна миротворчість та війна на сході України: чи є точки дотику? Превентивна дипломатія, миротворчість, підтримка миру та миробудівництво у врегулюванні «українського конфлікту» / Міжнародний центр перспективних досліджень [Electronic resource]. – Access mode: http://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/t_mirotvorchist_a5.pdf.

5. An Agenda for Peace: UN Documents Gathering a body of global agreements, 1992 [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.un-documents.net/a47-277.htm>.

6. Chetail V. Post-Conflict Peacebuilding: A Lexicon / V. Chetail. – Oxford, 2009. – 220 p.

7. Lambourne W. Post-conflict peace-building: meeting human needs for justice and reconciliation / W. Lambourne // Peace, Conflict and Development. – 2004. – Issue 4. – P. 2–24.

8. The United Nations Peacebuilding Commission [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.un.org/en/peacebuilding/>.

9. The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies Report of the Secretary-General Combatants [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.ipu.org/splz-e/unga07/law.pdf>.

10. Spence R. Post-conflict peace building: who determines the peace? / R. Spence // Re-thinking Humanitarian aim conference proceedings / University of Queensland [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.uq.edu.au/politics/conferences/nhc/index.htm>.

11. International IDEA resources on Constitution Building Processes, Constitution Brief [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.idea.int/sites/default/files/publications/constitution-building-after-conflict.pdf>.

12. Hedling N. The Fundamentals of a Constitution. International IDEA Constitution Brief / N. Hedling // IDEA. – 2017. – April. – P. 8.

13. International IDEA Resources on Constitution Building Processes, Constitution building after conflict: External support to a sovereign process, 2011 [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.idea.int/sites/default/files/publications/constitution-building-after-conflict.pdf>.

14. Williams R.C. Constitutional assistance and the rule of law in post-conflict transitions: an overview of key trends and actors / R.C. Williams // Research report, Folke Bernadotte Academy, 2013 [Electronic resource]. – Access mode: <https://fba.se/contentassets/0a896bcc85b84e88b0ff1446b55be2d5/constitutional-assistance.pdf>.

15. Schaller Ch. Towards an International Legal Framework for Post-conflict Peacebuilding / Ch. Schaller. – Berlin : German Institute for international and Security Affaires, 2009. – 250 p.

16. Ladley A. Constitution-building after conflict: external support to a sovereign process / A. Ladley [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.idea.int/publications/catalogue/constitution-building-after-conflict-external-support-sovereign-process?lang=en>.

17. Murphy R. Post-Conflict Rebuilding and International Law / R. Murphy (ed.). – Routledge, 2012. – 480 p.

18. The Conflict, Security and Development Group, A Review of Peace Operations: A Case for Change. – London: Kings College, 2003. – 180 p.

19. Ібноезер Г. Х. Після інтервенції: управління суспільною безпекою у постконфліктних суспільствах – від втручання до стійкого місцевого самоврядування (інформація дослідницької комісії) / Г. Х. Ібноезер, Ф. Х. Флурі. – Відень, 2005. – 65 с.

20. Clingendael, International Alert, Safer World, Towards a Better Practice Framework in Security Sector Reform. Broadening the Debate // Occasional SSR Paper. – 2002. – № 1. – P. 4–9.

21. Ferguson C. UNDP: Conference on Justice and Security Sector Reform, Coherence, Cooperation and Comparative Strengths / C. Ferguson // GFN Paper. – 2003. – № 16. – P. 3–5.

22. Ball N. Evaluation of the Conflict Prevention Pools. The Security Sector Reform Strategy / N. Ball // Evaluation report. – 2004. – № 647. – P. 10–16.

23. Kachuyevski A. Divided societies and identity boundaries: a conflict analysis framework / A. Kachuyevski, R. Olesker // International Journal of Conflict Management. – 2014. – № 25 (3). – P. 304–321.

24. Joenniemi P. Russia's approach to arms control, peace mediation and national dialogues / P. Joenniemi (eds.) // Studies in Peace and Conflict Research. – Tampere : Tampere Peace Research Institute, 2015. – № 102. – P. 12–18.

25. Kirsti S. Post-Conflict Peace-Building and Constitution-Making / S. Kirsti // Chicago Journal of International Law. – 2006. – Vol. 6. – № 2. – P. 10. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://chicagounbound.uchicago.edu/cjil/vol6/iss2/10>.

26. Инструменты обеспечения господства права в постконфликтных государствах. Преобразование сектора правосудия / Управление Верховного Комиссара Организации Объединенных Наций по правам человека [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/RuleoflawMappingru.pdf>.

27. National Action Plan on implementation of UN Security Council Resolution № 1325 «Women. Peace. Security» till 2020, adopted by the Order of the Cabinet of Ministries of Ukraine № 113-р, 24 February 2016 [Electronic resource]. – Access mode: <http://peacewomen.org/action-plan/national-action-plan-ukraine>.

28. Юдківська Г. Тези з виступів учасників міжнародного круглого столу / Г. Юдківська // Вісник Верховного Суду України. – 2016. – [Electronic resource]. – Access mode: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/5e96c567f3c3be8ac2258021003e77da/\\$FILE/web_Visnyk_07_2016.pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/5e96c567f3c3be8ac2258021003e77da/$FILE/web_Visnyk_07_2016.pdf).

Golubieva V. O.,
*Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Professor at department of International and European Law,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv*

**SOME THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS
OF HARMONIZATION OF THE LEGISLATION OF UKRAINE
IN THE CONTEXT OF THE EUROPEAN UNION ASSOCIATION
AGREEMENT (EXEMPLIFIED BY VAT)**

Summary

This study is devoted to theoretical and practical aspects of harmonization/approximation of national legislations of the Member States of the European Union and non-EU countries to the EU tax law, in general, and regulations on value added tax, in particular. Some theoretical and legal issues in the field of taxation in terms of the content and mechanism of legislation harmonization as a legal instrument, in the field of taxation and tax legislation in the EU are considered in this paper. The features of harmonization of indirect taxes (exemplified by VAT) in the European Union are determined. The contents of the EU laws and regulations on the harmonization of value added tax (namely, the EU Council Directive № 2006/112/EC as of November 28, 2006 On a Common System of Value Added Tax, Council Directive № 2007/74/EC as of December 20, 2007 On Exemption from Value Added Tax and Excise Duty of Goods Imported by Persons Traveling from Non-EU Countries, European Union Council Directive № 86/560/EEC as of November 17, 1986 On the Harmonization of the Laws of the Member States Relating to Turnover Taxes – Measures to Refund the Value Added Taxable Persons not established in Community Territory and others) is revealed. The main directions and peculiarities are formulated, as well as proposals on harmonization of the Ukrainian tax legislation with the EU regulatory enactments on VAT as a result of the conclusion and entry into force of the Association Agreement between Ukraine, on one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other part, on June 27, 2014, on the basis of the provisions on value added tax in Annex XXVIII to Chapter 4 Taxation of Section V Economic and Industrial Cooperation, etc.

Introduction

Tendency for integration in the world market is manifested some of the most clearly at the level of international regional integration associations, which are the development processes of stable economic relations between economic entities of different countries, strengthening the system of

relations between the group of countries participating in the integration, with a defined circle of common interests and aspirations, establishment of stable relationships and interactions in different forms between them, etc. [24, p. 141; 43, p. 121]. The process of economic integration is complex and controversial and is due to a number of different factors (for example, economic, legal, political, security, etc.). In addition, the development of regional economic blocs (groups) allows creating the more stable and predictable environment for cooperation in various spheres (primarily in international trade, as well as in customs, financial (budget, tax/fiscal), banking, legal, educational, etc., interstate cooperation) that can take place in any sequence, combination, etc. The specific types, forms and directions of cooperation within a regional integration association depend on the level of economic development of the member countries, the nature and driving forces of the integration processes. Accordingly, it is advisable to combine the investigated integration processes (in particular, European integration) with theoretical and applied (practical) issues in economic and legal, scientific and educational, etc. aspects, their various manifestations and the impact on society.

A little generalizing, it can be considered that regional economic integration is a development process of stable economic relations between economic entities, strengthening the system of relations between the group of countries participating in integration, with a certain circle of common interests and aspirations, mutual interweaving of national economies, which is based on the regional division of labour, establishment of stable relationships and interactions in different forms between them [23, p. 51; 24, p. 141; 43, p. 121]. In addition, regional economic blocs ensure creation of the more stable and predictable environment for mutual trade.

Based on various scientific and practical considerations, a free trade zone is considered to be a type of regional economic integration created on the basis of an international agreement entered into between the states, which provides for the reduction or abolition of tariff and non-tariff restrictions in mutual trade (as a rule, for all goods, sometimes with the exception of agricultural ones), while preserving national foreign trade policies of the member states concerning non-EU countries. In addition, sometimes such regional integration can be coordinated by an inter-state formation [40, p. 365; 43, p. 141].

It is the Association Agreement between Ukraine, on the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other part, as of June 27, 2014 (hereinafter referred to as the Association Agreement), has become one of the driving and the main (defining) instruments of social and legal transformations and changes in the vector of Ukraine's foreign policy, first of all through the development of economic relations between Ukraine and the EU [54, p. 52].

The economic part of the Association Agreement, namely Section V *Economic and Industrial Cooperation* provides for cooperation between Ukraine and the EU in key areas and sectors of the Ukrainian economy, including taxation.

Cooperation in the area of taxation is provided for in Chapter 4 of Section V of the Association Agreement, according to which: «The Parties shall cooperate to enhance good governance in the tax area, with a view to the further improvement of economic relations, trade, investment and fair competition» [55]. The provisions of this Chapter also provide for the gradual approximation of the Ukrainian legislation on indirect taxation (value added tax and excise duty) to the EU legislation.

In the context of the Association Agreement, Ukraine should aim at not only formal approximation of the legislation on indirect taxation of Ukraine to the EU legislation, but also the adoption of the best elements of the indirect taxation system, first of all, with the aim of eliminating trade barriers between Ukraine and the EU, and improving the domestic legislation. The issue of improving indirect taxation in Ukraine is important for Ukrainian society and the state. Consequently, the study of the main directions of implementation of the Association Agreement provisions, regarding the approximation of Ukrainian legislation on value added tax (hereinafter referred to as VAT) to the relevant EU norms, is of particular relevance.

1. Theoretical and legal background for harmonization of the national legislation of the states and the regulations of the EU concerning taxation (in the context of the Association Agreement between Ukraine and the European Union)

Regional integration between the EU and Ukraine takes place at the interstate level (based on the Association Agreement between Ukraine, on the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other part, as of June 27, 2014 [55]), in three directions: political (Section II), economic (Sections IV, V), legal (e.g., Clause 8 of Article 56, Clause 3 of Article 57, Clause 3 of Article 348, Article 355, Article 405, Article 428, etc.) [55].

According to Article 25 of the Association Agreement [55], it should be noted that regional economic integration takes place virtually in the simplest form, the free trade zone, and corresponds to all the main characteristics inherent therein, namely:

– Gradual reduction and cancellation of tariff barriers is provided in Articles 27–33 of Part 2 *Cancellation of Duties, Fees and Other Payments* of Section IV of the Agreement and related annexes/supplements;

– Removal of non-tariff restrictions, referring to the relevant basic provisions of WTO agreements provided for in Articles 34–35 of Part 3 *Non-Tariff Measures* of Section IV of the Agreement.

It should be noted separately that there is a significant number of separate provisions in the Agreement and the annexes/supplements thereto in terms of various types of quantitative, concealed and financial groups/types of non-tariff restrictions. For example: assignment of quotas (Article 93), licensing (Articles 103–115), technical barriers (Articles 53–58), sanitary and phytosanitary measures (Articles 59–74), anti-dumping and compensatory (anti-subsidiary) measures (Articles 32, 46–52, 85) and others;

– Freedom of movement of goods (Article 26 and some provisions of Chapter 2), except for agricultural ones (Article 40, Chapter 17 *Agriculture and Rural Territory Development*, Articles 403–406), is envisaged;

– The parties have agreed on the establishment of structures for coordinating joint integration activities, namely: the Association Council (Articles 460–461), the Association Committee (Articles 464–466), the Subcommittee on Management of Sanitary and Phytosanitary Measures (Articles 63–64), the Subcommittee on Customs Cooperation Affairs (Articles 81, 83), the Subcommittee on Geographical Indications (GI Subcommittee, Articles 209–211), the Subcommittee on Trade and Sustainable Development Affairs (Articles 300–301), the Parliamentary Association Committee (Articles 467–470).

It should be noted separately that the Association Agreement provides for a slightly broader (in-depth) interpretation of the notion of a free trade zone, extending it not only to the freedom of movement of goods, but also to coordination of positions on other objects (spheres, sectors). For example: trade in services (Chapter 6), intellectual property (Chapter 9), investments and some aspects of activities related thereto (preamble, Articles 80–90, 118, 125, 262, 293, 296, 338, etc.).

The Association Agreement is «unprecedented both in terms of volume and level of detail, of an agreement of this type that the EU has ever concluded» [4]. Particular importance is paid to the creation of an in-depth and comprehensive free trade zone between the EU and Ukraine [55], which is «making Ukraine’s gradual integration into the EU internal market», which in turn requires significant approximation of legislation, including complex mechanisms for ensuring uniform interpretation and effective application of the relevant EU legislation [35] in various areas, in particular, the tax one (Articles 349–354 of the Agreement) [55]. Thus, Article 351 of the Association Agreement states that the parties will also strengthen and enhance cooperation aimed at improving and developing the tax system and tax authorities of Ukraine, in particular, strengthening the collection and

control capacities, with a special emphasis on the procedure for VAT refund, in order to avoid accumulation of arrears, ensure effective collection of taxes and increase the fight against tax fraud and tax evasion [55].

It should be noted separately that neither EU documents [34; 42], nor the Association Agreement [55] contain the definition of the concept of «harmonization», they operate on different terms used in the context of coordinating legal norms in the EU, such as «rapprochement», «adaptation», «approximation», «legislative rapprochement», «mutual recognition of rules», etc. The terms of «approximation (rapprochement)» and «harmonization» are used as equivalents (synonyms) [36, p. 115–116], and their content covers the understanding of the same processes in developing general, common or unified approaches to regulatory regulation of the same type of legal relations. However, as V. K. Zabihailo notes «Approximation of Ukraine's legislation to the EU law cannot be solved with the help of a formal (legal and formal) approach and requires a solution to a whole range of methodological, methodical, personnel, organizational, and logistic issues» [37].

Therefore, it is worthwhile approaching each type of legal relationship comprehensively, taking into account the national legal traditions of Ukraine, the experience of implementation and application of the relevant rules in the EU Member States or in other states wherewith the EU has signed agreements on association, neighbourhood, partnership, etc. In the event of any discrepancies in the effective legal regulation of Ukraine and the EU, it is necessary to analyse whether the applicable legislation of Ukraine is more effective, whether absence of implementation of certain rules leads to distortion of legal application, which can lead to double taxation or absence of taxation, in general, or VAT and excise duty, in particular.

The mechanism of harmonization (approximation) of legislation at the EU level, including taxation sphere, was introduced by the founding treaties of the EU: the Treaty establishing the European Community (Article 94) [34] and the Treaty on the Functioning of the EU (Articles 81, 113–118, 149, 151 165, 166, 191) [42]. Conditionally, the process of harmonization of the EU tax sphere can be divided into four components: 1) identification of a degree of tax harmonization required for the functioning of the common market by the EU institutions; 2) introduction of measures to achieve such degree of harmonization and, accordingly, establishment of harmonized norms through the adoption of EU tax harmonization directives; 3) reproduction of the norms of the EU directives in the national tax legislation of the Member States; 4) application of national rules adopted to implement the directives.

Currently, there are several ways to harmonize legislation in the EU, for example, according to H.D. Kushel: full harmonization and harmonization

of technical rules and instructions [44, p. 32–33]. According to H.P. Tolstopiatenko, since the beginning of the European Community, the institutions of the association have determined that it is enough to harmonize the tax laws of the Member States in order to create a single (internal) market in such a way that the differences do not interfere with its functioning [51, p. 9].

In general, the harmonization of certain aspects of tax relations at the level of the European Union has been stipulated by *two main reasons* [7].

Firstly, this was required by an autonomous and independent EU funding system, due to so-called «own resources», based on the use of special sources for the formation of a single EU budget administered by supranational institutions [42, Article 311], and this led to the need for harmonization of certain taxes of the EU Member States [47, p. 254; 21, p. 63; 36, p. 194–201].

The Regulation on the EU budget (Financial Regulation [45, p. 26]) as of October 25, 2012 [11] and the EU Council Decision on the System of Own Resources № 2007/436 as of June 7, 2007 [2] specify, among other things, such sources of own resources [58, p. 54; 45, p. 28–29; 20, p. 93–94; 26, p. 165–166]:

- 1) Duties, additional or compensatory payments, customs duties based on a single customs tariff or other charges set by the EU institutions for trade with non-EU countries;
- 2) Revenues from the deduction of the unified (single valid rate for all Member States (0,3%) to VAT (English, «revenue method»);
- 3) Charges from the application of the interest rate to the amount of GNP of the Member States (the tax base for such calculation should not exceed 50% of the GNP).

Thus, one can agree that the established budget and tax/fiscal systems of the European Union are a set of tax payments levied on the EU budget («own resources»).

Secondly, the need of legal harmonization of tax relations at the EU level was due to the creation of a single internal market, in accordance with the main provisions of the Treaty on the Functioning of the EU [42, Article 310] relating to the free movement of goods, workers, services and capital, freedom to conduct business (Articles 28, 30, 45, 49, 56, 63) and the principle of non-admission of direct or indirect tax discrimination (Article 110). In this regard, it was rightly noted by V.I. Muraviov: «In the European Union, one of the most effective ways to overcome obstacles to the creation of the internal market is harmonization, which is to bring the rules of national laws of the Member States of the European integration organizations in line with the requirements of the EU law» [47, p. 240, 253].

Practice shows that, despite the formal agreement to harmonize tax/fiscal legislation, the Member States do not always apply the EU law within the framework of internal law and order. That is, the task of harmonizing national laws and unconditional application of the tax («fiscal») law of the EU throughout its territory remains to be unaccomplished [57, p. 100; 45, p. 30; 39, p. 108–116].

The system of sources of tax (fiscal) law of the EU is little or no difference from the classification of legal forms regulating relations in other areas of European integration. Its constituent elements are the founding treaties (in particular, the Treaty Establishing the European Community [34], the Treaty on the Functioning of the EU [42]), general principles of law, regulations of secondary law (regulations, directives, decisions) and judgments of the EU Court [51, p. 10]. Accordingly, any laws and regulations of the EU institutions and judgments of the EU Court on tax matters make up the notion of the «EU tax law» [51, p. 7; 45, p. 26]. Certainly, an important place in the system of sources of the EU tax law is taken by international bilateral and multilateral treaties [52, p. 78; 28, p. 873–885].

The main feature of tax regulation is that it is based on the fundamental principle of harmonizing the tax/fiscal legislation of the Member States, which is implemented in the process of creating and applying various legal forms, which include the norms of integration law created by the EU institutions (supranationally) [8]. Currently, the tax/fiscal legislation of the EU Member States is characterized by a significant degree of unification: tax systems of all EU member states apply taxes such as: income tax, personal income tax, VAT, social taxes, etc. [19, p. 15]. The elements of the tax system, such as the procedure for calculating and paying taxes, tax incentives, and the system of taxpayer control by tax authorities, are also largely identical [29].

By analogy, this understanding of the harmonization of the national tax/fiscal legislation with the EU tax law allows us to conclude that the content of approximation (harmonization) of Ukrainian tax legislation with the EU provisions in the context of the Association Agreement is to introduce amendments to the tax regulations of Ukraine in accordance with the requirements of the EU directives as specified in Annex XXVIII to the Association Agreement [55]. Confirmation of this approach is also the provisions of the White Paper on the Preparation of the Associated Countries of Central and Eastern Europe for Integration into the Internal Market of the Union [17], which indicate the implementation by associated members of the requirements of the directives by amending their national legislation as mandatory condition for the harmonization of their legislation with the EU legislation in the sphere of taxation.

The peculiarity of the impact of the Association Agreement [55] on relations in the field of VAT and excise duty is that its provisions do not directly affect the regulation of these taxes at the national (domestic) level, that is, the established norms will act in an implemented manner only.

Consequently, the content of approximation (harmonization) of Ukrainian legislation with the EU taxation legislation in the context of the Association Agreement (Chapter 4 and Annex XXVIII) [55; 38] is to introduce changes into the tax legislation of Ukraine required to comply with the requirements established by the EU directives, primarily on VAT and excise duty (according to the agreed schedule, on average, between 2 and 5 years after the Association Agreement enters into force (September 1, 2017). This is due to the need for a unified approach to the legal regulation of the main indirect taxes in order to ensure the functioning of the internal market, the free movement of goods and services (with the abolition of customs barriers) between the EU Member States and Ukraine with its further European aspirations. But it should be noted that the legal regulation of tax relations at the EU level is not sustainable, it is constantly improved and dynamic.

2. Features of the legal regulation of the harmonization of value added tax in the EU law and in accordance with the Association Agreement between Ukraine and the European Union

The system of sources of the EU tax law is little or no difference from the classification of legal forms regulating relations in other spheres of European integration. Its constituent elements are founding treaties, general principles of law, regulations of secondary law (regulations, directives, decisions) and judgments of the EU Court [51, p. 10]. Accordingly, any laws and regulations of the EU institutions and judgments of the EU Court on tax matters make up the notion of the «EU tax («fiscal» [57]) law» [51, p. 7; 39, p. 7–8; 5; 6; 15; 18].

Legal regulation of the tax/fiscal sphere is carried out by a set of regulations of different legal nature and legal force. The fundamental regulations defining the legal bases of VAT in the EU are as follows: the EU Council Directive № 2006/112 [30] and the Regulation 282/2011 [27]. Some other specific EU regulations regulating VAT-related legal relationships include, for example the following: Directive 86/560 (13th Directive) [53] and Directive 2008/9 [3] (establish VAT refund procedures); Directive 2007/74/EC [33], Directive 2006/79 [32] and Directive 2009/132 [31] (regulating exemptions from VAT for certain types of goods imported into the EU); Regulation 1798/2003 [50], Regulation 904/2010 [49] (on administrative cooperation between Member States in the sphere of VAT), etc. The EU Customs Code adopted by Regulation 952/2013 [12] plays a

special role for VAT purposes, namely, in the sphere of VAT transactions related to customs treatment.

It should be noted separately that Ukraine is obliged to «gradually approximate its legislation» in particular to the provisions of three EU directives in the sphere of VAT [55]:

1) The EU Council Directive № 2006/112/EC as of November 28, 2006 On the Common System of Value Added Tax (with the exception of Articles 5–8, 20, 33, 40–42, 79, 100–101, 123–130, 140–142, 145, 146 (1 («B»)), 147, 155, 164–166, 170–171, 175, 203, 205, 209, 210, 212, 219, 238–240, 245, 254, 258, 274–280, 293–294, 370–395, 396–400, 402–410, 411–413 (whereof provisions are applicable to the EU Member States), Articles 281–294, 295–305, 306–325, 326–332, 333–343, 348–349, 358–369) (concerning special tax treatments) within five years after the Association Agreement enters into force [30];

2) The Council Directive 2007/74/EC as of December 20, 2007 On Exemption from Value Added Tax and Customs Duty on Goods Imported by Persons Traveling from Non-EU Countries – Section 3 concerning quantitative restrictions within three years after the Association Agreement enters into force [33];

3) The thirteenth EU Council Directive №86/560/EEC as of November 17, 1986 On the Harmonization of the Laws of Member States Relating to Turnover Taxes – Measures for the Refund of Value Added Tax to Taxable Persons not Established in Community Territory upon the date of entry into force of the Association Agreement, the Association Council will determine the timetable for the by Ukraine of the provisions of this Directive by Ukraine [53].

It should be noted that the Association Agreement does not contain provisions indicating that Ukraine should bring its own legislation closer according to Directive 2006/112 [30], but it states that Ukraine should align national legislation with all the provisions of the said Directive, except those specifically excluded (i.e., which regulate intra-European issues and cannot be adopted in the national legislation by the subject of regulation). It should be noted that the Association Agreement did not adequately highlight the provisions of Directive 2006/112, where under Ukraine is not obliged to approximate its national tax legislation. For example, having noted that Ukraine should not approximate its national legislation to Article 20 of Directive 2006/112, it is not specified that there is also no need to do the same with Clause b of Paragraph 2, Paragraph 3 and Paragraph 4 of Article 2 of Directive 2006/112 regulating associated relations in the VAT sphere.

In addition, one cannot ignore the fact that the provisions of Annex XXVIII of the Association Agreement [55] concern only the approximation of the Ukrainian legislation to a limited number of directives, and do not

provide for similar acts, in particular with regard to regulations, decisions, codes, etc. in the sphere of indirect taxation. For example, a decision as a type of legal acts, of the EU Council or the EU Commission is binding on those to whom it is addressed, as well as decisions made on special issues and common to all Member States, and on matters of concern of separate states [41, p. 23].

At the international, primarily regional, level, «integrity of the world economy» is facilitated by the harmonization of national tax systems, which allows [46, p. 35]: coordination of tax policies of individual states; convergence of taxation levels; unification of methods for determining the tax base; aligning the criteria for granting tax privileges. Therefore, on the basis of an analysis of some regulations regulating VAT in the EU, usually *thirteen basic directions* [56, p. 49–68], which regulate relations in this sphere at the level of the European Union and harmonise the national legislation of the Member States, which in some respects also applies to Ukraine, are defined. Let us consider these directions somewhat schematically (in general terms).

1. *Territorial criteria for the application of VAT* (Articles 52–53 of the Treaty Establishing the European Community [34] and Article 355 of the Treaty on the Functioning of the European Union [42] (territories whereto the Treaty of Lisbon applies and territories to be considered as part of the EU customs territory), but with some particulars set out in Articles 6–8 of Directive 2006/112 [30] (some of them are directly indicated in the Directive of the Territory of the Member States, which are a part of the EU customs territory, and for the purposes of VAT, considered a non-part of the EU and referred to as the «Non-EU Territories», respectively, operations of importing goods from them are equivalent to imports for the purposes of VAT.

2. *Definition and status of a VAT payer* (contained in Directive 2006/112 [30] only; in this regard, Ben Terra points out that the definition of a taxpayer for VAT purposes is autonomous, that is, it does not depend on definitions for other tax purposes or branches of law [14]). In particular, in accordance with Clause 1 of Article 9, this is «any person who conducts any economic activity independently whatever the purpose or results of such activity are». Also, Article 11 provides for the possibility of «grouping taxpayers» by the Member States, but contains only general features and requirements to the criteria for the implementation of these provisions in the national legislation of the Member States.

The definition of a «taxpayer» in Directive 2006/112 illustrates one of the characteristic features of the legal regulation of the legal relations in the sphere of VAT in the EU, namely, too general/abstract concepts that create uncertainty and lead to disputes that become subject of litigation, both at the national level, and at the EU level [1].

In Ukraine, the provisions on a VAT payer are set forth in Article 180 of Section V of the Tax Code of Ukraine [48]. Regard must be paid to the fact that a place of a taxpayer in the VAT system is determined in the same manner in Ukraine and the EU. However, the definition of a taxpayer is based on formal terms and is slightly different from existing approaches under the EU law, and depends on the fact of registration, in the national legislation of Ukraine, (Clause 1 of Article 180, Article 181 of the Tax Code of Ukraine [48]). In addition, Directive 2006/112 does not provide an exclusive definition of who is a VAT payer, which is also not provided by other sources of the EU law, but at the same time certain cases where a person meets the criteria (requirements) stipulated in Article 9 and determine the provisions for voluntary registration are specified (Articles 284–292) [30].

Another distinction is that the definition of «economic activity» in accordance with Directive 2006/112 (Articles 9, 10, 12) [30] is far from the concept of «economic (business) activity», which is set out in the Tax Code of Ukraine (Clause 1 of Article 180 and Paragraph 36, Clause 1, Article 14) [48], except that economic activity must be carried out independently, and may also be conducted through any other person (in particular, under contracts of commission, delegation and agency agreements), etc.

3. A *taxable subject* is governed by Articles 2–4 and 14–30 of Directive 2006/112 [30], and by the EU Customs Code with respect to VAT import transactions [12]. At the same time, Directive 2006/112 does not define a taxable subject, but gives a list and description of operations whereto VAT applies, but the preamble thereto states that the term of a «taxable subject» should be defined in order to avoid complications with its interpretation. In accordance with Directive 2006/112 [30], transactions subject to VAT are as follows: import (Part 1, Article 30); supply of goods (tangible (Clause 1, Article 15, Clause 1, Article 17) and intangible (Clause 2, Article 2) property or one or another transaction (Articles 16, 18 and 19) – provision/rendering of services (there is no clear definition of the characteristics of a service, and Articles 25–26 give examples where the transaction can be considered provision of a service), consumption of goods within the EU (Clause 2.1). Naturally, the researchers of Ukraine first of all pay attention to the availability of an unknown concept and the absence of such taxable subject, as export (which is a difference in terminology and conceptual approaches to some issues). The major difference between the concepts of purchasing/supply within the EU compared with the concept of import/export is in the time when VAT must be paid, and in the differences in the administrative obligations in the case of import.

One should agree [54, p. 54] that despite the similar approach of domestic legislation to the definition of the taxable subject, for example, Articles 185

and 197 of the Tax Code of Ukraine [48] set a special list of exempt transactions, while it far exceeds the list of Directive 2006/112 [30]. But it is necessary, for example, to coordinate the provisions of Paragraph 197.1.8 of Clause 197.1 of Article 197 of the Tax Code of Ukraine [48] concerning the exemption from VAT of transactions for the carriage of passengers by city passenger transport (except for a taxi), tariffs which are regulated in accordance with the procedure established by law, and also determine the amount of reduced rates of VAT, etc.

4. *The place of taxable transactions* (Articles 31–61), as well as its characteristics when importing goods into the EU, is determined according to the legal treatment established in the EU Customs Code [12]. In addition, the principles of origin and destination of goods and services are combined. This aspect is highlighted in Article 186 Place of Supply of Goods and Services in the Tax Code of Ukraine [48].

5. *Date/time of occurrence of tax liabilities* (Articles 62–69, 201 (for import) [30]). Date of tax liability in the Tax Code of Ukraine is enshrined in Article 187 [48].

6. *Tax basis* (Articles 72–92 [30], with no definition, only the preamble states the need for the same application of this concept by all Member States.

Thus, according to Article 78 of Directive 2006/112/EC [30], the tax basis includes the following factors: a) taxes, duties, fees, and obligatory payments, with the exception of the VAT itself; b) other expenses, namely, commission payment, packing, transportation and insurance, where for the supplier issues an invoice to the customer. At the same time Article 79 determines that the tax basis does not include some cost indicators. Among other things, for example, in the context of the recognition of a vehicle new, the provisions of Clause 189.3 of Article 189 of the Tax Code of Ukraine [48] do not comply with the provisions of the EU Council Directive 2006/112/EC [30, Paragraph (b) Clause 2 of Article 2]. The procedure for determining the tax basis in the case of supply of goods/services is enshrined in Article 188 in the Tax Code of Ukraine [48].

7. *Basic rules for determining tax rates*. According to many researchers, one of the key issues in the VAT system in the EU is the problem of harmonizing tax rates and standardizing approaches thereto: after all, one of the main reasons why the established VAT system is not yet introduced is that Member States have opposed the introduction of a harmonized structure of VAT rates throughout the EU. As noted by I.A. Bielousova, the reluctance of the Member States to give up the sovereign right to levy and dispose of taxes make the processes of tax harmonization much slower and difficult than it was provided for by the founders of united Europe [22, p. 45].

Thus, Article 98 of Directive 2006/112 specifies that Member States may set VAT rates both the main (not lower than 15%) and up to two reduced (at least 5%) VAT rates. In this case, the reduced rates, except in cases specifically foreseen for certain Member States may be applied only to the transactions specified in Annex III to Directive 2006/112 [30]. However, in exceptional cases, the Directive allows some Member States to apply a rate lower than 5%. Currently, five Member States use this opportunity: France, Spain, Luxembourg, Ireland and Italy. One of the problems in the structure of VAT rates in the EU is the presence of «broad» wording in Annex III with regard to the categories of transactions whereto the reduced rates apply.

As far as a 0% (zero) rate is concerned, it does not formally applied by Directive 2006/112 using the notion of «exemption from taxation with the right to reduce tax liability» (Articles 138, 142, 144, 146–149, 151, 152, 153, 156, Paragraphs 1 of Articles 157, 158–161 and 164). Preferably, the zero rate applies to export, as well as to cases that are similar in nature to the supply of goods within the EU.

That is, the difference between the Ukrainian legislation and the EU legislation on the notion of the «zero rate» (Paragraph «b» of Clause 193.1 of Article 193 and Clause 194.1 of Article 194 of the Tax Code of Ukraine [48]) and «exemption from taxation» (Article 197 of the Tax Code of Ukraine [48]) lies in their formal definitions and content, and leads their different representation in registration, reporting or statistical information.

It should be noted that some EU Member States, as well as Ukraine, use the concept of a zero VAT rate when taxing specifically designated objects, that is, VAT is charged on the corresponding transactions, but at a zero rate (e.g., Poland [10], Latvia [9]). However, there are cases where states have replaced the provisions on the application of the zero rate in order to harmonize in accordance with the terminology of Directive 2006/112 (for example, Romania, which instead of the concept of the «zero rate» introduced the concept of «transactions exempt from taxation, whereof costs can be attributed to a tax credit» [13]).

8. *VAT exempt transactions* (Section IX, Articles 131–166 of Directive 2006/112 [30], with the exception of the above articles regulating the transactions whereto the zero rate applies and the transactions referred to in Directives 2007/74 [33], 2006/79 [32] and 2009/132 [31] on VAT exemptions for certain types of goods imported into the EU. It is also worth noting that Member States are entitled to impose taxes on certain types of tax-exempt transactions.

For example, it is possible to distinguish between several groups of goods and services that constitute the so-called «standard exemption» from VAT, which include as follows: health care services, postal services, charity, educational services, dental care, non-profit activities of non-profit

organizations, services in the field of culture and art, insurance and reinsurance transactions, lease (rent) of real estate, land and property sale transactions. According to Directive 2006/112 [30], it is possible to divide the exempt transactions into the following types: financial and insurance services (Article 135); sale and transfer of real estate (Article 135); and certain activities for the public benefit (Article 132).

It is characteristic that, as in the case of reduced tax rates, the rules of Directive 2006/112, which regulate reduced tax rates and tax exemptions, merely establish the categories of transactions whereto the Member States may or should be obliged to take appropriate measures. The content of these categories is also left to the discretion of the Member States.

9. *Rules and criteria for reducing the tax liability* (Articles 167–192 of Directive 2006/112 [30]). Namely, the general issues of allocating amounts to a tax credit are contained in Articles 168 and 167; additional cases where a taxpayer has the right to allocate expenses to a tax credit (Articles 177–183); cases of proportional allocation of amounts to a tax credit and cases where such allocation may be limited or adjusted (Articles 184–192).

10. *Special schemes for certain activities/transactions or certain VAT payers* as defined by Directive 2006/112 [30, Section XII], while some of them are mandatory, and some may be introduced at the discretion of the Member States. For example, the mandatory schemes include (Articles 306–310) as follows: a special scheme for investment gold; a special scheme for travel agents. The Member States have the right, at their own discretion, to apply the following schemes:

- Special rules for used goods, works of art, collective and antique items (Article 311);
- Special scheme for small enterprises (Articles 281–294);
- A common scheme for farmers (Articles 295–305).

The Tax Code of Ukraine [48, Articles 180, 209] establishes the opposite approach to the above-mentioned issues. Namely, for example: the right of use is determined regardless of the size of a business entity (Article 180); a resident who carries out business activity in the field of agriculture, forestry and fisheries and meets the criteria set out in Clause 209.6 of Article 209, may choose a special tax treatment. In addition, the use of elements of the special VAT treatment established in the EU is debatable and requires proper reflection and theoretical substantiation in Ukraine, since the classification of small enterprises is based on the annual income in Ukrainian legislation, while turnover or balance sheet [54, p. 54], etc. are used in the EU.

11. *Rules and criteria for VAT refund* are regulated by Directive 2006/112 [30], the Thirteenth Directive (for taxpayers outside the EU) [53] and

Directive 2008/9/EC (for taxpayers within the EU) [3]. According to the main provisions of the above directives:

– The right to VAT refund belongs to a taxpayer from any EU country or from non-EU countries (wherewith the relevant agreement has been entered into);

– According to a general rule, the VAT refund period should not be longer than 12 months or less than 3 months.

The most problematic aspects of the existing VAT refund system in the EU are the considerable autonomy of the Member States in this area and the fact that they are entitled to establish requirements for the languages wherein VAT refund applications are required to be submitted and demand a significant amount of additional documents to be submitted by taxpayers. It is noteworthy that in practice the applicable laws do not prevent significant delays in VAT refunds by some Member States [16].

12. *VAT-related administrative obligations* of taxpayers, authorities and some non-taxpayers are contained both in Directive 2006/112 [30] and in Regulation 1798/2003 [50]. According to the provisions of Directive 2006/112, the administrative obligations include the following:

1) Obligation of individuals to transfer VAT to the tax authorities, establishing a mechanism for such payment by submitting tax returns (Articles 192–212);

2) Obligation of the Member States to issue an identification number to all the persons entitled thereto (Articles 213–216);

3) Obligation to issue tax invoices (bills) and requirements thereto (Articles 217–240), etc.

13. *The basis for the relations between the Member States.* It should be noted that areas of legal regulation, such as VAT administration and administrative cooperation in the field of VAT, are almost unregulated. The EU has no central VAT administration, and the Member States have considerable autonomy in defining VAT administrative procedures.

Also, one cannot ignore the role of the VAT Committee in the development and functioning of the VAT system in the EU, which operates in accordance with Article 398 of Directive 2006/112 [30]. The VAT Committee consists of representatives of the Member States and the European Commission. The functions of the secretariat, as well as the chairmanship of the VAT Committee, are performed by the European Commission. Although formally, the VAT Committee's advice is deliberative and carries no legal weight, in some cases its decisions, which are legal in nature, are decisive. In particular, the Member States are entitled to implement provisions of certain article of Directive 2006/112 after consultation with the VAT Committee only (for example, Articles 11 (taxpayer clustering), 27 (supply of services in consideration for the purpose

of own business), 102 (reduced VAT rate on energy supplies), 155 (exemption from VAT of some individuals), 164 (exemption from VAT of some transactions), etc.).

Probably, within the framework of the negotiations between Ukraine and the EU on the implementation of the Association Agreement [55], it will be decided to determine the body/bodies that will perform certain functions of the European Commission (Article 297) and the VAT Committee (Article 398), wherewith it is necessary to consult before implementing a series of provisions of Directive 2006/112 [30].

Another area that remains unregulated at the EU level is the definition of liability for VAT offences. The Member States retain significant autonomy therein limited to the general EU law only, which may indirectly affect these legal relations. Therefore, in order to limit the negative tax implications, the EU countries need to cooperate more actively on the exchange of information in the tax area, pursue a consistent and coordinated policy on disclosure of VAT offences more actively, etc.

Indeed, the conclusion of the Association Agreement between Ukraine and the EU [55] means achieving a new level in relations between our state and the European Union: from partnership and cooperation to political association and economic integration. From now on, Ukraine's acquisition of full membership in the EU is a realistic prospect [45, p. 25], which results in a thorough study and research not only of the legal nature of the EU, but also of the various aspects of the functioning of its legal system in order to determine the potential consequences of membership for both Ukraine and the EU.

Conclusion

Globalization of world economic relations creates the need for harmonization of national tax systems objectively. However, tax harmonization at the global level is really only necessary to the extent that the world economy forms as a special organic whole system. The main tasks of improving the tax/fiscal sphere of any state are not only the existence of a stable, efficient and understandable regulatory framework, but also gradual reduction of the tax burden, introduction of optimized models and systems of tax relations (civilized and transparent), on the one hand, but, on the other hand, an increase in tax revenues to budgets and state target funds. Achievement of these tasks is possible only subject to strict compliance with the tax discipline, which is impossible without effective control, as one of the guarantees and prerequisites for ensuring the public interests of the state, proper tax discipline and increase in the level of revenues to the state and local budgets.

Undoubtedly, European integration processes have a significant impact on the budget and tax systems of both the integrating country and the EU itself, and closer relations (with higher forms of integration) cause significant consequences for both parties [25, p. 84].

Harmonization of the tax system of Ukraine in accordance with the requirements of the EU is obligatory, but the most difficult and demanding task, since the tax system of Ukraine possesses both elements of the tax systems of the period of the socialist system and certain features that are inherent in countries with market economies. Only if the tax/fiscal legislation is improved, aligned with the norms of legislation of other branches, our country can integrate into the European Union.

References:

1. Bal A. The Vague Concept of «Taxable Person» in EU VAT Law / A. Bal // *International VAT Monitor / IBFD*. – Amsterdam, 2013. – Vol. 24. – № 5. – P. 294–298.

2. Council Decision on the system of the European Communities' own resources, № 2007/436/EC, Euratom of 07.06.2007 // *Official Journal of the European Union*. – 2007. – L 163/17. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32007D0436&qid=1500766032800&from=en>.

3. Council Directive laying down detailed rules for the refund of value added tax, provided for in Directive 2006/112/EC, to taxable persons not established in the Member State of refund but established in another Member State, № 2008/9/EC of 12.02.2008 // *Official Journal of the European Union*. – 2008. – L 44/23. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:044:0023:0028:en:PDF>.

4. European Council, Press Remarks by H. Van Rompuy, President of the European Council, following the EU-Ukraine Summit (Brussels) [Electronic resource]. – Access mode: http://europa.eu/rapid/press-release_PRES-13-74_en.htm.

5. Farmer P. *EC Tax Law* / P. Farmer, R. Lyal. – Oxford: Clarendon Press, 1994. – 360 p.

6. Farmer P. *EC Tax Law* / P. Farmer, R. Lyal. – Oxford: European Community Law Series, 2008. – 400 p.

7. Folsom R. *European Union law after Maastricht: a practical guide for lawyers outside the Common Market* / R. Folsom, R. Lake, V. Nanda. – The Hague: Kluwer Law International, 1996. – 745 p.

8. Lasok D. *Introduction to the Law and Institutions of the European Communities* / D. Lasok, J.W. Bridge. – London: Butterworth, 2007. – 84 p.

9. Latvia – Value Added Tax Law [Electronic resource]. – Access mode: http://online.ibfd.org/kbase/#topic=doc&url=/highlight/collections/vatleg/html/vatleg_lv_01_lav.html&q=latvia+latvias&WT.z_nav=Navigation&colid=4935
10. Poland – Act of 11 March 2004 on Goods and Services Tax [Electronic resource]. – Access mode: http://online.ibfd.org/kbase/#topic=doc&url=/collections/vatleg/html/vatleg_pl_01_eng.html&WT.z_nav=Navigation&colid=4935.
11. Regulation (EU, Euratom) of the European Parliament and of the Council on the financial rules applicable to the general budget of the Union and repealing Council Regulation (EC, Euratom) № 1605/2002, № 966/2012 of 25.10.2012 // Official Journal of the European Union. – 2012. – L 298/1. – P. 1–96. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:298:0001:0096:EN:PDF>.
12. Regulation EU of the European Parliament and of the Council laying down the Union Customs Code (recast), № 952/2013 of 09.10.2013 // Official Journal of the European Union. – 2013. – L 269/1. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:269:0001:0101:EN:PDF>.
13. Romania – New Law on VAT adopted (10 July 2002) [Electronic resource]. – Access mode: http://online.ibfd.org/data/tns/docs/html/tns_2002-07-10_ro_1.html#tns_2002-07-10_ro_1.
14. Terra B. A Guide to the European VAT Directives / B. Terra, J. Kajus // IBFD. – 2013. – Vol. 1. – P. 14–20.
15. Terra B. European Tax Law / B. Terra, P. Wattel. – 5 ed. – The Hague: Kluwer Law International, 2008. – 430 p.
16. VAT/GST Refunds Survey 2014 by KPMG [Electronic resource]. – Access mode: <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/pdf/2015/03/vat-gst-refunds-survey-2014-v2.pdf>.
17. White paper «Preparation of the associated countries of Central and Eastern Europe for integration into the internal market of the Union» (COM (95)163) of 03.05.1995 [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:1995:0163:FIN:EN:PDF>.
18. Williams D. EC Tax Law / D. Williams. – London; New York, 1998. – 380 p.
19. Андрущенко В.Л. Податкові системи зарубіжних країн : [навч. посібник] / В. Л. Андрущенко, О. Д. Данілов. – К.: Комп'ютер прес, 2009. – 300 с.
20. Березовська І.А. Правові засади гармонізації податкового права в Європейському Союзі / І.А. Березовська // Європейське право. – 2012. – № 2–4. – С. 91–97. – [Electronic resource]. – Access mode: file:///C:/Users/user/Downloads/evrpr_2012_2-4_10.pdf.

21. Березовська І.А. Правові засади сучасного бюджетного права Євросоюзу / І.А. Березовська // Українсько-грецький міжнародний науковий журнал «Порівняльно-правові дослідження». – 2009. – № 2. – С. 62–67.

22. Белоусова І.А. Економічна інтеграція до ЄС та податкова гармонізація / І. А. Белоусова // Економічний часопис: загальноукраїнський щомісячний науковий журнал. – К., 1998. – С. 45–48.

23. Білецька Л. В. Економічна теорія. Політекономія. Мікроекономіка. Макроекономіка : [навч. посібник] / Л. В. Білецька, О. В. Білецький, В. І. Савич. – К. : ЦУЛ, 2009. – 688 с.

24. Білоцерківець В. В. Міжнародна економіка : [підручник] / В. В. Білоцерківець. – К. : ЦУЛ, 2012. – 416 с.

25. Бояр А. А. Бюджетно-финансовые последствия интеграции Украины в ЕС / А. А. Бояр // Научный журнал «Экономика Украины». – 2015. – № 11 (640). – С. 71–86.

26. Бояр А. О. Бюджетний процес у Європейському Союзі: [монографія] / А. О. Бояр. – Луцьк: ФОП Захарчук В.М., 2010. – 524 с.

27. Виконавчий регламент Ради (ЄС) що встановлює виконавчі заходи щодо Директиви 2006/112/ЄС про спільну систему податку на додану вартість (переглянута версія) № 282/2011 від 15 березня 2011 р. [Electronic resource]. – Access mode: https://minjust.gov.ua/m/str_45885.

28. Вовк Т. Податкові аспекти права СОТ та *acquis* ЄС. Орієнтири податкової реформи в Україні / Т. Вовк, О. Водянніков, І. Коноваленко. – Х.: Консум, 2004. – 960 с.

29. Голубєва В. О. Деякі аспекти гармонізації податкового законодавства в державах-членах ЄС та Україні / В. О. Голубєва // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2012. – № 3. – С. 120–125.

30. Директива Ради ЄС про спільну систему податку на додану вартість № 2006/112/ЄС від 28 листопада 2006 р. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.minjust.gov.ua/45885>.

31. Директива Ради про визначення сфери застосування пунктів (b) та (c) статті 143 Директиви 2006/112/ЄС щодо звільнення від податку на додану вартість при остаточному імпорті окремих товарів (кодифікована версія) № 2009/132/ЄС від 19 жовтня 2009 р. [Electronic resource]. – Access mode: https://minjust.gov.ua/m/str_45885.

32. Директива Ради про звільнення від податків на імпорт малих партій некомерційних товарів з третіх країн (нова редакція) № 2006/79/ЄС від 5 жовтня 2006 р. [Electronic resource]. – Access mode: https://minjust.gov.ua/m/str_45885.

33. Директива Ради про звільнення від податку на додану вартість і мита на товари, що ввозяться особами, які подорожують з третіх країн, № 2007/74/ЄС від 20 грудня 2007 р. [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2007:346:0006:0012:EN:PDF>.
34. Договір про заснування Європейської Спільноти від 25 березня 1957 р. (консолідована версія станом на 1 січня 2005 р.) [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_017.
35. Ван Елсуwege П. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом як інноваційний правовий інструмент / П. Ван Елсуwege // Право України. – 2015. – № 8. – С. 9–16.
36. Європейське право: право Європейського Союзу: [підручник]: в 3 кн. / за заг. ред. В. І. Муравйова. – К.: Ін Юре, 2014–2015. – Кн. 2: Матеріальне право Європейського союзу. – 2015. – 456 с.
37. Забігайло В.К. Право України в контексті його апроксимації до права Європейського Союзу / В. К. Забігайло // Українсько-європейський журнал міжнародного та порівняльного права. – 2000. – Вип. 1. – С. 7–12.
38. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16 вересня 2014 р. № 1678-VII [Electronic resource]. – Access mode: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1678-18>.
39. Захаров А.С. Налоговое право ЕС: актуальные проблемы функционирования единой системы / А.С. Захаров. – М.: Волтерс Клувер, 2010. – 672 с.
40. Киреев А.П. Международная экономика : [учеб. пособие]: в 2 ч. / А.П. Киреев. – М.: Международные отношения, 1997–1998. – Ч. 1: Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства. – 1997. – 416 с.
41. Князев В. Г. Налоговые системы зарубежных стран : [учеб. пособие] / В. Г. Князев, Д. Г. Черник. – М.: ЮНИТИ, 2008. – 270 с.
42. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union // Official Journal of the European Union. – 2010. – С 83. – P. 1–388. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2010:083:FULL&from=EN>.
43. Круш П. В. Національна економіка: регіональний та муніципальний вимір: [підручник] / П.В. Круш, О. О. Кожемяченко. – К.: ЦУЛ, 2011. – 320 с.
44. Кушель Г. Д. Гармонізація законодавства: досвід держав-членів ЄС і країн Східної та Центральної Європи / Г.Д. Кушель // Український правовий часопис. – 2003. – Вип. 2 (7). – С. 32–34.

45. Микієвич М.М. Правові засади формування дохідної частини бюджету ЄС / М.М. Микієвич, О.І. Федорів // Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини». – 2014. – Вип. 36. – Ч. 2. – С. 25–34.

46. Міжнародне оподаткування : [навч. посібник] / за заг. ред. Ю. Г. Козака, В. М. Сліпа. – К.: ЦНЛ, 2003. – 550 с.

47. Муравйов В. І. Право Європейського Союзу : [підручник] / В. І. Муравйов. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – 704 с.

48. Податковий кодекс України : Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI [Electronic resource]. – Access mode: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

49. Регламент Ради (ЄС) про адміністративну співпрацю та протидію шахрайству у галузі податку на додану вартість від 7 жовтня 2010 р. № 904/2010 [Electronic resource]. – Access mode: https://minjust.gov.ua/m/str_45885.

50. Регламент Ради (ЄС) про адміністративну співпрацю у галузі податку на додану вартість та припинення дії Регламенту (ЄЕС) № 218/92 від 7 жовтня 2003 р. № 1798/2003 [Electronic resource]. – Access mode: https://minjust.gov.ua/m/str_45885.

51. Толстопятенко Г. П. Податкове право ЄС : [навч. посібник] / Г. П. Толстопятенко. – К.: ІМВ КНУ ім. Т. Шевченка, 2004. – 196 с.

52. Топорнин Б. Н. Европейские сообщества: право и институты / Б.Н. Топорнин. – М.: ИГПАН, 2007. – 461 с.

53. Тринадцята Директива Ради щодо гармонізації законодавства держав-членів стосовно податків з обороту – Правила відшкодування податку на додану вартість платникам податку, які не мають постійного місця здійснення підприємницької діяльності на території Співтовариства, від 17 листопада 1986 р. № 86/560/ЄЕС [Electronic resource]. – Access mode: https://minjust.gov.ua/m/str_45885.

54. Трубін І. О. Напрями вдосконалення правового регулювання ПДВ в умовах реалізації положень Угоди про асоціацію України та ЄС / І. О. Трубін // Фінансове право. – 2014. – № 3 (29). – С. 51–55.

55. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27 червня 2014 р. [Electronic resource]. – Access mode : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_a11.

56. Фіскальна політика: порівняльно-правове дослідження відповідності законодавства України *acquis communautaire* Європейського Союзу. – К.: міністерство юстиції України ; Державний департамент з питань адаптації законодавства, 2009. – 96 с.

57. Хорошаєв Є. С. Розвиток бюджетного права ЄС / Є.С. Хорошаєв // Науковий вісник Національного університету ДПС України. Серія «Економіка, право». – 2013. – № 2(61). – С. 95–101.

58. Энтин Л.М. Европейское право: [учебник] / Л.М. Энтин, А.А. Наку, С.В. Водолагин, Г.П. Толстопятенко, Е.Ю. Козлов. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 720 с.

Guliyev Arif Jamil,
*Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Academician of the Ukrainian Academy of Sciences,
Professor of Faculty of International Law,
Educational and Scientific Institute of International Relations
National Aviation University, Kyiv*

Kelbas N. S.,
*Doctoral Student,
Faculty of International Law,
Educational and Scientific Institute of International Relations
National Aviation University, Kyiv*

THE FORMATION OF ANTI-TERRORISM NORMS THROUGH THE «PRISM» OF DETERMINISM AS A FOUNDATION FOR DE LEGE FERENDA: THE PERSPECTIVES OF LAW IMPROVEMENT

Summary

The exploration of the complex of causes and conditions conducive to terrorism are often being overlooked. In other words, outside laws' active influence is the issue of determinism and determinants. The ignorance or concealment of the deterministic mechanism of terrorism, its nature and essence might result in the incorrect and counter-productive formation of norms or distortion in the object of regulation of law. This article is devoted to justification the application of determinism into law and the formation of a pioneering deterministic approach that is completely grounded on the analysis of determinism and determinants of terrorism. It creates a basis for discovering how the evaluation of terrorism via the «determinism» comprehension can serve as a powerful instrument towards the improvement and optimization of law-making (in terms of effectiveness) in the area of anti-terrorism Law at the International and EU, domestic levels. The findings will have both theoretical and practical aspects. It offers a profound analysis of the specificity of terrorism deterministic mechanism.

The criteria for the international legal evaluation of terrorism and its objectivity and adequacy/clarity will be elaborated in order to avoid norms distortion and eclecticism. The clarity of legal provisions provides us with an opportunity to influence the determinants of terrorism at an International and EU Law levels and vice versa: the enhanced Law will be capable of regulating it and with the prospect of eradicating the incentives of terrorism. Hence, the innovative approach covering both the advancement in the law-making phase and its efficient enforcement in International and domestic law that is the most fundamental contributions in the field. Thus, this is a pioneering study of terrorism through the «prism» of determinism with the practical application of its results into International as well as EU Law.

Introduction

It is acknowledged, that terrorism is a multidimensional social phenomenon with a multilevel and diversified nature. Therefore, combining some findings/achievements of other disciplines with the legal aspects of the study of the global determinants of terrorism seems to be justifiable and advantageous to the productive combating of terrorism.

Initially, it seems that this research has apparent hindrance, there is no unanimously accepted definition of terrorism. In order to create the basis for this research, a number of UN documents (inter alia, S/RES/1566, 2004, where the model definition of terrorism has been outlined), EU legislation, and domestic legislation have been examined. Furthermore, having comprehensively analysed numerous scholarly approaches [5, p. 997; 12, p. 5; 26, p. 14–15], consequently, the main sense of the phenomenon becomes evident.

It will be proven that the process of terrorism «determination» is more likely to be understandable if it is considered on a global level, because of its multi-factor deterministic processes; with further analysis of the specificity of the «deterministic mechanism» of terrorism. For this reason, the deterministic mechanisms of the production of this dangerous international social phenomenon, in their turn, contributes to its further escalation and should be eliminated by means of the progressive regulator of International Relations – *International and European Union Law*.

In this regard, the following specific questions will be investigated:

1. First, the correlation of «determinism» with «causality» concepts in the legal evaluation of the international crime of terrorism will be analysed.
2. Secondly, the importance and expedience of implementation a deterministic approach to the legal perception and regulation of the phenomenon of terrorism in EU and International Law will be justified.

3. Thirdly, global factors that are forming the deterministic mechanism of terrorism will be given, offering solid arguments for enhancement the existing legal framework.

4. Fourthly, how does the deterministic approach (based on determinism) influence the concept of the constitutive legal elements of a/the crime on terrorism will be explained. Finally, the above-mentioned will have a direct influence on the elimination of gaps in the concept of a crime (terrorism) as well as providing a consistent study of its deterministic mechanism with further its legal counteraction.

1. The evaluation of «causality» concept in the legal evaluation of the international crime of terrorism

In light of this, having conducted a critical evaluation of International, European Union and domestic law in the field of counter-terrorism, it was found out that terrorism has primarily been considered from a one-dimension and single-factor perspective. In other words, according to them, terrorism is a manifestation of a form of organized crime or criminal offence of international character¹ [14, p. 284; 15, p. 32; 22, p. 17]. It has also been acknowledged that terrorism cannot be interpreted as a consequence of poverty or as a manifestation of aggressiveness of radicalized social groups [4, p. 34; 12, p. 79, 92; 21, p. 4]. In the context of terrorism, special focus/emphasis must be placed on injustice, not merely on poverty. Therefore, it is expedient to consider this injustice as one of the determinants contributing to terrorism as well as its further escalation.

In addition to this, terrorism should be considered as an exclusively international crime [24] because of its specific international origin [20, p. 1051]. Similar consideration is embodied in the Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind by the International Law Commission.

On the one hand, some positive results in establishing a legal counter-terrorism framework have been attained. On the other hand, the powerful potential of determinism was not applied to the full extent in International and EU law.

The Charters of the International Military Tribunal at Nuremberg and the International Military Tribunal for the Far East (IMTFE) as well as their verdicts have been analysed as a sample, which is an incentive and an initial source of determinism that has a potential growing influence on (International & domestic) Law.

All existing International Legal Instruments and EU Legal Counter-terrorism provisions are focused *on a very narrow approach*, namely a

¹ The UN General Assembly adopted the International Convention against the Taking of Hostages (17.12.1979), where the relevant qualification has been outlined.

*causative*² approach [7, p. 56–103; 28, p. 151–158] in their creation and this is not sufficient in itself in creating an adequate mechanism to counteract this crime (terrorism). The international community has sought to address this phenomenon primarily in response to the threat posed by Al-Qaida (or nowadays, by ISIL) and its affiliated groups [16, p. 2], which embrace just one of the demonstrations of a causal connection (approach) to its counteraction.

Prominent academicians and professors have elaborated remarkably the causative approach to legal regulation of crimes. This approach was primarily put into effect via Resolutions and Decisions adopted by the UN bodies³; reflected in the Draft Statute for an International Criminal Court [11, p. 11], the Nuremberg Trial Verdict [1, p. 87], by the Supreme Court for the British Occupied Zone [6, p. 720]; moreover, significant attention to the issue was paid by *Prosecutor v. Mucic et al* [17, paragraph 424].

Additionally, the only single segment of terrorism manifestation (terrorist acts) is covered by current legal regulations. Having acknowledged the fact that terrorism is identified with a terrorist act; hence, modern legal norms regulate the criminal manifestations of terrorism (such as sporadic terrorist acts). The latter is attributed to the method and embraces an objective aspect, which is one of the elements of the crime. Overall, relying on just *the objective aspect* (terrorist acts) in law-making, and neglecting the whole concept of international crime (terrorism) or its elements, in reality, may cast a shadow over the process of combatting this negative phenomenon.

In the context, interesting to take a look at *Actus Reus*, namely Britain's strategy to eliminate the slave trade in the nineteenth century. When Britain was unable, by 1839, to reach agreement with Portugal on its south-of-the-equator activities, it ordered its navy to board and seize Portuguese ships in this area, in technical violation of international law. These acts successfully coerced Portugal into ending its slave trade later in the century. Similarly British warships entered Brazilian ports and burned ships thought to be involved in slave trading. These actions yielded results. British coercion, often in violation of international law, made possible compliance with this new rule of international law [8, p. 116–117]. We should be mindful, in fact, that as to whether these methods indicate the unlawful aims and incentives?

Therefore, there is an objective requirement to create another basis with a distinguishing innovative approach to it based on determinism. *Determinism*

² The «Determinare» (Latin) of ordinary criminality, its genesis and causality have been analysed by N. Kuznetsova and V. Luneev; R. Watts, V. Antipenko. In addition, a number of German scholars have considered the issue in their work. For instance, Dencker F. *Kausalität und Gesamttat* Berlin, 1996; Maiwald M. *Kausalität und Straf recht* Gottingen, 1980; Samson E. *Hypothetische Kausalverlauf im Strafrecht* Frankfurt-am-Main: Metzner Verlag, 1972.

³ One of the first documents, which laid the foundation for the causative approach (terrorism) was the UN General Assembly Resolution 3034 (XXVII) 18.12.1972.

is perceived as the idea of universal, objective interlocking and the interdependence of phenomena and processes in the world. Having analysed literature relating to this term, a new definition of «determinism» has already been proposed in a Monograph [9, p. 16–19] embracing the nature of its study as well as the new scope of its application.

Definition of Term

In light of the above-mentioned, it induces the necessity of defining not only the term «Determinism». In the context of the specific research focus, determinism is subordinate to the consistent pattern of international relations and represents the resultative aspect of interrelations of all (globalized) factors. For instance, determinism comprises not only the nexus cause and effect but it is capable of producing an emergence of a qualitatively new phenomenon or significant modifications. The explicit example of the latter is the contemporary terrorism phenomenon.

The axiological component of determinism primarily lies in the study of the core determinants of the terrorism phenomenon from a legal perspective; with further determination of their capacity, and embracing them as a specific focus of international legal regulation.

2. The importance and expedience of implementation a deterministic approach to the legal perception of the terrorism phenomenon in law

Determinism includes the causality category. The latter is one of its forms; they are not identical. Thus, determinism has a broader sense; it includes three pillars: causes, conditions and correlation links between them.

The UN has recently acknowledged that one of the 4 pillars, specifically tackling the conditions conducive to terrorism has always been overlooked [16, p. 3]. It is assumed, this triggered a number of misleading approaches in international as well as national law-making in the field of counter-terrorism. In light of this, «more research, both qualitative and quantitative, is required» [16, p. 7] on terrorism; consequently, this study appears to be a qualitative research, which has *found out the crucial determinants of terrorism in order to determine their role, influential potential, and to comprehend them as a specific object of international legal regulation.*

Accordingly, the originality of *the application of determinism can not be restricted by a causality approach* to the legal evaluation of this negative phenomenon. The reason for this is that other substantial determinism pillars complement each other as well as have an active inter-influence.

The abstract nature of the division of phenomena and processes into causes and conditions should be the foundation stone. Otherwise, endeavours to clearly differentiate between causes and conditions leads to ceaseless deepening into a problem. The identification of their role in the framework of the deterministic mechanism does make a real difference.

Determinism lays a foundation for creation and development of the deterministic approach. A deterministic approach will be based on a conception of determinism as the scientific method of the systematic exploration. This approach appeals to the principle of historicism. The last-mentioned provides argumentative grounds for the deterministic approach that is able to embrace a range of interrelationships that produce terrorism in its lengthy time stretching and from a global perspective. The deterministic mechanism of criminal conduct of terrorism will be significantly defined by establishing the subordination or coordination of such deterministic factors/determinants. It should be noted that the mechanism of terrorism should not be confined to a complex of criminogenic factors (determinants). The aforementioned mode should be precisely and substantively determined as the components of the deterministic system/process as well as pinpointed each of their functionality.

3. The specificity of determinants of terrorism and its deterministic mechanism as a basis for de lege ferenda

In light of this, specificity of determinants of terrorism and its deterministic mechanism as a basis for de lege ferenda⁴ should be critically analysed. It is possible to comprehend the deterministic mechanism (of criminal conduct) of terrorism and the role of various determinants in it by classifying them. The differentiation of these factors, depending on their impact on the crime, reveals a complex mechanism of interconnection and the mutual influence of these global determinants. One of the most important specificity of the deterministic mechanism of the (international) crime of terrorism is its *global nature of determinants*. Thus, a deterministic complex of factors is intrinsically global. According to this standpoint, some non-international process such as civil war in Syria, might facilitate determination of a number of different phenomena. In the case of Syria – resonate in activation of the «gray zones»; in other words, the phenomenon of «failed states»⁵ [23] that contribute to the exacerbate injustice processes (including enhancing the risk of illegal immigration) that should be addressed as the extremely important contextual elements of terrorism.

⁴ Being on the basis of new law or of the law (that is) to be proposed.

⁵ According to the Daniel Thürer's point of view, «state failure» involves the implosion of structures of power and authority, a collapse of law and order and the absence of institutions capable of representing the state.

Former Secretary-General of the UN, Boutros Boutros Ghali, described this situation as «the collapse of state institutions, especially the police and judiciary, with resulting paralysis of governance, a breakdown of law and order, and general banditry and chaos. Not only are the functions of government suspended, but its assets are destroyed or looted and experienced officials are killed or flee the country».

Considering the specific determinants of terrorism, it should be pointed out that the former is *common both for criminality and for terrorism*. Among these sorts of determinants it should be emphasised that the adverse socio-economic circumstances in a particular country, social inequality in the distribution of income from extraction and utilization of their own (national) natural resources, social insecurity of the population, aggravation of the political struggle or social conflicts (what is currently being observed in Ukraine), the crisis in social culture, peculiarities of family upbringing, the influence of the living conditions, mass media that inevitably form or contribute to terrorism formation. In the deterministic complex of terrorism, it has firstly been manifested in social conflicts, that constitute a constant determinant of terrorism.

Determinism additionally requires the detection of the connection between the fact of the interplay between criminality and/or with the others phenomena or processes. Nevertheless, the latter does not suffice in that regard. In light of this, the necessity to reveal the nature of the nexus, namely what determine the crime requires an analysis of its sides, the reason(s) behind the process of committing the crime as well as evaluate how the reciprocal impact of the subject of the interaction is changing.

As an illustration, the consequences of violations of law, especially the fundamental human rights breach (that are criminal in nature) can be seen in Syria (which is the contemporary example), Iraq, Afghanistan, Somalia, Mali, Libya. The magnitude of the above-mentioned processes determines globalization results, for example, the emergence of states called «failed states» [2, p. 43–44; 29]. The most dangerous threat (terrorism) is inextricably linked to the existence of «failed» states, the lack of will or the ability adequately respond to these challenges that is a direct consequence of the emergence of «gray zones» (uncontrollable by legitimate national governments) or in general, the absence of any legitimate elected power. Thus, the above-mentioned appears to be one of the determinants.

The specifics of the determinants and the aforementioned deterministic process of terrorism are related to each other, primarily by criminogenic determining of terrorism as *a socio-legal phenomenon* (A/RES/32/147 16 December 1977; the Charter of the United Nations, namely the Chapters IX and X; [18, p. 13–27; 19, p. 137–146]). For instance, the contemporary «terroristic conflict» originated from and escalated due to global socioeconomic injustice. In other words, this inequality has generated social confrontation, which has transformed into extremism and terrorism. Consequently, it is an undisputed fact that social injustice, in addition to socioeconomic inequality as well as the impact of uneven distribution of international capital, are three of the most powerful motivators for the origin and escalation of conflicts and a number of crimes [10, p. 460; 27, p. 167–

172]. According to Plato, maintaining the balance of polarisation between the richest and the poorest (a Gini index) should «not exceed more than four times». Otherwise, it leads to the increasing crime rates (including the terrorist crimes as well as one's associated with terrorism) and emerging the other new negative phenomena.

Among the specific determinants of terrorism, the most significant ones have been linked to the (criminal) deterministic process of the terrorist crime. The following determinants of geopolitical, socioeconomic, ideological, political, religious, socio-psychological essence, which play a determining role in the terrorist crime. In light of this, the substantial factors such as the *geopolitical*, sociological, geoeconomics, culturological and the other processes of globalisation that conducive to the phenomenon should be under the *juridification* process; with further *specifying each of them as determinants of terrorism*. Otherwise, it will continue to generate a very narrow interpretation of the phenomenon with further disproportionality in its legal regulation.

This specificity of the determinants has a direct impact on the legal approach to combating terrorism. Importantly, the legal determinants should be taken into consideration, namely the existence of gaps and deficiency of the legal regulation mechanism in the fight against terrorism, the inadequacy of criminal legislation in terms of liability for the origin of terrorism as well as terrorist crimes, lack of legal awareness in combating terrorism, negligent attitude towards the embodiment of preventive measures as a priority principle.

To conclude, these previously mentioned specificity of the factors/determinants of terrorism are excluded from the sphere of legal regulation. A deterministic approach defines these determinants' specificity as well as what kind of criminal conduct/acts require to be criminalised; and, ultimately, incorporate such prohibitions into (International) criminal law. These determining factors subsequently should be specified as the legal elements of a crime.

4. The influence of the deterministic approach on the concept of the legal elements of a crime (on terrorism)

According to (International) Criminal Law, a crime is an organic combination of both objective (material) and subjective (mental) elements. Definitely, there is the specificity of the concept's perception due to the existence of Common, Continental law jurisdictions as well as in International Criminal Law. It is in the best interest of anti-/counter-terrorism law to use International Criminal Law, which is a unique amalgam of world legal practices without undermining its status as a distinct area of International Law (3, § Introduction).

The requisite contextual elements, the proof of *actus reus* and accompanying *mens rea* of an underlying offence does suffice to qualify some sorts of criminal conduct as amounting to an international crime. In addition to this, terrorism will be considered as an exclusively international crime because of its specific international origin. The latter opinion is granted argumentatively by M. Shaw [20, p. 1015]. Terrorism, as a principally international crime, was considered by the United Nations Security Council Resolutions [24]; and the Parliamentary Assembly's resolutions⁶. Similar consideration is embodied in the Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind by the International Law Commission.

This concept integrally correlates with the determinism and make the valuable contribution to the legal enhancement of provisions. The determinism is a starting point to reveal and analyse contextual elements of the international crime. In particular, the *mens rea* standard of knowledge also extends to the contextual elements, *inter alia*, knowledge of the general context in which acts constituting determinants of terrorism occur; knowledge of the widespread or systematic violations of the fundamental principles of International law; awareness of the factual circumstances that established the existence of a terroristic conflict.

Within this concept, each phase of origin, development and realisation/implementation of the deterministic mechanism of criminal conduct of terrorism will be explored. The first stage of this will be motivation, intention and goal formation (where the *Mens Rea* standard is included), secondly – planning the commission of a crime or the existence of a common plan, design or purpose (decide on how to commit this crime and the method of committing the crime) – *Actus Reus* (or the objective element); and, ultimately, commit a crime against legally protected (legal) asset (the *Rechtsgut* – in German).

Consequently, to construct a well-refined conceptual framework of «cumulative (aggregate) subject» of terrorism (that comprises a natural person/individual who commits acts of terrorism but also a State (government) that violates the fundamental rights and principles of International Law) will be of great assistance to the International Community to qualify the prohibited conduct.

Determinism as an approach to the phenomenon (of terrorism) understanding in International Law is quintessential. The study has found that the process of formation of International (Criminal) Law norms should encompass the relevant legal provisions which are based on a deterministic approach. The reason for this is that International law will provide an opportunity to create anti-terrorist norms by covering the regulatory impact

⁶ In this case, the Parliamentary Assembly refers to its Resolution 1258 (2001).

of all components of the mechanism of the formation and determination of criminal conduct (in terrorism) as well as the constitutive legal elements of a crime.

As an illustration, the only one of the elements of the concept that has clearly been stipulated in the majority of legal instruments. There has been stressed the intention of coercing, or influencing by intimidation, the government of Commonwealth/an international organization or a State, or foreign country; or/and intimidating the public or section of the public to do or to abstain from doing any act. Existing International Legal Instruments (including the resolutions of the General Assembly and the Security Council) encompass the fragmented and even an area specific (causative) approach *focuses on criminalisation the visible aspect of terrorism manifestations*. The latter mistakenly extending this legal evaluation on the whole counteraction mechanism to this phenomenon. Notwithstanding, this appears to be one of the tripartite structure of international crimes, inter alia, of the contextual elements, actus reus and mens rea. There are no endeavours to embrace the other compelling elements of the structure.

Determinism will significantly contribute to the foundation of the law on Mens Rea by interpreting the requisite Mens Rea with respect to contextual elements. For example, the contextual elements (relevant facts and circumstances) are inferred the existence of intent and knowledge, definitely, reveal the complexity of a broad context of macro criminality. The latter transforms ordinary crimes to the crimes of the most serious concern to the mankind [13, p. 114]. The deterministic approach proposes to make explicit/to indicate these gaps that lead to this crime.

The expediency of the concept of the crime (in some jurisdictions – corpus delicti) consideration from a determinism perspective is the following:

1) ultimately, the concept of a crime of terrorism through the «prism» of determinism is viewed as an effective model that allows to systematise the criminal conduct of the International Relations subjects (conducive to terrorism) and incorporate them as elements of terrorist crime into (International) Criminal Law;

2) providing clarity;

3) a guarantee, ensuring the existence of a law at the time of the commission of the crime or criminal conduct;

4) an indication of an unlawful (criminal) conduct as well as consequences and circumstances associated with this crime; with further regularise it so as to ensure the legal evaluation of terrorism as a crime. Mens Rea (the subjective element of a crime) requires the subject to be aware that this conduct/actions and the consequences of their actions were most likely to lead to that result but nevertheless willingly took that risk.

The concept of a crime, combining with the theory of determinism, definitely allies to International Law and compliments this study by adding a valuable supplement and comprehensively analyses the factors that lie outside the legal system but have interdependence between each other that, in particular, contribute to this crime emergence, guarantee its sustainable existence and escalation. As an outcome, legal provisions will simultaneously comprise theoretical research with empirical content and empirical work with supporting the theory. In other words, the law should be adequate to modern realities of international life so as to fulfil the goal for which these international instruments were created as well as to conduct research in the meaningful and thoughtful manner. Thus, the issue should be approached by applying the deterministic approach so as to overcome the limitations. This approach will provide with an opportunity to predict the terrorism origin and create preventive (legal) measures. Using this (deterministic) research method, a number of determinants that conducive to terrorism will be embraced by the legal impact.

Conclusion

It can therefore be concluded that the most significant contribution of this research is based on a pioneering deterministic approach in international (antiterrorism) law-making and EU decision-making procedures in the field, which is a neglected area of research.

A deterministic approach provides Law with certain guidelines/a fundamental reference point for adequate law-making. This research has discovered that this approach stipulates the necessity to avoid eclecticism (chaotic) in the phenomenon's study. This original approach conduces the requirement to upgrade the interpretation of terrorism's genesis and examine this phenomenon on the basis of comprehensive vector research. Emphasising the global nature of terrorism's origin and its escalation that has always been negated while conducting a legal evaluation of terrorism.

The deterministic approach seems to be just a scientific method, which explains the inquiry and specificity of the phenomenon exploration. This scientific method of terrorism exploration brings clarity and precision to the legal provisions and its regulation in the realm.

Having established a universal interconnection of phenomena in International Relations that may produce terrorist conflict and/or the terrorism phenomenon, the examination the subjects' criminal conduct (that produce terrorism) will become achievable and generate clarity on legal ways of its counteraction. Thus, determinism and the pioneering approach provide with an opportunity to predict the likelihood of a phenomenon origin. Therefore, it is essential to pinpoint the specificities of the deterministic process of terroristic criminality in the current circumstances

that, in due course, might offer an effective model for terrorism prevention. This fact will definitely contribute to prevention measures elaboration as well as its more strict regulation by International and domestic law. The exploration of ways of criminality prevention should be based on a scientific foundation that is meaningful if studying the conditionality of this negative phenomenon. It gives a valuable insight into the legal gaps in countering terrorism.

In other words, this approach creates a basis for *enhancing the effectiveness of International and the EU law in the field of counter-terrorism*. It creates a workable legal basis by incorporating determinants into the constitutive legal elements of a crime, which, in due time, is one of the law enhancement methods. The elements of the crime (terrorism) will be analysed from a determinism point of view. These proposed legal aspects need to become explicit so as to open further prospects for international legal regulations.

Moreover, the criteria for the international legal evaluation of terrorism, its objectivity and adequacy to modern realities of international life have been elaborated in order to avoid norms distortion and eclecticism.

From the deterministic perspective, the contextual elements, actus reus & mens rea of the international crime, it will fulfil/guarantee the inclusion of the requirements of:

- nullum crimen sine lege (all elements of a crime must be defined by the law);
- nulla poena sine lege (all punishments must be defined by the law);
- accessibility (the law must be publicly available);
- precision (the line between permitted and prohibited conduct must be clear);
- foreseeability (the law must enable a subject to anticipate the consequences of their conduct).

As an outcome of the deterministic approach application, the law will encompass the specificity examination of the (crime) deterministic process and in parallel, the elements of the mechanism of criminal conduct of terrorism will be embraced by the international legal regulatory impact. It will generate more sophisticated concept on the «aggregate/cumulative» subject of the terrorism phenomenon that will be significantly elaborated.

Additionally, the object of international anti-terrorism law regulation will be enriched by the realistic/sensible essence if both components of the «cumulative subject» (that constitutes the individuals use terrorist methods of action and States that violated the fundamental principles of International Law), their motives and actions/acts would be legally evaluated. A substitution of the object in International Law causes lack of consideration the determinants as elements of a crime and vice versa.

Accordingly, contributing to the clarity of legal provisions, this approach will provide us with an opportunity to impact the determinants of terrorism at the International & EU Law levels: the enhanced legal and regulatory provisions related to terrorism counteraction will be capable of regulating it and with the prospect of eradicating the inducements of terrorism. Perhaps, the criminalisation of international determinants will be one of the key factors of counteraction and prevention of terrorism. Finally, *it will result in a reduction of the exponential growth of terrorism* in the modern world.

References:

1. Von Ambos K. Der allgemeine Teil des Völkerstrafrechts: Ansätze einer Dogmatisierung / K. von Ambos. – Berlin: Duncker and Humblot, 2002. – 1058 p.
2. An Internal Challenge. Partnership in Fixing Failed States // Harvard International Review. – 2008. – № 4. – P. 42–45.
3. Badar M. A comparative study of the principles governing criminal responsibility in the major legal systems of the world (England, United States, Germany, France, Denmark, Russia, China, and Islamic Legal Tradition) / M. Badar, I. Marchuk // Crim Law Forum. – 2003. – № 24 (1). – P. 1–10.
4. Beichman A. A war without end / A. Beichman // Quadrant Sydney. – 1978. – Vol. 22. – № 7. – P. 32–35.
5. Cassese A. Terrorism is also disrupting some crucial legal categories of international law / A. Cassese // European journal of international law. – 2001. – Vol. 12. – № 5. – P. 993–1001.
6. Cassese A. The Oxford Companion to International Criminal Justice / A. Cassese et al. – Oxford; New York : Oxford University Press, 2009. – 1008 p.
7. International criminology: the experience of terrorism research: [monograph.] / by V. Antipenko. – O.: Phoenix, 2011. – 356 p.
8. Goldsmith J. The limits of international law / J. Goldsmith, E. Posner. – Oxford : Oxford University Press, 2005. – 262 p.
9. Kelbas N. A deterministic approach towards the evaluation of the international crime of terrorism / N. Kelbas. – Moscow: Academic Publishing, 2015. – 92 p.
10. Klein N. The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism / N. Klein. – Toronto: Alfred A. Knopf Canada, 2007. – 559 p.
11. Lagodny O. Legitimation und Bedeutung des Ständigen Internationalen Strafgerichtshofes / O. Lagodny // Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft. – 2001. – Bd. 113. – S. 800–804.
12. Laqueur W. Terrorism: a Brief History / W. Laqueur // eJournal USA. – 2007. – № 5. – P. 5–20.

13. Marchuk I. The Fundamental Concept of Crime in International Criminal Law / I. Marchuk. – Berlin: Verlag Berlin Heidelberg, 2014. – 304 p.
14. McWhinney E. International Law-based Responses to the September 11 International Terrorist Attacks / E. McWhinney // Chinese Journal of International Law. – 2002. – Vol. 1. – № 1. – P. 283–286.
15. O’Connell M. Evidence of Terror / M. O’Connell // Journal of Conflict and Security Law. – 2002. – Vol. 7. – № 1. – P. 32–34.
16. Report of the Secretary General, Plan of Action to Prevent Violent Extremism A/70/674 (07.01.2016).
17. Prosecutor v. Mucic et al. Case № IT-96-21 (Trial Chamber), November 16, 1998. – Paragraph 424.
18. Saper B. On learning terrorism / B. Saper // Terrorism: An International Journal. – 1988. – № 11. – P. 27.
19. Schmid A. Terrorism as psychological warfare / A. Schmid // Democracy and Security. – 2005. – № 1. – P. 137–146.
20. Shaw M. International law // M. Shaw. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 1225 p.
21. Alexander Y. Terrorism: Theory and practice / Y. Alexander. – Boulder: Westview press, 1979. – 200 p.
22. Terrorism and the International Legal Order / ed. by P. Van Krieken. – The Hague: T.M.C. ASSER Press, 2002. – 482 p.
23. Thürer D. The «failed State» and international law / D. Thürer // Revue Internationale De La Croix-Rouge (International Review of the Red Cross). – 1999. – № 81(836). – P. 731–761.
24. UN Security Council, Security Council resolution 1757 (2007) (on the establishment of a Special Tribunal for Lebanon), 30 May 2007, S/RES/1757(2007) [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.refworld.org/docid/465fec082.html>.
25. UN Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur on the Promotion and Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms while Countering Terrorism, Martin Scheinin: addendum : mission to the United States of America, 22 November 2007, A/HRC/6/17/Add.3 [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.refworld.org/docid/4757c5f52.html>.
26. UN Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur on the Promotion and Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms while Countering Terrorism, Martin Scheinin: ten areas of best practices in countering terrorism, 22 December 2010, A/HRC/16/51 [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.refworld.org/docid/4e0c2ace15.html>.

27. Wallerstein I. The Modern World-System IV: Centrist Liberalism Triumphant, 1789–1914 / I. Wallerstein. – Berkeley: University of California Press, 2011. – 396 p.

28. Watts R. International Criminology: A Critical Introduction / R. Watts, J. Bessant, R. Hill. – London: Routledge, 2008. – 280 p.

29. Weinstein J. On the Brink, Weak States and US National Security: A Report of the Commission for Weak States and US National Security 9–12 (2004) (describing incidences of state failure) / J. Weinstein et al. [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.cgdev.org/publication/brink-weak-states-and-us-national-security>.

Джабраїлов Р. А.,

*доктор юридичних наук, доцент,
заступник директора з наукової роботи
Інституту економіко-правових досліджень
Національної академії наук України, м. Київ*

Малолітнева В. К.,

*кандидат юридичних наук, учений секретар
Інституту економіко-правових досліджень
Національної академії наук України, м. Київ*

ПРИНЦИПИ СПРАВЕДЛИВОСТІ Й НЕПРИПУСТИМОСТІ ЛОКАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЕФЕКТИВ І ЇХ ВПЛИВ НА РЕАЛІЗАЦІЮ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИХ НОРМ У СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

Анотація

У статті наголошено на ключовій ролі публічних закупівель у задоволенні державних потреб та економічному зростанні України загалом. Розглянуто проблеми прийняття неефективних рішень замовниками під час здійснення публічних закупівель, що призводить до марного витрачання коштів платників податків і неврахування потреб та інтересів майбутніх поколінь. Автори вказують і на проблему використання публічних закупівель для задоволення інтересів окремих осіб або груп осіб, що не має загального позитивного ефекту для населення країни. Для вирішення зазначених проблем у статті запропоновано запровадити у сферу публічних закупівель принципи справедливості й неприпустимості локальних економічних ефектів.

Автори доходять висновку, що принцип справедливості як загальний принцип має становити основу, бути висхідним початком формування системи господарсько-правових норм, які регулюють відносини, що складаються під час здійснення публічних закупівель. Принцип неприпустимості локальних економічних ефектів є спеціальним правовим принципом для формування відносин у сфері публічних закупівель, сутність якого полягає в неприпустимості задоволення під час здійснення публічних закупівель інтересів лише окремих осіб або груп осіб. Публічні закупівлі повинні бути спрямованими на задоволення потреб невизначеного кола осіб (населення), мати загальний позитивний економічний ефект.

Вступ

Уряди країн світу витрачають значні суми державних коштів, купуючи товари, роботи й послуги для задоволення державних потреб. Згідно з даними Світового банку, приблизно 50–70% національних бюджетів становлять витрати на публічні закупівлі. У середньому, загальний обсяг публічних закупівель становить близько 20% ВВП у країнах Організації економічного співробітництва та розвитку і приблизно 15% у країнах, які не є членами цієї організації [1, с. 1]. В Україні щорічно на публічні закупівлі витрачається приблизно 150 млрд грн. Отже, публічні закупівлі відіграють ключову роль у процесі задоволення державних потреб та економічного зростання загалом. При цьому неефективні рішення замовників призводять до марного витрачання коштів і покладання наслідків недалекоглядних рішень на теперішнє та прийдешнє покоління. Генерація коштів – нині основне завдання, водночас тягар народу України. Результати праці кожного громадянина України виражаються в певній грошовій частці, яка акумулюється в державному бюджеті. У зв'язку з цим розпорядження бюджетними коштами має відбуватися не лише в межах формального дотримання вимог чинного законодавства, що є неприпустимим, а й з урахуванням дійсних, а не удаваних потреб народу України, реального позитивного ефекту від здійснення закупівель певних товарів, робіт, послуг за бюджетні кошти (кошти народу України). Користь від витрачання бюджетних коштів має бути відчутною для кожного громадянина України, забезпечити це видається можливим у разі впровадження у сферу публічних закупівель принципів справедливості й неприпустимості локальних економічних ефектів. Необхідність досягнення балансу між інтересами держави та інтересами теперішніх і майбутніх поколінь зумовлює актуальність дослідження загальноправового принципу справедливості та спеціального правового

принципу неприпустимості локальних економічних ефектів в аспекті їх впливу на відносини у сфері публічних закупівель.

Мета роботи полягає у з'ясуванні особливостей вияву у правовому регулюванні відносин у сфері публічних закупівель загальноправового принципу справедливості та спеціального правового принципу неприпустимості локальних економічних ефектів, що має не лише теоретичне значення, а й практичну значимість. Для цього будуть вирішені такі завдання: запропонувати новий підхід до публічних закупівель на основі принципу справедливості, що полягає в задоволенні потреб сьогодення, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти власні потреби; обґрунтувати необхідність запровадження нового спеціального правового принципу, властивого для публічних закупівель, а саме: неприпустимість створення локального економічного ефекту від здійснення публічних закупівель, що полягає в необхідності задоволення загальних потреб невизначеного кола осіб (населення), а не специфічних інтересів окремих осіб або їхніх груп з оцінюванням впливу публічної закупівлі на добробут населення.

§ 1. Принцип справедливості як основа формування системи господарсько-правових норм, які регулюють відносини, що складаються під час здійснення публічних закупівель

Не заглиблюючись у дослідження загальнотеоретичних питань принципу справедливості, варто відмітити, що він є фундаментальним принципом права. О.Ф. Скакун визначає справедливість як захід морально-правової домірності вкладеного й отриманого в усіх сферах життєдіяльності людини та їх правового забезпечення. Це баланс інтересів: влади та громадянина, виробника і споживача, продавця й покупця тощо [2, с. 224]. Дотримання принципу справедливості саме у сфері публічних закупівель особливо важливо у зв'язку з тим, що витрачаються кошти платників податків, які, сплачуючи податки, очікують на своєчасне та якісне надання публічних послуг, функціонування державного й комунального секторів економіки тощо. Важливо забезпечити, щоб закупівельний процес не тільки був за своєю сутністю справедливим, а й сприймався як справедливий постачальниками та громадськістю. Закон України «Про публічні закупівлі» (далі – ЗУ «Про публічні закупівлі») [3] окремо не виділяє серед цілей правового регулювання забезпечення справедливості у сфері публічних закупівель. Щоденно держава закуповує товари, роботи й послуги для дитячих садків, шкіл, університетів, лікарень, армії тощо. Перебої в закупівлях або закупівлі товарів, робіт і послуг низької якості, наприклад ліків або обладнання для військових, можуть

коштувати життя людей або закупівля палива та інших матеріалів може коштувати діяльності цілих заводів і фабрик, а отже, і робочих місць. Закупівлі «створюють» або «вибудовують» наше оточення та навколишнє середовище, воно може бути різним залежно від якості товарів, які закупаються. У цьому контексті підтверджується важливість ролі принципу справедливості саме у сфері публічних закупівель.

При цьому виникає питання: наскільки публічні закупівлі мають піддаватися оцінці, виходячи з принципу справедливості? Наприклад, такий аспект справедливості, як відповідальність за майбутні покоління. На практиці всі витрати й вигоди оцінюються на сьогодні з погляду нинішнього покоління. Короткострокові вигоди майже завжди превалюють над довгостроковими витратами. Утім, якщо розглянути це питання в контексті збереження навколишнього середовища, у 2006 р. у доповіді Стерна «Економіка зміни клімату» зазначено, якщо зробити вибір не вживати заходів з охорони навколишнього середовища, витрати на боротьбу з наслідками зміни клімату оцінюватимуться до 20% світового ВВП на рік. Для порівняння, витрати на негайне вжиття заходів зі зменшення викидів парникових газів для усунення серйозних наслідків зміни клімату в майбутньому можуть бути обмежені до 1% світового ВВП [4]. У цьому контексті варто звернутися до Джона Роулза, а саме його теорії справедливості, згідно з якою кожне покоління повинно зберегти не тільки здобутки культури та цивілізації, а й ті інституції, які були створені, і відкладати або заощаджувати в кожний період часу відповідну кількість накопиченого капіталу. Така економія може мати різні форми: від інвестицій у машинне обладнання та інші засоби виробництва до інвестицій у навчання й освіту [5, с. 252]. Майбутні покоління хотіли б успадкувати Землю в такому самому гарному стані, як це зробили їхні предки та хоча б із таким самим рівнем доступом до ресурсів. Це вимагає, щоб кожне покоління покинуло планету не в гіршому стані, ніж воно отримало її. Майбутні покоління не мають голосу, не здатні впливати на нинішнє покоління. Вони навіть не можуть обговорювати з ним своє власне становище, висуваючи ті чи інші претензії. Але їхній добробут та існування значною мірою залежать від нас. Проте ідея справедливості означає, що, якби майбутні покоління мали право голосу, вони б не погодилися на таке становище, яке може бути описано як, наприклад, стан екологічної знедоленості [6]. Це було б явним порушенням справедливості, якби ті, хто живе сьогодні, використовували б до остатку ресурси, які вичерпуються, не рахуючись із наслідками й не стримуючи себе, а майбутнім поколінням, навпаки, передавали б сплюндровану планету, яка

суперечить нормам життя [7, с. 12]. Головне питання: які способи та механізми посилення відповідальності перед майбутніми поколіннями?

Усвідомлюючи таку відповідальність за майбутні покоління й загрози, які стоять перед усім людством, на кшталт вирубки лісів, надмірного вилову риби, виробництва, де експлуатується тяжка праця за дуже низької заробітної плати, дискримінації тощо, світ формує інші підходи до використання саме публічних закупівель як засобу державного регулювання економіки, і країни поступово провадять політику з імплементації так званих «сталих закупівель», що сприяють розвитку, який задовольняє потреби сьогодення, однак не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти власні потреби. І це не завжди означає досягнення максимальної економії коштів за максимально низьких цін, а передбачає також використання закупівель для сприяння соціальній справедливості й захисту прав людини, для забезпечення стійкості навколишнього середовища та майбутнього зі справедливим розвитком і процвітанням.

Сталі публічні закупівлі визначаються як правильний баланс між людьми, планетою і прибутком. Ці три елементи представлені трьома факторами: соціальним, екологічним та економічним.

В Україні наразі перевагу отримали короткострокові вигоди, і публічні закупівлі використовуються лише як засіб економії та раціонального використання бюджетних коштів. Якщо проаналізувати головний модуль бізнес аналітики публічних закупівель VI-module, то одним із основних показників ефективності функціонування системи публічних закупівель є саме економія, яка вираховується як різниця між очікуваною вартістю товару й переможною пропозицією (мінімальною ціною). Так, у ЗУ «Про публічні закупівлі» робиться акцент на зменшенні ціни за допомогою електронного аукціону. За основними закупівельними процедурами збільшено вагу цінового критерію, якщо для визначення найбільш економічно вигідної тендерної пропозиції, крім ціни, застосовуються й інші критерії, з 50% до 70%.

В умовах обмеженості державних коштів в Україні обраний підхід до публічних закупівель є виправданим, утім є лише тактичним завданням на найближчий час і не розрахований на тривалу перспективу, а також не враховує інтереси та не передбачає жодної відповідальності за майбутні покоління. У цьому контексті постає питання щодо справедливості такого підходу. Наприклад, згідно з роботою аналітиків Центру вдосконалення закупівель при Київській школі економіки, частка додаткових угод із підвищення ціни до договору про публічну закупівлю вища, там де була найбільша економія та конкуренція. Тобто учасники використовують як поширену практику ціновий демпінг для

перемоги в аукціоні, щоб через додаткову угоду нівелювати його результати. Кожна шоста надпорогова конкурентна процедура закупівлі з часом зазнає змін, основою для яких стає ст. 36 ЗУ «Про публічні закупівлі». Зокрема, у цій статті визначаються підстави, згідно з якими початкова угода може бути змінена без проведення нової процедури. Часто додаткова угода має об'єктивні підстави, наприклад, зміни в кон'юктурі ринку. Однак у значній кількості випадків укладання додаткової угоди не є результатом об'єктивних і ринкових факторів [8].

Натепер не враховується вартість життєвого циклу товару, коли за основу береться не лише початкова ціна предмета закупівлі, а й майбутні витрати замовників, наприклад, на утримання та електроенергію для систем опалення або освітлення, вартість викидів в атмосферу тощо [9, с. 3]. У разі закупаювання товарів низької якості, наприклад, не енергоефективних, на початковому етапі фіксується економія, однак, як правило, низька якість має своїми наслідками додаткові витрати на підтримку товару або закупівлю нового. Можна згадати й про ті випадки, коли держава не бере на себе зобов'язання щодо подальших етапів існування товару, наприклад, його безпечної утилізації тощо. Саме ці майбутні витрати знову перекладаються на платників податків.

Крім того, не завжди критерій найнижчої ціни є справедливим у закупівлях, якщо така ціна досягається завдяки використанню дешевої тяжкої праці з дуже низькими зарплатами та соціально неприйнятними умовами праці на так званих «потогінних» фабриках (sweatshop) або через порушення правил конкуренції, наприклад, за рахунок отримання незаконної державної допомоги. Критерій найнижчої ціни часто відкидає інноваційний та екологічний складники, а неефективні рішення замовників у такому випадку відкидають розвиток економіки назад.

Так, нещодавно ПАТ «Укрзалізниця» оголосило тендер на закупівлю 6 дизельних потягів для регіональних пасажирських перевезень очікуваною вартістю 1,062 млрд грн [10]. При цьому до Антимонопольного комітету України було подано скаргу щодо порушення ПАТ «Укрзалізниця» законодавства, адже вимоги тендерної документації були виписані замовником так, що останнім відповідає продукція виключно одного виробника: АТ «ПЕСА» (Республіка Польща), що позбавляє можливості участі в закупівлях українського підприємства ПАТ «Крюківський вагонобудівний завод» (далі – КВБЗ), який виробляє потяги. Скаргу було задоволено, а замовника зобов'язано внести зміни до тендерної документації.

У цьому випадку простежується порушення принципу справедливості. Зокрема, порушуються національні інтереси держави, адже від участі в закупівлі усувається вітчизняний виробник, що позбавляє більше ніж 60 вітчизняних підприємств, які працюють у кооперації у виготовленні дизель-потягів; така закупівля призведе до недонадходження до бюджетів різних рівнів, втрати наукового потенціалу та перспектив розвитку експортно-орієнтовного виробництва моторно-вагонного рухомого складу [11; 12]. При цьому вітчизняні виробники усуваються в цьому випадку від участі в Програмі оновлення рухомого складу на 2017–2021 рр. [13]. Крім того, витрати на сервісне обслуговування в майбутньому будуть перекладені на платників податків з урахуванням того факту, що в Україні відсутня система сервісного обслуговування продукції PESA. Унаслідок прийняття неефективного рішення українські платники податків отримують не вигоди, а додатковий тягар. У цьому випадку порушується принцип справедливості не лише в контексті неврахування національних інтересів, а й відповідальності перед платниками податків, які будуть нести додаткові витрати, що, у свою чергу, безпосередньо матиме вплив і на майбутні покоління у вигляді загальних негативних економічних наслідків.

Україна вже має досвід порушення принципу справедливості у сфері публічних закупівель, а саме: придбання за процедурою закупівлі в одного учасника 10 корейських потягів виробництва компанії «Hyundai» за 307 млн дол. США, що на той момент були дорожчими за аналогічні потяги вітчизняного виробництва КВБЗ. Крім того, Україна витратила значні суми для побудови інфраструктури для цих потягів і взяла на себе зобов'язання з виплати кредитів і відсотків за цю закупівлю, адже фінансування закупівлі швидкісних потягів на 85% здійснювалося за рахунок кредиту південнокорейського Експортно-імпортного банку в розмірі 261 млн дол. США терміном на 10 років під гарантії українського уряду й під 4,5% річних, решта – за рахунок коштів ПАТ «Укрзалізниця». У холодну пору року виявлялися часті несправності й поломки потягів, через що ПАТ «Укрзалізниця» станом ще на 2013 р. виплатила пасажиром швидкісних міжрегіональних електропоїздів «Український експрес» компенсації за запізнення та скасування рейсів на загальну суму 800 тис. грн [14]. Лише в грудні 2012 р. потяги «Hyundai» в рейсі виходили з ладу 10 разів [15]. Наприклад, потяги мали проблеми з автономним живленням, коли через слабкі батареї в потягів, які зупинялися серед поля, швидко пропадала електроенергія й у вагонах ставало холодно [16]. За контрактом, корейська компанія брала на обслуговування електропотяги та зобов'язувалася впродовж 5 років виконувати всі

гарантійні вимоги щодо забезпечення якості ремонту й експлуатації. Утім після закінчення цього строку ці зобов'язання перейшли до української сторони.

Саме в цьому випадку під час прийняття рішення щодо закупівлі доцільним було б урахувати не лише початкову ціну, а й майбутні витрати, наприклад, «витрати володіння» предметом закупівель, що включає в себе технічне обслуговування, ремонт, кількість простоїв через несправності тощо.

Отже, неефективне економічне рішення держави про закупівлю вказаних потягів за наявності вітчизняного аналогу призвело до порушення принципу справедливості. Національний виробник, який міг би взяти участь у закупівлі та який спеціалізується на виготовленні потягів, у тому числі швидкісних, поставляє свою продукцію до 20 країн світу. Завдяки здійсненню такої закупівлі були вкладені значні інвестиції за рахунок коштів державного бюджету в економіку саме Південної Кореї, а не України. Купивши, замість імпортих, 10 потягів вітчизняного виробництва, цим щонайменше на 300 млн дол. США зменшили б сальдо зовнішньої торгівлі України [17, с. 8]. Таке неефективне економічне рішення призводить до покладання додаткових витрат платників податків і негативних економічних наслідків на майбутні покоління, коли вітчизняна промисловість не має стимулів для розвитку, а отже, не створюються нові робочі місця, зменшуються зарплати й відрахування у відповідні бюджети.

Отже, принцип справедливості в аспекті забезпечення відповідальності перед майбутніми поколіннями може бути реалізований у сталих закупівлях, що потребує запровадження таких закупівель в Україні, а також унесення змін до порядку оцінювання конкурсних пропозицій і присудження договорів про закупівлю шляхом застосування підходу, який ґрунтується на аналізі життєвого циклу товару.

§ 2. Принцип неприпустимості «локальних економічних ефектів» і його вплив на реалізацію господарсько-правових норм у сфері публічних закупівель

У дослідженні мова йде також про відповідальність не тільки перед майбутніми поколіннями, а й теперішніми, перед платниками податків. Адже фінансування публічних закупівель формується переважно за рахунок податків. Акумуляовані державою кошти повертаються населенню й суб'єктам господарювання під час розподілу договорів про закупівлі товарів, робіт і послуг.

Правильне розуміння публічних закупівель є важливим для замовників з погляду поінформованості про обмеження прав під час

використання державних коштів для цілей публічних закупівель, які повинні спрямовуватись не на досягнення особистої вигоди або на користь конкретних груп, а, навпаки, на задоволення інтересів суспільства в широкому сенсі. Саме в цьому випадку важливість принципу справедливості відображається в обмежувальній функції держави.

Досить часто на практиці шляхом здійснення публічних закупівель за рахунок державних коштів задовольняються інтереси окремих осіб або їхніх груп, що створює локальний економічний ефект від закупівлі, суперечить інтересам і потребам платників податків, а також сутності й меті публічних закупівель.

Прикладом створення такого локального економічного ефекту є публічна закупівля, що була здійснена Управлінням інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю Миколаївської облдержадміністрації. Згідно з даними, які містяться на офіційному сайті Prozorro, укладено договір на 2 млн 192 тис. грн з «Південноукраїнським медіахолдингом» на просування в соціальних мережах та інтернет-ресурсах [18]. У рамках договору переможець торгів зобов'язується забезпечити поширення інформації про актуальні питання соціально-економічного й суспільно-політичного життя області на загальноукраїнських інтернет-ресурсах і в публік соціальних мереж Facebook і Youtube. Для цього виконавець зобов'язується розмістити 576 інформаційних повідомлень на сайтах УНІАН, Укрінформ, Українські новини, Інтерфакс-Україна та 218 повідомлень у соцмережах Facebook і Youtube. Ціна розміщення одного повідомлення на загальноукраїнських ресурсах становить 2 800 грн. Ціна одного повідомлення в соцмережах Facebook і Youtube – 2 659,41 грн. Чи є для жителів Миколаївської області як платників податків такі витрати державних коштів раціональними? Наскільки така закупівля відповідає задоволенню дійсних потреб жителів Миколаївської області й має позитивний ефект?

Іншим яскравим прикладом створення локального економічного ефекту від закупівлі, що не відповідає потребам платників податків, є закупівлі товарів, робіт і послуг, які мають надлишкові споживчі якості, тобто якості, які не обумовлені їх придатністю для експлуатації та споживання з метою надання публічних послуг, виконання робіт тощо. У травні 2015 р. Генеральна прокуратура України за результатами тендеру уклала угоди на техобслуговування та ремонт автомобілів за 1,96 млн грн. Послуги були замовлені для 26 автомобілів, серед яких три позашляховики (Тойота Ленд Крузер, Рендж Ровер і Лексус), чотири Тойоти Камрі бізнес-класу і два Мерседеси представницького класу, як повідомлялося ще у «Віснику

державних закупівель» [19]. При цьому об'єм двигуна, наприклад, позашляховика Рендж Ровера становив 4 170 см. куб., а Лексуса LX 570 – 5 693 см. куб. Чи саме такі моделі й технічні характеристики автомобілів необхідні для задоволення державних потреб і виконання працівниками Генеральної прокуратури України своїх функцій? Адже обслуговування цих транспортних засобів перекладається саме на платників податків. У цьому контексті важливу роль саме у сфері публічних закупівель має відігравати принцип неприпустимості таких локальних економічних ефектів.

Сутність цього принципу має полягати в тому, що публічну закупівлю доцільно оцінювати як співвідношення між державними коштами, які було вкладено в закупівлю, та цілями цієї закупівлі. Ці цілі мають бути вимірними, визначені функціями замовника, який розпоряджається державними коштами. Центральні та місцеві органи державної влади наділені владними повноваженнями, у цьому сенсі вигода, яку вони отримують під час здійснення закупівель, означає й виражає пряму вигоду для населення, яке він представляє. У розглянутому вище випадку вигода замовника від користування таким автопарком є односторонньою та не виражає вигоду для населення.

Досліджуючи питання неприпустимості локальних економічних ефектів у сфері публічних закупівель, варто звернутися до визначення поняття «замовник», яке виражає основну мету їх створення та функціонування, а отже, і мету здійснення закупівель, оскільки публічні закупівлі є одним із основних засобів досягнення мети й цілей функціонування замовника. Для цього доцільно розглянути таке визначення в законодавстві саме Європейського Союзу (далі – ЄС) у сфері публічних закупівель, що зумовлено процесами адаптації українського законодавства до вимог ЄС, у т. ч. стосовно поняття замовника.

Згідно зі ст. 2 Директиви ЄС 2014/24 і ст. 3 Директиви 2014/25, замовник – це державні, регіональні чи місцеві адміністрації; органи, що керуються у своїй діяльності публічним правом; асоціації, сформовані однією чи більше адміністрацією або одним чи більше органами, які керуються у своїй діяльності публічним правом. Однією з обов'язкових вимог органу, що керується у своїй діяльності публічним правом, є мета його створення, а саме: задоволення загальних потреб, що не мають промислового чи комерційного характеру. При цьому, що саме підпадає під поняття «загальні потреби», не визначено. Відповідно до наукової літератури, такі потреби розуміються як вимоги всієї спільноти (місцевої або загальнодержавної), що не повинні перетинатися з конкретними або виключними інтересами чітко визначеної особи або групи осіб [20, с. 199]. У п. 65 думки Генерального адвоката Легера по справі *Mannesmann*

Anlagenbau Austria AG v Strohal Rotationsdruck GmbH (C-44/96) зазначено, що концепція «загальні інтереси» може бути розглянута в контексті «загальних економічних інтересів» згідно зі ст. 90 (2) Договору ЄС з погляду «діяльності, яка має пряму вигоду для суспільства, а не для інтересів окремих осіб або груп». При цьому Генеральний адвокат Легер посилається на праці одного дослідника, відповідно до яких потреби в загальних інтересах можуть бути визначені як вимоги громади (місцевої або національної) в інтересах її членів загалом. Крім того, загальні інтереси існують у випадку, якщо немає їх збігу з окремими специфічними інтересами чітко визначеної особи або групи осіб [21].

ЗУ «Про публічні закупівлі» також виділяє одну з ознак замовника забезпечення потреби держави або територіальної громади. На думку окремих дослідників, державні потреби – це суспільні потреби, задоволення яких спрямоване на користь усього населення країни або жителів муніципального утворення чи регіону [22]. Саме з метою задоволення зазначених потреб мають здійснюватися публічні закупівлі. Навіть закупівля товарів, робіт і послуг для матеріально-технічного забезпечення замовника опосередковано матиме вплив на інтереси населення, адже така закупівля здійснюється для належного виконання функцій замовником, а отже, і реалізації мети, для якої він був створений.

Отже, такі закупівлі не можуть мати на меті задоволення інтересів окремих осіб або груп осіб, запобігаючи локальним економічним ефектам і впливаючи на добробут суспільства загалом. Так, наприклад, у сфері надання державної допомоги в ЄС діє принцип попереднього оцінювання, згідно з яким оцінюється необхідність надання державної допомоги, ефективність її використання та вплив на добробут суспільства й конкуренцію [23, с. 326]. За допомогою спеціального «балансового тесту» здійснюється аналіз впливу державної допомоги на добробут та умови діяльності всіх зацікавлених сторін, зокрема отримувача допомоги, його конкурентів, споживачів тощо [24]; на досягнення об'єктивних цілей, що становлять взаємний інтерес як щодо ефективності (виправлення ринкових провалів), так і щодо справедливості (розподіл добробуту) [25, с. 17]. Попередня оцінка впливу на добробут суспільства (населення) є доцільною і для публічних закупівель.

Висновки

На підставі вищевикладеного можна резюмувати таке:

1. Принцип справедливості як загальний принцип має становити основу, бути висхідним початком формування системи господарсько-правових норм, які регулюють відносини, що складаються під час

здійснення публічних закупівель. Принцип справедливості в його аспекті відповідальності за майбутні покоління може бути реалізовано в сталих публічних закупівлях, де істотна роль у підвищенні якості закупівель відведена стимулювальним заходам для дотримання державними замовниками трьох базових принципів: економічності, екологічності й соціальної користі закупівель. Забезпечення кращих умов під час здійснення таких закупівель не обов'язково має передбачати найменшу ціну. Під час прийняття рішення про закупівлю варто враховувати призначення публічних закупівель і дійсну суспільну необхідність у функціонуванні системи публічних закупівель. Принцип справедливості відіграє роль своєрідного індикатора, який дає конкретне уявлення про відповідність системи публічних закупівель її призначенню, меті й дійсній суспільній необхідності в її функціонуванні. У цьому контексті пропонується закріпити принцип справедливості у визначенні мети ЗУ «Про публічні закупівлі», виклавши абзац 2 преамбули в такій редакції: «Метою цього Закону є забезпечення **на основі принципу справедливості** ефективного та прозорого здійснення закупівель, створення конкурентного середовища у сфері публічних закупівель, запобігання виявам корупції в цій сфері, розвиток добросовісної конкуренції».

2. Принцип неприпустимості локальних економічних ефектів є спеціальним правовим принципом для формування відносин у сфері публічних закупівель, сутність якого полягає в неприпустимості задоволення під час здійснення публічних закупівель інтересів лише окремих осіб або груп осіб. Публічні закупівлі повинні бути спрямованими на задоволення потреб невизначеного кола осіб (населення), мати загальний позитивний економічний ефект. Крім того, цей принцип має забезпечувати, щоб товари, роботи й послуги, які закупаються, відповідали тим завданням і потребам, для яких вони придбаваються, а також функціям і меті замовника, який заповує товари, роботи й послуги.

Література:

1. Public procurement as a tool for promoting more sustainable consumption and production patterns // Sustainable development Innovation briefs. – 2008. – Issue 5. – P. 1–12.
2. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : [підручник] / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х.: Консум, 2006. – 656 с.
3. Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 9. – Ст. 89.

4. Stern review: the economics of climate change [Electronic source]. – Available at : http://unionsforenergydemocracy.org/wp-content/uploads/2015/08/sternreview_report_complete.pdf.
5. Rawls J. A Theory of Justice. Revised edition / J. Rawls. – USA : Harvard University Press, 1971. – 538 p.
6. Теорія справедливості Джона Роулза [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://stud.com.ua/19281/etika_ta_estetika/teoriya_spravedlivosti_dzhona_rolza.
7. Що таке сталий розвиток? // Розвиток та довкілля. – 2015. – № 9 (32). – С. 12.
8. Грибановський О. За межею Prozzogo: додаткові угоди як результат цінового демпінгу / О. Грибановський, І. Меметова // VoxUkraine. – 2017. – 4 липня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://voxukraine.org/2017/07/04/za-mezhoyu-prozzogo-dodatkoviy-ugodi-yak-rezultat-tsinovogo-dempingu/>.
9. Настанови щодо вартості життєвого циклу товару та аномально низької вартості тендерної пропозиції: Проект «Гармонізація системи державних закупівель в Україні зі стандартами ЄС» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eupublicprocurement.org.ua/wp-content/uploads/2017/05/Guidelines-on-LCC-and-ALT_UKR.pdf.
10. Дизельний поїзд для регіональних пасажирських перевезень у трьохвагонному складі: оголошення про проведення відкритих торгів // Prozorro [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://prozorro.gov.ua/tender/UA-2017-03-07-000885-b>.
11. Приходько В. Польская «поддержка Укрзалізниці» и национального производителя / В. Приходько // Зеркало недели. – 2017. – № 10. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://gazeta.zn.ua/promyshliennost/polskaya-podderzhka-ukrzaliznici-i-nacionalnogo-proizvoditelya-1-_.html.
12. Дизель-поїзди – вітчизняні чи польські? // Залізниця без корупції. – 2017. – 16 березня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zbk.org.ua/2017/03/16/vitchiznyani-dizelni-po%D1%97zdi-ukra%D1%97ni-ne-potribni/>.
13. Василевський І. У 2017 році Укрзалізниця на оновлення рухомого складу планує спрямувати 12,5 млрд грн. / І. Василевський // Укрзалізниця [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/448552/.
14. Проблема потягів Hyundai відома [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukurier.gov.ua/uk/news/problema-potyagiv-hyundai-vidoma/>.
15. Зняті поїзди Hyundai можуть повернути вже у лютому – Укрзалізниця [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/02/140213_hyundai_update_dt.

16. На що «хворіють» Hyundai? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://day.kyiv.ua/uk/article/ekonomika/na-shcho-hvoriyut-hyundai>.

17. Коханець Л. Миготлива аритмія «серця Вітчизни» / Л. Коханець, С. Лавренюк // *Голос України*. – 2012. – № 121 (5371). – С. 8–9.

18. Миколаївська ОДА заплатить більше 2 млн за просування в соцмережах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2017/05/9/7143345/>.

19. Автопарк Шокіна з'їсть 2 мільйони на ремонтах та обслуговуванні // *Наші гроші*. – 2015. – 26 травня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nashigroshi.org/2015/05/26/avtopark-shokina-zjist-2-miljony-na-remontah-ta-obsluhovuvanni/>.

20. Bovis C. H. EU public procurement law / C. H. Bovis. – UK : Edward Elgar, 2007. – 488 p. – P. 4; Bovis C. Public Procurement, State Aid and Services of General Economic Interest / C. Bovis [Electronic source]. – Available at: http://www.era-comm.eu/UNCRPD/kiosk/speakers_contributions/111DV67/Bovis_paper.pdf.

21. Mannesmann Anlagenbau Austria AG and Others v Strohal Rotationsdruck GesmbH (Case C-44/96) : Opinion of Advocate General Leger: 16 September 1997 [Electronic source]. – Available at : <http://curia.europa.eu/>.

22. Евсегнеев В. А. Собственность на землю в фокусе интересов / В. А. Евсегнеев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.lawmix.ru/comm/2583>.

23. Колосова О. Керівні принципи надання державної допомоги суб'єктам господарювання / О. Колосова // *Юридичний вісник*. – 2014. – № 6. – С. 322–328.

24. Common principles for an economic assessment of the Compatibility of state aid under article 87.3 // European Commission. Competition. – 2004. – [Electronic source]. – Available at: http://ec.europa.eu/competition/state_aid/reform/economic_assessment_en.pdf.

25. Бугаєнко Н. Базові принципи політики регулювання державної допомоги суб'єктам господарювання в рамках ЄС / Н. Бугаєнко // *Держава та економіка*. – 2010. – № 6. – С. 14–22.

Ільченко Г. О.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри міжнародного приватного,
комерційного та цивільного права
Київського національного торговельно-економічного університету,
м. Київ

РОЗРОБКА КОМПЛЕКСНОЇ МОДЕЛІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Анотація

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю комплексної моделі правового регулювання процесу надання страхових послуг – стадії врегулювання збитку, оцінювання розміру матеріальної шкоди, розслідування обставин настання страхової події тощо. У сучасній вітчизняній науці зроблені лише окремі спроби реформування частини проблемних питань здійснення страхової діяльності, однак ці дослідження не розглядалися в комплексі, також поза увагою залишився вплив окремих змін на весь комплекс дій, спрямованих на врегулювання збитку конкретного клієнта. А це не дало можливості системно вирішити проблеми правового регулювання здійснення страхової діяльності. Саме тому комплексність розгляду правового регулювання проблемних питань страхової діяльності з проекцією на весь процес урегулювання збитку дасть змогу вперше розробити емпіричну правову модель діяльності страхових компаній в Україні і створити передумови її максимального наближення до стандартів Європейського Союзу. Відсутність зазначеної моделі правового регулювання ринку страхових послуг створює умови для подальшого переродження страхового бізнесу в Україні, перекосу страхових портфелів у напрямі збиткових ліній бізнесу, подальших сумнівних юридичних інсинуацій, спрямованих на скорочення збитковості й розвитку страхових компаній за принципом «фінансових пірамід». Затримка в реалізації комплексного реформування страхового ринку України створює передумови для подальшого віддалення можливості інтеграції українського страхового ринку зі страховим ринком країн Європейського Союзу. Запропонована модель має уніфікувати здійснення страхової діяльності, забезпечити належний захист суб'єктів страхових правовідносин, скоротити бюджетні втрати від недоотримання податків та інвестиційного ресурсу для економіки,

наблизити український страховий ринок до інтеграції з європейським, створити умови для подальшої імплементації. Саме це й зумовлює актуальність розробки та реалізації запропонованої авторкою комплексної моделі правого регулювання страхового ринку України в контексті євроінтеграційних процесів.

Вступ

З урахуванням особливостей соціально-економічного розвитку України деякі сектори національної економіки мають певну специфіку й структурно суттєво відрізняються від аналогічних секторів розвинутих країн. Так, наприклад, суттєві відмінності має сфера надання фінансових послуг в Україні, а особливо ринок страхування.

Гене́за українського класичного страхового ринку суттєво відрізняється від європейського ринку страхування. Значне зміщення обсягів класичного страхового бізнесу в бік автострахування через брак попиту на інші страхові послуги вимагає побудови адекватної моделі комплексного правового регулювання цієї сфери з урахуванням зазначених особливостей і європейського досвіду. Особливо це стосується обов'язкових видів страхування. Запропонована модель має уніфікувати здійснення страхової діяльності, забезпечити належний захист суб'єктів страхових правовідносин, скоротити бюджетні втрати від недоотримання податків та інвестиційного ресурсу для економіки, наблизити український страховий ринок до інтеграції з європейським, створити умови для подальшої імплементації.

На основі дослідження особливостей практичної діяльності страховиків, практики розгляду страхових спорів необхідно визначити коло змін до чинного законодавства України. Це створить передумови для захисту прав споживачів страхових послуг, ефективного реагування на випадки шахрайства у сфері страхування, скоротить втрати страхувальників, страховиків і держави в цій сфері, сприятиме підвищенню довіри до страхування й дасть можливість упровадження структурних змін страхового бізнесу.

Також до цього можна зарахувати необхідність уніфікації судової практики з питань визнання правочинів у сфері страхування недійсними, їх тлумачення, захисту прав споживачів страхових послуг тощо.

Вивчення досвіду й законодавства країн Європейського Союзу (далі – ЄС), права ЄС щодо регулювання страхової діяльності дасть можливість на підставі дослідження генезису страхового ринку окремих країн ЄС і сучасного стану регулювання страхових правовідносин розробити рекомендації щодо гармонізації національного законодавства України з європейським.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають та існують у процесі здійснення страхової діяльності, процесі врегулювання збитків, судової практики у сфері страхування, захисту прав споживачів страхових послуг під час інтеграції українського страхового ринку до європейського.

Предметом дослідження є розробка комплексної моделі правового регулювання страхового ринку України в контексті євроінтеграційних процесів.

Авторка роботи займається зазначеною проблемою понад п'ять років. Протягом цього періоду виконано ґрунтовний аналіз основних нормативних актів, що регулюють здійснення страхової діяльності в Україні, досліджено проблеми регулювання страхового ринку на теоретичному рівні: проведено аналіз наукових статей, монографій, дисертаційних досліджень, проаналізовано судові рішення різних інстанцій в Україні, що відображено у відповідних роботах авторки [1].

Серед українських учених і практиків, які досліджували суміжні із цією темою проблеми, варто відзначити О.О. Гаманкову, Я. М. Романюка, Н. Б. Пацурію, В. П. Янишену. Усі вони вивчають страхову сферу з різних кутів: О.О. Гаманкова [2] досліджує страхування з економічного погляду; Я. М. Романюк [3] як Голова Верховного Суду України узагальнює судову практику у сфері страхування та надає рекомендації для однакового застосування судами норм матеріального й процесуального права; Н. Б. Пацурія [4] вивчає проблеми страхової діяльності як господарської діяльності; В. П. Янишен [5] – цивільно-правові аспекти страхування. Проте їхні напрацювання потребують узагальнення в контексті правового регулювання страхового ринку в частині врегулювання збитків і вирішення страхових спорів у процесі євроінтеграції.

Аналізуючи результати, отримані іншими вітчизняними та закордонними вченими за цією проблемою, варто виділити праці, опубліковані в рамках роботи USAID/FINREP-II. Так, за сприяння програми розвитку фінансового сектору (USAID/FINREP-II) проведено аналіз судової практики у справах, пов'язаних із захистом прав споживачів фінансових послуг, серед яких окремо досліджувалась судова практика у сфері страхування [6]. Серед питань, що викликають неоднозначність у процесі правозастосування, наведені вище автори відзначили судову практику щодо визнання договорів страхування або їх окремих умов недійсними, визнання окремих умов договору страхування недійсними через їх несправедливість, визначення розміру страхового відшкодування, застосування строків позовної давності, питання законності підстав для відмови у виплаті страхового відшкодування, визначення розміру стягуваних сум. Вони визначили

основні проблемні питання судової практики в зазначених категоріях спорів і надали свої рекомендації.

Також за сприяння програми USAID/FINREP-II видано брошуру-порадник «Споживачу небанківських фінансових послуг» [7], у якій зверталась увага на те, що потрібно знати споживачу, обираючи страхову послугу.

§ 1. Основні етапи розробки комплексної моделі правового регулювання страхового ринку України в контексті євроінтеграційних процесів

У 2005 році Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію розвитку страхового ринку України до 2010 р. [8] (далі – Концепція), у якій визначив стратегію, принципи розвитку страхового ринку, роль та інтереси держави і громадянина. Ця Концепція розроблялася за ініціативою Ліги страхових організацій України.

Текст Концепції містить загальні формулювання. Так, наприклад, у розділі 4 зазначено: «Удосконалення системи правового забезпечення розвитку страхового ринку та державного регулювання і нагляду за діяльністю його учасників сприятиме створенню конкурентного середовища на страховому ринку та рівних умов для діяльності страховиків, що дасть змогу підвищити якість страхових послуг та знизити їх вартість» [8]. Цей документ переповнений фразами, які не містять у собі жодної конкретики. А враховуючи те, що після цієї Концепції не було прийнято наступного документа на державному рівні, який би запроваджував напрями подальшого розвитку страхового ринку в Україні після 2010 року, можемо констатувати, що ця Концепція залишається чинною й на сьогоднішній день (хоча була розрахована на розвиток страхового ринку лише до 2010 року).

З урахуванням цього Українською федерацією убезпечення запропоновано власний проект Стратегії розвитку страхового ринку України в 2012–2021 роках, метою якої є відродження первинної ролі страхування як суспільно корисної функції захисту майнових інтересів громадян, суб'єктів економічної діяльності й держави на основі розбудови конкурентоспроможного, відкритого, платоспроможного, оснащеного найсучаснішими інфраструктурою, технологіями страхового ринку, з привабливим і широким асортиментом якісних страхових послуг та інструментів, гарантованим рівнем захисту прав споживачів і сучасними методами регулювання й нагляду із залученням інститутів саморегулювання [9].

Проте сьогодні на державному рівні прийнята лише Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року, затверджена Постановою Правління Національного банку України від

18.06.2015 № 391 [10] (далі – Програма). Ця Програма охоплює всі види фінансових послуг, серед яких і страхові послуги. Так, комплексний план заходів на виконання цієї Програми міститься в розділі V і передбачає серед іншого захід А18 «Стимулювати комплексний розвиток ринку страхових послуг», у межах якого передбачені такі дії в період із 01.04.2015 по 31.12.2017:

- 1) забезпечення розвитку агрострахування;
- 2) удосконалення регулювання страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів і підвищення прозорості й ефективності роботи Моторного (транспортного) страхового бюро України;
- 3) створення передумов для розвитку ринку накопичувального страхування життя;
- 4) створення передумов для розвитку добровільного медичного страхування.

Так, серед очікуваних результатів є підвищення рівня проникнення страхування до 7% у 2020 році порівняно з 0,7% у 2014 році (згідно з методикою, частка у ВВП країни) [10].

Незважаючи на такі очікування, кількість страхових компаній (далі – СК) в Україні, за даними Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (далі – Нацкомфінпослуг), станом на 31.03.2017 становила 307, із яких 39 СК зі страхування життя (СК «Life») та 268 СК, що здійснювали види страхування, інші, ніж страхування життя (СК «non-Life»). Станом на 31.03.2017 порівняно з аналогічним періодом 2016 року кількість страхових компаній зменшилась на 45 СК [11]. Це при тому, що загальна кількість страхових компаній станом на 31.12.2012 становила 414, 31.12.2013 – 407 страхових компаній, 31.12.2014 – 382 страхові компанії [12]. Отже, за 3 роки (в період з 2014 року по 31.03.2017) зі страхового ринку пішло рівно 100 страхових компаній. І така динаміка продовжує зберігатися, якщо проаналізувати кількість неплатоспроможних страховиків.

Складності додає ще невизначеність майбутнього державного регулятора страхового ринку. Так, 07.07.2016 в першому читанні Верховною Радою України прийнято Законопроект України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо консолідації функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг» № 2413-а [13], який передбачає ліквідацію Нацкомфінпослуг і передачу її функцій до Національного банку України та Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. Згідно із цим Законопроектом, функції нагляду й регулювання страхового ринку перейдуть до Національного банку України.

Під час подання цього Законопроекту до Верховної Ради України у 2015 році планувалося, що Нацкомфінпослуг буде ліквідовано до 01.01.2016, її функції буде розподілено між вищезазначеними органами. Проте станом на 2 півріччя 2017 року цього так і не сталося. Такий стан невизначеності, безумовно, залишає можливість для маніпуляцій, що може негативно відобразитись і на страховому ринку загалом.

Тому, враховуючи відсутність стратегії чи програми розвитку саме страхового ринку в Україні, автор пропонує свій варіант поетапної розробки комплексної моделі правого регулювання страхового ринку України в контексті євроінтеграційних процесів, яка може бути використана й для досягнення мети вищезгаданої Програми.

Для розробки комплексної моделі правого регулювання страхового ринку України в контексті євроінтеграційних процесів варто виділити такі ключові гіпотези, що пропонуються автором дослідження, визначені для кожного з етапів. Здійснення проекту планується в три етапи.

Так, на першому етапі на основі дослідження особливостей практичної діяльності страховиків, а саме діяльності юридичних департаментів і підрозділів врегулювання збитків страхових компаній, юридичних компаній та адвокатських об'єднань, що спеціалізуються на вирішенні страхових спорів, необхідно визначити коло змін у чинному законодавстві України. Особливо цінною видається практика щодо врегулювання спорів за участю іноземних компаній, які є учасниками страхового ринку України, так і тих, хто безпосередньо не здійснює свою господарську діяльність на території України, але є стороною у справі (наприклад, перестраховики).

Безумовно, для реалізації цього етапу потрібні згода й бажання самих страховиків, юридичних компаній та адвокатських об'єднань брати участь у цьому проекті. З огляду на те що більшість із цих суб'єктів належать до недержавного сектора економіки, можуть бути цілком обґрунтовані відмови від участі в цьому проекті. Проте держава має безліч способів впливати на бажання страховиків брати участь у подібних заходах, використовуючи Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Моторне (транспортне) страхове бюро України, Державну фіскальну службу України тощо.

Ураховуючи, що на підставі отриманих результатів будуть запропоновані комплексні зміни до системи нормативно-правових актів, які регулюють здійснення страхової діяльності в Україні, в яких зацікавлені як споживачі страхових послуг, так і самі страхові компанії й держава загалом, безумовно, варто залучити адміністративний ресурс у разі відсутності добровільної участі страховиків або звертатися до

залучення лобістських організацій у сфері страхування – Ліги страхових організацій України, Української федерації убезпечення, Федерації страхових посередників України тощо. Це створить передумови для захисту прав споживачів страхових послуг, ефективного реагування на випадки шахрайства у сфері страхування, скоротить втрати страхувальників, страховиків і держави в цій сфері, сприятиме підвищенню довіри до страхування й дасть можливість упровадження структурних змін страхового бізнесу.

На другому етапі виникає необхідність сформулювати пропозиції щодо уніфікації роз'яснень Верховним Судом України практики застосування норм права у сфері страхування, проведення спільних заходів за участю суддів Верховного Суду України, представників страховиків, громадськості, споживачів страхових послуг. З огляду на переформатування Верховного Суду України, яке започатковано в контексті судової реформи й у межах процедури конкурсу, оголошеного Вищою кваліфікаційною комісією суддів України 07.11.2016, процес уніфікації, безумовно, потрібно розпочинати з новим складом суддів Верховного Суду України.

Натепер непоодинокую є ситуація, коли рішення судів касаційної інстанції або Верховного Суду України суперечать іншим рішенням Верховного Суду України або навіть раніше виданим Постановам Пленуму Верховного Суду України.

Кінцевою метою цього етапу роботи є уніфікація судової практики у сфері страхування, яка б могла бути відображена в проекті Постанови Пленуму Верховного Суду України. Це зменшить кількість страхових спорів, навантаження на суди, підвищить гарантії судового захисту прав і законних інтересів учасників страхових правовідносин.

На третьому етапі робота має стосуватися вивчення досвіду й законодавства країн ЄС, права ЄС щодо регулювання страхової діяльності, здійснення порівняльного аналізу українського законодавства та судової практики з правом ЄС і відповідною судовою практикою країн ЄС. Для початку доцільно було б проаналізувати відповідний досвід Німеччини як найбільш розвинутої країни в ЄС і Польщі, з якою в Україні є багато спільного не тільки в історичному контексті. Безперечно, під час дослідження національного законодавства країн ЄС паралельно варто аналізувати право ЄС (наприклад, Директиву 2009/138/ЄС про початок і ведення діяльності у сфері страхування та перестрахування (Платоспроможність II) від 25.11.2009, Директиву 2009/103/ЄС щодо страхування від цивільної відповідальності стосовно використання автотранспортних засобів і забезпечення виконання зобов'язань щодо страхування такої відповідальності від 16.09.2009, Директиву 2002/92/ЄС Європейського Парламенту й Ради про посередництво у страхуванні тощо від

09.12.2002) та вплив останнього на законодавство кожної окремої країни-члена ЄС. Оскільки підписана Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, вимагає серед іншого поступового наближення до визнаних міжнародних стандартів щодо регулювання й нагляду у сфері фінансових послуг, до яких належать і страхові послуги, то для України цінним є досвід країн, які не так давно стали членами ЄС (серед яких і запропонована Польща) та пройшли цей шлях «поступового наближення до визнаних міжнародних стандартів».

Результати цього аналізу планується відобразити в порівняльних таблицях, на підставі яких буде можливою розробка комплексу заходів, спрямованих на гармонізацію українського законодавства у сфері страхування з правом ЄС і наближення стандартів українського страхового бізнесу до стандартів ЄС. Також планується розробка плану заходів з імплементації права ЄС у сфері страхування до чинного законодавства України з розробкою прогнозів інтеграції українського страхового ринку до аналогічного ринку ЄС.

Основні етапи проекту відображено в таблиці

№	Назва і зміст етапу	Очікувані результати етапу
1	Визначення кола необхідних змін до законодавства. Дослідження особливостей практичної діяльності страховиків і практики розгляду страхових спорів	Це створить передумови для захисту прав споживачів страхових послуг, ефективного реагування на випадки шахрайства у сфері страхування, скоротить втрати страхувальників, страховиків і держави в цій сфері, сприятиме підвищенню довіри до страхування й дасть можливість упровадження структурних змін страхового бізнесу
2	Уніфікація судової практики у сфері страхування	Це зменшить кількість страхових спорів, навантаження на суди, підвищить гарантії судового захисту прав і законних інтересів учасників страхових правовідносин
3	Порівняльний аналіз європейського та українського законодавства у сфері страхування Вивчення досвіду й законодавства країн ЄС, права ЄС щодо регулювання страхової діяльності	На підставі дослідження генезису страхового ринку окремих країн ЄС і сучасного стану регулювання страхових правовідносин можна розробити порівняльні таблиці, на основі яких розробити рекомендації щодо гармонізації національного законодавства України з європейським

З урахуванням суттєвих відмінностей в особливостях розвитку страхового ринку України та європейських країн було б доцільно як підсумок дослідження розробити поетапний план інтеграції українського страхового ринку з європейським, передбачити імплементацію положень окремих нормативних актів ЄС у законодавство України. Отже, кінцевою метою є розробка комплексної моделі регулювання здійснення страхової діяльності в Україні, спрямованої на гармонізацію й адаптацію українського страхового законодавства до ЄС.

Зазначена мета передбачає виконання таких завдань:

- розробку комплексних змін до національного законодавства, що регулює страхову діяльність;
- уніфікацію судової практики у сфері страхування;
- розробку пропозицій щодо гармонізації українського законодавства з європейським у сфері страхової діяльності.

Під час роботи над проектом пропонується використання таких методів дослідження: системний (дослідження системи національного законодавства України, що регулює ринок страхових послуг; унесення пропозицій на кожному рівні зазначеної системи), метод прогнозування (дослідження результатів, що планується отримати від унесення змін до законодавства та судової практики в майбутньому), історичний метод (дослідження еволюції моделей правового регулювання страхового ринку в розвинутих країнах ЄС), порівняльний метод (компаративний аналіз норм українського законодавства, що регулюють законодавство у сфері страхування, і законодавства країн ЄС, права ЄС у зазначеній сфері).

31.03.2016 Верховна Рада України прийняла за основу Проект Закону України «Про страхування» № 1797-1 у новій редакції [14], яка враховує базові рекомендації Директиви 2009/138/ЄС Європейського парламенту й Ради «Про початок і ведення діяльності у сфері страхування і перестраховування включаючи платоспроможність II» від 25.11.2009. Цей Проект уже більше ніж рік чекає на свій подальший розгляд та опрацювання. З огляду на практику українського парламентаризму, цей Проект може чекати ще й не один рік. Тому розробка комплексної моделі правового регулювання страхового ринку України в контексті євроінтеграційних процесів була й залишається актуальною.

§ 2. Очікувані результати виконання проекту і їх наукова новизна

Під час реалізації зазначених вище етапів пропонується розробити комплекс змін до національного законодавства України в галузі страхування, що стосуватимуться стандартів урегулювання збитків

страховими компаніями й гарантій захисту прав споживачів страхових послуг. Зазначений комплекс змін до національного законодавства України може бути запропонований у вигляді проекту окремого Закону України, що передбачає загальні засади реформування страхового ринку, внесення змін в інші Закони України й визначає напрями і строки внесення змін на інших рівнях системи законодавства України. Уніфікацію судової практики пропонується здійснити за допомогою розробки відповідного проекту Постанови Пленуму Верховного Суду України. Окрім цього, також пропонується розробити у вигляді таблиць компаративний аналіз норм права ЄС та України з питань стандартів урегулювання страхових збитків. Виходячи з розроблених таблиць, окремо варто розробити план імплементації окремих норм права ЄС у цій галузі до законодавства України з визначенням строків та обґрунтуванням здійснення конкретних адаптаційних заходів.

Усі із запропонованих авторкою заходів будуть обґрунтовуватися конкретними практично-методичними напрацюваннями, оскільки повинні спиратися виключно на практику діяльності страховиків і юридичних компаній у галузі врегулювання збитків і розгляду страхових спорів. Перспективні прогнози будуть здійснені виключно виходячи з практики діяльності страхових компаній і юридичних фірм у ЄС. Тому обґрунтованість дослідження зумовлюється емпіричною діяльністю конкретних суб'єктів страхових правовідносин і їх представників, що, без сумніву, сприятиме обґрунтованості висновків, отриманих під час реалізації проекту.

Визначити наукову новизну результатів цієї роботи, що пропонується здійснити в рамках цього проекту, в порівнянні з наявними аналогами не видається можливим. Це пов'язано з відсутністю наукових праць щодо розробки комплексної моделі правового регулювання здійснення страхової діяльності в частині врегулювання збитків і вирішення страхових спорів. Оцінювати окремі наукові доробки є недоцільним, оскільки їх значна частина не може бути реалізована через невідповідність низці норм чинного законодавства у сфері страхування або суперечить чинній судовій практиці.

Так, наприклад, навіть позиція Голови Верховного Суду України Я. М. Романюка щодо реалізації права зворотної вимоги страховика суперечить практиці розгляду таких справ у господарських судах в порівнянні з керівними роз'ясненнями Вищого господарського суду України [15, с. 24].

Відповідно, запропонована модель повинна враховувати питання доказування страхового шахрайства, уточнення підстав для відмови у виплаті страхового відшкодування, права страховика і страхувальника

на проведення незалежного страхового розслідування тощо. При цьому варто відзначити, що більшість із проблем, які планується дослідити в рамках проекту, раніше не вивчалися на теоретичному рівні в Україні (розмежування регресу й суброгації, тлумачення правочину у сфері страхування, спори під час здійснення настання страхових подій за договорами, по яких страхові премії були сплачені за кошти держаного бюджету, тощо). А досліджені на теоретичному рівні окремі проблеми (визнання договору страхування недійсним, уточнення підстав для відмови у виплаті страхового відшкодування, право на захист споживача страхової послуги тощо), не применшуючи цінності доробок учених, не були розглянуті в контексті всього комплексу проблеми врегулювання збитку. А це позбавляє окремі питання сенсу з практичного погляду. Так, наприклад, навіть за наявності достатніх доказів для визнання договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів недійсними страховики натепер змушені здійснювати виплати страхового відшкодування під адміністративним впливом Моторного (транспортного) страхового бюро України (далі – МТСБУ). Така ситуація зумовлена конфліктом інтересів адміністрації МТСБУ і страховика, необхідністю МТСБУ здійснювати регламентну виплату за відсутності договору обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, після визнання його недійсним. Формально МТСБУ не може вплинути на страховика, а фактично, щоб уникнути регламентної виплати, МТСБУ, наприклад, обмежує надання бланків договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, що впливає на економічні результати діяльності страховика. Тому досліджені на теоретичному рівні проблеми доцільно поєднати з тими, що не вивчалися раніше, і представити комплексну модель регулювання страхової діяльності в частині врегулювання збитків і вирішення страхових спорів.

Запропонована комплексна модель регулювання ринку страхових послуг у частині врегулювання збитків і вирішення страхових спорів матиме соціальний та економічний ефект.

Соціальний ефект відобразиться в підвищенні довіри до страхування й розширенні практики укладання договорів страхування навіть за тими видами, що не є розповсюдженими сьогодні. А це сприятиме зняттю соціального напруження в разі непередбачуваного завдання шкоди (масові затоплення в Закарпатській області, пожежа на складах компанії «БРСМ» тощо) через відшкодування збитків страховими компаніями й упевненість їх клієнтів у належному виконанні обов'язків страховиками у зв'язку з наявністю достатніх правових

гарантій судового захисту своїх прав і законних інтересів. Частина людей зможе розглядати недержавне пенсійне страхування або накопичувальне страхування життя як альтернативу сучасному державному пенсійному страхуванню. А це істотне зниження навантаження на Пенсійний фонд України з урахуванням його величезного дефіциту.

Формування стійкої довіри до страхового ринку прогнозується протягом 1,5–2 років після впровадження результатів цієї моделі правового регулювання. А це, у свою чергу, дасть поштовх для розширення бізнесу фінансово стабільних страховиків на 40%–60%, що сприятиме збільшенню зайнятості населення в цій сфері. Окрім цього, зазначене зростання обсягів валових страхових премій призведе до відповідного збільшення відрахування податків, єдиного соціального внеску, розміщених у банківських установах резервів страховиків, що можуть бути використані як інвестиційний ресурс для національної економіки.

За результатами проекту пропонується розробка таких документів: Проекту Закону України «Про реформування ринку надання страхових послуг», Проекту Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у сфері страхування», порівняльних таблиць норм права ЄС та України з питань стандартів урегулювання страхових збитків, плану імплементації окремих норм права ЄС у цій галузі до законодавства України з визначенням строків та обґрунтуванням здійснення конкретних адаптаційних заходів.

Просування й пошук джерел альтернативного фінансування проекту можуть бути здійснені через залучення лобістських організацій у сфері страхування – Ліги страхових організацій України, Української федерації убезпечення, Федерації страхових посередників України тощо. Представників зазначених організацій планується залучати до обговорення та участі в засіданнях робочих груп на кожному з етапів реалізації проекту.

Висновки

Комплексна модель регулювання ринку страхових послуг у частині врегулювання збитків і вирішення страхових спорів досліджувалася вперше. Авторка проекту не бачить можливості на сучасному етапі остаточно вирішити проблему інтеграції страхового ринку України в європейський, проте це створить передумови для продовження досліджень у цьому напрямі. Безумовно, ця робота здатна викликати інтерес страховиків і споживачів страхових послуг, це сформує

суспільне замовлення на подальший розвиток страхових відносин в Україні.

Розширення інтеграційних процесів у сфері страхування на тепер вимагає підготовки фахівців нової якості в галузі страхового права. Утілення результатів проекту суттєво змінить стандарти діяльності страхових компаній, а це створить потребу в юристах, які не тільки працюють із нормами національного права, а й мають знання з права ЄС для супроводження операцій перестраховування, врегулювання трансграничних страхових подій тощо.

Є очевидним перевищення економічного та соціального ефекту від реалізації проекту порівняно з витратами коштів державного бюджету. Обсяг витрат на розробку цієї комплексної моделі є навіть нижчим від ефекту скорочення втрат держави на податках від страхового шахрайства. Наприклад, за даними видання Foginsurer [16], обсяги продажів тільки фальсифікованих договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів оцінюються у 200 мільйонів гривень на рік, а це близько 6 мільйонів гривень несплачених податків. Втрати держави за цією статтею не є спільномірними з витратами на проект. Окрім цього, у разі збільшення валових надходжень страхових платежів на 40% порівняно з 2015 роком обсяги податкових надходжень збільшаться на 32–36 мільйонів гривень, а обсяги розміщених страхових резервів – на 6–8 мільярдів гривень. При цьому на сучасному етапі важко оцінити економію від розвантаження судів, зменшення навантаження на Пенсійний фонд України, соціальний та економічний ефект від збільшення кількості робочих місць у сфері страхування.

Проведення круглих столів, презентацій, засідань робочих груп є необхідним для підготовки консолідованої позиції науковців, страховиків, споживачів страхових послуг, суддів, представників суб'єктів законодавчої ініціативи, інших органів виконавчої влади з питань унесення змін до низки нормативних актів у межах запропонованого Законопроекту.

Для формування порівняльних таблиць і підготовки плану дій з імплементації пропонується відвідати дві країни ЄС – одну із Центральної Європи (Німеччину) й одну зі Східної Європи (Польщу) – для вивчення досвіду регулювання процесу врегулювання страхових збитків і вирішення страхових спорів, провести робочі зустрічі з представниками страхових компаній, громадських організацій, лобістських об'єднань, спеціалізованих юридичних компаній у цій сфері.

Література:

1. Ільченко Г. О. Цивільно-правовий захист прав споживачів страхових послуг : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Г. О. Ільченко ; Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака. – К., 2016. – 20 с.; Ільченко Г. О. Предмет та об'єкт як істотні умови договору страхування / Г. О. Ільченко, С. В. Клименко // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2012. – № 1 (60). – С. 53–56; Ільченко Г. О. Історико-правовий аналіз зародження та формування страхових правовідносин / Г. О. Ільченко // Приватне право і підприємництво: збірник наукових праць / О. Д. Крупчан (гол. ред.) та ін. – Вип. 12. – К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Академії правових наук України, 2013. – С. 52–56; Ільченко Г. О. Цивільно-правові аспекти визначення поняття «страхова послуга» / Г. О. Ільченко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2012. – Вип. 22. – Ч. II. – Т. 1. – С. 227–231; Ільченко А. А. Права потребителів страхових послуг по законодавству України / А.А. Ільченко // *Leges si viata*. – № 12/2 (264). – Decembrie 2013. – С. 91–94; Ільченко Г. О. Проблеми визначення підстав для захисту прав споживачів страхових послуг / Г. О. Ільченко // Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. ; відп. за вип. В. М. Дрьомін. – Вип. 71. – Одеса: Юридична література, 2014. – С. 91–96; Ільченко Г. О. Відшкодування збитків споживачів страхових послуг за договором страхування / Г. О. Ільченко // Приватне право і підприємництво : збірник наукових праць / редкол.: О. Д. Крупчан (гол. ред.) та ін. – Вип. 14. – К. : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, 2015. – С. 66–69; Ільченко Г. О. Окремі аспекти захисту права споживачів страхових послуг на отримання страхової виплати / Г. О. Ільченко // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2015. – № 4. – С. 114–121; Ільченко Г. О. Цивільно-правові аспекти права споживачів страхових послуг на інформацію / Г. О. Ільченко // Право України. – 2015. – № 11. – С. 134–140; Ільченко Г. О. Право споживача страхових послуг на отримання страхової виплати / Г. О. Ільченко // Приватне право і підприємництво : збірник наукових праць / редкол.: О. Д. Крупчан (гол. ред.) та ін. – К. : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, 2016. – С. 45–48.

3. Гаманкова О. О. Ринок страхових послуг України: теорія, методологія, практика : [монографія] / О. О. Гаманкова. – К. : КНЕУ, 2009. – 283 с.

4. Майстренко Л. О. Особливості підстав для відмови страховика від здійснення страхової виплати / Л. О. Майстренко, Я. М. Романюк // Вісник Верховного Суду України. – 2015. – № 5 (177). – С. 41–48; Мельник З. П. Судова практика розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування / З. П. Мельник, Я. М. Романюк // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 8 (132). – С. 12–28.

5. Пацурія Н.Б. Правове регулювання страхової справи в Україні (організаційно-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 / Н.Б. Пацурія ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2000. – 16 с.; Пацурія Н. Б. Страхові правовідносини у сфері господарювання: проблеми теорії і практики : [монографія] / Н. Б. Пацурія. – Ніжин : ТОВ «Видавництво Аспект-Поліграф», 2013. – 504 с.; Пацурія Н. Б. Суб'єкти страхових правовідносин у сфері господарювання: зміна наукових підходів до визначення правового статусу / Н. Б. Пацурія // Університетські наукові записки. – 2014. – № 2. – С. 225–235.

6. Янишен В. П. Поняття та ознаки страхових правовідносин в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / В. П. Янишен; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 1997. – 18 с.; Янишен В. П. Защита прав участников отношений страхования / В. П. Янишен // Харьковская цивилистическая школа: защита субъективных гражданских прав и интересов: монография / [И. В. Спасибо-Фатеева, М. Н. Сибилев, В. Л. Яроцкий и др.] ; под общ. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. – Х. : Право, 2014. – С. 518–528.

7. Аналіз судової практики у справах, пов'язаних із захистом прав споживачів фінансових послуг / за ред. Ю. В. Вітки, В. К. Страхової, Р. Ю. Ханік-Посполітак, Т. М. Карнаух. – К., 2014. – 125 с.

8. Споживачу небанківських фінансових послуг: [брошура-порадник Нацкомфінпослуг] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nfp.gov.ua/news/615.html>.

9. Про схвалення Концепції розвитку страхового ринку України до 2010 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.08.2005 № 369-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/369-2005-%D1%80>.

10. Стратегія розвитку страхового ринку України в 2012–2021 роках / Українська федерація ubezpieчення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ufu.org.ua/ua/about/activities/strategic_initiatives/5257.

11. Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року : Постанова Правління Національного банку України від

18.06.2015 № 391 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0391500-15>.

12. Підсумки діяльності страхових компаній за I квартал 2017 року / Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://nfr.gov.ua/content/informaciya-pro-stan-i-rozvitok.html>.

13. Підсумки діяльності страхових компаній за 2014 рік / Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://nfr.gov.ua/content/informaciya-pro-stan-i-rozvitok.html>.

14. Про прийняття за основу проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо консолідації функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг» : Постанова Верховної Ради України від 07.07.2016 № 2413а [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59715.

15. Про прийняття за основу проекту Закону України «Про страхування» : Постанова Верховної Ради України від 31.03.2016 № 1057-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1057-19>.

16. Ільченко А. В. Проблеми реалізації права регресу страховиком за договорами обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземного транспорту / А. В. Ільченко // Підприємництво, господарство і право. – 2017. – № 1. – С. 23–28.

17. Новости страхования // Фориншурер [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://forinsurer.com/news>.

Притика Ю. Д.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри правосуддя
Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ

Круковес В. В.,
аспірант кафедри правосуддя
Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ

ДОГОВІР ПРО ЦИВІЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН І ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Анотація

Захист прав чоловіка та жінки, які проживають однією сім'єю без шлюбу, є проблемним питанням як із теоретичного погляду, так і практичного. Відсутність чітких норм щодо правового статусу, майнових і немайнових відносин між такими особами зумовлює проблеми в реалізації належних їм прав, а відтак велику кількість судових спорів. Спричинено це тим, що законодавець досі не визначився з роллю в суспільстві фактичних шлюбних відносин. Права чоловіка та жінки, які проживають однією сім'єю без шлюбу, ніяким чином не повинні бути звужені порівняно з правами, що притаманні подружжю, адже кожен вільний у своєму виборі щодо організації свого життя. Тому одним із варіантів захисту прав таких осіб є укладення спеціального договору, який би врегулював усі майнові та немайнові питання між ними. Для вивчення питання щодо особливостей укладення договорів про цивільне партнерство в статті проаналізовано досвід європейських країн і перспективи запровадження цього інституту в українське законодавство. Зроблено висновок, що договір про цивільне партнерство дасть змогу підтвердити факт проживання однією сім'єю без шлюбу без необхідності встановлення зазначеного факту в суді в порядку окремого провадження, адже сам факт укладення такого договору є підставою виникнення прав та обов'язків, які притаманні таким особам.

Вступ

Світовий і, зокрема, європейський досвід безспірно свідчить про те, що коло відносин цивільного партнерства довго й усталено існує в суспільному житті. Саме тому не звертати увагу й залишати його без належного правового регулювання неправильно. Проживаючи в таких

союзах, кожна особа за власним бажанням реалізує особисте немайнове право на сім'ю, яке є природним правом і включає можливість обирати партнера та можливість вибору форм організації сімейного життя.

Як відомо, Україна зобов'язалася дотримуватися Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, яка, зокрема, визначає, що внутрішня політика нашої держави формується через повагу до прав людини й основоположних свобод. У рамках зобов'язань України перед Європейським Союзом готується оновлення й українського чинного законодавства, а саме у 2017 році в Україні заплановано легалізувати інститут цивільного партнерства. 25 серпня 2015 року Указом Президента України затверджено Національну стратегію у сфері прав людини (далі – Національна стратегія), яка передбачає розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту про легалізацію в Україні зареєстрованого цивільного партнерства з урахуванням майнових і немайнових прав таких осіб [1]. Станом на сьогодні вже розроблений Проект Закону України «Про цивільне партнерство», де закладені основи щодо можливості укладення договорів про цивільне партнерство, що є прогресивним кроком на шляху до оновлення вітчизняного законодавства згідно з європейськими умовами [2].

Статтею 74 Сімейного кодексу України (далі – СК України) передбачено, що якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними [3]. Проте реалізація цієї норми на практиці є досить проблемною через складність процедури доведення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, яке сьогодні можна здійснити лише в судовому порядку. Так само ми можемо спостерігати наявні суперечливі позиції з приводу зарахування таких осіб до членів сім'ї один одного. Великим недоліком є також той факт, що чинне сімейне законодавство України жодним чином не регулює особисті немайнові права таких осіб, що часто суперечить їхнім законним інтересам. На відміну від зарубіжних країн, установлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу за законодавством України не дає таким особам права на спадкування в порядку першої черги, права на соціальну допомогу, житлових прав тощо.

На практиці можна спостерігати ситуацію, коли жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу, хочуть діяти як подружжя й у зв'язку з цим звертаються до нотаріуса для укладення

відповідного договору. Чинне законодавство України не називає суб'єктами шлюбного договору осіб, які проживають однією сім'єю без шлюбу, тому, відповідно, укласти такий договір вони не можуть. Такий підхід є правильним, тому що шлюбний договір нерозривно пов'язаний із реєстрацією шлюбу. Проте це не є перешкодою для укладання такими особами іншого виду договору. Тому актуальним постає питання щодо можливості укладення такими особами спеціального договору, який би врегулював усі майнові та немайнові відносини між такими особами. Укладення договору про цивільне партнерство дасть змогу спростити порядок реалізації прав чоловіка та жінки без необхідності звернення до суду за встановленням факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу. У протилежному випадку особам доведеться встановлювати цей факт у судовому порядку зі здійсненням відповідних процесуальних дій щодо доказування.

§ 1. Європейський досвід в укладенні договорів про цивільне партнерство

Зарубіжне законодавство допускає різні моделі сім'ї, і жодна транснаціональна правова норма не передбачає обов'язковості державної реєстрації сімейного союзу*. Уже досить давно в зарубіжному законодавстві намітилася тенденція на визнання юридичних наслідків за фактичними шлюбними відносинами, правовий статус яких може бути різним. А. Д. Толстая відзначає це як одну з відмінних характеристик розвитку сімейного права на Заході в останні 20 років [4, с. 21]. Підтримуємо тезу М. М. Тарусіної, що «фактичний шлюб ... безпідставно зазнає сьогодні правової дискримінації» [5, с. 60]. Висловлювання Наполеона: «Конкубіну ігнорує закон, тому закон ігнорує конкубіну» – вже не відображає реального стану речей [6, с. 19]. Однак усе-таки більшість держав визнає сімейні відносини між чоловіком і жінкою, надаючи їм характеру правових у разі дотримання нормативно встановлених правил оформлення такого союзу. При цьому існують різні теоретичні пропозиції та підходи щодо врегулювання таких відносин між чоловіком і жінкою, що зумовлює детальне наукове вивчення цього питання.

*Загальна декларація прав людини 1948 р. (п. 2 ст. 16), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. (п. 1 ст. 10), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. (п. 3 ст. 23), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (ст. 12), Американська конвенція про права людини 1969 р. (п. 3 ст. 17), Африканська хартія прав людини і народів 1981 р. (ст. 18), Конвенція про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбу 1962 р. (ст. 1) тощо.

Кількість людей, які проживають у фактичних шлюбних відносинах, збільшується в усьому світі, не завжди має значення при цьому рівень життя в певній країні. Тому цілком виваженим та обґрунтованим, на нашу думку, є рішення тих держав, які легалізували правове становище осіб, котрі проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу. Цей інститут стає все більш поширеним у західних країнах протягом останніх кількох десятиліть водночас зі зміною соціальних поглядів особливо щодо шлюбу, гендерних ролей і релігії [6]. Першою державою в Європі, яка зважилась на цей крок, стала Швеція (1987 р.), за нею слідували Норвегія, Нідерланди, Угорщина, Бельгія, Франція, Португалія та інші держави. Більшість країн Європи на законодавчому рівні визначили правовий статус таких осіб, а ті держави, які ще цього не зробили, стоять за крок від цього, адже визнання державою таких сімейних союзів цілком може вважатися показником її прогресивності, оскільки така держава захищає інтереси не лише більшості, а й меншості. Узаконивши фактичне співжиття, іноземне право низи держав тим самим насамперед упорядкувало майнові відносини партнерів, урегулювало питання виховання та утримання неповнолітніх дітей, а також вирішило проблеми надання або, навпаки, позбавлення фактичних шлюбних союзів певних пільг і привілеїв [7].

Щодо особливостей правового регулювання фактичних шлюбних відносин, то в деяких європейських країнах цьому питанню присвячені спеціальні закони (Швеція, Ірландія, Каталонія), в інших – розділи або параграфи (чи окремі статті) у цивільному або сімейному кодексах (Франція, Бельгія, Ісландія, Німеччина).

Можна також стверджувати, що більшість європейських країн у цьому питанні відрізняються між собою особливістю процедури оформлення таких відносин між чоловіком і жінкою: так, це може мати вигляд письмової угоди (Франція), заяви (Бельгія, Ісландія, Люксембург), урочистої церемонії (Данія, Швеція, Нідерланди) або взагалі не передбачають ніякої процедури, а визнаються постфактум (Угорщина, Італія, Португалія, США, Україна, Швейцарія) [8].

За законодавством країн західної Європи, такі відносини між чоловіком і жінкою не лише визнані правовою підставою виникнення майнових прав та обов'язків, а й слугують додатковою гарантією багатьох інших прав, у тому числі житлових, соціальних, податкових, шлюбно-сімейних тощо. Такі країни, як Бельгія, Німеччина, Франція, Голландія, вже досить давно практикують укладання спеціальних договорів між такими особами.

Так, у Франції існує т. зв. «*pacte civil de solidarité et du concubinage*»* (далі – PACS), який став альтернативою шлюбу і, згідно із законом,

* «Пакт про солідарність і конкубінат» (пер. – авт.).

підлягає державній реєстрації судом або нотаріусом [9]. За французьким законодавством, між особами, які проживають разом без реєстрації шлюбу, встановлюється режим спільної часткової власності, проте режим спільної сумісної власності може бути встановлено в PACS [10]. Цікавим є те, що режим спільної сумісної власності поширюється лише на речі домашнього побуту, а немайнові питання врегульовуватися PACS не можуть.

У Німеччині практикується укладення договорів «*nichteheliche Lebensgemeinschaft*» [11, с. 320]. Проте такі особи не вправі включати в договір умови, що торкаються інтересів третіх осіб або держави (наприклад, передбачати право одного з партнерів укласти договори від імені іншого) [12, с. 420]. Як правило, в подібних договорах передбачається право одного партнера користуватися речами іншого без надання заміни використаної речі, рівна участь партнерів у витратах на найм жилого приміщення для спільного проживання, встановлюється режим спільної часткової власності в період спільного проживання на предмети домашнього вжитку, а також право на їх розподіл у разі припинення цивільного партнерства так, щоб кожен із партнерів мав можливість надалі вести окреме господарство.

У Бельгії практикується укладання таких договорів і такий договір є різновидом цивільно-правового договору (ст. 1476 Цивільного кодексу (далі – ЦК) Бельгії) [13]. Договір підписуються двома особами в присутності нотаріуса, після чого вноситься до реєстру муніципалітету за місцем проживання партнерів або одного з них [14].

У Голландії практикується підписання договору між співмешканцями в простій письмовій формі, який має юридичні наслідки для таких осіб, але не для третіх осіб, проте режим власності не передбачається, так як за законом встановлюється режим спільної сумісної власності [15, с. 150].

У Нідерландах 5 липня 1997 р. прийнятий Закон «*Over geregistreerd partnerschap*», яким встановлено, що чоловік і жінка, не укладаючи шлюб, можуть укласти договір про спільне проживання, тим самим створюючи сімейний союз у вигляді партнерства [16, с. 312].

У зарубіжних країнах законодавець по-різному відреагував на реальні зміни в суспільному інституті сім'ї та шлюбу. Законодавство деяких європейських країн (Франція, Голландія, Бельгія тощо) вже досить давно встановило правові норми, які дозволяють укласти між чоловіком і жінкою, на противагу шлюбу, інший сімейний союз – «партнерство», закріплювати його спеціальним договором. Така нормотворчість з боку держав зумовлена виникненням особистих і матеріальних проблем у пар, які здійснювали спільне проживання без укладення шлюбу. Як правову підставу виникнення взаємних прав та

обов'язків між такими особами законодавство більшості країн передбачає дотримання процедури державної реєстрації таких відносин (Норвегія, Швеція, Португалія, Італія тощо) або укладення договорів про партнерство.

Необхідно констатувати, що далеко не в кожній країні існує правовий інститут цивільного партнерства, а подібні відносини сприймаються як поширене соціальне явище, що не тягне за собою певних юридичних наслідків (Литва, Ісландія, окремі округи Іспанії тощо). Цей правовий інститут також відсутній у країнах СНД. Беручи до уваги євроінтеграцію та наближення українського законодавства до норм європейського, потрібно враховувати правові надбання розвинутих європейських країн, таких як Франція, Німеччина, у сфері створення сімейних союзів, відмінних від традиційного шлюбу.

§ 2. Перспективи запровадження укладення договорів про цивільне партнерство в українське законодавство

Особи, які проживають разом без реєстрації шлюбу, так само, як і подружжя, хочуть стабільності у своїх відносинах. Реєстрація шлюбу не повинна ставати на шляху до досягнення їхнього благополуччя і щастя, а тому такі особи так само мають право обирати той спосіб життя, який вважають для себе якнайкращим, і вітчизняне законодавство ніяким чином не повинно їх обмежувати в цьому. Дуже часто такі особи не хочуть одружуватися, але хочуть зробити своє життя юридично захищеним. Сьогодні в суспільстві з'являється велика кількість прогресивних молодих пар, які хочуть уникнути гендерних ролей і стереотипів, що пов'язані з інститутом шлюбу, оскільки історично шлюб розумівся «союзом між чоловіком і жінкою».

Саме «фактичний шлюб» або «проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без шлюбу» стає все більш розповсюдженим явищем в Україні. Відповідно до даних Інституту демографії та соціальних досліджень, серед українців віком 50–54 років в офіційному шлюбі знаходяться понад 80% людей, серед молоді до 30 років – лише 44% [17]. Не останню роль у цьому відіграв європейський досвід, де відсоток фактичних шлюбів у 2015 р. становив 37,3% [18].

Можна по-різному ставитися до таких відносин між чоловіком і жінкою, проте варто визнати, що законодавець пішов демократичним шляхом і намагається надати юридичне визначення відносинам, які ще донедавна не сприймалися, проте реально існують і досить широко розповсюджені, тому говорити про те, що так закон руйнує сім'ю, навряд чи доцільно. Це лише спроба нормативного регулювання відносин, які до цього часу розвивалися стихійно. Відомо, що такі

особи сьогодні мають значно менше прав, ніж подружжя, а тому потребують захисту не менше.

Інша справа, що ця ідея в сімейному законодавстві не набула завершеного вигляду. Складається враження, що законодавець у ст. 3 СК України не ризикнув назвати речі своїми іменами, застосовуючи лише загальні поняття. У науці є й противники фактичного шлюбу, які вважають, що фактичне спільне проживання не вважається шлюбом, а тривалість фактичних шлюбних відносин і характер подружніх зв'язків між їх учасниками (були вони серйозними чи ні) не мають правового значення [19]. Г.А. Миронова зазначає, що норма ст. 74 СК України є найсуперечливішою новелою СК України, хоча вбачається прогресивною та своєрідною відповіддю на запит часу, але скоріше за все вона є міною уповільненої дії та невдовзі стане головним болем судів, на яких звалиться шквал проблем у зв'язку з її застосуванням [20].

Проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу як одна з форм співжиття чоловіка та жінки останнім часом привертає увагу соціологів, які вивчають різноманітність позашлюбних союзів, представників церкви, засобів масової інформації, науковців у сфері етики й теології, а також юристів, які на будь-які явища в суспільному житті повинні оперативно реагувати законодавчим визначенням. Тому цей феномен викликає підвищений інтерес на перехресті багатьох наук.

Людині від природи притаманна здатність створювати сімейні союзи (а не укладати шлюби) і проживати в них. Саме тому право на сім'ю є одним із визначальних особистих немайнових прав фізичної особи в законодавстві більшості країн світу. У національному законодавстві право на сім'ю закріплюється в ст. 291 ЦК України і ст. 4 СК України. У науці цивільного та сімейного права визначається зміст особистого немайнового права на сім'ю. До нього пропонується включати такі складові елементи: 1) можливість створення сім'ї; 2) можливість вільного вибору форми організації свого сімейного життя; 3) можливість вибору осіб, із якими утворюватиметься сім'я; 4) можливість проживати в сім'ї; 5) право на повагу до свого сімейного життя; 6) право на підтримання зв'язків із членами своєї сім'ї; 7) заборона розлучення із сім'єю, всупереч волі особи, крім випадків, установлених у законі, тощо [21].

Натепер у нотаріальній практиці виникають проблеми, як саме діяти нотаріусу у випадку укладення договорів між особами, які проживають разом без шлюбу.

Нотаріуси висловлюють дві позиції щодо цього питання: 1) договір не можна посвідчувати до набрання законної сили рішення суду про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без

шлюбу; 2) договір можна посвідчувати на підставі слів осіб, які звертаються за посвідченням договору, без відповідного рішення суду.

Ми вважаємо, що правильний варіант є перший, адже нотаріус – це «формаліст» і на кожний факт потребує підтвердження. Так, відповідно до п. 4.12 Порядку, положення щодо посвідчення договорів між подружжям застосовуються й до договорів між чоловіком і жінкою, які не перебувають у шлюбі між собою, але тривалий час проживали однією сім'єю [22]. Пункт 4.4 Порядку також зазначає, що факт проживання спадкоємців однією сім'єю зі спадкодавцем підтверджується рішенням суду, яке набрало законної сили. Отже, нотаріус без цього факту не може посвідчити договір, так як він повинен перевірити відповідність умов договору законодавству.

Якщо звернутися до судової практики, то можна побачити досить багато заяв, із яких убачається звернення до суду за встановленням цього факту задля укладення договорів між такими особами. Так, заявник звернувся до суду з указаною заявою через те, що вони із зацікавленою особою мають намір укласти договір, яким реалізувати свої права щодо визначення їхніх майнових прав та обов'язків як подружжя, а саме вказати правовий режим майна, набутого в певні періоди перебування у фактичних шлюбних відносинах [23].

Проте досить багато нотаріусів посвідчують такі договори зі слів, так як вважають, що укладений між такими особами й посвідчений нотаріусом договір про спільне проживання та правовий режим майна буде безперечним доказом часу й факту проживання однією сім'єю й набуття за цей період спільно майна, що само по собі виключає будь-якій спір, а втім і привід звернення до суду [24]. Дійсно, у випадку виникнення спору між ними такий договір дійсно буде гарантією, проте такий договір, укладений без установленого юридичного факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки, легко можна буде визнати недійсним. І. В. Жилінкова щодо цього зазначила, що ті, хто потребує рішень суду, не хочуть мати справу з будь-якою невизначеністю, адже фактичний шлюб – це завжди правова невизначеність [25]. Уважаємо, що мова йде не так про правову невизначеність, як про перевірку відповідності умов договору законодавству. Науковець також наголосила на тому, що, якщо до нотаріуса звертаються дієздатні особи, в розумових здібностях яких немає підстав сумніватися, які свідомо й однозначно стверджують, що вони проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу та хочуть укласти договір щодо розпорядження спільним майном, у нього немає підстав відправляти їх до суду, так як СК України не вимагає підтвердження факту проживання однією сім'єю, і це не буде надалі підставою для недійсності правочину [25]. Ми не погоджуємося із цим,

так як без установлення цього факту неможливо буде реалізувати положення, передбачені ст. 74 СК України та низкою інших нормативно-правових актів. Інша справа, якби законодавство не передбачало ніяких положень щодо таких осіб. Заяви щодо спільного проживання таких осіб під час посвідчення нотаріусами договорів стосовно «нібито» їхнього спільного майна замало, оскільки нотаріус повинен учиняти правочини, які не викликатимуть спорів у майбутньому. Отже, очевидним є те, що ці особи повинні підтвердити свій статус у судовому порядку.

Отже, вважаємо, що без рішення суду нотаріус не може посвідчувати такі договори, так як зобов'язаний перевірити відповідність умов договору закону, а для цього необхідне офіційне визнання факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу. Тому найоптимальнішим варіантом буде встановити на законодавчому рівні можливість укладати спеціальний договір про цивільне партнерство між такими особами, який буде підставою для виникнення всіх прав, які притаманні їм.

У договорі про цивільне партнерство особи можуть прописати майнові відносини, і цей договір буде свідчити про їхні стосунки. У цьому разі таким особам не доведеться звертатися до суду за встановленням факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, адже однією з підстав виникнення цивільних прав є договір. За аналогією зарубіжних країн необхідно дозволити укладати такі договори між такими особами, так як це дасть змогу надалі уникнути спору між ними, а також урегулює низку інших питань, зокрема аліментів. У цьому випадку це дасть їм можливість уникнути встановлення.

На жаль, сьогодні в суспільстві склалася думка, що якщо пари укладають між собою договори, то це означає недовіру один до одного. Проте, навпаки, наприклад, у зарубіжних країнах така практика розповсюджена через те, що такі особи не хочуть у майбутньому ускладнювати стосунки між собою. Укладення такого роду договорів дасть можливість урегулювати майнові та особисті немайнові відносини, відвідувати свого партнера в медичних закладах на правах члена сім'ї, дізнаватися про медичний стан іншого партнера, доглядати й розпоряджатися тілом у разі смерті, усиновлювати дитину тощо.

Підпункт 6 Національної стратегії передбачає розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту про легалізацію в Україні зареєстрованого цивільного партнерства для різностатевих і одностатевих пар з урахуванням майнових і немайнових прав, зокрема щодо володіння й наслідування майна,

утримання одного партнера іншим у разі непрацездатності, конституційного права не свідчення проти свого партнера.

У Міністерстві юстиції України, коментуючи новації, зазначили, що жодних новацій щодо розширення поняття шлюбу це законодавство містити не буде. Так, ідеологія законопроекту про легалізацію в Україні зареєстрованого громадянського партнерства для різностатевих і одностатевих пар, який повинен бути розроблений у 2017 році, – це необхідність законодавчого унормування майнових і немайнових прав між людьми, які проживають разом. Зокрема, мова йде про володіння й успадкування майна, утримання одного партнера іншим у випадку непрацездатності, конституційного права не свідчити проти свого партнера в суді [26]. Прийняття зазначених змін передбачено в рамках реалізації п. 105 «Забезпечення комплексності й узгодженості законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації, впровадження відповідних своєчасних позитивних дій на національному і місцевому рівні у сфері запобігання та протидії дискримінації, забезпечення ефективного та своєчасного реагування держави на нові виклики» [27].

Проте необхідно зазначити, що легалізація відносин цивільного партнерства для різностатевих пар є необхідністю, проте стосовно одностатевих пар вважаємо, що поки наше суспільство не готове до цього. На нашу думку, першим кроком на шляху до оновлення вітчизняного законодавства відповідно до європейських стандартів є врегулювання відносин осіб, які проживають однією сім'єю без шлюбу.

Правове регулювання права власності чоловіка та жінки, які проживають однією сім'єю без шлюбу, є дискусійним у судовій практиці, адже належним чином це питання на законодавчому рівні не врегульовано. В Україні встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу в судовому порядку необхідно для захисту прав та інтересів таких осіб, адже, лише публічно визнавши такі відносини, можна належним чином реалізувати положення ст. 74 СК України. Конституційний Суд України в рішенні зазначив, що основою набуття права спільної сумісної власності є юридично встановлений факт проживання чоловіка та жінки однією сім'єю [28]. Проте чоловік і жінка, які проживають у такому союзі, повинні усвідомлювати, що можливий інший варіант підтвердження своїх стосунків, без труднощів судового доказування, а саме укладення спеціального договору.

Як нам видається, прогресивним кроком для українського законодавства було б закріплення на законодавчому рівні можливості укладення «договорів про цивільне партнерство» між повнолітніми

чоловіком і жінкою, як це зроблено в таких країнах, як Німеччина, Франція, Бельгія, з урахуванням національних звичаїв і правових традицій. Практика укладання таких договорів набула великого поширення в усьому світі, хоча в різних варіаціях і є найбільш розумним компромісом для вирішення проблемних питань, які породжуються таким союзом між чоловіком і жінкою.

СК України не встановлює межі договірної ініціативи сторін, як це має місце стосовно шлюбного договору. Така свобода договору підводить учених до парадоксального, але цілком обґрунтованого висновку, що договірні ініціативи осіб, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу, є більш широкою, ніж подружжя [29, с. 87]. В. А. Антошкіна зазначає, що такі особи можуть укласти договір щодо надання утримання, визначивши в ньому предмет і порядок виконання зобов'язання з утримання лише в тому разі, якщо вони мають право на утримання за законом. Однак вони не можуть на власний розсуд установлювати в договорі підстави виникнення права на утримання [30, 80; 31, с. 98]. Умовами надання утримання за цим договором, як і в аліментному договорі між подружжям, є непрацездатність одного з них і потреба в матеріальній підтримці, а також можливість іншого з подружжя таку матеріальну підтримку надавати. Окремим пунктом можна передбачити утримання того з фактичного подружжя, з ким буде проживати їхня дитина.

Такий договір дасть змогу гарантувати мінімальні соціальні права та гарантії особам, які проживають однією сім'єю без шлюбу. Розвиток вітчизняного сімейного права з урахуванням зарубіжного досвіду має йти таким шляхом, щоб надалі можна було б уникнути затяжних судових процесів поділу майна й нелегкої процедури доказування факту проживання однією сім'єю без шлюбу. На розсуд сторін вони зможуть урегулювати й питання утримання, спадкування, наслідки розірвання договору, взаємні права та обов'язки один перед одним.

Укласти такий договір можуть дієздатні особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки й уклали відповідний договір про цивільне партнерство в установленому порядку. Необхідно передбачити в сімейному законодавстві положення, що укладення договору про цивільне партнерство є підставою для усиновлення дитини без установлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу.

Так само такий договір може стати гарантією таких стосунків між ними й усуне перешкоди щодо усиновлення, на яке такі особи майже не можуть претендувати, адже перевага надається зареєстрованому подружжю.

15 лютого 2011 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про ратифікацію Європейської конвенції про усиновлення дітей» № 3017-VI [32]. Чимало дискусій під час підготовки пропозицій щодо ратифікації Конвенції в Україні і згодом, уже після її ратифікації, викликало положення Конвенції, яке вимагає отримання згоди на усиновлення, якщо особи перебувають у відносинах «зареєстрованого партнерства», якщо воно визнається законом відповідної держави-учасниці. Конвенція допускає, що дитина може бути усиновлена як двома особами різної статі, так й однією особою. При цьому особи можуть перебувати або у шлюбі, або в зареєстрованому партнерстві, якщо такий інститут існує та визнається державою-учасницею (ст. 7).

Так само такий договір є підставою для надання низки інших немайнових прав (право відвідувати в медичних закладах, розпоряджатися тілом на випадок смерті, не свідчити один проти одного в суді, так як є членами сім'ї один одного тощо).

Висновки

Підсумовуючи вищезазначене, можна стверджувати, що у зв'язку з наявністю позитивного досвіду Франції у вирішенні проблеми правового статусу осіб, які проживають однією сім'єю, є сенс застосувати законодавче закріплення договорів, подібних PACS. В Україні це дасть змогу забезпечити мінімальну юридичну безпеку чоловікові та жінці, які проживають разом і мають спільне господарство, але їхні стосунки не зареєстровані в органах державної реєстрації актів цивільного стану.

Правовий і статистичний аналіз ефективності функціонування PACS у Франції дає можливість зробити припущення, що запозичення цього інституту в Україні, правова система якої близька до правової системи Франції, буде ефективним і дієвим інститутом, який виведе регулювання таких відносин між чоловіком і жінкою на новий рівень згідно з потребами суспільства та держави.

Уважаємо, що практика укладання таких договорів дасть змогу спростити порядок реалізації прав чоловіка та жінки без необхідності звернення до суду за встановленням факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, так як у таких договорах можуть бути врегульовані майнові й особисті немайнові відносини, цей договір буде доказом наявності таких відносин між чоловіком і жінкою, адже однією з підстав виникнення цивільних прав є договір. Тому в сімейному законодавстві необхідно прописати положення, що укладення договору про цивільне партнерство є підставою для виникнення всіх прав, які притаманні особам, які проживають однією сім'єю без шлюбу. За аналогією зарубіжних країн необхідно дозволити

укладати такі договори між такими особами, так як це дасть можливість надалі уникнути спору між ними, а також урегулює низку інших питань, зокрема аліментів. Так само такий договір може стати гарантією таких стосунків між ними й усуне перешкоди щодо усиновлення, на яке такі особи майже не можуть претендувати, адже перевага надається зареєстрованому подружжю, а також низку інших проблемних питань.

Література:

1. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини : Указ Президента України від 25.08.2015 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/501/2015/page2>.
2. Про цивільне партнерство : Проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://t-o.org.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D0%B9%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82%20\(1\).pdf](http://t-o.org.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D0%B9%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82%20(1).pdf).
3. Сімейний кодекс України // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
4. Толстая А. Д. Фактический брак: перспективы правового развития / А. Д. Толстая // Закон. – 2005. – № 10. – 211 с.
5. Тарусина Н. Н. Семейное право : [учебное пособие] / Н. Н. Тарусина. – М. : Проспект-Н, 2001. – 141 с.
6. Marta Dominguez, Teresa Castro-Martin. Cohabitation in Spain: No Longer a Marginal Path to Family Formation [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.academia.edu/5467158/Cohabitation_in_Spain_No_longer_a_marginal_path_to_family_formation.
7. Косарева И. А. К вопросу о порядке заключения брака и легитимности фактических сожительства / И. А. Косарева [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lawlibrary.ru/article2071439.html>.
8. Борминская Д. Новые тенденции в развитии семейного права: внебрачные союзы на примере отдельных европейских стран / Д. Борминская // Семейное и жилищное право. – 2007. – № 2. – 19 с.
9. Code civil // Le service public de la diffusion du droit [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.legifrance.gouv.fr/>.
10. Условия заключения гражданского договора солидарности (les conditions de formation du PACS) // Портал французского права [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://france-jus.ru/index.php?action=fiche&droit=71&page=fiches&type=droit>.

11. Вводный закон к Гражданскому уложению = Bürgerliches Gesetzbuch Deutschlands mit Einführungsgesetz / пер. с нем. ; В. Бергманн, введ., сост. ; науч. ред. Т.Ф. Яковлева. – 4-е изд., перераб. – М., 2015. – 888 с.

12. Münchener Vertragshandbuch Band 4: Wirtschaftsrecht III, 1992. – S. 505.

13. Code civil – Livre III: Manières dont on acquiert la propriété – Titre III à V (art. 1101–1581) (mise à jour le 6 avril 2012) // WIPO [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/fr/be/be149fr.pdf>.

14. Cohabitation légale instaurée par la loi du 23 novembre 1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dofi.ibz.be/sites/dvzoe/FR/Documents/19991201_f.pdf.

15. Онишко О.Б. Сімейний союз: вітчизняний та зарубіжний досвід правового регулювання / О.Б. Онишко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Вип. 4. – Т. 1. – С. 149–152.

16. Гражданское и торговое право зарубежных государств : [учебник] : в 2 т. / отв. ред. Е.А. Васильев, А.С. Комаров. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Международные отношения, 2008. – Т. 2. – 2008. – 640 с.

17. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. – К. : ТОВ «Основа-Принт», 2009. – 248 с.

18. Living conditions in Europe – Statistical pocketbook // Eurostat [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-pocketbooks/-/KS-53-03-831>.

19. Апопій І. В. Обмеження майнових прав осіб, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах / І. В. Апопій // Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича : зб. наук. праць / Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2008. – С. 32–35.

20. Миронова Г. А. Моральні засади Сімейного кодексу України / Г. А. Миронова // Право України. – 2004. – № 4. – С. 50–57.

21. Черпешалюк Ю. Ю. Реалізація права на сім'ю шляхом створення дитячих будинків сімейного типу : [монографія] / Ю. Ю. Черпешалюк. – Запоріжжя : Просвіта, 2011. – 172 с.

22. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України від 22.02.2012 № 296/5 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12/print1447406052826161>.

23. Рішення Приморського районного суду м. Одеси від 19.11.2015 № 522/16978/15-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53854828>.

24. Особливості майнових відносин осіб, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://yalova.com.ua/property-relations.shtml>.

25. Жилінкова І. В. Науково-правовий висновок щодо вчинення правочинів особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах / І. В. Жилінкова // Юридичний радник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://yurradnik.com.ua/vis_exp.

26. Для однополых пар планируется легализовать брак [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kmu.gov.ua/control/cfrdnpd?docid=248740679>.

27. Кабмин планирует легализацию однополых гражданских браков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://jurliga.ligazakon.Ua/news/2016/3/12/142569/htm>.

28. Рішення Конституційного Суду України від 19.09.2012 № 17-рп/2012 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-12>.

29. Фурса С. Я. Настільна книга нотаріуса: Сімейні відносини в нотаріальному процесі / С. Я. Фурса, Л. Ю. Драгневич, Є. І. Фурса. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 352 с.

30. Антошкіна В. Договірне регулювання відносин з надання утримання між подружжям (колишнім подружжям) / В. Антошкіна // Право України. – 2004. – № 11. – С. 79–82.

31. Афанасьєва Л. В. Аліментні правовідносини в Україні : [монографія] / Л.В. Афанасьєва. – Луганськ, 2006. – 176 с.

32. Про ратифікацію Європейської конвенції про усиновлення дітей : Закон України від 15.02.2011 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3017-17>.

Kudriavtseva O. M.,
Candidate of Juridical Sciences,
Senior Lecturer at Department of Constitutional Law, Faculty of Law,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

**DEVELOPMENT OF LOCAL DEMOCRACY
AS AN IMPORTANT COMPONENT OF THE REFORM
OF LOCAL SELF-GOVERNMENT
(ON THE EXAMPLE OF MODERN UKRAINE)**

Summary

The publication is devoted to the actual problems of the theory and practice of the development of local democracy in the context of the reform of local self-government in Ukraine on the principles of decentralization. The origins of the theory and practice of democracy in the Antiquity, in the era of the Reformation and the Renaissance, during the bourgeois-democratic revolutions and wars for independence and in the XX – XXI centuries and its connection with the genesis of local self-government are analyzed. In particular, attention was drawn to the fact that the two world wars in the XX century hampered the development of democracy and local self-government, but became a prerequisite for normalizing the value of democracy and human rights to participate in public affairs management in the Universal Declaration of Human Rights, 1948, and other agreements and documents that formed the relevant standard of local democracy. The transformation of post-socialist models and forms of local democracy in the XX – XXI centuries to the pro-western is researched. The thesis on the necessity of using the potential of participatory democracy at the local level, under the conditions of the crisis of local electoral democracy in Ukraine, is substantiated. The traditional and new forms of participatory local democracy are determined and analyzed. The conclusion is drawn on the prospects for Ukraine in the context of the reform of local self-government for 2015–2017, such models of participatory democracy as electronic petitions and contributory budgets, as well as examples of their successful implementation in Ukraine. The prospects for the development of local democracy in Ukraine in the context of the reform of local self-government are generalized and systematized.

Introduction

Democracy and local self-government became in the 21st century time-tested, recognized and universal values that are finding more and more of their supporters not only in the states of Western civilization, but also in the post-Soviet countries of Europe, Latin America, Asia, Africa and the Middle

East. In addition, democracy and local government have common historical sources and practices, and accordingly – a common future. In favor of the latter, the practice of implementing local self-government in the EU member states, the USA, Canada, Norway, Switzerland, Japan and others is also evidenced in the 21st century.

As you know, the theory of democracy was first fully substantiated and connected by Aristotle with the organization of state (public) power in the IV BC in his famous «Politia», written between 335 and 323 years BC, namely on the example of the practice of the Athenian democracy Aristotle wrote: «The state system means the same as the order of state administration, the latter is embodied in the supreme authority in the state, and the supreme authority is always in the hands of either one, or few, or the majority. And when one person, or the elected or the majority rules based on the public good, it is natural that such types of state structure are correct, and those, in which the benefits of either one person or the elected or majority are meant, are deviations» [1, p. 84–85]. Thus, Aristotle linked successful democracy («majority power») not by mathematical advantage in voting on the most important issues of the Athenian policy, but with the service of officials to the public good, the general interests of the inhabitants of this policy.

The positive experience of wide involvement of citizens in the management of the city-polis Athens became an empirical basis for the theory of democracy of Aristotle and other thinkers of Antiquity. Although the «Republic» of Plato, «with its arguments in favor of the rule of philosophers – kings and queens» [2, p. 116], according to D. Bell, is so radical that it remains of little use in the context of choosing the optimal form of state-political management for modern states.

Investigating society and public authority in the then Greek policy («*koinonia politike*»), Aristotle also substantiated the principles of applying the principle of democracy to free citizens – «involvement in state (public) life» [2, p. 37]. This principle of ancient democracy was closely linked with the principle of freedom, in its turn based on the practice of citizens of the Athenian policy by rotation to be subject to and rule, demand a report and report to the policy for the implementation of the granted authority. In our opinion, it was the Athenian Politics, which reached us in the political and legal heritage of Aristotle, became the prototype of the model of participatory democracy or participatory democracy at the local level.

At the same time, remembering the origins of democracy and local self-government in the days of Antiquity, one can not ignore the other experience of the development of public authority – the centralized model of municipal administration in Ancient Rome. Thus, independent communities, including policies, after falling under the rule of Rome, got rid of any elements of self-

government, received new taxes and duties in favor of the metropolis, and transformed into *municipia*. The internal autonomy of the *municipia* was essentially limited to the power of the prefect, who was always a protege of Rome. At the same time, according to J.-J. Rousseau, it was at this time, in the 45's BC, the first municipal law was enacted in the world – Julius Caesar's law on the municipality (*Lex Julia municipalis*), which regulated management and self-management issues in the municipalities [11, p. 267].

The centralized model of public power and local government during the prosperity of Rome did not become neither convenient nor conducive to the prosperity of democracy. Even for participatory democracy. The freedom was recognized as absolute value, and the central figure in Rome was a free citizen. The current ideology and administrative practices of ancient Rome contributed to the consolidation of the so-called model «Protective Republicanism» according to D. Held [16, p. 72]. In this regard, F. Pettit in his work «Republicanism. The theory of freedom and state government» (1997) successfully writes: «The old republican tradition <...> is a tradition that we associate with Cicero and the Roman Republic, with Machiavelli – «the divine Machiavelli» <...> The Republicans were committed to the ideal of freedom as non-domination – freedom, as protection against arbitrariness – and contributed to the formation of skills of political action and thinking that are alive today» [9, p. 38].

Later, the ancient ideals and the principle of «*koinonia politike*», described by Aristotle, began to be used as an ideological basis for building a model for the development of Christian communities that united free citizens in cities and towns of medieval Western Europe. According to M. Paduan, such citizens became individuals who participate in «civil society» [16, p. 75]. This «community» and its features were once described by Mark Tullius Cicero in his work «On the State».

In the future, the development of participatory democracy at the local level reached its peak in the preconstitutional communities of the Swiss cantons, as well as the free European communities that adopted and developed the Magdeburg law. In addition to elections and referenda, such communities practiced popular assemblies, people's initiatives, the people's veto, people's reviews of legislatures, public discussions etc. That is, the electoral and representative democracy of the Middle Ages was combined with various forms of participatory democracy, which ensured the constant participation of residents in the implementation of public power in the field.

In the period of the formation of constitutionalism in Western Europe and America, the institutions of democracy received their full-fledged consolidation primarily in local constitutions. For example, Art. 19 of the Massachusetts Constitution of 1780, one of the oldest constitutions of the North American states, set the right of the people to hold a meeting to

discuss common welfare with observance of public order, to give orders to representatives and to submit petitions, appeals and the like. A variety of forms of participatory democracy was provided for in the first constitutions of the Swiss cantons Ticino (1830), Geneva (1845), Fribourg (1857), etc.

Thus, it can be concluded that the participatory democracy initially received its constitutional consolidation primarily in local constitutions, because: 1) participatory democracy most fully manifested its effectiveness at the state, canton, land, province. State opinion polls, etc. were cumbersome, costly, stretched in time, and their results became ineffective for solving problems of national importance; 2) local constitutions provided participatory democracy of actual, rather than attributive value, took into account the specifics of the organization and functioning of public authority in the field. The promptness of the adoption of such constitutions and the introduction of changes in them made it possible to legitimize precisely the effective forms of participatory democracy and to abandon those that were declarative in nature.

1. Development of the ideas of democracy and the participation of citizens in the solution of public affairs

The ideas of democracy and the participation of citizens in the solution of public affairs began to revive and acquire new meanings and interpretations in the works of the thinkers of the Reformation and Renaissance – T. Hobbes, J. Locke, J.-J. Rousseau, Sh. Montesquieu, C. Galvetsia, A. Daisy, and others. For example, K. Helvetius in 1769 wrote: «If the highest power in the state is evenly distributed among all the states of citizens, then the despot is a nation. What does it want? Good of majority. How to get its weasel? By services that are made to it. Then the act, according to the interest of the majority, is fair and virtuous...» [3, p. 156–157]. In a short time, this axiomatic value of democratic governance was recognized and constituted in the states of Western Europe and America. Although the wisest lawmakers also set mechanisms that allowed the «majority» to take into account the legitimate interests and rights of the «minority», consolidating such institutions of participatory democracy as the right to petition and other.

Due to the glorious revolution in England in the 17th century, as well as a number of bourgeois-democratic revolutions in Western Europe and the wars for independence in the countries of North and Latin America in the 18th and 19th centuries, the ideas of participatory democracy were consolidated in the declarations (bills) of rights and human freedoms and the first constitutions. In particular, the first well-known constitutions of the world and declarations (bills) on human rights set the rights of citizens to freedom of association, directly or through public associations in public

administration, the right to local self-government and government and the like.

Thus, the Declaration of the Rights of Man and of the Citizen, adopted by the National Assembly of France on August 26, 1789, in Art. VI affirmed: «Law is an expression of general will. All citizens have the right to participate personally or through their representatives in its creation. <...> All citizens for their equality before the law are equally open to access to all public functions, places and services according to their abilities and without any other differences, except for those conditioned by their virtues and abilities» [7, p. 69]. Now this Declaration retains not only relevance, but also force, and is a constituent part of the French Constitution.

The beginning of the 20th century led to the spread of democratic ideas in many countries of Europe and America. In one cases, these were ancient traditions of local democracy, standardized in legislation, in the second – the ideas of democracy, introduced from the doctrine of classical French and American constitutionalism, in the third – a combination of the traditions of democracy by the doctrines of classical constitutionalism and political programs of wars for independence in Latin America and Europe. The completion of the First World War and the collapse of the four world empires (Austro-Hungarian, German, Russian and Ataman) gave hope for the development of local democracy. But, these hopes were realized only after World War II, when the international community embodied its aspirations for peaceful, socially responsible, democratic development in the Universal Declaration of Human Rights (1950) and other international agreements that asserted citizens' right to participate in public administration.

At the end of the 20th and beginning of the 21st century, under the influence of the processes of democratization and globalization, various doctrines and practices of democracy spread throughout virtually all regions of the world. American thinkers (R. Dal, and others) during this period it was defined the following institutional guarantees of democracy: 1) elective political positions; 2) free and fair elections; 3) inclusive suffrage (the right to vote is granted to all or almost all adult citizens); 4) the right to be elected to public office; 5) freedom of thought; 6) alternative sources of information; 7) autonomy of associations (freedom of creation of public organizations) [4, p. 77]. In our opinion, these guarantees of democracy remain relevant for the development of local democracy in modern Ukraine, with the adjustment of the previously mentioned points 1 and 4 regarding the electivity of representative bodies and local government posts and ensuring equal access to vacant positions in the civil service.

The triumph of democracy in the late XX century. was so powerful that F. Fukuyama in his famous work «The End of History and the Last Man»

believed that after the death of communism it was liberalism that would remain the only true philosophy of modernity, confirms democracy, and wrote the following: «There is no democracy without democrats, that is, without special democratic man who aspires to democracy and forms it, and he is also formed by it» [15, p. 204–205].

The above-mentioned great hopes for a global victory of liberalism and democracy can be treated critically, but Futuyama's futuristic forecasts soon confirmed the spread of democratic practices. According to the American project Polity IV, the number of so-called «Total Democracies» in the world increased from 44 in 1985 to 93 in 2005 [4, p. 32]. That is, for the first time in world history, the number of democracies has doubled. One of the most widespread and promising types of democracy in modern times, along with the traditional liberal-electoral democracy, becomes participatory democracy.

Thus, Ukrainian jurists believe that in the 1960s and 1980s, together with the revival of the values of civil society and the crisis of parliamentarism, the search for new types and forms of democracy began. This contributed to the approval of the liberal theory of participatory democracy, substantiated in the works of P. Bakhrakh, J. Keene, K. Macpherson, J. Mensbridge, K. Offe, V. Prius, A. Hjoffe, J. Zimmermann, and others. Democracy becomes identified not only with elections and referendums, but also with the broad participation of civil society and its institutions in all spheres of public and state life.

In general, we can agree with V. Fedorenko that «participatory (from English word – *participate*) democracy» or democracy of participation is a form of a political regime that provides for the organization of all public and state life involving the development and adoption of power and management decisions of society [14, p. 279, 280]. But, it should be detailed that modern participatory democracy is, first of all, the so-called «non-electoral democracy». That is, all kinds of legitimate participation of citizens in the management of public affairs and the resolution of issues of local significance, with the exception of elections and referenda. After all, the following are mandatory for the latter: a) participation in them solely of citizen voters and b) decision-making by voting, which are final and not subject to authorization or approval.

Known events of the end of XX century in Ukraine, when for change the so-called «socialist democracy», which was based on «the ever increasing participation of citizens in managing the affairs of the state and society, improving the state apparatus, increasing the activity of public organizations, strengthening the people's control, strengthening the legal basis of state and public life, broadening publicity, constantly taking into account public opinion» [12, p. 113–114), after the dismissal of the former

USSR in 1991, traditional constitutional forms of democracy were introduced at the national and local level.

So, from 1991 to 2017 years a pro-European model of pluralistic democracy was established in Ukraine, represented by a combined system of forms of democracy in a direct, representative and participatory democracy. The modern Ukrainian model of democracy has also been strengthened by protest forms of social activity.

Thus, for more than 25 years of independence, Ukraine experienced three revolutions, the most famous being the Revolution on Granite 1990, the Orange Revolution of 2004 and the Revolution of Dignity of 2014 [14, p. 283]. If the first two revolutions turned out to be peaceful and the protesters achieved satisfaction of their demands by making certain decisions on the part of the authorities (passing laws, conducting an additional tour of presidential elections, etc.), the Revolution of Dignity took place on more tragic circumstances and led to a radical change in the political regime in Ukraine.

At the same time, in Ukraine, like most other post-Soviet republics, for a long time it was not possible to overcome the «symbiosis» of pro-Western and socialist models of democracy. Along with the holding of the first and so far the only successful all-Ukrainian referendum on December 1, 1991 and a number of democratic parliamentary elections, the head of state and representative bodies of local self-government, from 1991 to 1996 in Ukraine, the practice of discussing draft decisions of government bodies in labor collectives, public opinion polls, public consultations and the like was common.

Such rudiments of «socialist democracy» allowed the postcommunist nomenclature, which in the first years of independence of Ukraine occupied key positions in government bodies and local self-government bodies, to manipulate the results of selective «public opinion». But, «public discussions» of the draft of Constitution of Ukraine, or the issues that were brought to the all-Ukrainian referendum on April 16, 2000 did not bring the desired result by their initiator. The corresponding constitutional innovations have not received either greater legitimacy or broader popularization. It became clear that in a democratic society, «conciliation democracy», transformed from «socialist democracy», lost its relevance.

The victory of the pro-Western values of democracy was finally embodied by the 1996 Constitution of Ukraine, which proclaimed Ukraine a democratic state and recognized the full power in the state for the Ukrainian people, and public authorities in the regions assigned to territorial communities. Although, in the laws of Ukraine the mentioned «poll of public opinion», «recall of a deputy of the local council» and other vestiges

of the so-called «socialist democracy» were preserved for a long time and are preserved now.

2. Constitutional basics of the participation of citizens in the management of public affairs in Ukraine

The Basic Law in Art. 5, 38, 69, etc., established a fairly broad model of democratic participation of citizens in the management of public affairs, which is realized through: elections and referendums; activity of representative bodies of state power and local self-government bodies; realization of citizens' right to equal access to public service [8]; participatory forms of democracy (public consultations and discussions, the activities of public councils under public authorities, citizens' appeals, electronic petitions, etc.). Along with this, until recently in Ukraine there was a tendency to underestimate the potential of participatory democracy at the local level and a secondary attitude to local forms of democracy in general.

If local elections in Ukraine have been held for more than 25 years without any criticism, in terms of their level of democracy and transparency, then the local referendums, after the termination of the Law of Ukraine «On All-Ukrainian and Local Referendums» of July 3, 1991 in 2012 (the new Law of Ukraine «On All-Ukrainian Referendum» 2012 canceled the previous law, and the new law on local referenda is not adopted in Ukraine until now), generally ceased to be initiated and conducted. Although until 2012 the intensity of their conduct was quite low – about 200 local referenda in more than 20 years of Ukraine's independence.

At the local level, in addition to local elections and referendums in accordance with the Constitution and the Law of Ukraine «On Local Self-Government» of 1997, other laws of Ukraine, it is also stipulated: a) general meeting of citizens at the place of residence – a form of direct participation of residents in solving issues of local significance; b) local initiatives – introduction to the local councils of issues of importance to residents of territorial communities; c) public hearings on the activities of local self-government bodies or the discussion of local issues; d) activity of self-organizing bodies of the population – house, street, quarter and other bodies of self-organization of the population, endowed with a part of the competence of local self-government bodies for finance, property, etc.; e) recall of a deputy of the local council on the people's initiative, on the grounds defined in the Law of Ukraine «On the status of deputies to local councils» (Article 37), etc.

Such a limited form of local democracy in Ukraine and the possibilities of their application are explained by the fact that in 1991–2014, local self-government remained rather a continuation of public administration than a

field of public authority of self-sufficient territorial communities. Attempts to carry out a large-scale reform of local self-government based on the results of the 2004 Orange Revolution turned out to be incomplete.

In our opinion, it was «conciliatory democracy» that for a long time hampered the development of local self-government in Ukraine. After all, in the inter-electoral period, residents of territorial communities in Ukraine were deprived of the right to initiate and conduct local referenda, form local budgets, initiate the adoption of charters of territorial communities and form their content and the like.

The next time the reform of local self-government in Ukraine acquired its relevance after the victory of the Revolution of the Dignity of 2014 and, in fact, became one of the prerequisites of the latter. After all, one of the slogans of the revolution of dignity was the decentralization of public authority, as a condition for overcoming the state's monopoly on the exercise of local public power and the effective development of territorial communities. After the adoption by the Cabinet of Ministers of Ukraine on April 1, 2014 of the Concept of Reforming Local Self-Government and Territorial Organization of Power in Ukraine, its legislative and managerial embodiments began.

The purpose of this Concept was to identify the directions, mechanisms and terms for the formation of effective local self-government and territorial organization of power to create and maintain a full-fledged living environment for citizens, to provide high-quality and accessible public services, to establish institutions of direct democracy, to satisfy the interests of citizens in all spheres of life in the relevant territory, to coordinate of interests of the state and territorial communities. Thus, the reform of local self-government envisaged both the optimization of the tasks, functions and system of local self-government, ensuring the ability of the territorial communities and providing accessible public services to residents, and the establishment of local democracy. In fact, this type of democracy in Ukraine has significant prospects for its development.

The leaders of this reform of local self-government on the principles of democracy were the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine. It was also recognized that the implementation of these reforms provides for appropriate changes in the Constitution and laws of Ukraine.

In a short time, the Constitutional Commission, established in 2015 on the initiative of the President of Ukraine to draft and support constitutional reforms, prepared a draft Law of Ukraine «On Amendments to the Constitution of Ukraine (regarding decentralization)» (registration № 2217), which corresponds to the European Charter of Local Self-Government and other international obligations of Ukraine. And already on August 31, 2015

this bill was adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine in the first reading. Unfortunately, due to the politicization of this bill regarding the rationing of a special model of local self-government for certain regions of Donetsk and Lugansk regions, it has still not become part of the Constitution of Ukraine. Prospects for the adoption of bill № 2217 are seen as ambiguous.

But the reform of local self-government on the basis of decentralization was initiated by the Government of Ukraine with the support of the parliament and the head of state, in a «bottom-up» way. In particular, on February 5, 2015, the Verkhovna Rada of Ukraine, responding to the need to transform the outdated system of local self-government, adopted the very important laws of Ukraine «On the Basics of State Regional Policy» (2014), «On the Basics of State Regional Policy» (2015) and «On Voluntary Unification of territorial communities» (2015). To implement them, the Government of Ukraine initiated the process of voluntary unification of territorial communities and their financial decentralization.

In a relatively short time (2016–2017), more than 400 joint territorial communities were formed in Ukraine, in which the first elections of local heads and deputies took place. So April 30, 2017 successfully passed the first elections in 47 joint territorial communities. The Central Electoral Commission is also considering appeals from the regional state administrations to hold the first elections in 92 united territorial communities, which included 466 former local councils [13].

The situation with the creation of united territorial communities in Ukraine is a good example of «bottom-up reforms», when the objective needs for reforming local self-government, supported by progressive governments and parliamentarians have prevailed over the political ambitions of individual politicians. However, there is also a lack of legitimization of these reforms in force of:

a) delay with fixing of deeper directions of the reform of local self-government in the Constitution of Ukraine, since the unification of territorial communities is more a means than the purpose of such a reform;

b) impossibility to use the potential of local referendums, without which the unification of territorial communities is difficult to call «voluntary» unambiguously. After all, modern democracy is not only the supreme power of the majority, but also the opportunity to hear and protect the legitimate interests of the minority;

c) non-standardization in the Basic Law of values, principles, mechanisms and forms of participatory democracy, which would ensure the effective participation of citizens in addressing issues of local importance. In particular, such forms of effective forms of participatory local democracy that are innovative and allow using the resources of the global Internet and

official web portals of local governments in Ukraine (e-petitions, participator budgets, etc.).

The consolidation of the latter at the level of the laws of Ukraine, in our opinion, does not solve the main problem – the recognition of local participatory democracy as the ideological value of Ukrainian constitutionalism. Solving these problematic issues allows not only to unite a significant number of territorial communities in Ukraine and ensure their financial decentralization at the level of local budgets, but also to guarantee the legitimacy and democracy, the real voluntary association of the respective communities. And, most importantly, to provide an effective democracy for the participation of residents of joint territorial communities in the formation and implementation of local development strategies, addressing urgent issues of local government.

Among unpredictable, but no less important, consequences of the reform of local self-government on the basis of decentralization in Ukraine, it should be noted the strengthening of the development of local democracy. In particular, due to the implementation of models, instruments and mechanisms of participatory democracy, prevalent in countries with established democracies and recommended by the «Code of Best Practices for Public Participation in Decision Making» adopted on 1 October 2009 by the Conference of International Non-Governmental Organizations of the Council of Europe [6].

3. Prospects for the development of local democracy in Ukraine

The concept of tools and mechanisms that ensure public involvement in the decision-making process, grounded in the above-mentioned Code, deserves attention. We are talking about different levels of public participation in solving the most important state affairs and cases of local self-government. Their generalization on the basis of the «Code of Best Practices of Public Participation in the Decision Making Process» makes it possible to single out the following stages of public participation in the management of state affairs and the exercise of local self-government:

1) *information* is a simple, open and easy access to important, accurate and up-to-date information on public power processes, documents and decision-makers that are important for state authorities and local governments, for example, through online databases. This is a relatively low level of involvement, which usually consists of obtaining information from state authorities and local governments, their officials, and does not require or assume the intervention or involvement of non-governmental organizations.

2) *consultation* is the presentation of petitions through online tools such as an electronic petition or web forum. Also actual are consultations in the

global Internet or with the help of other technical means to gather information about the interests and proposals of the participants. This tool of public involvement is relevant at all stages of the decision-making process, especially at the stages of the drafting of a national and local policy.

3) *dialogue* (unrestricted or specific, narrowly focused) is presented primarily through hearings and public forums with the participation of interested parties in order to identify and analyze the sensitive sides and interests of various groups in addressing topical problems of national and local importance. At the same time, a concrete dialogue is more effective than an unrestricted dialogue, since it consists of general, usually frequent and regular meetings, and aims at developing basic policy strategies and often leads to concerted results.

4) *partnership* provides for the establishment of a working group or committee that acts as a permanent or temporary expert group for consultations on the priorities of state or local policy. The partnership is relevant at all or at most stages of the process of making public decisions. In addition, partnership on an equal footing is the optimal and most desirable form of public interaction with public authorities in most countries of the world.

In addition to this model of participatory democracy tools and mechanisms that can be introduced in Ukraine both at the national and local level, in the 21st century, as it was mentioned earlier, so-called «electronic participation» models belong. As innovative technologies of the 21st century enhance the opportunities for participatory democracy through the use of the global Internet, local authorities offered residents modern services that allow them to be active participants in the discussion of local government projects, the formation and implementation of participatory budgets, and offer creative ideas for the development of the local community.

Sometimes such democracy is also called «couch democracy», hinting at the passivity of participants in electronic initiatives and the ability to influence the results of votings of residents using electronic resources, outsiders. At the same time, one can not ignore the fact that the potential of the global Internet allows people with disabilities and older people to remain active residents of the community and influence the decisions of local self-government bodies that directly affect the rights, freedoms and interests of people. In many EU member states and the United States, these are initiatives to equip public buildings with ramps, to create «universities for the elderly», to conduct various communication activities that enable the realization of the rights and freedoms of people with disabilities, etc.

It is obvious that the foreign experience of «e-democracy» is quite important and promising for the development of local self-government in Ukraine. Thus, in the conclusion of the special adviser of the Government

on decentralization, «Tools of participative democracy: European standards and practices» (SAGUD-LPO(2017)1, Kyiv, April 6, 2017) [5], there is a tendency to expand forms and types of democracy in Ukraine. In particular, by introducing at the local level such forms of participatory democracy, as electronic appeals and participatory budgeting.

Electronic petitions for Ukraine have become an important tool for attracting the potential of «e-democracy» to solve problems at the national and local level. For many states of Europe and America, this kind of participatory democracy is a traditional and effective tool for strengthening the social activity of citizens and institutions of civil society. So, Denmark has been using the potential of e-democracy for more than 15 years now – citizens register on websites of local self-government bodies and get information about projects of important decisions and express their attitude towards them. In Hungary, since 2004, there is an E-Games resource that allows you to monitor and evaluate the activities of public authorities at the national and local level. In Estonia, the e-participation web resource is popular, and it has become a platform for citizens' discussions on solving various problems of local self-government [5].

In Ukraine, the institute of electronic petitions received its standardization in art. 23-1 of the Law of Ukraine «On Citizens' Appeals», which affirms the right of citizens to apply to local government bodies with such petitions through the official website of the body to which it is addressed, or the website of a public association that collects signatures in support of an electronic petition. An electronic petition is published on these sites within two days, after which the collection of signatures in the amount and terms determined by the charter of a particular territorial community begins. After the meeting of the corresponding number of signatures, the electronic petition is necessarily considered by the authorized body, and the results of such consideration are officially made public [10].

Today electronic petitions have spread in most of the territorial communities of Ukraine and it is difficult to surprise anyone by them. This is natural, considering the unprecedented growth of social activity of Ukrainians after the revolution of dignity, and also taking into account the high level of development of electronic technologies in Ukraine and their popularity. But, many towns and villages went further than this and created «electronic passports» and «*on-line* maps» of their cities, which make them attractive for tourists, investors and businesses and react quickly to resonant events – from the beginning of illegal construction to the removal of garbage. These are, in particular, such cities as Kamianets-Podilskyi, Uzhhorod, Zhytomyr, Kyiv, Kropyvnytskyi, Kryvyi Rih, Lviv, Drohobych, Mykolaiiv, Khmelnytskyi, Vinnytsia, Dubno, Lutsk, etc.

Another successful model for the development of local democracy of participation in Ukraine was the participatory (public) budgets, or «participation budgets». This model of participatory democracy emerged at the end of the last century in the Brazilian city of Porto Alegre, and soon spread to many other cities in Brazil and in the world. In particular, in the XXI century the public budget has spread to Belgium, Great Britain, Denmark, Spain, Italy, the Netherlands, Germany, France, Switzerland. In Poland, the civil budget has been operating in almost all major cities of Poland – Warsaw, Krakow, Wroclaw, Poznan, Kielce, Sopot, Lublin, Zielona Góra, etc., since 2011 [17].

The content of the public budget consists in the presentation of public initiatives (projects) that will become mandatory for financing from the local budget after their support by the established number of local residents. Thus, residents of cities and towns can not only fill the local budgets, but also direct their use in the interests of a part of society. Although Ukraine still does not have legislation on contributory budgets, since 2015, such budgets have received their regulation in the statutes of territorial communities and operate in more than 80 cities of Ukraine (Lviv, Zaporizhzhia, Ivano-Frankivsk, Vinnytsia, Chernivtsi, Chernihiv, Cherkasy, Poltava, Lutsk, Sumy, etc.).

Conclusions

Summarizing the results of the research, we should note that today, the development and reform of local self-government in Ukraine and abroad is successful only if various models, instruments and means of local democracy are involved in this toolkit. After all, democracy, which was established back in the days of Aristotle in ancient Greece, as a theory and practice of subordinating the minority to the will of the majority, with the obligatory replacement of social groups that constitute the «majority» and «minority», emerged and gained its most effective development at the local level. At the same time, ancient democracy has reached the contemporaries through the experience of the centuries, primarily as the universality of the value of Western civilization, one of the essential features of which is the diversity of models, mechanisms and means for its realization.

Democracy has flourished in the ancient Greek cities-polities, in the communities of the medieval Swiss cantons and during the rule of «council democracy» in the Slavic tribes, in the cities of Europe, where Magdeburg law dominated, in the revolutionary communes of France of the late 18th – 19th centuries and the states of North America, in the communes of post-war Western Europe, and in the 21st century – in the local self-government of the EU member states, the USA, Canada, Norway, Switzerland, Japan and many other countries of the world. And if at the national level, democracy is

implemented through the institution of elections and referendums, and in some countries (Italy, Spain, Switzerland, etc.) through popular legislative initiatives, and through the activities of national parliaments, at the local level, democracy is strengthened by the many available and effective forms of democracy participation of residents in the life of the territorial community (communes, municipalities, etc.).

The prospect of «participatory democracy» for the development and modernization of the liberal model of local self-government in Ukraine and abroad is due to at least three factors: 1) crisis of traditional local electoral democracy; 2) lack of proper public control over the activities of local self-government bodies; 3) The rapid development of innovative technologies to attract citizens, the public and civil society institutions to participate in the implementation of local self-government and address issues of local importance through the use of the potential of the global Internet and web resources of local governments, well known as «e-democracy».

Thus, the crisis of electoral democracy, in particular, is manifested in Ukraine by: a) the artificial introduction of a proportional component in the system of holding local elections, in the absence of real and active party structures at all levels, except for large cities (Kyiv, Kharkiv, Lviv, Odessa and Dnipropetrovsk). In total, in Ukraine, with more than 350 political parties, participation in their activities is received by no more than 5% of the population, 95% of registered political parties do not have an effective local infrastructure in the period of the electoral period; b) «technological» legislation on local elections, which has traditionally changed on the eve of local elections and takes into account the interests of parliamentary political forces, and not the territorial communities of Ukraine; c) unfounded protraction of parliamentarians with the development and adoption in 2012–2017 a special Law on Local Referendums that would ensure the effective sovereignty of territorial communities during the period of the electoral period and would allow them to directly exercise public power in Ukraine.

At the same time, the experience of local self-government reform in Ukraine in 2015–2017 convincingly proves that for today's residents of territorial communities those forms of participatory democracy are actual that meet the interests of the most socially active inhabitants and are accessible, economical and high-tech in their use are relevant. There is a noticeable demand for public control and feedback of the resident and the community with local authorities, as well as the need for democratic mechanisms for the implementation of local anti-corruption initiatives that have not yet taken form in a concrete model of local democracy.

The foregoing convinces us of the need to expand and replenish the traditional (local elections, referendums and initiatives) and the innovative forms of local democracy (electronic petitions, participator budgets, etc.)

with the real content of the system, while at the same time abandoning the forms of attributive postsocialist «conciliation democracy». After all, traditional local democracy involves taking a decision on an important issue of local importance (local referendum), electing a deputy of the local council, a village elder, a village or town mayor (election) or the obligation of bodies and officials to consider a decision, provided that a certain number of residents are collected under it. New, innovative forms of democracy, using the potential of the global Internet and official websites of local self-government bodies and their officials, are not only «electronic democracy», but also «democracy identified». For today in many localities of Ukraine participatory (public) budgets, electronic petitions, etc. provide for the use of permanent or temporary electronic keys that make spam impossible, or vote of other keys. These technologies are rapidly improving and becoming cheaper, and the scope of their application is constantly expanding. On the other hand, the post-Soviet forms of «conciliatory democracy» (after all, they bring to the initiators of their conduction always a positive result – «reconciliation» of debatable acts or actions of local self-government bodies, their officials, managers of communal enterprises, institutions, organizations), such as public discussions and consultations etc., today are deprived of prospects and should go back in time.

References:

1. Aristotle. *Politics* / Aristotle ; transl. from the Greek, preface and afterword of S.A. Zhebeleva ; note and comments A.I. Dovatura. – Moscow : Academic Project, 2015. – 318 p.
2. Bel D. Chinese model. *Political Meritocracy and the Borders of Democracy* / D. Bel ; transl. from English of O. Demyanchuk. – Kyiv : Our format, 2017. – 312 p.
3. Helvetius C.A. *About the person, his mental abilities and his education* / C.A. Helvetius ; transl. from French of V. Podmogylny. – Kyiv : Fundamentals, 1994. – 416 p.
4. *Democratization* : [textbook] / comp. : K.V. Harpfer, P. Bernhagen, R.F. Inglehart, K. Welzel ; transl. from English under the scient. ed. of M.G. Mironyuk. – Moscow : Publishing house of the Higher School of Economics, 2015. – 708 p.
5. *Tools for Participatory Democracy: European Standards and Practices (SAGUD-LPO(2017)1, Kyiv, April 6, 2017)* [Electronic resource]. – Access mode : <http://decentralization.gov.ua/pics/attachments/Viisnovok.pdf>.
6. *The Code of Best Practices for Public Participation in the Decision-Making Process (CONF/PLE(2009)CODE1)* [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.coe.int/en/web/ingo>.

7. Constitution of foreign countries : [textbook] / [V.O. Seryogin, Yu.M. Kolomoets, O.V. Martselyak and others] ; gen. ed. V.O. Seryogin. – Kharkiv : Publishing house «FINN», 2009. – 664 p.
8. Constitution of Ukraine: adopted at the V session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996 // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. – 1996. – № 30. – Art. 141
9. Pettit F. Republicanism. Theory of Freedom and Public Administration / Ph. Pettit ; transl. from English of A. Yakovleva ; preface by A. Pavlov. – Moscow : Publishing house of Gaidar Institute, 2016. – 488 p.
10. On Citizens' Appeal : Law of Ukraine dated October 2, 1996 // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. – 1996. – № 47. – Art. 256.
11. Rousseau J.-J. Treatises / J.-J. Rousseau ; public. was prepared by V.S. Alekseev-Popov, Yu.M. Lotman, V.A. Poltoratsky, L.D. Khayutin. – Moscow : Publishing house «Science», 1969. – P. 265–280.
12. Soviet State Law : [textbook] / ed. by S.S. Kravchuk. – Moscow : Juridical Literature, 1980. – 632 p.
13. It became known how many communities are waiting for the election [Electronic resource]. – Access mode : http://socportal.info/2017/06/03/stalo_vidomo_skilki_gromad_chekajut_na_priznachennja_viboriv.html.
14. Fedorenko V.L. Constitutional Law of Ukraine. To the 20th anniversary of the Constitution of Ukraine and the 25th anniversary of the independence of Ukraine : [textbook] / V.L. Fedorenko. – Kyiv : Publishing house «Lira», 2016. – 616 p.
15. Fukuyama F. The end of history and the last man / F. Fukuyama ; transl. from English of M.B. Levin. – Moscow : Publishing house «AST», 2015. – 576 p.
16. Held D. Models of Democracy / D. Held ; transl. from English of M. Rudakova. – 3 ed. – Moscow : Publishing house «Delo» Russian Academy of National Economy and Public Service, 2014. – 544 p.
17. Kłębowski W. Budżet partycypacyjne. Krótka historia i instrukcja obsługi / W. Kłębowski. – Warszawa, 2013. – 237 s.

Луценко О. Є.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри трудового права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, м. Харків

СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Анотація

У статті автор відстоює позицію, що в умовах розвитку ринкових відносин особливого значення набувають функція правової системи із забезпечення соціальної захищеності населення, боротьба з безробіттям, розвиток соціального партнерства, створення надійних механізмів захисту прав і свобод людини та громадянина. Автор переконує, що на шляху досягнення цих цілей ефективну роль виконує саме трудове право. Норми трудового права, відіграючи визначальну роль під час установа прав та обов'язків у багатьох сферах діяльності, мають на меті соціальний захист трудових прав різних категорій працівників. Автор стверджує, що ринок праці, який кардинально змінюється під впливом процесів глобалізації та європеїзації, вже не може забезпечувати гарантії зайнятості й працевлаштування в повному обсязі. Тому необхідно відстоювати та розвивати нові шляхи розвитку відносин у сфері праці й соціального захисту, позаяк для достойної праці необхідним є не лише створення стабільних робочих місць, а й стабільні правовідносини. Останні мають гарантувати високий рівень трудових прав працівників шляхом заборони погіршувати становище працівників порівняно з міжнародними та національними трудовими стандартами. Отже, баланс стабільності й гнучкості трудових правовідносин означає подальшу диференціацію правового регулювання трудових відносин та індивідуалізацію умов трудового договору. У кожному сегменті ринку праці гнучкість трудових правовідносин має збігатися з правовими гарантіями.

Вступ

Правова система покликана вирішувати соціальні, міжнаціональні, конфесійні й інші конфлікти на підставі поваги інтересів і вимог усіх суб'єктів суспільного життя, національної солідарності, забезпечення національної злагоди, громадянського миру, надання соціальної орієнтації розвитку економіки. Правова система розглядається як умова формування цивілізованого суспільства, в якому основним призначенням держави є служіння суспільству, забезпечення «цивілізованого» способу

життя. Правова система повинна базуватися на принципі підтримання певної рівноваги між демократичними інститутами й сильною державною владою, плануванням і ринком, приватною і державною власністю, економічною ефективністю й соціальною справедливістю. Правова система повинна сприяти нерозривному зв'язку сильної соціальної політики з процесами демократизації політичної системи, з використанням демократичних методів і форм реалізації завдань соціальної держави, з обговоренням усіх значних соціально-економічних рішень в умовах гласності [1, с. 25].

Наукове дослідження правової системи передбачає вивчення не тільки її статички, а й динаміки, того, як вона функціонує, змінюється, як виконує своє соціальне призначення. У соціально-економічній сфері правова система здійснює дві взаємопов'язані функції: сприяє економічному розвитку та максимальній активності (зайнятості) населення, а також забезпечує соціально новий рівень споживання, сприяє сучасним уявленням про загальнолюдську гідність.

В умовах розвитку ринкових відносин особливого значення набувають функція правової системи із забезпечення соціальної захищеності населення, боротьба з безробіттям, розвиток соціального партнерства, створення надійних механізмів захисту прав і свобод людини та громадянина, впровадження гендерних правовідносин тощо.

Здійснення завдань і функцій демократичної, соціальної, правової держави передбачає створення й використання надійних юридичних механізмів реалізації свободи, рівності і справедливості з урахуванням неможливості існування абсолютної необмеженої свободи та абсолютної рівності. Ці механізми мають визначити оптимальне співвідношення державних, правових, економічних складових регулювання й саморегулювання суспільних процесів, регулювати також перерозподіл матеріальних ресурсів для забезпечення гідного рівня життя, сприяти зниженню соціальної напруги.

Регулятивна функція правової системи соціально-правової держави спрямована на забезпечення взаємодії індивідуального й колективного, приватного та публічного чинників, які завжди перебувають у відносинах не тільки взаємозалежності, а й суперечливості, бо кожний із них окремо є потенційно внутрішньо суперечливим. Відомо, що не тільки права й публічні інтереси є суперечливими за своєю соціально-ідеологічною природою, будь-яка соціальна група, а загалом і суспільство не є однорідними за своїм складом та утворенням [2, с. 54].

Правову систему можна назвати дійсно загальнолюдською організацією в тому значенні, що вона має гуманітарний характер, повинна слугувати передусім людині. Пізнання сутності й ролі правової системи в житті суспільства потребує широкого підходу до

розуміння правових явищ з урахуванням усієї їх багатоманітності та аспектів взаємодії, а також з урахуванням властивостей правових явищ стосовно людини, держави й суспільства. Правова система є одним із важливих засобів забезпечення оптимальної єдності політичної та соціальної стабільності й динамізму, збереження цілісності суспільства, взаємодії особистого та суспільного, приватного й публічного факторів, які завжди перебувають в антиполісних відносинах, тобто взаємопроникненні та внутрішній суперечливості.

Успіх модернізації правової системи прямо залежить від реалізації соціального потенціалу держави, яка покликана керуватися основоположним конституційним принципом: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави» (ст. 3 Конституції України).

§ 1. Правові системи соціальних держав

Останнім часом соціальна політика України здійснюється як серія розрізнених, переважно політичних рішень, що приймаються здебільшого для здобуття електоральних переваг або принаймні для швидкого реагування на прямі загрози в соціальній сфері, а не для подолання системних диспропорцій, які сформувалися в державі та суспільстві. Наприклад, розрив між деклараціями, закріпленими в нормативно-правових актах, і реаліями сьогодення; поляризація суспільства за рівнем життя, маневрування тривалістю трудового процесу чи оплатою праці або збільшенням робочого часу і зменшенням при цьому заробітної плати; суттєве зниження цінностей знань і праці під час інтенсифікації та інформатизації виробничого процесу; інтенсивне зміщення демографічної структури українського суспільства в напрямі старіння населення; загальне погіршення умов життя і здоров'я громадян на тлі зростання доходів окремих громадян тощо [3, с. 8, 9].

На правову систему в умовах глобалізації покладаються найважливіші завдання: по-перше, легально-формальне закріплення відповідних глобалізаційних тенденцій, забезпечення входження держави у світове співтовариство; по-друге, завдання з керування глобалізаційними процесами стосовно конкретної держави, їх обмеження, спрямування в певне русло задля убезпечення від негативних наслідків, пов'язаних із неузгодженістю національної правової системи, її можливостей, зі світовими тенденціями, а також із небезпекою потрапити в руйнівну залежність від найбільш розвинених

країн, посівши місце своєрідного придатка у світовому співтоваристві [4, с. 57].

У соціальній сфері глобалізація виявляється через ослаблення ролі традицій, соціальних зв'язків, подолання національної обмеженості, що сприяє мобільності людей у територіальному, духовному і психологічному аспектах і реалізується, зрештою, через міжнародну міграцію. Разом із тим глобалізація детермінує об'єднання зусиль світового співтовариства, консолідацію ресурсів і координацію дій у сфері працевлаштування, проблеми якого виходять далеко за межі національних кордонів.

Саме тому суттєвою особливістю правової системи соціально-правової держави є розвиток прав «другого покоління» та їх взаємодія з правами «першого покоління». Одночасно з формуванням соціально-правової держави виникають і розвиваються соціальні права, формується адекватна правова система. Соціальні права є основою взаємодії між соціальною державою й ринковою економікою. Вони сприяють утвердженню в суспільстві соціальної справедливості, без утілення в життя якої неможливий новий розвиток суспільства, свободи, задоволення потреб та інтересів людини, створення умов для соціальної безпеки, формування й розвитку соціально орієнтованої ринкової економіки [5, с. 36–38].

На початку 90-х рр. ХХ ст. було запропоновано нові підходи до типології соціальних держав і їх правових систем. Найбільшу популярність здобула запропонована Г. Еспрінг-Андерсоном класифікація правових систем соціальних держав, а саме: консервативна, ліберальна, соціал-демократична. В основу класифікації Г. Еспрінг-Андерсона покладено прямий зв'язок форми держави, її правової системи та ринку праці. Цей підхід зазнав нищівної критики з боку феміністичних течій, які дорікали його автору за те, що неоплачувана домашня праця жінок фактично не була врахована в цій типології. Такому підходу протиставляється класифікація Льюїса, згідно з якою виділяються три типи держав і їх правових систем: із сильною, перехідною та слабкою моделями матеріального забезпечення сім'ї. За допомогою цих гендерних моделей пояснюється високий, помірний і низький рівні економічної залежності жінок, які визначаються їхньою зайнятістю на ринку праці, а також залежать від розвитку соціальної інфраструктури, зокрема дитячих дошкільних закладів. Сьогодні дедалі більшого визнання здобуває підхід, який фокусує аналіз соціальних держав і їх правових систем на тріаді «держава-ринок-сім'я» [1, с. 129].

Ураховуючи класифікацію Г. Еспрінг-Андерсона з погляду розв'язання гендерних проблем, правові системи світу можуть бути поділені на соціал-демократичні, ліберальні; консервативні.

Держави із соціально-демократичним правовим спрямуванням характеризуються гендерною політикою, орієнтованою на рівність, підтримкою зайнятості шляхом розвитку державних соціальних послуг, громадянським суспільством, у якому жіночий рух відіграє незначну роль. Перевагами цього типу є політика, спрямована на рівну оплату й рівні можливості, яка забезпечує солідарність в оплаті праці та загальну гендерно-нейтральну державну політику. Засобами запровадження тендерної політики цього типу є розширення можливостей, спільномірна цінність, зміни в розподілі домашньої роботи. Прикладом є скандинавські країни.

У ліберальних країнах розподіл місць залежить від ринку: держава відіграє мінімальну роль у розширенні можливостей; догляд за дітьми розглядається як приватна справа, що має вирішуватися ринковою пропозицією; діють сильні ліберальні жіночі рухи. У сфері гендеру існує формальна правова рівність між жінками й чоловіками; підтримуються окремі види антидискримінаційної політики, що стимулює рівні можливості. Гендерна політика здійснюється за допомогою антидискримінаційних механізмів, позитивних дій, застосування спільномірної цінності. Прикладами країн із ліберальною формою соціальної держави є Велика Британія, США, Канада, Австралія. Так, у Великій Британії діє Закон «Про рівноправність оплати праці» (1970 р.), відповідно до якого працівники можуть вимагати рівної оплати в суді, якщо вони вважають, що робота, яку вони виконують, має рівнозначну цінність із роботою, яку виконує колега іншої статі на тій самій посаді. У політичній сфері Законом «Про гендерну дискримінацію (на виборах)» (2002 р.) політичним партіям дозволяється обирати заходи для зниження гендерної нерівності.

Консервативний тип передбачає, що жінки й чоловіки задіяні в різних сферах: чоловіки займаються оплачуваною роботою, а жінки – здебільшого домашнім господарством і сім'єю; мінімальними є послуги по догляду за дітьми, відчутним є вплив католицьких соціальних норм і консервативної державної моделі. Позитивною рисою цього типу є підтримка відпусток для догляду за дитиною, тому роль жінки як матері є надійно захищеною. Прикладом країн цього типу є Німеччина, Італія, Франція.

Льюїс та Остнер пропонують дещо інакше класифікувати соціальні держави і їх правові системи з позиції гендерного підходу, виділяючи три групи країн залежно від моделі сім'ї з чоловіком-годувальником.

До першого типу належать країни з історично сформованою «сильною» моделлю сім'ї з чоловіком-годувальником. У цих країнах переважає неповна зайнятість жінок, нерозвинена система державних дитячих дошкільних закладів і правова допомога жінкам-матерям. Для цих країн тривалий час була характерна нерівність між жінками й чоловіками, зокрема, у соціальному забезпеченні. Функції соціального контролю за здійсненням патріархальних норм виконуються інститутами публічної сфери. Прикладом країн цієї групи є Ірландія.

Для «перехідного» варіанта соціальної держави та її правової системи з чоловіком-годувальником сім'ї характерною є більша кількість жінок, зайнятих у режимі повного робочого дня, а також більший обсяг соціальних гарантій для жінок. Дотримання патріархальних норм контролюється інститутом сім'ї. Водночас визначаються права жінок на поєднання роботи й материнства. Прикладом країни цього типу є Франція.

До третього типу належать країни зі «слабкою» моделлю чоловіка-годувальника. У цих країнах високий рівень зайнятості жінок на умовах повного робочого дня, індивідуальна система оподаткування й соціального забезпечення, розвинута соціальна інфраструктура. Яскравим прикладом є Швеція.

Отже, зважаючи на аналіз світового досвіду вироблення моделі правової системи соціальної держави, можемо констатувати, по-перше, сучасний розвиток соціальної сфери держави потребує докорінних змін у проведенні соціальної політики та соціальної стратегії; по-друге, застосування інновацій у сфері соціального захисту потребує більш широкого залучення позитивного досвіду розвинутих країн. Досвід останніх реформ України свідчить про ефективність процесу децентралізації соціальних послуг, розукрупнення великих закладів і центрів, їх територіальне наближення до місця проживання людини; по-третє, соціальна політика й соціальна стратегія, її розвиток залежать насамперед від форми політичного устрою та політичного режиму, тобто функціонування демократичної публічної влади зі сталими прогресивними традиціями; по-четверте, напрями і стратегічні пріоритети соціальної політики й соціальної стратегії залежать від економічного розвитку держави та її спроможності впроваджувати вжиття соціальні програми, що забезпечують гідне життя суспільства; по-п'яте, просте копіювання досвіду провідних держав світу щодо соціальної політики й соціальної стратегії, моделі соціальної держави без урахування національних особливостей, менталітету, культурної, економічної та політичної спадщини призведе до руйнування системи соціального забезпечення; по-шосте, із зарубіжних моделей змішаної соціальної політики й соціальної стратегії для України корисною

вбачається соціал-демократична модель загалом і, зокрема, такі її регіональні типи, як шведська (скандинавська соціальна модель) і німецька моделі соціального ринкового господарства, у яких найбільш помітно виражена соціальна орієнтація. Вони більшою мірою пов'язані з українськими соціальними традиціями, у яких важливе місце посідали ідеї соціальної справедливості й захищеності; по-сьоме, стратегія соціальної політики ні в якому разі не повинна базуватися на популістських рішеннях керівництва держави залежно від виборчого процесу. Вона насамперед повинна враховувати постійний розвиток промисловості, а отже, і збільшення видатків на розвиток соціальної сфери [6, с. 9].

§ 2. Ефективність трудового права як чинник стабільного розвитку правової системи України

Трудові права і свободи працівників визначаються, гарантуються, реалізуються, охороняються й захищаються за особливими правилами. Ця особливість пояснюється тим, що тільки людина володіє природною унікальною якістю – здатністю до праці.

А. Р. Мацюк зазначає, що трудове право регулює суспільний устрій праці не загалом, а певні його суспільні форми, що втілюються у відносинах між людьми, обмеженими рамками первинної ланки суспільного виробництва. Такими категоріями суспільної форми праці є працевлаштування, організація, нормування та дисципліна праці, відповідальність, заробітна плата й заохочення, робочий час і час відпочинку, охорона праці, підготовка й підвищення кваліфікації кадрів, участь трудящих в управлінні виробництвом, нагляд і контроль за дотриманням трудового законодавства. Саме ці елементи становлять поняття праці як політекономічної категорії, що регулюється правом. Усі вони охоплюються поняттям відносини між людьми за участю їх у суспільній праці, якими є індивідуальні й колективні трудові відносини, тому що важко назвати хоча б одну з перерахованих категорій суспільної форми праці, що тією чи іншою мірою, у тій або іншій формі не втілювалася б у тих чи інших відносинах [7, с. 102].

П. Д. Пилипенко стверджує, що зміни, які відбуваються останнім часом у сфері суспільної організації праці, проведення ринкових реформ об'єктивно потребують удосконалення правового забезпечення трудових правовідносин. Уже тепер можна констатувати розширення договірних засад установаження умов праці, окреслюються тенденції відходу від надмірного централізованого правового регулювання, передбачено можливість укладення контрактів у трудових правовідносинах та інші принципово важливі чинники, зміни дають

підстави сподіватись, що невдовзі трудове право України набуде статусу права соціального.

Попри всі ті зміни, що відбуваються в трудовому праві, є ще чимало проблем, які потребують свого нагального вирішення. І чи не найбільше таких проблем постає в теорії трудового права, яка й покликана обґрунтувати концептуальні напрями реформування галузі права.

Актуальна сьогодні, як видається, і проблема предмета трудового права, який нечітко окреслений у самій своїй основі, а саме немає єдності у визначенні власне трудових відносин. Двозначне формулювання ст. 3 Кодексу законів про працю України, яка спирається на хибне поняття про форми власності, що нібито впливають на характер трудових відносин, породило не менш хибну теорію про так звану широку сферу дії трудового права, яке регулює трудові відносини працівників усіх підприємств установ, організацій незалежно від форми їх власності. На справді ж, як свідчить зарубіжна та й вітчизняна практика, сфера дії трудового права не залежить від жодних форм власності підприємства. Чимало є підприємств однорідних форм власності, де водночас працюють особи, праця яких регулюється трудовим правом, і працівники, стосовно яких трудове законодавство не застосовується [8, с. 1, 2].

Соціальна держава повинна бути соціальною для всіх верств населення, а не виконувати функції інтернату для знедолених. В умовах ринкових перетворень, коли кожен індивід самостійно приймає рішення про форму участі в економічному процесі й в основному особисто відповідає за свій добробут, проблемам соціального захисту населення варто приділити особливу увагу. Система соціального захисту населення повинна будуватися в такий спосіб, щоб не породжувати так званої «зрівнялівки» й утриманських настроїв під час розподілу й споживання життєвих благ, а, навпаки, посилювати мотивацію до праці, створювати умови для її здійснення. Не можна вважати соціальною державу, яка породжує можливість «паразитувати» деяким прошаркам населення. Держава повинна займатися створенням організаційно-правових форм зацікавленості населення у своїй значущості для держави та суспільства, у своїй можливості реалізувати себе як соціальну особистість, створюючи матеріальні й духовні блага для суспільства, незважаючи при цьому на вік і можливі вади здоров'я окремих категорій населення [3, с. 11].

Нині спостерігається стирання меж між різними галузями приватного права, взаємне проникнення загальних приватноправових методів у структуру всіх галузей приватного права, включаючи також і сферу правового регулювання праці, та розширення сфери дії

трудового права на основі поширення загальних принципів правового регулювання праці на всі види несамоїсної праці. Указаний процес означає включення до суб'єктів трудового права осіб, які раніше або взагалі не вважалися суб'єктами трудового права, або їх зараховували до них із великими вилученнями та пересторогами. Тому назріла нагальна необхідність чіткого визначення в трудовому законодавстві України кола суб'єктів, на яких розповсюджуються норми трудового права [9, с. 64]. З'явилися три відносно самоїсні категорії працюючих: наймані працівники («залежна праця»); працюючі власники («незалежна», «самоїсна праця») – члени кооперативів, колективних підприємств, господарських товариств, селянських (фермерських) господарств; працівники, «подібні» до найманих («залежна» праця з виконанням особливих функцій), – державні службовці, судді, прокурорсько-слідчі працівники, атестовані працівники органів внутрішніх справ, Служби безпеки України [10, с. 306]. Аналізуючи зарубіжне законодавство і практику його застосування, І.Я Кисельов звертає увагу на появу інституту «осіб, подібних працівникам», «квазіпрацівників», на яких тією чи іншою мірою поширюються гарантії трудових прав [11, с. 17–21].

Норми трудового права, відіграючи визначальне значення під час установлення прав та обов'язків у царині праці в багатьох сферах діяльності, мають на меті соціальний захист трудових прав різних категорій працівників.

Як стверджує В. В. Жернаков, трудове право має змінюватися під впливом інноваційних процесів, які суттєво відбиватимуться передусім на таких інститутах трудового права, як трудовий договір та оплата праці. Наприклад, прийняття на роботу, для виконання якої потрібні творчі здібності, здатність до самоїсного аналізу з використанням наукових знань, потребує врегулювання: вимоги не тільки щодо вищої освіти, а й наявності в претендента самоїсних розробок (наприклад, винаходів), наукових ступенів і звань; проходження фахового стажування; проведення тестування; застосування конкурсного відбору тощо. Інтелектуальна робота вимагає не тільки широкого кола знань і вмінь, а й поєднання в процесі роботи функцій за різними професіями, спеціальностями, що зумовлює більш гнучке правове регулювання такої умови трудового договору, як трудова функція. Відповідно, потребує змін стимулювання праці різної якості (як за процесом – інтенсивна багатофункціональна, творча, так і за результатами). Через централізоване регулювання цієї проблеми не вирішити, тому це додатковий стимул для розвитку договірного (як локально-правового, так й індивідуально-договірного) регулювання. Уже зараз непоодинокі випадки здійснення трудової функції працівниками, які, перебуваючи в

трудовах відносинах, виконують роботу за межами підприємства, установи, організації з використанням сучасних комп'ютерних технологій (на Заході вони отримали назву «телепрацівники»). Потребують негайного осмислення такі процеси, як лізинг персоналу з його тристоронніми відносинами (або відносинами між трьома суб'єктами) [12, с. 48].

А. М. Лушніков та М.В. Лушнікова основними тенденціями розвитку сучасного трудового права називають такі: (1) визнання загальноцивілізаційної значущості трудових прав і зміщення ціннісних пріоритетів на зміст трудових прав у сферу різнобічного розвитку особистості; (2) розширення сфери дії (експансія) трудового права й посилення гнучкості у правовому регулюванні трудових відносин; (3) гармонізація індивідуальних і колективних трудових прав на основі принципів соціального партнерства; (4) забезпечення трудової мобільності працівників, формування особливого виду «транснаціональних» і «наднаціональних» трудових відносин; (5) пріоритет міжнародних стандартів трудових прав [13, с. 12].

§ 3. Реалізація соціально-трудова прав у правовій системі України

Визнаючи право на працю, держави включають до нього таке:

- 1) справедливу заробітну плату й рівну винагороду за працю рівної вартості;
- 2) забезпечення гідного життя для працівника та його сім'ї;
- 3) умови праці, які відповідають вимогам безпеки й гігієни;
- 4) однакові для всіх можливості просуватися по службі;
- 5) відпочинок, дозвілля, розумне обмеження робочого часу, періодичну відпустку, яка оплачується, винагороду за святкові дні.

Диференціація, яка зростає на всіх рівнях і в усіх сферах правового життя, призводить до того, що різні соціально-правові організації, явища й системи одержують дедалі більшу автономію. Водночас з'являються нові форми взаємозалежності різних правових інститутів, відносин, організацій, соціальних груп, категорій і концепцій сьогодення. Тому арсенал дослідницьких методів, засобів та інструментів правознавства повинен містити системний аналіз правотворчості, правореалізації, правової діяльності в рамках правових відносин, рівня правосвідомості та правової культури, єдності об'єктивного й суб'єктивного права, рівня розвитку юридичної науки й освіти, зокрема, в площині забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків.

З моменту визнання основних прав людини кожний індивід одержує правовий статус згідно з міжнародним правом. Отже, основні права людини мають безпосередньо юридичний характер, і цінності, властиві

окремій особі, визначаються, захищаються та заохочуються міжнародним правом. Нині майже скрізь прийнято формулу, згідно з якою кожна держава в міжнародно-правовому плані зобов'язана щодо своїх громадян гарантувати й дотримувати основні стандарти в галузі прав людини. Існують різні концепції прав людини та, згідно з їх системами, різне відтворення й закріплення в правових системах сучасності. Однак сьогодні є домінуючою ідея розроблення загальнолюдської глобальної концепції прав людини загалом. У цьому контексті не тільки взаємодіють національні системи, а є обов'язковим є їх узгодження з міжнародною системою, яка повинна розвиватися, удосконалюватися з урахуванням нових досягнень у системах прав людини всіх країн.

О. І. Процевський наголошував, що праця як доцільна діяльність людини з виробництва матеріальних благ характеризує здатність самої людини. Право на працю – це продукт суспільної волі, вираженої в законі, це визнання за особою права на застосування своєї здатності до праці. Визнання не означає вимогу до конкретно визначеного контрагента. У тих категорій працівників, для яких законодавець спеціально визначив обов'язок відповідних органів прийому на роботу, право на працю є суб'єктивним правом до виникнення правовідносин. Звідси право на працю характеризує правове становище громадян у суспільстві в рамках цієї політичної системи. Воно становить елемент правового статусу громадян як сукупність прав та обов'язків, що існують поза правовими відносинами, здійснення яких гарантується соціальним ладом. Це стадія володіння. Для здійснення прав та обов'язків, що становлять правовий статус громадянина, держава створює умови, за допомогою яких вони реалізуються в конкретних правовідносинах. Це стадія використання. На зміну правовому статусу громадянина, що реалізував право на працю, приходять його правове становище. Якщо правовий статус визначає коло прав та обов'язків, які можуть бути використані, то правове становище визначає коло прав та обов'язків, які повинні бути використані або дотримані [14, с. 11, 12].

У юридичній літературі все наполегливіше висловлюються припущення про необхідність інтеграції проблематики регулювання соціально-правового захисту населення в самостійну комплексну галузь права – соціальне право. Виділення нової галузі права загалом пов'язане з тим, що сьогодні активно формується законодавство, яке регламентує складні та багаторівневі питання соціального захисту різних верств населення. У сучасних умовах розвитку держави норми соціального права розпорошені в різних галузях національного законодавства: конституційного, трудового, права соціального забезпечення, адміністративного, цивільного, фінансового, господарського, кримінального, податкового права тощо. Проте сьогодні кодифікувати всі ці норми в єдину галузь практично

неможливо, оскільки соціальне право – це комплекс юридичних норм, що створюють інтегровану галузь національного законодавства, яка спрямована на регулювання соціально-захисних відносин, що опосередковують соціальний захист людини.

Зарубіжні дослідники виділяють нині три основні функції соціального права. Воно, по-перше, має слугувати забезпеченню людської гідності кожного не тільки перед небезпекою інституційно-бюрократичного вторгнення, а й у повсякденній боротьбі за гідні людини умови життя. По-друге, воно повинно бути гарантом рівності громадян у державі, а забезпечити таку рівність неможливо, не реалізуючи ідеї благоденства. По-третє, у правовому сенсі воно означає задоволення потреб і розвиток здібностей кожної людини за умови, що цей вільний розвиток індивіда гармонійно поєднується зі свободою всіх інших [15, с. 9].

Соціальне право як самостійна галузь права починало утворюватися ще в 50–60-х рр. ХХ ст. водночас із формуванням і розвитком у західному світі держави «загального благоденства» на основі тих юридичних норм, котрі виокремлювалися з трудового, фінансового, цивільного, адміністративного права. Проте ще й сьогодні оцінювання науковцями структурного статусу соціального права є неоднозначними.

Одні вчені стверджують, що знайти переконливі аргументи на користь виділення у правовій системі нашої країни особливого соціального права поки що складно. Концепцію такої галузі права, яка б охоплювала всі норми, що регулюють соціальні відносини, обґрунтувати було б дуже складно передусім тому, що предмет регулювання надто різнорідний і нині соціальні відносини регулюються різними галузями права [16, с. 23, 24].

Інші ж наполягають, що введення поняття «соціальне право» є цілком доречним. Соціальне право України повинно стати однією з важливих галузей права України, яка зможе відігравати значну роль у становленні соціальної правової держави [17, с. 217].

Погоджуємось із думкою П.Д. Пилипенка, що соціальне право не є окремою галуззю в системі права, а становить своєрідну функціонально-структурну підсистему, яка виражає відносини соціального захисту індивідів, що формується внаслідок здійснення державою соціальної функції. Це правова спільність, яка утворилась у результаті об'єктивних процесів розвитку суспільних відносин і публічного права та оформилась у відносно самостійну структуру на перетині з приватним правом, увібравши в себе як публічні, так і приватні правові засади. З огляду на соціальну функцію держави та здійснення нею соціального захисту, соціальне право формується за рахунок таких галузей права, як трудове; право соціального

забезпечення; медичне; екологічне; освітянське; житлове право; право соціального партнерства. При цьому частина з названих галузей (трудове, житлове, екологічне, соціального забезпечення) є достатньо сформованими й загально визнаними правовими структурами, а інші (медичне, освітянське, соціального партнерства) перебувають на стадії становлення та утвердження [18, с. 99].

Отже, трудове право за своєю соціальною спрямованістю, безперечно, належить до сфери соціального права, яке не можна, у свою чергу, вважати ні комплексною, ні самостійною галуззю права, а необхідно розглядати як певну підсистему національного права.

Ринок праці, який кардинально змінюється під впливом процесів глобалізації та європеїзації, вже не може забезпечувати гарантії зайнятості й працевлаштування в повному обсязі. Тому необхідно відстоювати та розвивати нові шляхи розвитку відносин у сфері праці й соціального захисту, позаяк для достойної праці необхідним є не лише створення стабільних робочих місць, а й стабільні правовідносини. Трудові правовідносини минулого століття не вкладаються в рамки нової суспільної організації праці, що продиктована умовами інформаційного суспільства. Докорінне оновлення технічної та технологічної бази на основі комп'ютеризації, інформатизації, автоматизації, поява гнучких виробничих систем призвели до суттєвих змін у сфері організації праці, що спонукало структурні зміни на ринку праці й виникнення нестандартних форм зайнятості: (1) праця поза офісом, у тому числі телепрацівники (комп'ютерні надомники); (2) запозичена праця; (3) часткова й тимчасова зайнятість; (4) гнучкий робочий графік тощо.

Проведення низки реформ, спрямованих на гармонізацію вітчизняної правової системи з *acquis communautaire*, сприяло позитивному зрушенню в регламентації праці засуджених, військовослужбовців за контрактом, державних і муніципальних службовців, осіб, які проходять альтернативну (невійськову) службу. Разом із цим рівень гарантій у сфері праці зазначених суб'єктів є досить низьким і нестабільним, що ще раз підкреслює нагальну необхідність експансії сфери дії норм трудового права шляхом зміни вектору правового регулювання відносин у царині праці.

Висновки

Успіх модернізації правової системи прямо залежить від реалізації соціального потенціалу держави, яка покликана керуватися основоположним здоров'ям, честь і гідність, недоторканність і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави» (ст. 3 Конституції України).

Трудове право за своєю соціальною спрямованістю, безперечно, належить до сфери соціального права, яке не можна, у свою чергу, вважати ні комплексною, ні самостійною галуззю права, а необхідно розглядати як певну підсистему національного права. Норми трудового права, відіграючи визначальну роль під час установалення прав та обов'язків у царині праці в багатьох сферах діяльності, мають на меті соціальний захист трудових прав різних категорій працівників.

Необхідно відстоювати й розвивати нові шляхи розвитку відносин у сфері праці та соціального захисту, позаяк для достойної праці необхідним є не лише створення стабільних робочих місць, а й стабільні правовідносини. Трудові правовідносини минулого століття не вкладаються в рамки нової суспільної організації праці, що продиктована умовами інформаційного суспільства. Докорінне оновлення технічної й технологічної бази на основі комп'ютеризації, інформатизації, автоматизації, поява гнучких виробничих систем призвели до суттєвих змін у сфері організації праці, що спонукало структурні зміни на ринку праці та виникнення нестандартних форм зайнятості: (1) праця поза офісом, у тому числі телепрацівники (комп'ютерні надомники); (2) запозичена праця; (3) часткова й тимчасова зайнятість; (4) гнучкий робочий графік тощо.

Проведення низки реформ, спрямованих на гармонізацію вітчизняної правової системи з *acquis communautaire*, сприяло позитивним зрушенням у регламентації праці засуджених, військовослужбовців за контрактом, державних і муніципальних службовців, осіб, які проходять альтернативну (невійськову) службу. Разом із цим рівень гарантій у сфері праці зазначених суб'єктів є досить низьким і нестабільним, що ще раз підкреслює нагальну необхідність експансії сфери дії норм трудового права шляхом зміни вектору правового регулювання відносин у царині праці.

Література:

1. Оніщенко Н. М. Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи : [монографія] / Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К. : Юрид. думка, 2011. – 176 с.

2. Петришин О. До проблеми соціалізації юридичних знань. Про українське право / О. Петришин // Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – К. : Грамота, 2010. – Чис. IV. – С. 53–63.

конституційним принципом: «Людина, її життя і Венедіктов В. С. Соціальна політика держави і соціальне право в реаліях сучасності / В. С. Венедіктов // Соціальне право України: науковий збірник / Черніг. держ. технол. ун-т, Укр. асоц. фахівців труд. права. – Чернігів: Черніг. держ. технол. ун-т, 2012. – № 1. – С. 7–14.

3. Удовика Л. Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір : [монографія] / Л. Г. Удовика. – Х. : Право, 2011. – 551 с.

4. Історія держави і права України: Академічний курс: [підручн. для студ. юридичн. спец. вузів]: у 2 т. / ред. В.Я. Тацій, А. Й. Рогожин; Академія правових наук України, Нац. юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – К. : Ін Юре, 2000. – Т. 2. – 2000. – 577 с.

5. Ільчук Л. Світовий досвід моделей соціальної політики та можливість їх використання в Україні / Л. Ільчук // Вісник Пенсійного фонду України. – 2016. – № 7 (166). – С. 4–9.

6. Мацюк А. Р. Трудовые правоотношения развитого социалистического общества / А. Р. Мацюк. – К. : Наук. думка, 1984. – 280 с.

7. Пилипенко П. Д. Проблеми теорії трудових правовідносин в умовах переходу України до ринкової економіки: автореф. дис. докт. юрид. наук / П. Д. Пилипенко. – Х., 2001. – 36 с.

8. Ярошенко О. М. Сфера дії трудового права України / О. М. Ярошенко // Нове законодавство України та питання його застосування : тези доп. та наук. повідомл. учасників наук. конф. молодих учених та здобувачів (м. Харків, 26–27 груд. 2003 р.). – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2004. – С. 63–65.

9. Проскуряков П. Д. Сфера дії трудового права: сутність та перспективи (у контексті розробки нового Трудового кодексу України) / П. Д. Проскуряков // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності / Донецький юридичний інститут МВС; голова редкол. А. Г. Бобкова. – Донецьк, 2005. – № 2. – С. 304–313.

10. Киселев И. Я. Новый облик трудового права стран Запада (прорыв в постконституционное общество) / И. Я. Киселев. – М. : Интел-Синтез, 2003. – 160 с.

11. Жернаков В. В. Предмет трудового права та сфера дії законодавства про працю України: теоретичні проблеми і тенденції / В.В. Жернаков // Актуальні проблеми трудового права та права соціального забезпечення : зб. наук. пр. до 80-річчя проф. Р.І. Кондратьєва. – Хмельницький: Вид-во Хмельниц. ун-ту упр. та права, 2007. – С. 44–48.

12. Лушников А.М. Трудовые права в XXI веке: современное состояние и тенденции развития: [монографія] / А. М. Лушников, М. В. Лушникова. – М. : Проспект, 2016. – 272 с.

13. Процевский А. И. Трудовые отношения и метод их правового регулирования: автореф. дисс. докт. юрид. наук / А. И. Процевский. – М., 1970. – 36 с.

14. Цахер Х. Ф. Социальное право и справедливость / Х. Ф. Цахер // Общественные науки за рубежом. Серия «Государство и право». – 1990. – № 3. – С. 9–13.

15. Козлов А. Е. Социальная политика: конституционно-правовые проблемы / А. Е. Козлов. – М., 1990. – 298 с.

16. Мірошніченко О. А. Становлення соціального права України – шлях до розвитку соціальної правової держави / О. А. Мірошніченко // Соціальне право України: науковий збірник / Черніг. держ. технол. ун-т, Укр. асоц. фахівців труд. права. – Чернігів: Черніг. держ. технол. ун-т, 2012. – № 1. – С. 216–222.

17. Пилипенко П. Право соціального забезпечення у системі соціального права / П. Пилипенко // Право України. – 2004. – № 10. – С. 97–100.

Мирошніченко Ю. М.,
кандидат юридичних наук, голова
Іллічівського районного суду м. Маріуполя Донецької області,
м. Маріуполь

ТАКТИКА СУДУ В СИСТЕМІ КРИМІНАЛІСТИКИ

Анотація

Стаття присвячена дослідженню проблем тактики суду в кримінальному провадженні. Обґрунтовується теза про активну участь суду в процесі доказування. Послідовно розглядаються поняття, зміст, структура судової тактики й тактики суду як системоутворювальних компонентів криміналістичної тактики різних рівнів. До судової тактики належать тактика суду й тактика прокурора, констатується неприйнятність розробки спеціальних криміналістичних рекомендацій для потреб адвокатської діяльності. Наводиться авторська дефініція тактики суду в кримінальному провадженні, визначається її місце в системі криміналістики. У результаті дослідження наявних у літературі точок зору щодо використання судом тактичних засобів та аналізу чинного законодавства автор дійшов висновку, що підвищення якості судового розгляду має здійснюватися шляхом послідовного вдосконалення всіх видів використання засобів і методів криміналістики в організації судового провадження, дослідженні доказів, здійсненні окремих процесуальних дій.

Вступ

Огляд даних судової статистики по кримінальних провадженнях свідчить про суттєву питому вагу справ, які протягом тривалого часу не знаходять свого вирішення в українських судах. Звичайно, ця проблема має комплексний характер, однак, попри колосальне навантаження на суди першої інстанції, негаразди з кадровим і матеріально-технічним забезпеченням, недосконалість процесуального законодавства тощо, одні лише об'єктивні чинники не вичерпують проблеми порушення розумних строків розгляду судових справ. Практика розгляду кримінальних справ показує, що недоліки в судовій діяльності не в останню чергу є наслідком порушення судами правила безперервності судового розгляду, недодержання якого певною мірою пояснюється незнанням суддями методів дослідження доказів із використанням тактико-криміналістичних засобів, відсутністю організаційних навичок, нездатністю спланувати розгляд конкретної кримінальної справи, скласти календарний план роботи з урахуванням усіх судових справ, що знаходяться в провадженні судді. Зважаючи на це, актуальним є дослідження тактичних та організаційних аспектів судового провадження, зокрема системи криміналістичних рекомендацій з організації та планування судом розгляду кримінальних справ, тактики окремих судових дій, а також вирішення пов'язаних із цим проблемних питань.

На необхідність розробки тактики судового розгляду в різні роки вказували А.Л. Ципкін (1938), Г.М. Мінковський (1952), А.І. Вінберг (1962) та ін. Першою роботою монографічного характеру, де обґрунтовується принципова можливість і необхідність використання досягнень криміналістики в судовому провадженні, стала видана в 1964 році книга Л.Ю. Ароцкера «Використання даних криміналістики в судовому розгляді кримінальних справ». Поступово на проблему використання судом криміналістичних напрацювань так чи інакше звертають увагу В.П. Колмаков (1965), С.П. Сухов (1972), Г.А. Воробйов (1973), І.С. Биховський (1976), Н.Н. Медведєв (1977), М.М. Видря (1979), І.Ф. Пантелєєв (1980), В.Г. Тихиня (1983), Ю.В. Кореневський (1987), Н.І. Хлюпін (1988), В.М. Бозров (1990). Про актуальність розробки криміналістичних рекомендацій для потреб судового провадження свідчать дисертаційні дослідження останніх десятиліть, серед яких заслуговують на увагу праці І.В. Румянцевої, О.І. Чучукало (2004), О.Ю. Корчагіна (2008), С.В. Кобилинської, О.О. Сичової (2009), М.Й. Вільгушинського, І.І. Когутича (2010).

Зрештою, можна констатувати, що кількість учених-криміналістів, які визнають за криміналістичною тактикою судового розгляду кримінальних справ право на існування, досить велика, кількість їхніх

прихильників невпинно зростає, адже, за справедливим висловлюванням С.Л. Кисленка, успішне вирішення завдань, покладених на судові органи, залежить не лише від уміння грамотно застосовувати закон, а й оптимально використовувати положення різних наук, у тому числі й криміналістики [1]. Однак у науковому середовищі маються й інші думки, на яких ми неодмінно повинні зупинитися задля обґрунтування власних висновків.

§ 1. Тактика суду: pro et contra

Вирішення проблеми застосування судом прийомів і методів, розроблених у межах криміналістичної тактики, неможливе без окреслення предметного поля цього розділу криміналістики та визначення змісту поняття «криміналістична тактика». У літературі існує чимало праць, присвячених дослідженню питань криміналістичної тактики. Думки дослідників щодо її змісту різняться, але узагальнено можна констатувати, що криміналістична тактика характеризується як: а) галузь науки криміналістики; б) така, що повністю відповідає засадам і загальним положенням криміналістики; в) така, що ґрунтується на досягненнях наукового розвитку, передової практики правозастосовної діяльності; г) система положень про наукові, законні та етичні прийоми збирання й використання доказів з метою розслідування злочинів і судового розгляду кримінальних справ.

Проте, як відзначалось, не всі науковці вважають за необхідне використовувати криміналістичну тактику в суді. Більше того, від деяких із них лунають прямі заяви проти цього. Так, наприклад, О.Я. Баєв, будучи найактивнішим супротивником розповсюдження положень криміналістичної науки на діяльність суду й утілюючи у висновках думки своїх однодумців, наполягає на тому, що тактика як спосіб дій існує там і тільки там, де є необхідність запобігати безпосередній або опосередкованій протидії й (або) переборювати безпосередню або опосередковану протидію оптимальному (або хоча б раціональному чи такому, що таким видається) досягненню інтересів суб'єкта, який діє в цих умовах. Якщо немає потенційної або реальної протидії, немає потенційної або реальної конфліктності будь-чиїх інтересів у досягненні суб'єктом мети, немає потреби в тактиці. Натомість скрізь, де є хоча б елементи потенційної або реальної конфліктності, де є необхідність запобігати протидії або переборювати чинюся протидію, є тактика [2, с. 12–13].

Надалі, поділяючи думку невтомного критика сучасної криміналістики професора О.С. Александрова про те, що саме «активний суд укупі з прокурором і слідчим стає загрозою не тільки для прав особистості, але й для істини ...» [3], О.Я. Баєв пише, що

тільки «інквізиційне « розуміння функції суду може дозволити вважати його суб'єктом криміналістики, для якого у зв'язку з цим і будуть розроблятися відповідні прийоми та засоби [4].

Дозволимо собі не погодитися із цими судженнями. Насправді «криміналістика зобов'язана своїм народженням не розшуковому процесу, а зовсім навпаки – змагальному та змішаному типам кримінального процесу» [5]. Розшуковий процес не потребує від суду застосування науково обґрунтованих рекомендацій із дослідження доказів, під час оцінювання яких «розсуд судді зводиться до мінімуму, а його дії визначаються нормативними правилами» [6, с. 57]. За інквізиційного порядку суддя був в основному реєстратором подій [6, с. 56]. Отримання зізнання обвинуваченого розглядалося як найкоротший шлях до істини. Зізнання добувалося за допомогою тортур і було достатнім для винесення обвинувального вироку навіть без його підтвердження іншими доказами [7].

На зміну добре відомим методам інквізиції як раз і прийшла криміналістика – наука, що вивчає злочинну діяльність, узагальнює досвід розкриття й розслідування злочинів, розробляє положення, на підставі яких створюються рекомендації з оптимізації судово-слідчої практики. По суті, зародження криміналістики як виду діяльності, а потім і її теоретичне осмислення було відповіддю на веління нового часу, що повернув до кримінального судочинства змагальні начала, за яких відшукування істини колишніми засобами було справою немислимою. Як будь-яка інша наука виникає у відповідь на потреби суспільно-історичної практики, так і поява криміналістики (в тому числі й криміналістичної тактики) була продиктована необхідністю боротьби зі злочинністю в умовах, коли уповноважені суб'єкти втратили звичні й досі, здавалося, надійні засоби протидії злочинним виявам.

Криміналістика як наука прикладна функціонує в умовах позитивного права, що має для неї методологічне значення, окреслюючи предметне поле наукових пошуків, визначаючи шлях досягнення поставлених перед криміналістикою завдань. То ж міркування криміналіста, який здійснює наукову діяльність у рамках публічно-змагального процесу, притаманного національним системам романо-германської правової сім'ї, про те, чи потрібна професійному судді тактика в суто змагальному процесі за наявності повноцінного суду присяжних і тому подібних атрибутів англо-американського судочинства, видаються марним і безплідним теоретизуванням, що позбавляє криміналістику її прагматичної цінності.

Безспірно, «сутність явища пізнається не на нижчих, а на вищих щаблях його розвитку», однак залишимо процесуалістам

«установлення тих ідеалів, до яких має прагнути законодавство» [8, с. 92]. На рівні тактики, і в цьому ми повністю згодні з О.С. Александровим, ідеологічний вибір не робиться. Він робиться на рівні теорії кримінального процесу, теорії доказів [9]. Звичайно, нездоланної стіни між процесуальними нормами й тактичними правилами немає. Спільність мети зумовлює розробку криміналістикою тактики в повній відповідності до вимог кримінального процесу [10]. І саме тому норми кримінально-процесуального законодавства, що регламентують порядок проведення попереднього й судового слідства, є одним із об'єктів вивчення як для науки кримінального процесу, так і для криміналістики [11, с. 14]. Кожен криміналіст, маючи юридичну освіту, безумовно, вправі висловити власну думку з будь-якого правового питання, якщо вважає себе достатньо компетентним, проте в науковій роботі не повинен захоплюватися дослідженням глибинних проблем і тенденцій розвитку кримінального процесуального права, норми якого становлять для нього інтерес лише настільки, наскільки наукові положення і практичні рекомендації, що розробляються криміналістикою наукою, повинні беззастережно відповідати вимогам чинного законодавства.

Разом із тим, щоб уникнути методологічних помилок, учений-криміналіст повинен чітко розуміти, в умовах якого типу кримінального процесу він здійснює свою діяльність. Тому не станемо заперечувати, що зі зміною типу кримінального процесу змінюється технологія доведення процесуальної істини й, відповідно, криміналістична тактика суб'єкта доказування [9], але в такому разі вимагаємо аргументовано продемонструвати ті кардинальні зміни концептуального порядку в позитивному праві, які перетворюють його в зовсім іншу культурно-типологічну сутність (тільки без посилань на таку, що набила оскому «відмову від радянської правової доктрини») і вимагають у зв'язку з цим відмови криміналістики від традиційної спрямованості на розробку засобів установлення об'єктивної істини в кримінальному провадженні. Ми готові погодитися з тим, що криміналістична тактика слідує за правом і навіть визнати, що вона є стосовно нього вторинною, але якщо те, до чого нас закликають, – «це неминучість, це майбутнє, яке нас очікує і яке ... все одно настане» [9], то спочатку дочекайтесь або доможіться, аби те «майбутнє» стало правовою реальністю, а вже потім закликайте криміналістів до ідеологічних змін.

Насмілимося заперечити шановному професорові О.Я. Баєву й у тому, що незначна кількість виправдувальних вироків, на його думку, пов'язана з психологічною установкою суддів на боротьбу зі злочинністю, яка передбачає наявність тактики цієї боротьби [4].

Знання тактичних прийомів і методів необхідні судді зовсім не для переслідування злочинця, але для встановлення істини у справі. Така вже сутність публічно-змагального процесу, який передбачає доказову активність суду, покладаючи на професійного суддю обов'язок вирішувати не тільки питання права, а й питання, що стосуються фактичних обставин кримінального провадження, – питання факту. І допоки суддя буде відповідальним за обґрунтованість вироку, він потребуватиме ефективних засобів установлення істини, які йому здатна запропонувати криміналістична тактика. Причину ж справді не надто значної кількості виправдувальних вироків⁷, видається, необхідно шукати у відмінностях національних систем кримінальної юстиції, в різниці підходів до організації досудового розслідування, судової статистики тощо. Не варто, наприклад, забувати про кількість закритих проваджень, за якими слідчі й прокурори припинили кримінальне переслідування з реабілітуючих підстав і, по суті, виправдали переслідуваних осіб. За умови, що всі без винятку кримінальні провадження після висунення підозри переходять під юрисдикцію суду, кількість виправдувальних вироків, відповідно, зростає. Не зайве зважити й на те, що в разі відмови прокурора від обвинувачення суд, замість того, аби виправдати обвинуваченого, закриває провадження у справі (ч. 2 ст. 26 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України), залишаючи, отже, особу під підозрою.

Звертає на себе увагу кількість затверджених судом процесуальних угод, а також вироків, постановлених виключно на підставі визнання обвинуваченим своєї вини⁸. Очевидно впровадження в кримінальний процес подібних проваджень не в останню чергу переконує окремих криміналістів у відсутності необхідності розробки тактичних рекомендацій для суду, який у їхньому розумінні стає «реєстратором подій», що відбуваються в залі судового засідання. Однак чи завжди без дослідження будь-яких доказів суд може бути впевненим, що обставини, визнані сторонами встановленими і як такі не потребують перевірки, відповідають фактичним обставинам кримінального

⁷В Україні, як і в Російській Федерації, їх кількість традиційно коливається в межах одного процента.

⁸За даними Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, з моменту набрання чинності кримінальним процесуальним законом суди загальної юрисдикції станом на 1 січня 2014 р. розглянули 22 653 угод, із них 11 512 – про примирення та 11 141 – про визнання винуватості. Статистична інформація вказувала на збереження тенденції до подальшого активного застосування інституту угод у кримінальному судочинстві. Аналіз показав, що кількість затверджених вироків угод за останні місяці періоду, який аналізувався, була сталою, без суттєвих коливань, становила в середньому майже 3 000 затверджених угод на місяць (http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html).

провадження? І чи не ховаються за угодою «тактичні виверти» слідчого, котрий зумів за відсутності достатньої кількості допустимих доказів переконати сторону захисту в їх непохитності або іншими методами схилити підозрюваного до співпраці? Не виключено, що в разі ретельного дослідження доказової бази в таких справах у процесі судового розгляду може бути встановлена неспроможність обвинувачення, що має наслідком виправдання особи, притягнутої до кримінальної відповідальності.

Тому, на нашу думку, названі процедури вимагають від судді ще більш глибоких криміналістичних знань і тактичних навичок. Якщо для слідчо-прокурорської тактики актуальними є «емпірію-теоретичне прочитання методів прямого й непрямого переконання протидіючої сторони в необхідності сприяння розслідуванню, загладження заподіяної злочином шкоди» [12, с. 81], то для тактики суду важливою є розробка прийомів установа продуктивного контакту з учасниками процесуальних угод, методів безпомилкового розпізнавання брехні або оман, визначення правильності розуміння сторонами змісту визнаних ними обставин, з'ясування добровільності їх волевиявлення, яке не повинно бути наслідком застосування насильства, примусу, погроз або наслідком обіцянок чи дії будь-яких інших обставин, ніж ті, що передбачені в угоді (ст. 474 КПК України). Відтак розробка психологічних основ тактики так званих компромісних процедур у кримінальному провадженні – один із перспективних напрямів розвитку криміналістичної тактики, а тактика суду, на який покладена відповідальність за відповідність затвердженої угоди вимогам закону, є визначальною.

За категоричним твердженням О.Я. Баєва, законодавець, «по суті, закрив питання про суд як суб'єкт криміналістики, однозначно визначивши її споживачів при судовому розгляді кримінальних справ – професійних представників сторін у суді. ... Немає ані тактики суду як такої, ані тактики судового слідства як такої. Є тактика підтримки державного обвинувачення в суді, і є тактика професійного захисту від державного обвинувачення, висунутого й підтримуваного в суді» [13, с. 8–9].

Очевидно, саме цей підхід В.Л. Кудрявцев справедливо розцінює як такий, що призводить криміналістичні дослідження до збіднення, внаслідок неправильного тлумачення норм кримінально-процесуального закону, що регулюють діяльність суду у сфері доказування без урахування їх конституційно-правової інтерпретації [14]. Суд є суб'єктом доказової діяльності хоча б тому, що, здійснюючи функцію правосуддя, саме він і ніхто інший вінчає процес доказування законним, обґрунтованим і мотивованим рішенням, шлях до якого

лежить через перевірку допустимості наданих сторонами доказів, оцінювання їх достовірності й достатності для ухвалення остаточного вердикту. Перевірка й оцінювання доказів – елементи доказування, зміст яких полягає у визначенні надійності джерела того чи іншого доказу, зіставленні його з іншими, наявними в матеріалах кримінального провадження або отриманими в процесі судового розгляду фактичними даними, необхідними для підтвердження чи спростування допустимості або достовірності наданих суду доказів. Для цього навіть за чинним законодавством, яке в обговорюваному аспекті вимагає вдосконалення, суд має право за власною ініціативою допитати свідка, експерта, призначити повторну експертизу, витребувати документи, відновити з'ясування обставин, установлених під час кримінального провадження, та перевірку їх доказами, якщо обвинувачений в останньому слові повідомить про нові обставини, які мають істотне значення для кримінального провадження тощо.

Відтак стверджувати, що суд не є суб'єктом доказування в кримінальному провадженні, щонайменше некоректно. Отримання судом фактичних даних з метою перевірки вже наявних у справі доказів не суперечить принципу змагальності сторін, за якими залишається право заперечувати проти отримання й дослідження таких доказів у судовому провадженні, оспорювати їх належність, допустимість і достовірність. Позбавлення ж суду відповідних повноважень, виключення його з процесу доказування означає обмеження принципу вільного оцінювання доказів, посягання на незалежність і самостійність судді в ухваленні рішень за внутрішнім переконанням.

Загалом доводи О.Я. Баєва та його прибічників можна звести до такого. Криміналістична тактика існує тільки в конфліктних умовах, протиборства сил з різними цілями, а отже, вона не властива діяльності судді. «Чи потрібна неупередженому арбітру тактика, – задається питанням В.В. Конін і сам же на нього відповідає: – Вважаємо, що ні. Тактика як вид діяльності існує тільки там, де мають місце суперництво, протиборство, де стикаються інтереси груп, що суперечать один одному (мета сторони обвинувачення – довести вину підсудного, мета сторони захисту – прямо протилежна)». Виходячи з того, що суд не має суперників, автор робить висновок, що в нього не може бути й тактики [15].

Однак тактику не можна зводити тільки до тих прийомів і рекомендацій, які спрямовані на подолання протидії, опору зацікавленої сторони (підозрюваний, обвинувачений, лжесвідок та інші). Тактичні прийоми можуть бути спрямовані на подолання добросовісної помилки, на розширення та поглиблення дослідження у

справі. Іншими словами, кінцевим головним завданням усіх тактичних рекомендацій і положень є встановлення об'єктивної істини у справі. Тому криміналістична тактика має значення не тільки для викриття винного, а й для встановлення непричетності до злочину особи, необґрунтовано запідозреної або притягнутої до кримінальної відповідальності [16, с. 228]. Інакше кажучи, тактика – це не тільки протидіюча сила, а й надійний інструмент у руках судово-слідчого й оперативного працівника [17, с. 11–12], а отже, виключення суду із суб'єктів криміналістичної тактики, засноване на такому однобічному розумінні її сутності, видається неприпустимим. Тому варто погодитися з В.Ю. Шепітьком, який стверджує, що спроби обмежити криміналістичну тактику лише слідчою діяльністю не є прогресивними, гальмують розвиток науки [18].

§ 2. Поняття тактики суду та її місце в системі криміналістики

Зважаючи на те, що в літературі використовуються терміни «тактика судових дій», «судова тактика», «тактика судового слідства», «тактика обвинувача», «тактика захисту», відразу необхідно визначитися з термінологією. Якщо за основу прийняти суб'єкт, який використовує тактичні рекомендації, то, виходячи з того, що «слідча тактика» призначена слідчому, можна сказати, що «тактика обвинувачення» використовується прокурором, «тактика захисту» – адвокатом, а «тактика суду» або «тактика розгляду кримінальних справ судом» призначена суду. Термін же «судова тактика», як зазначає В.Ю. Шепітько, – поняття родове, яке охоплює всю систему тактичних прийомів, що використовуються в судовому процесі, включаючи тактику суду, обвинувачення й захисту [17, с. 311]. Запропонований підхід створює чітку термінологічну визначеність, дає змогу уникнути плутанини, відокремити досліджуване поняття від суміжних і може бути покладений в основу його змістово-структурної характеристики. Щоправда стосовно місця адвокатської тактики в системі криміналістики маються деякі зауваження, на яких ми зупинимось нижче.

У криміналістичній літературі даються різні визначення поняття судової тактики. Л.Ю. Ароцкер, який зробив суттєвий внесок у розвиток судової тактики, розглядав її як систему заснованих на кримінально-процесуальному законі прийомів і методів планомірної підготовки й проведення судового слідства (якому, за чинним КПК України, відповідає стадія судового розгляду – *Ю. М.*) й окремих судових дій, що забезпечують установлення істини у справі [19 с. 29]. За визначенням Г.А. Воробйова, тактика судового слідства – це заснована на кримінально-процесуальному законі, досвіді судової та

слідчої практики й даних спеціальних наук система наукових положень і практичних рекомендацій, що впливають із них, щодо організації й проведення планомірного та цілеспрямованого судового слідства, що забезпечує найбільш ефективно виконання завдань правосуддя [20].

О.Ю. Корчагін вважає, що судова тактика – це система криміналістичних науково-практичних рекомендацій стосовно оптимізації судового слідства, раціональних способів провадження судових дій з метою встановлення істини в справі [21, с. 24]. На думку К.С. Єгорова, тактика судового слідства є складовою частиною криміналістичної тактики, являє собою систему наукових положень і розроблених на їх основі тактичних засобів і методів щодо забезпечення організації, планування й проведення судових дій [22, с. 127]. С.Ю. Якушина зазначає, що тактика судового слідства – це розроблена та рекомендована наукою криміналістикою, апробована судовою практикою система положень і рекомендацій щодо обрання й застосування з урахуванням сформованої судової ситуації допустимих окремих тактичних прийомів, а також найбільш ефективною й доцільною лінією поведінки під час дослідження доказів з метою успішного вирішення завдань кримінального судочинства [23].

І.І. Когутич визначає тактику судового розгляду кримінальних справ як самостійну та завершальну частину криміналістичної тактики, що вивчає закономірності взаємовідносин учасників провадження в кримінальних справах у суді за типових ситуацій збирання (формування), дослідження й використання доказів, реалізуючи на цій основі традиційні та новостворені системи криміналістичних рекомендацій з метою найоптимальнішого досягнення мети й виконання завдань кримінального правосуддя [24, с. 16].

За беззаперечної вагомості внеску І.І. Когутича в розробку проблеми використання криміналістичних знань професійними учасниками судового провадження запропоноване науковцем визначення тактики судового розгляду викликає окремі заперечення. Так, на нашу думку, судова тактика є не завершальною, а самостійною складовою частиною криміналістичної тактики, про що буде вказано нижче. До того ж предметом тактики є не взаємовідносини учасників, а закономірності безпосереднього судового провадження. І, зрештою, на підставі вивчення закономірностей не реалізуються, а розробляються певні тактичні прийоми та їх комплекси, які рекомендуються для використання в судовій практиці.

З огляду на те, що основним суб'єктом діяльності зі здійснення досудового слідства є слідчий, розділ криміналістичної тактики нерідко називають слідчою тактикою, хоча це поняття має більш вузьке значення й не охоплює діяльність інших учасників

кримінального провадження, у зв'язку з чим питання щодо місця судової тактики в системі криміналістики та її внутрішньої структури є дискусійним. О.Я. Баєвим висувається ідея існування двох підсистем у криміналістиці – криміналістики обвинувачення і криміналістики захисту. Останню пропонується називати «криміналістична адвокатологія» [25]. На думку Л.О. Зашляпіна, нова галузь повинна бути протидією традиційній криміналістичній методиці розслідування й розгляду окремих видів злочинів у змагальному процесі [26]. Для відповідності криміналістики принципам змагального процесу Г.О. Зорін також пропонує доповнити предмет криміналістики закономірностями діяльності професійних адвокатів [27, с. 56].

Наведені міркування викликають заперечення. Не вдаючись до глибокої дискусії із цього питання, відзначимо основні положення, які не дають змоги прийняти вказані пропозиції.

Провідним завданням криміналістики в контексті загальних завдань кримінального судочинства є боротьба зі злочинністю, а більш конкретно, напрацювання технічних засобів, тактичних прийомів і методів розкриття й розслідування злочинів, викриття й усунення будь-якої протидії розслідуванню. Відтак головне, що відрізняє криміналістику від теорії професійного захисту в кримінальних справах, – корінна відмінність у цілях. Усі положення науки криміналістики спрямовані на те, щоб допомогти слідчому та суду в установленні об'єктивної істини у справі. Водночас метою захисника є виключно відстоювання інтересів його клієнта. Установлення істини входить у завдання захисника лише настільки, наскільки це збігається з інтересами клієнта. Якщо такого збігу немає, встановлення істини у справі прямо суперечить інтересам захисника й, отже, не може входити в коло завдань теорії професійного захисту [28].

За словами Р.С. Белкіна, в силу своєї часто невисокої професійної кваліфікації саме як захисників адвокати стурбовані передусім пошуками не істини, а упущень, прогалин, помилок слідства, доказом не істини, а того, що вона не встановлена обвинуваченням. Їхня мета, як кажуть професіонали, – «розвалити справу», показати неспроможність обвинувачення [29, с. 195–196]. Але, якщо цілі слідчого й захисника не збігаються, а в більшості випадків прямо протилежні, ясно, що проблеми теорії професійного захисту не можна розробляти в рамках однієї загальної науки – криміналістики. Фактично це зробить криміналістику безпредметною, призведе до розмивання її фундаментальних основ, руйнування її стрижня [30]. Власне тому, як справедливо зазначає М.П. Яблоков, органічно неприродне для криміналістики й морально невиправдане одночасне напрацювання нею прийомів і методів, які можуть ускладнити

розслідування або ж навіть слугувати засобом протидії встановленню істини у справі [31].

Криміналістика захисту, завданням якої, на думку В. В. Коніна, є спростування незаконного та необґрунтованого обвинувачення [15], – це антикриміналістика, яка підмінює собою справжній зміст і призначення криміналістичної науки [32, с. 97]. Звичайно, адвокатській, як і будь-якій іншій цілеспрямованій діяльності, що часто відбувається в умовах протистояння з протилежною стороною, притаманна певна тактика, яка може й повинна розроблятися в рамках теорії і практики адвокатської діяльності або, як її ще називають, адвокатології. До предметної ж галузі криміналістичної тактики варто зарахувати розробку рекомендацій з оцінювання, прогнозування, моделювання позиції сторони захисту в тих чи інших судових ситуаціях і її використання задля досягнення завдань кримінального провадження.

Інше місце в криміналістиці посідає тактика обвинувачення: в стадії судового розгляду вона відіграє одну з головних ролей у дослідженні механізму злочину [33, с. 3], але одних лише кримінально-процесуальних знань, навіть самого високого гатунку, не вистачає для переконливого доказування державним обвинувачем перед судом в умовах змагального розгляду справи винуватості підсудного [34]. Необхідність розгляду тактики прокурора стосовно судового провадження пояснюється тим, що специфічні умови, в яких здійснюються процесуальні функції цього суб'єкта на стадії судового розгляду, а також засоби та методи їх реалізації настільки відмінні від них же на досудовому розслідуванні, що вимагають вивчення цього виду діяльності й розробки на цій основі тактичних рекомендацій щодо її оптимізації в рамках судової тактики. Під час судового розгляду прокурор повинен повною мірою використовувати криміналістичні методи у своїй безпосередній діяльності [35, с. 4].

Отже, на нашу думку, судова тактика включає тактику суду й тактику прокурора.

З огляду на роль і значення судового розгляду як центральної стадії кримінального процесу, С.П. Сухов вважає, що судова тактика повинна посідати окреме місце в системі криміналістики й має бути виділена в самостійний розділ [36, с. 180], який О.Ю. Корчагін пропонує назвати «криміналістичне забезпечення судового розгляду», що розробляється на базі відповідних розділів криміналістики: організації, криміналістичної техніки, криміналістичної тактики і криміналістичної методики [21, с. 33–34]. Нам же видається, що правильною є позиція тих учених, які вважають судову тактику складником окремого розділу криміналістики – криміналістичної тактики. Однак у рамках

криміналістичної тактики місце судової тактики також не визначене, що певною мірою пояснюється тим, що й сама криміналістична тактика на сучасному етапі свого розвитку ще не має чіткої структури, яка забезпечувала б її внутрішню єдність. Утім загальноприйнятим є поділ криміналістичної тактики на дві частини [32, с. 136–137]:

1) загальна частина, в якій викладаються поняття, сутність і зміст криміналістичної тактики та її складових підрозділів, її зв'язок з іншими частинами криміналістики, основні понятійні категорії криміналістичної тактики (тактичний прийом, тактичне завдання, тактичне рішення, тактичні комплекси (комбінації й операції) і тактичний ризик);

2) особлива частина (підрозділи криміналістичної тактики), яка несе основне функціональне або практичне навантаження цього розділу криміналістики. Серед основних підрозділів криміналістичної тактики виділяються:

- тактика проведення слідчих дій і тактичних операцій;
- тактика проведення деяких інших процесуальних дій (затримання, прийняття явки з повинною, накладення арешту на майно, обрання запобіжного заходу тощо);
- тактика взаємодії слідчих та оперативно-розшукових та інших правоохоронних органів;
- тактика використання спеціальних знань;
- тактика використання допомоги громадськості;
- тактика розшукової діяльності слідчого.

На нашу думку, судова тактика як підрозділ тактики криміналістичної має власні загальнонаукові основи та спеціальні тактико-криміналістичні рекомендації, а отже, може бути поділена на загальну й особливу частини, що включають такі структурні одиниці.

Загальна частина:

Загальнотеоретичні положення (філософсько-правові основи судової діяльності, закономірності встановлення істини в кримінальному провадженні, історія виникнення й розвитку судової тактики, її поняття, зміст, структура, місце в системі наукового знання, об'єкт, предмет, принципи, завдання, джерела, суб'єкти, основні категорії, тактична характеристика умов судового розгляду, наукові засади організації та планування судового дослідження, загальні положення про взаємодію учасників кримінального провадження, криміналістичні вчення про судові ситуації, версії, моделювання, прогнозування, особистість і закономірності поведінки тощо).

Особлива частина:

Тактика окремих судових дій (допиту, огляду, пред'явлення для впізнання, використання спеціальних знань).

Під час побудови системи судової тактики варто мати на увазі специфіку функцій її суб'єктів (підтримання обвинувачення й вирішення справи), що повинна враховуватися в процесі розробки відповідних наукових положень і спеціальних практичних рекомендацій із підготовки, проведення й використання результатів певних процесуальних дій. Водночас необхідно пам'ятати про деяку відносність такої систематизації, зважаючи, наприклад, на те, наприклад, що й «загальні положення і принципи криміналістичної тактики є підсистемою загальної теорії криміналістики і становлять розвиток і поглиблення системно-діяльнісного аналізу криміналістичної діяльності» [37, с. 396]. У такому ж кореляційному зв'язку із системами вищого порядку перебуває тактика суду.

Як відомо, система криміналістики починається теоретико-методологічним розділом, але кожен наступний розділ має свій теоретичний підрозділ. Елементи нижчого рівня мають свою внутрішню структуру і влаштовані так само, як і загальна система. Усі компоненти пов'язані між собою й утворюють єдину систему знань, поділ якої на підсистеми має відносно умовний характер, оскільки «загальне» й «особливе» в кожній підсистемі є водночас частиною (а іноді віддзеркаленням) «загального» й «особливого» всієї системи загалом. У цьому полягає логіка та внутрішня гармонія системи, що об'єднує об'єкти, які є близькими за внутрішньою будовою. Об'єднавшись, вони утворюють систему, побудовану за правилами, покладеними в основу їх власної організації. Кожна система має безліч підсистем, влаштованих за аналогією з материнською системою. Виокремлення із системи підсистем нижчого порядку можливе, але необхідне за умови доцільності такої діяльності, яка виникає, зокрема, у зв'язку з необхідністю вивчення окремого компонента системи, який, незважаючи на те, що є системоутворювальним елементом цілісного явища, має певну специфіку. Саме тому тактика суду, будучи системним складником судової тактики, яка, у свою чергу, є підрозділом тактики криміналістичної, подібно системам вищого рівня повинна мати власні наукознавчі положення, питання організації судового розгляду, об'єднані в загальній частині, а також засоби, прийоми й методи, що використовуються під час проведення окремих судових дій слідчого характеру, згруповані в частині особливій.

Запропонований підхід може бути використаний для розробки навчальної дисципліни «Тактика суду в кримінальному провадженні», яка успішно могла б викладатися в межах магістерських програм за правничою спеціальністю задля поглиблення знань з обраного студентами напряму підготовки, а також під час спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді та підвищення фахового рівня суддівського

корпусу в Національній школі суддів України. Таким самим шляхом має рухатися розробка наукових положень тактики підтримання державного обвинувачені в суді й організація опанування нею у відповідних навчальних закладах.

Висновки

Підвищення якості судового розгляду має здійснюватися шляхом послідовного вдосконалення всіх видів використання засобів і методів криміналістики в організації судового провадження, дослідженні доказів, здійсненні окремих процесуальних дій. Зважаючи на це, важливим науковим завданням є поглиблення теоретичного обґрунтування самого існування тактики суду. Актуальними залишаються й вимагають подальшого дослідження на основі положень чинного законодавства питання організації та планування судового провадження, тактичних рішень, прийомів і комбінацій, тактики окремих судових дій. Надзвичайно важливою з позиції сучасних тенденцій кримінального судочинства є розробка тактико-криміналістичних рекомендацій щодо забезпечення судового провадження на підставі процесуальних угод та інших особливих порядків кримінального провадження (спрощеного, спеціального тощо). Цілковитих нових тактичних напрацювань потребує специфічна діяльність слідчого судді.

Тактика суду – це система наукових положень криміналістики та розроблених на їх основі прийомів планування, організації, оптимального й раціонального здійснення судового розгляду, визначення послідовності дослідження доказів, проведення судових дій, що застосовуються судом з метою встановлення істини в кримінальному провадженні.

Тактика суду є системним складником судової тактики, яка поряд із тактикою досудового розслідування є підрозділом тактики криміналістичної. Кожна з підсистем криміналістичної тактики має власні загальнонаукові основи та спеціальні тактико-криміналістичні рекомендації. Тактика захисту має розроблятися в рамках теорії і практики адвокатської діяльності. До предметної ж галузі криміналістичної тактики варто зарахувати розробку рекомендацій з оцінювання, прогнозування, моделювання позиції сторони захисту в тих чи інших судових ситуаціях і її використання задля досягнення завдань кримінального провадження.

Література:

1. Кисленко С.Л. Понятие и сущность тактики судебного следствия / С.Л. Кисленко // Российский судья. – 2002. – № 9. – С. 26–29.

2. Баев М.О. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. Прокурорская тактика. Адвокатская тактика : [науч.-практ. пособие] / М.О. Баев, О.Я. Баев. – М. : Экзамен, 2005. – 344 с.
3. Александров А.С. Состязательность и объективная истина / А.С. Александров // Библиотека криминалиста. Научный журнал. – 2012. – № 3 (4). – С. 142–157.
4. Баев О.Я. Самоидентификация современной криминалистики (объект, предмет и субъектная система современной криминалистики) / О.Я. Баев // Библиотека криминалиста. Научный журнал. – 2012. – № 4 (5). – С. 308–323
5. Подольный Н.А. Криминалистика и состязательность сторон в уголовном процессе / Н.А. Подольный // Библиотека криминалиста. Научный журнал. – 2013. – № 4 (9). – С. 263–275.
6. Смирнов А.В. Уголовный процесс : [учебник] / А.В. Смирнов, К.Б. Калиновский ; под общ. ред. проф. А.В. Смирнова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : КНОРУС, 2008. – 704 с.
7. Петрухин И. Роль признания обвиняемого в уголовном процессе / И. Петрухин // Российская юстиция. – 2003. – № 2. – С. 24–26.
8. Михайловский И.В. Основные принципы организации уголовного суда / И.В. Михайловский. – Томск, 1905.
9. Александров А.С. Криминалистическая тактика и уголовно-процессуальная стратегия / А.С. Александров // Криминалистическая тактика: современное состояние и перспективы развития : сб. матер. 56-х криминалистических чтений : в 2 ч. – М. : Академия управления МВД России, 2015. – С. 29–36.
10. Винберг А.И. О научных основах криминалистической тактики / А.И. Винберг // Правоведение. – 1965. – № 3. – С. 78–83.
11. Криминалистическая тактика : [учебное пособие для академического бакалавриата] / под общ. ред. А.Г. Филиппова. – М. : Юрайт, 2016. – 207 с.
12. Попова И.А. Тактико-криминалистическое обеспечение компромиссных процедур в уголовном судопроизводстве / И.А. Попова, О.В. Полстовалов. – М. : Изд-во Гос. думы (электронное), 2012. – 176 с.
13. Баев О.Я. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. Следственная тактика : [научно-практическое пособие] / О.Я. Баев. – М. : Экзамен, 2003. – 432 с.
14. Кудрявцев В.Л. Криминалистика на страже конституционной законности: некоторые проблемы реализации в уголовном судопроизводстве / В.Л. Кудрявцев // Библиотека криминалиста. Научный журнал. – 2015. – № 1 (18). – С. 253–257.

15. Конин В.В. Тактика и истина в судебном разбирательстве / В.В. Конин // Воронежские криминалистические чтения. – Воронеж : Изд-во Воронежского государственного университета, 2005. – Вып. 6. – С. 108–112.

16. Криминалистика : [учебник для вузов] / [И.Ф. Герасимов, Я.Л. Драпкин, Е.П. Ищенко и др.] ; под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Высш. шк., 2000. – 672 с.

17. Шепитько В.Ю. Теория криминалистической тактики : [монография] / В.Ю. Шепитько. – Х. : Гриф, 2002. – 349 с.

18. Шепитько В.Ю. Диалектика криминалистической тактики / В.Ю. Шепитько // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник наук. праць. – Х. : Право, 2011. – Вип. 11. – С. 5–16.

19. Ароцкер Л.Е. Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве уголовных дел / Л.Е. Ароцкер. – М. : Юридическая литература, 1964. – 223 с.

20. Воробьев Г.А. О предмете тактики судебного следствия / Г.А. Воробьев // Правоведение. – 1973. – № 6. – С. 58–63.

21. Корчагин А.Ю. Организационно-тактические и методические основы криминалистического обеспечения судебного разбирательства уголовных дел : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А.Ю. Корчагин ; Кубан. гос. аграр. ун-т. – Краснодар, 2008. – 40 с.

22. Егоров К.С. Проблемы криминалистического обеспечения судебного следствия : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / К.С. Егоров ; Московская гос. юрид. акад. – М., 1994. – 232 с.

23. Якушин С.Ю. Понятие, задачи и средства тактико-криминалистического обеспечения предварительного и судебного следствия / С.Ю. Якушин // Известия Алтайского государственного университета. – 2010. – № 2. – С. 113–115.

24. Когутич І.І. Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / І.І. Когутич ; Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2010. – 38 с.

25. Баев О.Я. Криминалистическая адвокатология как подсистема науки криминалистики / О.Я. Баев // Профессиональная деятельность адвоката как объект криминалистического исследования / Ин-т адвокатуры Урал. гос. юрид. акад, Каф. криминалистики Урал. гос. юрид. акад. ; сост. Л.А. Зашляпин. – Екатеринбург : Чароид, 2002. – С. 14–21.

26. Зашляпин Л.А. Организация профессиональной защиты: отношение к объектной области криминалистики, соотношение с

иными понятиями / Л.А. Зашляпин // Профессиональная деятельность адвоката как объект криминалистического исследования / Ин-т адвокатуры Урал. гос. юрид. акад, Каф. криминалистики Урал. гос. юрид. акад. ; сост. Л.А. Зашляпин. – Екатеринбург : Чароид, 2002. – С. 170–173.

27. Зорин Г.А. Теоретические основы криминалистики / Г.А. Зорин. – Минск : Амалфея, 2000. – 416 с.

28. Филиппов А.Г. Некоторые теоретические проблемы современной российской криминалистики / А.Г. Филиппов // *Jurisprudencija: mokslo darbai*. – Vilnius : Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2005. – Т. 65 (57). – Р. 16–24.

29. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Р.С. Белкин. – М. : НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА • М), 2001. – 240 с.

30. Филиппов А.Г. Криминалистика и теория профессиональной защиты по уголовным делам / А.Г. Филиппов // *Вестник криминалистики*. – 2003. – Вып. 1 (5). – С. 15–21.

31. Яблоков Н.П. Нужно ли менять предметную область и систему криминалистики? / Н.П. Яблоков // *Актуальні проблеми криміналістики : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. / гол. ред. М.І. Панов ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, Інститут вивчення проблем злочинності Академії правових наук України, Харківський НДІ судових експертиз ім. М.С. Бокаріуса*. – Х. : Гриф, 2003. – С. 14–18.

32. Яблоков Н.П. Криминалистика: природа и система / Н.П. Яблоков, А.Ю. Головин. – М. : Юристъ, 2005. – 174 с.

33. Зорина М.Г. Криминалистическая стратегия и тактика государственного обвинения в суде : [пособие] / М.Г. Зорина ; под ред. Г.А. Зорина. – Гродно : ГрГУ, 2002. – 121 с.

34. Шадрин В.С. Юбилейная конференция – веха в развитии института и криминалистики / В.С. Шадрин // *Криминалисть*. – 2011. – № 2 (9). – С. 3–7.

35. Рубис А.С. Основы теории криминалистического обеспечения деятельности прокурора в сфере борьбы с преступностью : [монография] / А.С. Рубис. – Минск : Харвест, 2006. – 416 с.

36. Сухов С.П. О месте тактики судебного следствия в системе науки советской криминалистики / С.П. Сухов // *Сб. аспирант. работ. / отв. за вып.: В.М. Семенов*. – Свердловск, 1969. – Вып. 10. – С. 176–181.

37. Криминалистика : [учебник] / отв. ред. Н.П. Яблоков. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2005. – 781 с.

Nalyvaiko L. R.,
*Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honoured Lawyer of Ukraine,
Head of Department of General Legal Disciplines,
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro*

Oliinyk V. M.,
Judge of Dnipropetrovsk District Administrative Court, Dnipro

THEORETICAL AND LEGAL BASIS OF THE INTERACTION OF JUDICIAL AUTHORITIES AND THE CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS: FOREIGN EXPERIENCE

Summary

The study analysed the foreign experience of the interaction of judicial authorities and civil society institutions. The emphasis is on the need to adopt Law of Ukraine «On Electronic Court». It is noted that effective means of exercising social control of civil society for the activities of the judiciary should include not only declaration of incomes, but also expenses. It is concluded that journalists are not always familiar with the specific rules of coverage of the judicial issues and the Ukrainian media lacks journalists who would have the proper qualifications and knowledge needed for covering judicial issues. In view of this, it would be appropriate to develop Rules for work of photography and filming, television, video, audio and other electronic media in the courtrooms. The authors proposed their possible structure. It is noted that the increase of the effectiveness of cooperation between the judiciary and civil society institutions is facilitated by monitoring judicial processes, the practice of which exists, in particular, in Kazakhstan, Kyrgyzstan, etc.

Introduction

At the present stage, the priority vector for the development of the Ukrainian state is the improvement of democratic procedures, which envisages, in particular, the interaction of judicial authorities with civil society institutions, as well as informing the population about the activity of courts. In order to effectively carry out judges' professional duties, it is important to study the interaction between the judiciary and civil society. Thus, on the road to establishing an effective dialogue, there are still obstacles that need to be addressed, which in turn requires the study of the experience of other states, and based on the analysis and rethinking of this experience, it is possible to find their own ways of improving the relationship between courts and civil society taking into account national

legislation. This suggests that re-thinking of the essence and content of the judiciary in Ukraine is only at an early stage.

In publications and scientific works, the issue of cooperation between the judiciary and civil society institutions has been studied by such researchers as O. Avtonomov, S. Alekseev, D. Baronin, A. Bilova, M. Vilgushynskyi, L. Vinokurova, O. Gavrilyuk, V. Gorodovenko, R. Gryniuk, S. Denysiuk, O. Zaichuk, P. Kablak, M. Kobylanskyi, A. Kolodii, A. Korotun, I. Kostenko, V. Kravchuk, V. Kryvenko, M. Latsyba, V. Maliarenko, I. Nazarov, O. Ovsiannikova, O. Polieva, S. Praskova, S. Prylutskyi, A. Selivanov, V. Spivak, S. Tymchenko, V. Shapoval, Yu. Shemuchenko, S. Stogun and others. However, the study of the experience of foreign countries regarding the interaction of judicial authorities with civil society institutions has not been sufficiently reflected in publications and scientific works. Thus, the study and analysis of the basic conditions and principles of effective and efficient interaction of the judiciary and civil society institutions in foreign countries and their adaptation in Ukraine at the present stage of its development is one of the important tasks.

1. International standards of communication activities of the judiciary with the public

In the conditions of the current state of development of the political system of Ukraine, the problem of the correlation of the state and society is specified by analysing the concepts of the rule of law and civil society and the corresponding forms of social activity. At the level of the principle, they are in an interconnected, inseparable «simultaneity»: without a civil society there is no rule of law in the fullness of this concept; civil society cannot appear in a non-state. However, in historical realities, it is necessary to build a civil society in the absence of a law-governed state in its own sense. At the same time, one cannot refuse to fight for the implementation of the principles of a law-governed state on the grounds that a civil society worthy of such a name has not been built yet. One can see precisely this situation which has a certain degree of the hermeneutic circle structure in our country, where there is a shortage of both legal statehood and civil society. The solution to this situation should be sought in clarifying the concept of civil society that is less transparent to our culture, as well as identifying the role of civil society and its institutions in the process of updating and improving the political system of Ukraine [1, p. 62].

Comprehensive social changes in the era of transition from industrial to information society are characterised, in particular, by the intensification and globalization of information links, the growth of social significance of information in all spheres of life [2, p. 57]. Access to public information can facilitate an open and transparent discussion of all existing problems through

a dialogue between government and civil society [3, p. 28]. In the context of this, the issue of ensuring an adequate level of communication between the state and its citizens is extremely important [4, p. 97]. At the same time, the judiciary (as well as other branches of government) and civil society structures are genetically related. In a society where there is no place for a civic initiative, there cannot exist an independent judiciary, and a significant spread of nihilistic sentiments of the mass consciousness about the legal forms of satisfying their needs and protecting interests destroys the foundation of the existence of the judiciary [5, p. 50–51]. Thus, a prerequisite for improving the activities of public authorities, in particular the judiciary, is to ensure their activity on the principles of openness, transparency and publicity, as the information secrecy of the judicial authorities violates or impedes the realization of the right of citizens to access to public information which is regulated by the Constitution of Ukraine, by other normative legal acts and international acts ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine.

However, as T. Struz-Dukhnich rightly stresses, the independence of courts and the independence of judges is an important issue which is a guarantee of the protection of human and civil rights and freedoms, the rights and legitimate interests of legal persons, as well as the interests of society and the state. Independence of courts demonstrates itself in the fact that they are not accountable to anyone in their activities, subject only to the law, judicial decisions do not require the prior consent or approval of any official or body, they have the force of law in a particular case and are mandatory for all Citizens and throughout Ukraine [6, p. 12]. Thus, in a state governed by the rule of law, the judiciary must be based on such principles which, in the first place, ensure its independence and autonomy among the state and a man, as it is first of all the manifestation and achievement of civil society. Therefore, the study of foreign experience of interaction of civil society institutions with judicial authorities where, in particular, the court is not an integral part of the state apparatus and administration, but is an independent and impartial mediator between civil society and the state, is a topical issue in the context of the development of a rule-of-law state.

In accordance with Part 2 of Article 5, Part 1 of Article 38 and Part 4 of Article 124 of the Constitution of Ukraine, the people that constitute the content of the category «civil society» have the right to participate in the implementation of state power, in particular, the judicial authorities in any way, with the exception of those expressly prohibited by law. However, understanding the role of judicial authorities in democratic countries is different and depends, for example, on their socio-economic conditions of development.

International standards for judicial activity in communication reflect the well-known statement of Voltaire: «Freedom is to depend only on laws». The level of freedom of expression and the interconnectedness of freedom of expression and freedom of the press are one of the main indicators of a democratic society. In European and world practice, freedom of speech is defined as an integral part of the universal human right to express opinions, the right to a fair and impartial trial [7].

Modern European countries use the documents developed by the United Nations and the Council of Europe to provide information to the judiciary and rely on the interpretation of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms by the European Court of Human Rights in its affairs, etc. For Ukraine today, they are relevant given that, firstly, the Constitution establishes a course for the development of a democratic state under the rule of law and civil society, and secondly, in the public life European democratic standards are being introduced.

The international legal instrument, in which the right to information was first secured and the idea of the formation of international standards in the field of justice was realised, is the Universal Declaration of Human Rights [8]. Article 10 contains the requirement of the right of every person to determine his rights and obligations and to establish the justification of his criminal prosecution on the basis of full equality, to ensure that his case is examined publicly and by independent and impartial court adhering to all the requirements of justice.

Article 14 of the International Covenant on Civil and Political Rights [9] states that everyone has the right for a fair trial and public hearing by a competent, independent and impartial tribunal established by law when considering any criminal charge against him, or in determining his rights and obligations in any civil proceedings. This article establishes certain limitations to the principle of transparency of the judiciary, namely the press and the public may not be allowed to the whole or part of the trial for reasons of morality, public order or public security in a democratic society, or when the interests of the private life of the parties so require, or – to the extent that, in the opinion of the court, is strictly necessary, – in special circumstances, if publicity would be contrary to the interests of justice. However, any judicial judgement in criminal or civil case must be public, except where the interests of minors require another or when it comes to matrimonial disputes or custody of children.

The European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms [10] addresses the issue of transparency of the judiciary. Article 6 of the Convention contains a requirement to ensure the right of everyone to be publicly heard by his or her court, as well as the requirement for the mandatory proclamation of a court decision and the

conditions for limiting this right, namely the press and the public may not be admitted to the courtroom during the entire trial or its parts in the interests of morals, public order or national security in a democratic society if that is required by the interests of minors or the protection of the private life of the parties, or – to the extent recognised by the court as strictly obligatory – in special circumstances when publicity would prejudice the interests of justice.

The Council of Europe adopted Recommendation № R(81)19 of the Committee of Ministers for member states «On Access to Information Available to Public Authorities» which consists of: 1) everyone within the jurisdiction of a Member State should be entitled to receive upon request information which is at the disposal of state authorities, except legislative bodies and the judiciary; 2) access to information cannot be denied on the grounds that the person making the request is not particularly interested in this matter; 3) the government authority refusing access to information must state the reasons for such a refusal, with reference to legislation or practice; 4) any refusal to provide information should be the subject of an appeal [11].

It should be noted that in the implementation of the abovementioned international legal acts one of the central places is the decision of the European Court of Human Rights (hereinafter – the Court). Thus, for example the concept of openness and publicity of judicial proceedings is given a detailed description in the judgement of the Court of Human Rights of December 8, 1983 in the case «Pretto and others v. Italy» [12, p. 215]: «The public nature of the proceedings referred to in paragraph 1 of Article 6 protects the plaintiffs from the secrecy of the administration of justice beyond the control of the public. It serves as one way to ensure the credibility of both higher and lower courts. By making the administration of justice transparent, it contributes to the achievement of the objectives in paragraph 1 of Article 6, namely the fairness of trial, the guarantee of which is one of the fundamental principles of any democratic society» [12, p. 215]. In another judgement («Ekbatani v. Sweden» of May 26, 1988 [13, p. 123]), the Court expressed more clarity as far as publicity is concerned, then all materials of the case must be made available to the general public.

At the same time, the Court expresses a position stating that the factual circumstances of the case should be considered only in the presence of the parties to the case and other interested parties. At the same time, from the standpoint of the Court the discussion of the court issues of law is also possible in the absence of the parties to the case, in particular «Engel and others v. the Netherlands» – a judgement of June 08, 1976, «Lingens v. Austria» – a judicial decision of July 8, 1986, «Bowman v. the United Kingdom» – judgement of February 19, 1998, etc.

2. Practice of foreign countries in the interaction of judicial authorities and civil society institutions

From the point of view of the interaction of courts with the public and the media, the US experience is interesting. So taking into consideration the US legal system, which consists of 50 separate legal systems of the states and the federal law system, and its precedential character, from the middle of the 20th century access of television cameras to the courtroom was limited, largely in response to a significant resonance around the trial of the Sam Sheppard murder. In this case the Supreme Court thought that the main disadvantage of the case was the failure of the judge, who was in the process, to keep the situation in the courtroom under proper control. The judge did not carefully think about the possibility of taking other measures to reduce the amount of media, which provoke prejudice, and to protect judges from external influences. In fact, he completely ignored the warnings from the defense counsel and actually allowed the media to lead the process. The judge should have also prohibited officials from making confidential statements in the press. The Supreme Court of the United States came to the conclusion that the trial of the accused was not objective, and also indicated the various means by which the judge could have restricted the resonance. After the US Supreme Court decided that «the judge did not fulfill his duty to protect the defendant from resonance, which imbued the whole congregation and naturally provokes bias, and could not keep control of destructive forces in the courtroom» [14, p. 165].

Journalists in the United States have no right to get acquainted with court decisions prior to the proclamation or to film in federal courts. The coverage by the electronic media of criminal lawsuits in federal courts clearly falls under the prohibition contained in the Federal Code of Criminal Procedure 53 – one of the rules of criminal justice, adopted in 1946. It states: «The court should not allow taking of photographs in the courtroom under the time of the hearing and the broadcast of the hearing on the radio from the courtroom» [14, p. 166]. It may be noted that the court is an institution that not only protects the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen, but also specifies the content of these rights, in particular their restrictions.

In 1990 the Judicial Conference adopted a report of the Special Committee on Filming in the courtroom containing a recommendation to make a pilot program in which electronic media would be allowed to cover the progress of civil litigation processes in six district and two appellate courts. The conference also criticised the prohibition contained in the Code of Conduct and adopted a filming policy put out in the Judicial Policies and Procedures Directives, which states: «A judge may grant radio broadcasting, television broadcasting, recording and photographing permission in the

room court and adjoining premises during investiture, naturalization and other ceremonial procedures. A judge may grant permission for such actions in the courtroom or adjacent premises during other court sessions or between such meetings only in the following cases: for the submission of evidence, for fixing the course of the trial, for security purposes, for other purposes of judicial administration, and in accordance with the pilot programs approved by the Judicial Conference of the United States of America» [15].

In 1994 the Judicial Conference did not support the recommendations of the Committee on Expanding the Practice of Covering the Civil Cases with the Use of Filming. Later on, the Judicial Conference strongly encouraged District Courts to issue an order reflecting the decision of the Conference on the Prohibition of Photographing and Illumination on Radio and Television of Hearings in US District Courts. In this regard, in order to settle the issue in district courts, they issued a permanent order, instructions and directives on taking photographs, recording the broadcasting of hearings in the courtroom [16]. Thus, one of the directions of the relationship between the judiciary and civil society institutions is to ensure openness of justice, but in practice restrictions on the openness of the court process are justified and must be within the limits of the current legislation.

With regard to the issue of transparency of the judiciary, an example is the ruling of the Supreme Court of the United States adopted in 1980 in the case of «Richmond Newspapers, Inc. v. Virginia» [17]. Interpreting the First Amendment to the US Constitution, which guarantees freedom of expression, the Court indicated that it includes the right of citizens to have access to criminal justice. The basis of this right is recognition of the important role played by public information about criminal trials in democratising the life of society. According to the Supreme Court, the experience of conducting open hearings in early periods of history (in the colonial period of America's history) partly reflects the recognition of the fact that open trials are important from the point of view of social therapy – recognition that existed long before the emergence of a person's behavioral science. Even in the absence of experts in this field of science who later put this concept into a verbal form, basing on their experience and observation people thought that the means used by the judiciary, especially in criminal proceedings, should be supported by the approval of the public as the procedures themselves and their results. Many American courts have extended this right to attend court hearings during criminal proceedings and civil cases. Indeed, there are a number of weighty and convincing arguments backed up by history and practice in favor of extending this right of access to civil justice. As a member of the Supreme Court of the United States of the 19th century, Oliver Wendell Holmes, once noted, access to civil litigation is «extremely important» in relation to «the guarantees that are

made public in terms of proper administration of justice. It is desirable that the court proceedings be conducted under the supervision of the public, and not because the dispute between one citizen and the other concerns the public, but given the crucial importance of ensuring that those involved in the administration of justice have always treated this case with all sense of responsibility in front of society, and that every citizen could see with his own eyes how this public-law duty is carried out» [18, p. 68].

The duty to make judges' declarations about property, income, expenses and financial obligations is a means of social control over the integrity of the judiciary, and therefore one of the mechanisms of its legitimation. But apart from the primary mechanism for such disclosure (publication of declarations of all judges on the Internet), it is necessary to foresee declaration not only of incomes, but also of expenses. It is this practice that is used in the United States, Germany and many other countries and is more effective in terms of the purpose of its introduction. Such proposals will not in any way violate the judge's right to privacy, because on one hand, a person in judicial power should understand the need for self-restraint of certain rights, which is conditioned by the publicity of his office, and on the other hand, as S. Pashyn correctly pointed out, the judge should consider himself not part of the national elite, which seeks to ensure a high standard of living, but as one that bear the burden of public service of a highly-qualified citizen representative, a protector of their interest to live under the protection of legal safeguards [19, p. 58].

The development of the information society updates the electronic version of justice which contains, firstly, the automation of judicial procedures, and secondly, the facilitation of informing interested persons through the Internet, mass media, and others. The European Program «Justice Program» and «Right, Equality and Citizenship Program 2014–2020» [20] can be considered as an example of the practical implementation of the regional rules of justice. The general objective of the e-court is to establish a genuinely European area of justice based on mutual trust, as well as to facilitate judicial cooperation in civil and criminal cases, assistance in seminars for judges, prosecutors and other lawyers. According to Article 6 of the Right, Equality and Citizenship Programme the further development and funding of the e-Justice portal is supported. In fact, the introduction of the e-court has become a significant achievement in the development of e-justice [21, p. 223].

At the level of the draft Strategy for European e-Justice 2014–2018 the implementation of the main objectives of e-justice has been detailed: the European e-Justice portal, interaction, legislative aspects, the European legal semantic network, registry interactions, networking, cooperation between users of the relevant portals in the system of European e-justice,

implementation of translations, rights and obligations in the field of e-justice, human resources development, financing, external relations, Multiannual action plan on e-Justice 2014–2018 [22].

The Estonian electronic file system integrates police databases (MIS), prosecutors (ProxIS), courts (KIS), prison services (VangIS) that interact with each other. The established base has a strong force in the following categories: electronic certificate, electronic signature and e-justice services. The formation of the Estonian model of electronic court is similar to the Ukrainian realities. In particular, in 2002–2005 publication of court decisions and the Internet took place within KOLA (statistics were also provided). Instead, in the years 2006–2013/2014 within the framework of KIS (compatibility – X-ROAD) implementation of the main functions of the document management system was ensured. Later on, Estonia continued to develop the electronic court system. Since 2008 payment orders have been processed electronically. In 2013/2014 the system KIS2 (compatibility – E-FILE), the modern system of document circulation for courts, began its working. At the same time, the Supreme Court had a separate system of the First and Second Instances until 2014 [23, p. 67].

The unique aspect of functioning of the Estonian model of the electronic justice system was the use of an electronic ID-card – an integrated tool for the design of electronic services. There is a web-based public e-File information system that allows parties and their representatives to participate in civil, administrative, criminal proceedings, and in the process of reviewing and resolving electronic misconduct cases [23, p. 67–68]. Entering this portal, the Estonian citizen can see all documents delivered to him in any court proceeding. The Public e-File user can determine the e-mail he wants to use to receive messages. Each Estonian has an email address @eesti.ee. The message contains a reference to a document and a note (in order to access the portal, you must log in using the national e-mail of the person). Public e-File is fully electronic common channel for proceedings with payment orders that can be used to initiate a case or communicate with the court. For other applications, Public e-File is also used, but alternative methods are available (correspondence, etc.).

In Italy completely electronic civil justice (TOL) was introduced in 2014–2015, but the general scheme of interaction between the participants in the process and functioning of the system may be of interest in Ukrainian realities. Thus, the e-mail system is certified (PEC) (introduced in 2011), 2-step authentication of users when logging onto a special portal is used, and electronic digital signature is used for sending electronic documents (using the PDF and XML format). Since 2013, at the level of the law there has been a requirement for exclusively electronic interaction between courts (and at the end of 2014 – even in criminal proceedings) [23, p. 68].

Once it was typical when litigation was carried out by judges who hid their face from the accused. The system of «faceless judges» existed in Peru during the criminal cases of terrorism and drug trafficking. The community was not allowed on such processes, appeals and hearings were held at the police station before judges sitting at the screen that concealed their faces from the accused. Judges in procedural documents instead of names used serial numbers. The Human Rights Committee has demanded that the Peruvian government abolish the system of «faceless judges» and ensure the restoration of public hearings for all those accused of crimes, including those accused of terrorism related activities. The practice of holding secret court sessions of «faceless judges» has been recognised by the Human Rights Committee as contradicting the fundamental provisions of the International Covenant on Civil and Political Rights [24, p. 169–170].

Taking into account the foreign experience, it would be appropriate to develop not only the Regulations on the interaction of the courts with the media and journalists, but also the rules for working in the courtrooms of photography and filming, television, video, audio and other electronic media.

In 2010 a Polish Forensic Research Foundation was set up in the Republic of Poland, which started a specially-developed methodology for assessing the activity of a judge during a trial by ordinary citizens [25]. A questionnaire consisting of 22 questions was developed and fitted on a sheet of A4 format. The majority of questions can be answered by ordinary citizens without legal education. For example, «Has the hearing been scheduled? If not, what was the reason for this, and how has it been reported? What is the scheduled and actual start of the meeting? If the meeting started later, please indicate what caused it. Who was late? Did the person apologize for the delinquency of the case?» and so on. The questionnaires were conducted by volunteers, the results of questionnaires became the driving force to a greater extent, not for the analysis of judicial activity, but for the improvement of the latter.

In Kazakhstan there is an experience of monitoring litigation. Monitoring was conducted in the following forms: general, when observers attended any court sessions, and full, in which observers chose one criminal case from the newly appointed and traced it from the first session to the sentencing. Within the framework of full monitoring, observers attended meetings from 53 criminal cases, 332 cases were covered by general monitoring. In total, observers attended trial sessions under the leadership of 122 judges [26].

The monitoring allowed to identify a number of problems in the implementation of criminal justice in the courts of Kazakhstan. For example, compliance with the rules of adherence to judicial ethics was not always followed, cases of unlawful restriction of observers access directly by judges

or court personnel were sometimes recorded; limited observers access at open court sessions; part of court sessions was held in places not suited for conducting court trials. Quite often there was a lack of a schedule for dealing with cases, which became a significant barrier for observers. Half of the court sessions took place with a delay of more than 15 minutes, which is unacceptable since the lawyer is primarily an elite of society, a model for an example. And it is no coincidence that a logical question arises: do I want to match this «model»? The answer is obvious Somewhere the judge did not explain the defendant's right not to testify against himself; in almost half of the cases the right to an interpreter was violated. The monitoring also revealed other violations of international standards of fair criminal justice [27].

The monitoring of judicial processes in Kazakhstan is interesting for Ukraine, considering that a qualitative questionnaire has been developed for its conduct and it can be adapted to the criminal proceedings of Ukraine. Also, in Kazakh monitoring there are special observer meetings at a certain stage of the implementation of the monitoring program where each observer shares his own experience of monitoring open court sessions. The results of such discussions were amended and supplemented. Kazakh monitoring reports give the reader the opportunity to find out the essence of the problem, even in the absence of special legal education, which is the emergence of an active civic position.

A similar monitoring of court sessions was held in Kyrgyzstan, which mainly concerned cases about the protection of the electoral rights of citizens and other participants in the election process [28].

Arbitration Courts of the Russian Federation use the latest technologies to inform their activities. Thus, the Mobile Cards system allows Android mobile device users to access detailed information about any arbitration case at any time. Through the information resource «Presidium Online» everyone can watch how the Presidium of the Supreme Arbitration Court of the Russian Federation is working. Also, the news about the work of this court is highlighted on its official website and in the social network Twitter. The site of the Supreme Arbitration Court of the Russian Federation is a powerful information resource that allows to post information on the functioning of the system of arbitration courts of the Russian Federation on the Internet. In addition, an automated information system for information kiosks also operates in the system of these court. Citizens are promptly informed about the courts, schedules of court sittings and adopted judicial acts through it [29, p. 23–24].

In Canada, the court interaction with the media is facilitated by the Department of Public Relations. For the media, it is the primary source of information that should always be objective, accurate, understandable and

timely. The department has several divisions, including strategic communications and media relations. Press conferences plans are made, statements and announcements are edited, press releases are published here. There is also a Web-page, a peculiar reference bureau, which is updated around the clock. The department also works with public requests (correspondence, calls from the media), and therefore maintains operational communication with other departments, so that the answers to queries are accurate [16].

The Media Relations Department is responsible for preparing information materials for prosecutors who respond to media questions or opposition representatives in the province [16].

In Canada several forms of transmitting materials to journalists from the session hall are practised, namely by: 1) broadcasting court sessions over the Internet; 2) archiving (the translation of the process is stored 90 days from the first day of the broadcast on the Web-page); 3) manufacturing for the media representatives of the DVD with the recording of the process (with the consent of the parties to shoot); 4) provision of radio communications of litigation [16].

It is also interesting that journalists have access to information about court decisions before they are pronounced in a lawful manner, which helps the media prepare for comments. Before the announcement of a court decision, while in a special room, journalists get acquainted with the verdict of the court, but commenting on it before its official announcement is not entitled. Following the announcement by the court, journalists, leaving the room, comment on it through video fixation or otherwise [16]. Emphasising a significant role of journalists in the judiciary by the Supreme Court of Canada, where in particular, all the proper tools for the productive work of the journalist are provided at a high level, media access to justice in Canada is even more open compared to a highly developed US state.

A week before the start of the process they hold a briefing for the press, where journalists receive a plan of work, an explanation of every case that will be heard during the session, as well as answers to their questions. An alternate briefing is made when the court publishes a decision to hear cases. They discuss the facts that underlie the decision of the case, pointing to the more important paragraphs used in making the decision. However, these materials can not be used in the publication of a public announcement decision [16].

Thanks to such briefings, the accuracy of the coverage of court work has improved. The day before the official announcement of the decision of the case, media representatives come to the premises for hour and a half to review the decision in the case (but then no use of the means of

communication is allowed yet). Journalists can comment on it immediately after the official announcement [16].

In Ukraine the coverage of the trial through the Internet is not yet practised, the distribution of relevant materials through television, radio, or the Internet is possible after conducting appropriate filming, in accordance with the rules of the current procedural law. A public information portal on judicial activity is a public information system, in which in accordance with the Law of Ukraine «On access to court decisions», a Unified State Register of court decisions was made. Court decisions are included in it, except those access to which is restricted by law.

Summing up the aforementioned, one can conclude that the problem of cooperation between the judiciary and civil society institutions is multidimensional. The interaction of these actors on the basis of partnership is necessary for the development of Ukraine as a democratic, social and legal state. The experience of democratic states of the world shows that it is interaction that allows achieving greater efficiency in many spheres of public life. Further strengthening of civil society as a guarantee of democratic development of the state requires the improvement of the state policy regarding the interaction of judicial bodies with civil society institutions, taking into account the best world practices in conjunction with national specifics.

Conclusions

As a result of the research, positive developments regarding the experience of foreign countries in the context of optimising the effectiveness of interaction between the judiciary and civil society institutions are analysed, namely:

1. In view of the informatization of public and state development in Ukraine, there is a need for social upgrading of the administration of justice. The introduction of information technology in the courts is a way for transparency in the activities of courts, one for ensuring access to justice, and so on. It should be noted that a special law that would regulate exclusively the issue of informatization of the judicial system in Ukraine today does not exist, but certain legal norms are contained, for example, in the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges» (Part 2 and Part 3 of Article 11, Part 2 of Article 72, Part 1 of Article 73, Item 2 of Part 2 of Article 76, Part 3 of Article 97, Part 4 of Article 100, Part 5 of Article 100, Part 5 of Article 103, Paragraph 8 of Article 105, Paragraph 8, Part 1 of Article 149), the Law of Ukraine «On the Basic Principles of the Development of the Information Society in Ukraine for 2007–2015» (Clause 1 of Section I, Clauses 1, 5, 7, 9 of Section III, Clause 1 of Section IV), etc. However, it would be advisable to adopt a special Law of Ukraine «On the

Electronic Court», which provided for the issue of electronic document circulation in the trial and the procedure for holding electronic court hearings.

2. As one of the means of social control of civil society by the activity of the carriers of the judiciary, besides the primary mechanism of such disclosure (publication of declarations of all judges on the Internet), there is declaration of not only incomes but also expenses. After all, a person who holds office in a judiciary must understand the need for self-restraint of certain of his rights, which is conditioned precisely on the publicity of his office, and he must consider himself a highly-qualified representative of the citizen, a protector of their interest to live under the protection of legal safeguards.

3. Relations between the judiciary and the media require the creation of an effective system of interaction, which in its turn, can be recognised as one of the priority directions of democratization of modern Ukraine. In this case, one of the guarantees of legality, objectivity and transparency in the administration of justice by the judicial authorities is to inform civil society institutions through the media about the activities of the judicial system and individual judges. The analysis of the experience of foreign countries in the sphere of cooperation between judicial authorities and civil society institutions suggests that the development and improvement of relations with the media is important, first of all, for the judicial system itself, as the public receives a large amount of information precisely through the media. Taking into account the US experience, freedom of discussion should have the widest range, taking into account restrictions on the openness of the court process within the framework of the current legislation. Considering the fact that journalists are not always aware of the specific rules of coverage of litigation and that there is the lack of Ukrainian media journalists who would have the proper qualifications and knowledge needed to cover judicial issues, it would be appropriate to develop not only the Provisions on the interaction between courts and the media and journalists, whose experience of realization exists in Ukraine, as well as the Rules for working of photography and filming, television, video, audio and other electronic media that can be structured in the courtrooms in this way: 1) general; 2) rights and duties of journalists; 3) the rights and duties of a judge-speaker, a spokesperson or other person acting as interlocutor for providing media relations; 4) access to court premises; 5) access to court sessions; 6) photography and video shooting in the courtroom; 7) other issues of fixing information, holding photography and video shooting outside court and in court corridors; 8) photographing and video shooting outside the court session.

4. In Ukraine the coverage of the trial directly through the Internet is not yet practised, the distribution of relevant materials through television or radio, the Internet is possible after conducting appropriate filming, in accordance with the rules of procedural law. Thus, foreign practice of access to court sessions through the Internet is worth paying attention. However, it is expedient that a person who wishes to access the litigation in electronic form has taken certain actions, namely filling in the registration form as a party to the case, access to which he wishes to receive. To ensure this, technological, financial and other costs that may be obtained by providing this service by installing a fee, such as a court fee, are necessary.

5. The interaction between the judiciary and civil society institutions is facilitated by the monitoring of litigation, the practice of which exists, in particular, in Kazakhstan, Kyrgyzstan, and others. Such monitoring makes it possible to gather objective information on the administration of justice and on the basis of it to draw conclusions and recommendations on the functioning of the judicial system, which in turn increases the ability of civil society to assess judicial activity.

References:

1. Максимов С. Громадянське суспільство в політичній системі: теоретико-методологічний аспект / С. Максимов // Політична система України: проблеми функціонування і розвитку на сучасному етапі: зб. наук. доп. круглого столу (м. Київ, 15 грудня 2011 р.). – К. : Логос, 2011. – С. 60–64.

2. Дзьобан О. Право на інформацію: філософсько-правовий аспект проблеми / О. Дзьобан, С. Жданенко // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. – 2013. – № 4. – С. 56–60.

3. Вітвіцький С. Право на доступ до публічної інформації в контексті контролю громадян за діяльністю держави / С. Вітвіцький // Право і суспільство. – 2014. – № 5. – С. 28–33.

4. Смокович М. Доступ до публічної інформації: окремі аспекти теорії та судової практики / М. Смокович // Право України. – 2014. – № 3. – С. 96–104.

5. Судебная власть / под ред. И. Петрухина. – М. : ТК «Велби», 2003. – 348 с.

6. Струс-Духнич Т. Судова влада в період розбудови громадянського суспільства: теоретико-правові аспекти: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Т. Струс-Духнич. – Львів, 2012. – 21 с.

7. Зв'язки із громадськістю в судах [Electronic resource]. – Access mode: http://www.fair.org.ua/content/library_doc/curriculum_communications.pdf.

8. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

10. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 32. – Ст. 270.

11. Рекомендація Ради Європи № R(81)19 Комітету Міністрів для держав-членів «Про доступ до інформації, що є у розпорядженні державних органів» від 25 листопада 1981 р. [Electronic resource]. – Access mode: <http://cedem.org.ua/library/rekomendatsiya-r-81-19-pro-dostup-do-informatsiyi-shho-znahodytsya-u-rozporyadzhenni-derzhavnyh-organiv/>.

12. Рішення в справі «Претто та інші проти Італії» (Case of Pretto and Others v. Italy) від 8 грудня 1983 р. // Практика Європейського суду з прав людини: рішення, коментарі. – 2005. – № 1. – С. 210–218.

13. Ефективність рішень Європейського суду з прав людини, або справи, розглянуті з 195 по 1998 рік (Effects of Judgments or Cases 1959–1998) // Практика Європейського суду з прав людини: рішення, коментарі. – 1999. – № 4. – С. 122–125.

14. Каблак П. Взаємовідносини судової влади та громадськості (правові і організаційні аспекти): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 / П. Каблак. – Львів, 2015. – 225 с.

15. Романюк О. відкритість судових процесів: українська практика і міжнародні стандарти / О. Романюк [Electronic resource]. – Access mode: http://osvita.mediasapiens.ua/media_law/world_journalists/vidkritist_sudovikh_protseviv_ukrainska_praktika_i_mizhnarodni_standarti/.

16. Шаповал А. Міжнародний досвід висвітлення кримінального та цивільного судочинства / А. Шаповал, В. Ганга // Віче. – 2011. – № 8. – С. 30–32. – [Electronic resource]. – Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2011_8_12.

17. Смолла Родни А. Право граждан на получение информации: «прозрачность» деятельности государственных органов / А. Родни Смолла [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.infousa.ru/government/dmpaper10.htm>.

18. Овсяннікова О. Транспарентність судової влади : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / О. Овсяннікова. – Х., 2009. – 218 с.

19. Пашин С. Состязательный уголовный процесс / С. Пашин. – М. : Р. Валент, 2006. – 200 с.

20. Regulation (EU) № 1382/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 establishing a Justice Programme for the period 2014 to 2020 [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32013R1382>.

21. Ізарова І. Розвиток електронного правосуддя в цивільних справах у європейських країнах / І. Ізарова // Юридичний вісник. – 2014. – № 6. – С. 221–225.
22. Draft Strategy on European e-Justice 2014–2018 of 21.12.2013 [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriSery/LexUriSery.do?uri=OJ:C:2013:376:0007:0011:EN:PDF>.
23. Барікова А. Електронна держава: нова ефективність урядування / А. Барікова. – К. : Юрінком Інтер, 2016. – 320 с.
24. Лобойко Л. Право на відкрите судове засідання у контексті міжнародних стандартів / Л. Лобойко // Слово Національної школи суддів України. – 2013. – № 1(2). – С. 168–171.
25. Court Monitoring Methodology [Electronic resource]. – Access mode: http://courtwatch.pl/wp-content/uploads/Court_Monitoring_Methodology.pdf.
26. Отчет по результатам работы наблюдательной Миссии по соблюдению прав человека в Республике Казахстан (20–30 апреля 2012 г.) [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.khpg.oug/files/docs/1343032528.pdf>.
27. Запара С. Національні передумови та зарубіжний досвід проведенні незалежного моніторингу судового процесу / С. Запара, М. Гасай [Electronic resource]. – Access mode: http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.36/part_2/44.pdf.
28. Мониторинг судебных разбирательств по делам о защите избирательных прав граждан и иных участников избирательного процесса [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.transparency.kg/files/courtroommonitoringproject.pdf>.
29. Городовенко В. Актуальні проблеми забезпечення відкритості судової влади / В. Городовенко // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 12(136). – С. 20–28.

Nevidoma N. V.,
Candidate of Juridical Sciences,
Assistant Lecturer at Department of Criminal Law,
Yaroslav Mudryi National Law University,
Research Scholar of Academician V. V. Stashis Scientific Research
Institute for the Study of Crime Problems
National Ukrainian Academy of Law Sciences, Kharkiv

COMMITMENT OF A CRIME BY AN ORGANIZED GROUP: COMPARATIVE JURIDICAL INQUIRY

Summary

This work manifests itself as the first systematic and complex comparative juridical inquiry, related to the study of a commitment of a crime by an organized group, accomplished in terms of the Criminal Code (hereinafter «the CC of Ukraine») of 2001, according to the national, international and foreign experience of opposing this legal occurrence and solving relevant questions of an investigative judicial practice, related to classification of the crime, committed by that very stable criminal unification. Actuality of the theme stems from the comparative juridical inquiry being one of the main aspects of any concept's comprehensive studying. It was proved that the commitment of a crime by an organized group is the legal occurrence and concept (phenomenon), which was determiner for the first time in the CC of Ukraine by 2001. It was the result of scientific idea's impact on the juridical processes in our country and an implementation of international documents' states accepted by Ukraine. The conditions, an organized group being differentiated as a complicated form of complicity in legislation, are exploded. The author's attitude to the following controversial questions are determined and proved. On the basis of the comparative juridical inquiry the suggestions for the further improvement of the corresponding article's states are made.

Introduction

The relevance of the topic is determined by the crime's social danger being actually increased and threatening the development of Ukraine as the democratic social and law-bound country with the direction to the European integration, taken by it. Nevertheless, the question of the commitment of a crime by an organized group study is one of the problematic and troublesome both in criminal law theory and investigative judicial practice as the legal phenomenon.

The increased social danger of the organized group is obvious. During all the stage of civilization development the commitment of a crime by the

several individuals was taken into account as much more dangerous deed than the same crime, committed by only one individual. The multi-individual crime includes the one, which are accomplished with an internal organization. It helps to get more exact and faster consummation of the criminal aim, continuous functioning and more careful preparation and committing of the crimes.

According to the statistics given by the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the State Statistics Service of Ukraine, from 2010 up to 2016 there were 1 407 criminal organized groups identified in Ukraine. And its quantity tends to increase. These criminal unifications committed almost 10 000 crimes during aforementioned period. This situation is getting more dangerous threat for society and country.

That is why the comparative juridical inquiry relevance of the commitment of the crime by the organized group seems to be important for the criminal law. Besides, the relevance of the following research is caused by an insufficient description of the last-named phenomenon and a necessity of formulating the relations between the national, international and trans-frontier legislation, which deals us with an understanding of this social phenomenon nature. The very inquiry is useful and timely for the further improvement of Ukrainian criminal law and its practical use.

1. International experience of opposing the commitment of a crime by an organized group

With the research of the international experience of opposing the commitment of a crime by an organized group and peculiarities of the use of the international agreements, which deal us with the opposing the organized crime such scientists were engaged: L.V. Bagrij-Shakhmatov [2], M. V. Buromenskii, O. U. Shostko [53] and many others. Nevertheless even nowadays there are only few comparative inquires of international and our national legislation, related to an organized group activity. These circumstances cause the need to analyze theory and practice of foreign criminal law, which is an important part of opposing organized crime and comparing it with separate states of the Criminal Law of Ukraine.

Nowadays Ukrainian legislation claims that Ukrainian international agreements, the consent to obligation of which was given by Verkhovna Rada, are the part of national legislation. It is related to the use of the international agreements against the organized crime in the inner law enforcement of Ukraine.

In current time Ukraine ratified and joined several dozens of international agreements about opposing criminality. These documents don't contain any limitations, which consider its use against organized crime. It touches on both international and local legal acts. For instance, Genocide Convention,

adopted on 9 December 1948 says about the ability of conspiracy for the purpose of genocide and about complicity in this crime (art. III). The International convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination adopted on 7 March 1966 makes the effect of the aforementioned document wider and up to the commitment of a crime by a group or an organization (art. 2 p. d) [17]. The Apartheid Convention adopted on 30 December 1973 claims the liability to bring to criminal responsibility members of organizations and groups because of committing this crime (p. 1 art. III) [20]. International convention Against the Taking of Hostages, 1979 regulates the responsibility given to countries. It includes cooperating in preventing the crimes, mentioned in the convention, with the help of taking actions for prohibition groups and organization engaged with prompting inciting, organizing or taking part in committing hostage-taking actions (cl. «a» p. 4) [23]. United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs (1988) highlighted the danger of the transnational criminal organizations penetrating into government mechanisms (preamble). As well as that the new circumstances for increase of liability were added: «partaking in the offense of an organized criminal group, which includes the offender» (paragraph «a» p. 5, art. 3) and «offender's partaking in other types of international organized criminal activity» (paragraph «b» p. 5 of art. 3) [13]. Some international conventions have the possibility of complicity established in committing mentioned there crimes (Convention on the Suppression of Unlawful Acts Relating to International Civil Aviation (1971) [15], Convention for the Suppression of Unlawful Seizure of Aircraft (1970) [14]). For example, the European Convention on the Suppression of Terrorism of 27 January 1977 [11] in art. 1 prohibits considering a number of crimes characteristic for the organized groups, as political, because it complicates the extradition of their participants. In the art. 2 these same states are applied to the group members Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime (from 8 November 1990) in cl. «d» p. 1 art. 6 establishes the criminalization of partaking in the committing mentioned in the Convention, crimes of an association or conspiracy to commit them [16].

The public danger of organized crime is highlighted in many international legal instruments. In particular in the preamble to the United Nations Framework Convention against Transnational Organized Crime (July 21, 1997) [33], Naples Political Declaration and Global Action Plan against Organized Transnational Crime adopted at the World Ministerial Conference on Organized Transnational Crime (November 21–23, 1994) in Naples [26], in the United Nations Convention against Transnational Organized Crime (15 December 2000) in Palermo [19].

Thus, United Nations Framework Convention against Transnational Organized Crime states that organized crime is the group activities of 3 or more persons characterized by hierarchical ties or personal relationships that enable their leaders to profit or control both internal and external territories and markets through violence, intimidation or corruption, both for continuing criminal activity and for penetration into the legal economy [33]. In 1997 for the analysis of problems related to organized crime, the Council of Europe created the Committee of Experts on Criminal Law and the Criminological Aspects of Organized Crime. Today, this structure is called the Criminal Law Specialist Group and the Criminological Aspects of Organized Crime. It carries out the following tasks: (a) it prepares an annual report on the situation of organized crime in the member countries of the Council of Europe; (b) it assess measures taken on the European continent in relation to this type of crime; (c) develops ways to increase the effectiveness of national and international opposing organized crime. Information on the spread of organized crime (but only in the EU member states) is collected by Europol, a law enforcement agency whose purpose is to increase the efficiency and cooperation of the competent authorities of the EU member states in the prevention of and opposing terrorism, drug trafficking and the others forms of international organized crime [53, p. 168].

Certain pieces of legislation of the Council of Europe are analyzed both on the regional and international legal level (the Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime 1990 [16] Criminal Law Convention on Corruption [18], etc.) which basically reproduce the main states of the relevant UN acts.

On 12–15-th of December 2000, there was the United Nations Convention signed on a specially held conference in Palermo. It was about transnational organized crime. Delegations from more than 120 countries, including a delegation from Ukraine [19], worked on this document.

In this international legal document «organized group» means a structured group consisting of 3 or more persons, which exist for a certain period of time and acts for the purpose of committing one or more of the offenses mentioned in the Convention in order to obtain, directly or indirectly, financial or other tangible benefits. It is interesting that the quantity of members of the organized group was considered in detail during the work of the Special Committee of the conference. Finally, they stopped at the fact that the organized group could be 3 or more people [24, p. 20]. At the same time, the signs of the aforementioned unit also received their disclosure. A structured group is an organized group, which was not accidentally formed for the immediate commitment of a crime and its members may not have formally divided duties. But the continuous nature of membership may be discussed, and developed structure may be created: a serious crime is an

offense punishable by imprisonment on maximum term at least four years or even more severe punishment. The states of this international document influenced the national criminal law of Ukraine. In the report of the United Nations Office on Drugs and Crime, called «Crime Globalization: An Assessment of the Threat of Transnational Organized Crime» of June 3, 2010 is noted that «According the Transnational Organized Crime Convention, any serious crime transnational crimes committed by three or more people for the purpose of obtaining material benefits. This is a wider understanding, according to which the main focus was at a group of professional criminals created for the multiple implementations of various crimes» [3, p. 9]. To sum this up, the opposing organized crime is one of the priorities in intergovernmental relations both within the framework of the UN and at the level of regional intergovernmental cooperation. The special danger of organized crime associated with the creating organized groups, their rapid development, structuring and transformation into transnational ones, led to further research of this criminal group.

2. Foreign experience of opposing the commitment of a crime by an organized group

Depending on the states that define the terminological and technical features of an organized group in a different way, or the committing of a crime by an organized group, we used the criminal law of countries of different legal families for comparison. We study the Romano-Germanic legal system on the examples of criminal legislation in Austria, Azerbaijan, Belarus, Armenia, Georgia, Spain, Italy, Kazakhstan, Lithuania, Latvia, Moldova, Poland, the Russian Federation, France and Germany; the Anglo-American system – on the example of the USA normative acts, Great Britain; mixed system – on the example of Finland. It is appropriate to emphasize that at the end of XX century the responsibility for the participants of organized criminal unifications for the illegal activity of the organized group has increased considerably. Special norms, which describe the criminal activity of the organized group, are included on almost all of the Criminal Codes, adopted in the new millennium. Previously, amendments and additions to the legislation of some countries were also introduced. For example, the Criminal Code of Australia (1994), Bulgaria (1991), Italy (1982), Canada (1997), Federal Republic of Germany (1994), France (1986) and others [1, p. 260].

We are sure, that the observation of the foreign states experience in the study of crimes, committed by an organized group needs to be started with the elucidation of approaches to the definition of the concept under consideration. It is necessary to pay attention to the characterization of the objective and subjective features, peculiar to this criminal association in

order to identify the common features and differences, which exist in the criminal law and the legislation of the foreign countries.

Here is a brief description of the criminal legislation of some countries. Let us identify its common and distinctive features and begin with the study of the Criminal Code of Australia. The section 20 («Criminal offences against public rest») forbids criminal conspiracy (§ 277), criminal association (§ 278), criminal organization (§ 278-a), armed unification (§ 279), the accumulation of ammunition (§ 280) etc.

The code of this country contains formulated definition of «criminal organization» in paragraph 278-a. Also there are the qualifying attributes of a criminal organization called: (a) the number of its participants is not less than 10; (b) this community has a clear internal structure and its activities seems to be legitimate from the outside look; (c) is formed for a long time; (d) the organization longs for making substantial profits or having an influence in the political and economic spheres; (e) it uses methods of intimidation, bribery, and counteraction to law enforcement agencies.

Criminal punishment can be given not only for the creation of a criminal organization, but also for taking part in it [36]. Consequently, these states cover various forms of complicity in a crime.

The criminal unification (§ 278) differs from a criminal organization with a lower organization level and a smaller number of participants (three and more) [36]. From our point of view, the Austrian legislator approached the category of «criminal organization» most closely, thus targeted law enforcement agencies to exposing and disposing the most dangerous criminal groups.

Similar legislative norms contain the Criminal Codes of Russia (art. 35) and Belarus (art. 17–19). They distinguish the following forms of complicity: (a) a group of people, (b) a group of people with a previous conspiracy, (c) an organized group, and (d) a criminal organization.

In p. 1 of art. 18 of the Criminal Code of Belarus a crime is told to be recognized as committed by an organized group if it is committed by two or more people who have previously been assembled into a hierarchic group for joint criminal activity. The criminal legislation of this country increased criminal liability of accomplices. Thus, part 9 of article 16 of the Criminal Code emphasizes, that «accomplices carry increased responsibility if the crime was committed by a group of people who directly participated in its commitment (co-executement), or an organized group, or a criminal organization» [46].

The commitment of a crime by an organized group in accordance with cl. 11, p. 1 of art. 64 of the Criminal Code is a circumstance that aggravates punishment [46]. Also, according to the clause 14 of the resolution of the Plenum of the Supreme Court of the Republic of Belarus «On judicial

practice in cases of bribery», adopted on June 26, 2003 № 6 it is noted that the bribetaking by an organized group (p. 3 of the art. 430 of the Criminal Code) provides that for the commitment of this crime, as well as other ones, two or more officials must unite in a firm and managed group. At the same time, an organized group of bribe-takers may be entered not only by officials. According to the sub-paragraph 2, clause 14, the actions of all participants in the organized group (including those who are not official persons) are qualified under p. 3 of art. 413 of the Criminal Code without a reference to the articles 16 or 18 of the Criminal Code. All of them, regardless of the performed role, are recognized as doers of the crimes committed by the organized group [30]. As we see, the main features of an organized group, the legislator distinguished, were controllability and stability.

In accordance with p. 3 of the resolution, given by the Plenum of the Supreme Court of the Republic of Belarus «On judicial practice in cases related to the creation and operation of organized groups, gangs and criminal organizations», adopted on 25 September 2003 № 9 for the recognition of a criminal group as a guided one, as a rule, the presence of a leader (several executives) that coordinates the criminal activity of this group, leaderships it, supports an intragroup discipline, based on the subordination of group members to its leader, based by his authority is required. According to the sub-paragraph 2 p. 3 of the aforementioned resolution: «The stability of the group can be demonstrated by the participants or a group core stability, as well as the duration of criminal activity, the close relationship between its members, the ability of the group to continue its activities in the event of the absence of its participants. Meanwhile, in p. 4 there is told that the purpose of the organized group is a joint criminal activity, as a rule, for a long period of time and uncertain over the duration commitment of various crimes or only one crime, but an ongoing crime (e.g., theft). A single fact of committing a crime, which requires lengthy organizing, may be recognized as an act committed by an organized group only if there is any evidences that its participant intend to continue the joint criminal activity» [31].

In accordance with p. 3 of art. 35 of the Criminal Code of the Russian Federation, «a crime is recognized as committed by an organized group, if it is committed by a stable group of people who have united to commit one or more crimes» [47].

According to the Ukrainian legislation, the responsibility of any person is the same as the responsibility of the accomplices of the organized group. The art. 3 p. 5 of the Russia Federation Criminal Code says: «A person who created or managed an organized group or a criminal unification (criminal organization) is subject to criminal responsibility for its organization and management, as well as for all crimes committed by an organized group or

criminal unification (a criminal organization) if they were covered by his intent. Other members of an organized group or a criminal unification (a criminal organization) are subject to criminal responsibility for participating there, as well as for crimes organized or committed by them». Part 6 of the Criminal Code in Russia states that «the creation of an organized group in cases not covered by the articles of the Special Part of this Code entails criminal liability for preparing those crimes, it was created for» [47].

Characterizing this criminal group depends on the stability of a group that separates it from a group of individuals united by the previous agreement. The organized group as a form of complicity is characterized by a higher level of oneness in action during committing a crime. It is more dangerous than a group of individuals under a previous agreement. Consequently, the characteristics common for an organized group are the stability and the previous unification of the group members for the commitment of one or more crimes. The jurisprudence of the Plenum of the Supreme Court of the Russian Federation developed the criteria for the sustainability of the organized group, which included: (a) a high degree of organization, (b) the stability of the group and its organizational structure, (c) the existence of peculiar, individual forms and methods of activity, (d) persistence of forms and methods of criminal activity [34, p. 268]. This characteristic of the aforementioned unification was confirmed by the resolution of the Plenum of the Supreme Court of the Russian Federation «On judicial practice in cases of bribery and commercial bribery», adopted on 10 February 2000, which states that the organized group is characterized by a stability, high degree of organization, division of duties, the presence of the head (leader) [28].

According to p. 3 of art. 28 of the Criminal Code in Russia, an organized group is a group of persons. A group is recognized as an organized if its participants are at least two persons, which is different to the stated number in the Ukrainian legislation (p. 3 of art. 28 of the Criminal Code) [47].

It should be mentioned that Russian legislation is more precise in terms of the quantity of crime, organized group is created for. It is enshrined in the Criminal Code of the Russian Federation that an organized group is created for the purpose of committing one or more crimes (it means, one may commit one crime and then cease to exist, because a certain goal will be achieved or the activities of the organized group will be terminated [6, p. 11]). But, V.D. Menshagin [25], B.A. Kurinov [25], T.D. Ustinova [52], A.V. Pavlinov [29], V.M. Bykov [4] suppose that this state of law are not well-founded and note that a group cannot be stable if it was formed to commit only one crime, and then fell apart, and consider it a group on the basis of a previous agreement.

In order to stabilize the practice of applying the law, R.R. Galiakbarov proposes to use the formalized criterion of the indicator of stability. That is

the system of committing criminal offenses, or the commitment of the crime three, or more times. The last 3rd and forthcoming offenses reflect a serious increase in their public danger and make it possible to classify crimes as an offense, carried out by an organized group [7, p. 47].

The 15th part of the above-mentioned resolution of the Plenum of the Supreme Court of the Russian Federation № 6 contains the state that the sustainability of an organized group may be indicated by repeated commitments of a crime by members of the group and the preparation duration of even one [28]. Let us add that, in contrast to p. 3 of art. 35 of the Criminal Code of the Russian Federation, p. 3 of art. 28 of the Criminal Code of Ukraine emphasizes the necessity of having a single plan among the participants of the crime with the division of functions between them, aimed at achieving the last one and known to all members of the organized group.

In the Criminal Code of Lithuania, the following forms of complicity are identified: (a) a group of accomplices; (b) an organized group; (c) a criminal association. Part 3 of art. 25 of this Code says that the organized group is one if at any stage of the criminal act two or more people agree to jointly commit several crimes or one serious or especially serious crime and each member of the group must accomplish a certain task or play its special role. Note that the legislator has refused such a form of complicity as a group of people without prior agreement. Also note, that art. 58 of the Criminal Code says that the accomplices subject to punishment in the general order with taking into account the kind, form, role and nature of person's actual participation in crime's commission. Members of an organized criminal group for a committed crime are usually sentenced to more severe punishment than members of a group of accomplices [44]. Also, unlike Ukrainian legislation, one of the main features, which is necessary for the availability of an organized group, is the commission of serious or especially serious crimes.

Thus, as it is rightly emphasized in the scientific literature, the Lithuanian criminal law, firstly, directs the efforts of the law enforcement agencies to counter the commitment of serious and especially serious crimes. Secondly, in determining the main characteristics of an organized group it is not limited only by the existence of the primary agreement, but also it requires proof of the fact of implementation certain task or role that the member of an organized group of a certain task or role [53, p. 130].

The Criminal Code of Latvia differentiates only such a form of complicity as an organized group. The article 19 of the Code points out that a group is two or more co-executors who, while knowing the fact of joint participation in a criminal offence, directly committed it. According to the p. 1 of art. 21 of this CC, organized group is a stable unification created by 3 or more persons for the purpose of jointly committing criminal acts or one serious or

especially serious crime, and members of which have divided their duties according to the primary agreement. According to the p. 2 of this article, the responsibility of a person for committing a criminal act by an organized group occurs only in cases, mentioned in this law and for the creation and management of a group, participation in organizing serious or especially serious crime or commit a criminal offence, regardless of the role of a person in a joint act [43].

The Criminal Code of Armenia identifies such forms of complicity as the commission of a crime (a) by a group of persons without prior conspiracy, (b) a group of persons under a preliminary conspiracy, (c) an organized group, and (d) a criminal organization. In particular, in p. 3 of art. 41 of this Code it is told, that: «An offense is defined as committed by an organized group if it is committed by a stable group of people who have been united to commit one or more crimes» [38].

The Criminal Code of Moldova in art. 43 states that «according to the level of accomplices' actions coordination, the following forms of complicity are distinguished: simple complicity, complex complicity, organized group, criminal organization». According to art. 46, «Organized group is a stable group of people who were previously organized for the purpose of committing one or more crimes» [45]. The organized criminal group is characterized by stability, the presence in its composition of the organizer, a pre-designed plan of joint criminal activity, as well as a necessary division of roles among the members of an organized criminal group [10, p. 22]. The authors of the commentary to the Criminal Code of Moldova agree with this point of view, defining the obligatory features of an organized group as: a) the presence of a group of people (three or more); b) stability; c) organization; d) the existence of an aim, for instance, the preparation and committing a specific crime or several crimes. As for the characteristics of the features, the stability is a primary agreement, determined by the duration of the existence of the group, the presence of permanent links between its members and manifests itself in specific methods of organizing or committing one or more crimes. Organization of participants in an organized criminal group involves the creation of a stable association of a group of people before committing a crime (the crimes), which is expressed in the presence of: a) clear preparation and availability of a plan for the unification of actions of the group's members, including the dividing of functions (roles) between them [12, p. 80].

A similar statement is in the Criminal Code of Azerbaijan, in art. 34 it is told about following forms of complicity as the commitment of a crime (a) by a group of people, (b) a group of people under a previous conspiracy, (c) an organized group, and (d) a criminal organization. According to the art. 34.3 of this Code, a crime is deemed as committed by an organized group if

it is committed by a stable group of two or more people who have been united to commit one or more offenses [37].

The third p. 3 of art. 31 in the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan declares: «A crime is recognized as one, which was committed by an organized group if it was committed by a stable group of people who have joined agreement for commitment of one or more crimes» [42].

The Criminal Code of Georgia also names forms of complicity. According to p. 3 of art. 27 a crime is deemed to be committed by an organized group if it is committed by a stable group of people who have been united for the purpose of committing several crimes. In accordance with the note to art. 27 of this Criminal Code, an organized group is a group that is not accidentally created for the immediate commission of a crime, and which does not necessarily have to be formally divided roles among its members. Membership should be continuous or should have developed structure [39].

In the criminal legislation of Italy for the first time among the European countries the concept of «organized crime association» was defined. In 1965, the art. 416 of the Criminal Code of Italy, which criminalized participation in a group created for the commission of crimes, was adopted. According to its p. 1, a criminal association is the unification of three or more people, united for the purpose of committing several crimes. Under this art of this Code falls the association of three or more people with the purpose of committing crimes, including not only those who create or organize such a group, but also those who promote it. The participation in a criminal association is also punishable. The punishment is increased in fact of the arming its participants, and also if the number of its participants reaches 10 or more people. An independent crime is the organization of an armed gang, its leadership and participation in it (art. 306 of the Criminal Code). From a criminal organization, an armed gang differs, first of all, by that it is created for committing not every crime, but only those, which are listed in the art. 306 of the Criminal Code. And secondly, the necessary armament of the organization and its participants will subject to more severe punishment [40].

Later, in 1982, by law № 646 of the Criminal Code of Italy introduced art. 416 biz, which formulates the concept of «criminal organization of the mafia type», and participation in it is considered to be crime. Such a grouping is considered to be a mafia-type association if its members use the intimidation to commit crimes based on group direct or indirect control over economic activity, concessions, powers, government contracts and public services in order to obtain illicit proceeds or benefits for themselves or others people, or to prevent or hinder the free expression of will during a vote or to obtain voters during the election [8]. Consequently, for qualifying a crime under art. 416 biz, the CC of Italy it is enough to prove the existing connection

between the members of the association. The commission of a separate crime (crimes) is not obligatory.

The opposing organized crime in Spain is carried out on the basis of the norms of the criminal and criminal-procedural codes, as well as in accordance with the law on judicial power. The current Criminal Code (1995) does not contain neither definition of complicity in the commission of crimes, nor its forms. However, it is mentioned the responsibility for the conspiracy. In the 17th article of this Code there is an interpretation of a criminal conspiracy, the fact of which is punishable if the perpetrators already begin to carry out their intention [41].

In art. 258 Criminal Code of Poland there is responsibility for participating in an organized group or association which purpose is to commit crimes, including tax ones, as well as the creation of such a group (association) or its management [48]. If a group or community has weapons, the sanction for participating there increases. Criminal law does not list the crimes committed by such groups. There is also a lack of interpretation of the concept of «organized group» or «association». The organization is determined in each case separately.

The Criminal Code of France in its General Part does not contain the definition of the concept of «organized group», but this term is actively used in the rules of punishment. A group characterized by committing one or more specific criminal acts or a conspiracy of its members with purpose of preparing to it. In the Special Part of the Criminal Code of France, in relation to specific crimes, a qualifying attribute is «committing an offense by an organized gang» (for example, art. 224-3, 311-9), and in other articles, for instance, in art. 222-34 «The management or organization of the group for the purpose of production, manufacture, import and other activities with narcotic drugs is considered as the finished crime» [49].

According to German criminal law, organized crime is the planned implementation of crimes that is a significant threat (separately or together) and committed on purpose of profit or power. Plus when this commitment took place for a long time or indefinite period of time on the basis of the duties division and joint doings of more than two accomplices with the use of industrial and commercial structures, violence and other means of intimidation or influence on politics, media, government, justice or the economy [32, p. 47, 48]. The general part of the Criminal Code of the Federal Republic of Germany does not include the interpretation of the concept of «complicity». Really, § 25 regulates incitement and interprets the term «instigator», and § 26 interprets «accomplice». It should be noted that the organizer is not defined in this Code as an accomplice of a crime. However, in its Special Part, there is a responsibility established for the organizing armed groups (§ 127), criminal associations (§ 129), terrorist

organizations (§ 129a), criminal and terrorist organizations outside the country and for committing gangs (§ 244, 244-a, 260, 260-a, 250-2) [50].

In chap. 6 of The Criminal Code of Finland there are basics for the increase of the amount of punishment provided for committing criminal acts also for organized communities if: (a) criminal activity is systematic; (b) the offense was committed by a member of a group that was organized for the commission of serious crimes; (c) this is an act for reward; (d) the crime is committed for reward against a person, who belong to a national, racial or other similar group of people, on the basis of belonging to this group; (e) the perpetrator committed crimes repeatedly and the connection between the previous and the new crime (on the basis of their similarity or dissimilarity) shows that the person undoubtedly ignores the prohibitions and requirements of the law [51].

Complicity, according to American criminal law, is possible only in the case of a completed crime, but this does not mean that when the crime was not committed, the accomplices are free from criminal liability. The Federal Criminal Law of the USA (as well as the vast majority of the Criminal Code of the United States) does not contain the concept of complicity. The accessories, according to the federal law, can be both doers and accomplices after the fact of committing an offence. The definition of the first one is very broad, since it contains an indication not only to those who directly encroach on the offence, but also on those who contribute to his commitment, deliberately cause the implementation of criminal behavior, etc. [35, p. 157]. Historically, in the United States the first attempts to formulate the definition of «organized crime» were made in the 1950's and 60's of the 20th century. It happened when Congressional committees began to find evidence of the existence of a secret criminal organization or cartel called «Mafia» (or «Sicilian Mafia»). The next step was the 1968 US Law on the Control of Crime and Street Safety. It gives the following interpretation of this notion: it is an illegal activity of members of a highly organized, disciplined association that deals with the supply of illicit goods and illicit services, including gambling, prostitution, usury, drug trafficking, trade union racket and other types of illegal activities of similar organizations members [22, p. 50].

In the criminal law of Great Britain, complicity in crimes is not divided into forms, and conspiracy is considered to be an independent crime. For a conspiracy for the purpose of committing a crime English courts often sentence even more severe punishment than a final crime committed by one person. In English law, any form of illegal organization is considered to be more dangerous phenomenon than the commission of a crime by a single person [9, p. 213].

Conclusions

Comparative study of the criminal legislation, related to the organized crime in Ukraine and other countries shows us actual tendency of its stated getting closer. The differences basically caused by law enforcement traditions (and technics of legislation as well). They can be gathered to the peculiarities of understanding organized crime in different countries [27, p. 150].

Usually, in the legislation of Ukraine Belarus, Azerbaijan, Armenia, Lithuania, Latvia, Moldova, the Russian Federation, Georgia, Uzbek and other post-soviet countries taking part in the organized groups and criminal organizations is the circumstance, which makes criminal responsibility even harder. There is a possibility of punishment increase to every participant of a group in the Criminal Codes of Austria, Poland, Switzerland, Turkey and Estonia. In particular, committing serious violent crime criminal responsibility will be higher if it is committed by a few people having a joined agreement [1, p. 274].

Inquiry of Criminal legislation of other countries shows, that there is a lack (even terminologically) of different forms of organized crime definition in their Criminal Codes. They are not given even both in general states about complicity and forms. Moreover, the forms of complicity are not highlighted in General Part of the Criminal Codes of Denmark, Belgium, Sweden, Holland, Estonia, Bulgaria, Poland, Switzerland, Austria etc. Meanwhile, a few articles of the Special Part draw an attention on mutual crime committing.

It was found out that the majority of analyzed countries distinguish such qualities of organized groups: longstanding existence time, committing as usual a few crimes, allocation of work, hierarchy and availability of an organizer (or a headman).

References:

1. Abakumova Y. V. Institution of complicity in crime law of Ukraine: nature, essence, nowadays problems of defining: [monograph] / Y. V. Abakumova; ed. by V. H. Lukashevych. – Zaporizhzhia: CPU, 2012. – 320 p.
2. Bagrij-Shakhmatov L. V. Correlation between organized crime and terrorism / L. V. Bagrij-Shakhmatov // Relevant problems of country and law: collection of scientific papers. – Odesa, 2001. – Vol. 8. – P. 33–42.
3. Belotherkvovskii S. D. System of the legal regulation of the opposing organized crime and scientific basics of its optimization / S. D. Belotherkvovskii. – Moscow: Russian Criminological Association, 2011. – 585 p.

4. Bykov V. M. Types of criminal groups: problems of differentiation / V.M. Bykov // Law of crime. – Moscow: Legal programs, 2005. – № 2. – P. 18–21.

5. Buromenskii M. V. Some peculiarities of the use of the international agreements, which deal us with the opposing the organized crime / M. V. Buromenskii // A Newsletter of the National Academy of the Legislative Sciences of Ukraine: collection of scientific papers. – Kharkiv, 1999. – № 2. – P. 10–13.

6. Brazhnik F. S. Randitism and its differentiation from similar structure / F.S. Brazhnik, A. A. Tolkachenko // Criminal Law. – 2000. – № 2. – P. 10–13.

7. Galiakbarov R. R. Subsumption of crimes according to their being committed by an organized group / R.R. Galiakbarov // Russian Justice. – 2000. – № 4. – P. 47–49.

8. Italian Legislation about opposing mafia // Organized crime, terrorism and corruption: criminological quarterly almanac. – Moscow, 2003. – Vol. 1. – P. 102–103.

9. Zinchenko I. O. Complicity in crime according to the criminal law of Ukraine and England: law comparative aspect / I. O. Zinchenko // Newsletter of the National University «Yaroslav Mudryi National Law Academy»: collection of scientific papers. Series «Economical theory and law». – Kharkiv, 2013. – № 3. – P. 205–216.

10. Zosym A. Commentaries on the 186 art. of Moldovan Criminal Code – robbery / A. Zosym, V. Shlyakhtinskii [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.legeasiviata.in.ua/archive/2011/11/04.pdf>.

11. European Convention on the Prevention of Terrorism: from 27 January 1997 ETS № 90 // Verkhovna Rada of Ukraine: official web portal [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_331.

12. Buzhor V. G. Comment on the Criminal Code of Moldovan Republic (Common Part) // V. G. Buzhor, V. I. Gutsulyak, I. A. Spynu. – Kishinev, 2010. – 227 p.

13. United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs: UN document from 20.12.1988 // Verkhovna Rada of Ukraine: official web portal [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_096.

14. Convention on the Suppression of Unlawful Acts Relating to International Civil Aviation: UN document from 23.09.1971 // Verkhovna Rada of Ukraine: official web portal [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_165.

15. Convention for the Suppression of Unlawful Seizure of Aircraft: UN document from 16.12.1970 // Verkhovna Rada of Ukraine: official web

portal [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_167.

16. Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime: The Council of Europe document from 08.11.1990 // Verkhovna Rada of Ukraine: official web portal [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_029.

17. International convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination from 7 March 1966 // Verkhovna Rada of Ukraine: official web portal [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_105.

18. Criminal Law Convention on Corruption from 27.01.1999 ETS № 173 [Electronic resource]. – Access mode: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU99184.html.

19. United Nations Convention against Transnational Organized Crime from 15.11.2000 // Verkhovna Rada of Ukraine: official web portal [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_789.

20. International Convention on the Suppression and Punishment of the Crime of Apartheid: UN document from 09.12.1948 [Electronic resource]. – Access mode: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU73K05U.html.

21. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide: UN document from 09.12.1948 // Verkhovna Rada of Ukraine: official web portal [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_155.

22. Criminology: [college textbook] / gen. ed. by A. I. Dolgovaia. – 3rd ed., modified and enriched. – Moscow: Norma, 2007. – 912 p.

23. International convention Against the Taking of Hostages from 17.01.1979 // Verkhovna Rada of Ukraine: official web portal [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_087.

24. Mikhailov V. I. The United Nations Convention against Transnational Organized Crime in Palermo / V.I. Mikhailov // Russian Justice. – 2001. – № 7. – P. 20–21.

25. Scientific and practical commentary to the Law on Criminal Responsibility for State Crimes: [scientific publication] / [V. D. Menshagin, B. A. Kurinov]; responsible for public. P. S. Pomashkin. – 2nd modified ed. – Moscow: Juridical literature, 1961. – 113 p.

26. Naples Political Declaration and Global Action Plan against Organized Transnational Crime from 23.12.1994 // Verkhovna Rada of Ukraine: official web portal [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_787.

27. Nevidoma (Nosko) N. V. Organized group in different countries legislation / N. V. Nevidoma (Nosko) // Improvement of legal regulation of human rights and freedoms of man and citizen: materials of the annual All-Ukrainian scientific and practical conference (Ivano-Frankivsk, 26.04.2013). – Ivano-Frankivsk, 2013. – P. 147–150.
28. On legal precedents of bribing and commercial graft: Plenum of Supreme Court of the Russian Federation resolution from 10.02.2000 № 6 [Electronic resource]. – Access mode: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=130102>.
29. Pavlinov A. V. Criminally-legal measures to oppose crimes against public security / A. V. Pavlinov // Criminal law. – 2001. – № 3. – P. 34–39.
30. Plenum of Supreme Court of the Republic of Belarus resolution from 26.09.2003 № 6 [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.tamby.narod.ru/belarus-PPVS/ppvs.htm>.
31. Plenum of Supreme Court of the Republic of Belarus resolution «On legal precedents of crimes, related to creation and functioning of the organized groups, gangs and criminal organizations» from 25.09.2003 № 9 [Electronic resource]. – Access mode: <http://pravo.levonevsky.org/bazaby11/republic35/text981.htm>.
32. Pronevich O. S. Opposing the human trade in the FRG as an important aspect of opposing organized crime doctrine realization / O. S. Pronevich // Magazine of National Academy of Internal Affairs. – Kharkiv, 2001. – № 15. – P. 47–52.
33. United Nations Framework Convention against Organized Crime from 21.07.1997 // Verkhovna Rada of Ukraine: official web portal [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_786.
34. Russian Criminal Law. Common part: [college book] / ed. by V.S. Komissarov. – Saint Petersburg: Peter, 2005. – 560 p.
35. Savchenko A. V. Criminal legislation of Ukraine and federal criminal law of the USA complex comparative juridical inquiry: [monograph] / A.V. Savchenko. – Kyiv: KNT, 2007. – 596 p.
36. Criminal Code of Austria. – Saint Petersburg: Legal Center Press, 2004. – 352 p.
37. Criminal Code of the Azerbaijan Republic: adopted by the Decree Azerbaijan Republic from 30.12.1999 № 787-IQ [Electronic resource]. – Access mode: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420353.
38. Criminal Code of Armenia from 18.04.2003 [Electronic resource]. – Access mode: <http://ugolovnykodeks.ru/category/ugolovnyj-kodeks-armenii/>.

39. Criminal Code of Georgia from 22.07.1999 № 2287-BC [Electronic resource]. – Access mode: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241370>.
40. Criminal Code of Italy [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.law.edu.ru/book/book.asp?bookID=128867>.
41. Criminal Code of Spain from 18.04.2003 [Electronic resource]. – Access mode: <http://ugolovnykodeks.ru/2011/11/ugolovnyj-kodeks-ispanii/>.
42. Criminal Code of Kazakhstan Republic from 16.07.1997 № 167-I [Electronic resource]. – Access mode: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008032.
43. Criminal Code of the Republic of Latvia from 08.07.1998 [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243424>.
44. Criminal Code of the Republic of Lithuania / scient. ed. of V. Pavilonis ; preface by N. I. Mantsev ; introd. by V. Pavilonis, A. Abramomavichius, A. Drakshene ; transl. by V. P. Kazankene. – Saint Petersburg: Legal Center Press, 2003. – 470 p.
45. Criminal Code of the Republic of Moldova from 18.04.2002 № 985-XV [Electronic resource]. – Access mode: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=3835.
46. Criminal Code of the Republic of Belarus [Electronic resource]. – Access mode: <http://pravo.kulichki.com/vip/uk/>.
47. Criminal Code of Russian Federation from 13.06.1996 № 63-Φ3 [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.consultant.ru/popular/ukrf/>.
48. Criminal Code of the Republic of Poland from 09.06.1997 [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.polski.pro/load/18-1-0-492>.
49. Criminal Code of France from 01.01.1992 [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243018>.
50. Criminal Code of the Federal Republic of Germany from 13.11.1998 [Electronic resource]. – Access mode: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1242733&subID=100102942,100102944,100103613,100103645,100103657>.
51. Criminal Code of Finland [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.law-enforcement.ru/viewtopic.php?f=57&t=8934>.
52. Ustinova T.D. Criminal responsibility for banditism (According to the nes CC of the RF) / T. D. Ustinova. – Moscow: Business-school «Intel-Sintez», 1997. – 192 p.
53. Shostko O. Y. Opposing organized crime in European counties: [monograph] / O.Y. Shostko. – Kharkiv: Law, 2009. – 400 p.

Nykytchenko N. V.,
*Doctor of Juridical Sciences,
Professor at Department of Civil Law and Process,
Educational and Scientific Institute of Law
University of State Fiscal Service of Ukraine, Irpin*

Milevska A. O.,
*Candidate of Juridical Sciences,
Senior Lecturer at Department of Civil Law and Process,
Educational and Scientific Institute of Law
University of the State Fiscal Service of Ukraine, Irpin*

MEDICAL SERVICES IN THE CONTEXT OF HEALTH CARE REFORM IN UKRAINE

Summary

The results of scientific research indicate that a special role in the development of the practice of providing qualitative medical services is played by two factors: economic-legal and social. The first is connected with the possibility of capitalization of the health care sector by attracting funds from the population (fee-for-service) and the improvement of medical legislation by systematizing, supplementing and bringing the regulatory legal acts on regulating the provision of medical services into conformity. The crucial point of the second is to improve the health of the Ukrainian nation. That means to achieve the constitutional human right to the highest achievable level of physical and mental health. Accordingly, in this article the search for arguments in the necessity of using medical service as a legal construct for improving the health of the population is made. The legal nature and peculiarities of the contract on the provision of medical services from the standpoint of civil law of Ukraine are analyzed as the most effective form of realization of citizens' rights to health care. As well as the suggestions about improving the legal regulation in the field of health care are proposed.

Introduction

Life and health are the most valuable of all the material and immaterial benefits that mankind has been given, and they should have a reliable protection. The analysis of legal relationships regarding the provision of medical services shows that a citizen applying for medical care (the patient) remains the most vulnerable, defenseless party, observing the rights and interests of this person becomes the responsibility of the state and society. The right to health care in Ukraine is guaranteed by the Constitution and the

Fundamentals of Health Care Legislation (hereinafter called the Fundamental Legislative Principles), but a separate legislative act defining the status of a patient and a mechanism for protecting his/her rights in Ukraine still does not exist. The provisions of the current legislation in Ukraine up to this time do not even contain the definition of the concept of medical service or approved qualitative standards for such a service.

The national legislation of Ukraine also has the gap in the legal regulation of relations that arise directly between the patient and the provider of medical services in the process of its provision, and the patient himself has not yet developed a proper stereotype of behavior based on respectful attitude towards himself/herself. The implementation of legal regulation of these legal relations only on the basis of the priority of the authorities of the state, the lack of optimal requirements of the present reforms in the medical sphere do not promote the development of the effective forms of legal relations regulation regarding the provision of medical services that would equally and fully guarantee the protection of rights and interests as patients and as medical facilities.

Considering the fact that the objects of direct medical influence (the provision of one or the other medical service) is life, health, personal integrity as particularly significant inalienable personal intangible benefits, the very relationship that arises during medical intervention also become especially meaningful from the point of view of realization and protection of the inalienable rights of citizens. Accordingly, the main direction of the formation and development of legislation in the field of health care should be to restrict the powers of the state and its institutions, eliminate public-legal restrictions on the freedom of citizens to dispose of their rights.

The problems of the definition of medical service and the peculiarities of contractual relationships in the field of providing medical services were investigated in their research by S. V. Antonov, S. V. Buletsa, S. M. Vovk, A. A. Hertz, T. V. Volynets, O. V. Krylov, R. A. Maidannyk, S. F. Marova, A. M. Savytska, O. I. Smotrov, V. M. Pashkov, O. O. Prasova and others. However, due to the implementation of measures by the Ukrainian government aimed at reforming the medical sphere that significantly affect the quality of the provision of medical services and their quality, the investigation of legal relationships regarding the provision of medical services, including the basis of its agreement, is undoubtedly relevant.

1. Medical service as a legal structure for improving the health of the population

Everyone has an inalienable right to health. This right is provided by both international declarations and national legislation (The Constitution of Ukraine, the Fundamental Legislative Principles, etc.). However, in order

for this right not to remain a declarative one, there must be a balanced policy of the state in the field of health care, which is usually implemented through the system of legal norms. These norms regulate the provision of medical care service and related types of professional medical activities through the combination of methods of legal equality of participants in the provision of medical care and power management in the matters of governance, the implementation of state supervision and control in compliance with legislation and medical standards [1, p. 12]. According to the definition it is clear that relations on the provision of health care (medical services) are quite complex and involve a combination:

- civil-law relations that exist in the form of an obligation to provide medical care (medical services) that arise on the basis of the contract about provision of medical care (medical services), unilateral actions in the interests of the third participant without a procuratory in the provision of medical care in urgent cases, etc.;

- economic-legal relations, which involve providing by business entity (medical, health and other institutions) medical services on a professional basis in order to receive profit or without its obtaining;

- other public-legal relations, which are based on the principles of governance and subordination.

Taking into account the complexity and heterogeneity of relations concerning the provision of medical care (medical services) it is possible to talk about the legal structure which will help to achieve such a medical effect of investments as an improvement in the health of the Ukrainian nation.

The word «construction» is understood in the same sense as in technology, in material production, in engineering, in particular as a typical scheme and principles of action, in this case – as a peculiar construction of rights, duties, and responsibilities of participants in medical legal relationships. This scheme, as in any «construction», has the character of a permanent, stable «model», which is designed to satisfy the interests of individuals, to give the optimal results and often be used at the choice of the person concerned [2, p. 6].

Construction comes from the Latin word – «construction» (structure, construction, and building). Legal construction is a construction that combines the rights, the responsibilities, the measures of encouragement and the liability of legal subjects. It owns standardization, and also represents a definite and legally fixed correlation of legal relations, which differ in some features (in comparison with the other legal relationships).

In order for a medical service to be used as a legal structure, it is necessary to define clearly rights, duties, responsibilities and relevant legal factors. Thus, in this study, we suggest considering the medical service as a

legal structure for improving the health of the population through the possibility of combining civil, economic and other legal relationships. This is precisely the situation when private and public should be seen in their close relationship, not in comparison.

The combination of private law and public-law regulation in the adequate proportions is applied in all branches of law (practically all areas of private law, which do not include public-law regulations, really such provisions contain [3, p. 14]).

As a rule, when medical services are provided, it is necessary to strengthen the priority of private interests. We are talking about the unconditional compliance of such personal non-property rights such as: the right to life, the right to the highest achievable level of physical and mental health. However, the fundamental importance is not the establishment of permanent criteria for assigning interest to the private or public, but the mechanism of balancing interests (patients, medical and preventive institutions (business entities), and the state as the authorized body that carries out its health policy (the financing of free medical services for the population) in the legal construction of improving the health of the population.

In other words, the medical service as a legal construct is based on providing the balance of interests in solving any problems and resolving the problematic situations in the healthcare sector and foresees the construction of such a system of legal relations in which the rights and duties of one side (the patient) correspond to the rights and duties (and responsibilities) of the other side (medical, preventive, health institutions and competent state bodies) and vice versa. At the same time, the basis of legal regulation is the constitutional rights and freedoms of patients and other participants of medical relations.

In addition, it is necessary to take into account the dual nature of the medical service. The current legislation does not operate a term medical service. As a rule, the terms «medical care», «medical service», «medical assistance» are used. There is still no agreed position among the scientists if these concepts should be differentiated or vice versa identified. At the same time, we support Mr. V. Pashkov's opinion that all attempts to differentiate the concept of «medical service» and «medical care» are the result of incorrect formulation of certain principles of the Constitution of Ukraine, in particular Article 49 and accordingly in other normative acts [4, p. 93]. But this is not the case. The medical service essentially has a double legal nature of the legal relationship: the internal one is the relationship between the doctor and the patient regarding the provision of medical services and the external one – in terms of paragraph 17, part 1, Article 1 of the Law of Ukraine «On Protection of Consumer Rights». It is said that the service is

the activity of the actual doer for the provision (transfer) to the consumer comfortably to the specified contract a certain material or immaterial benefit according to the individual orders of the consumer to meet his personal needs. So, a medical service is an economic category, it has a certain cost and is provided by a business entity professionally. In particular, they include: consulting services and treatment provided by doctors of all specialties in medical institutions (outpatient clinics) and in private practice; diagnostic services, analyses; services of private consultants; emergency and urgent medical services; services of sanatorium-and-health-resort organizations; services of other medical establishments for the recovery of human's health [5]. In fact, the activity of providing a certain medical service is the economic activity of medical and recreational establishments, private entrepreneurs, which is carried out on a professional basis and is registered in the established manner.

When providing medical services, there is a combination of the external nature of medical service (public relations) about the provision of medical services, as a type of economic activity and internal nature, which occurs when the relationship (interaction) between the doctor and the patient happens. Such a double nature of the relationship in the provision of medical services is another argument that the latter is more nothing than a legal construct.

However, any legal structure is effective when it is regulated by the current legislation. For example, the changes made to the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approval of Licensing Conditions for conducting business activities in medical practice» (hereinafter called the licensing conditions) are positive. This normative legal document is aimed at improving the quality of medical services, bringing them closer to the needs of the population (patients), extending to all legal entities, regardless of organizational and legal forms and forms of ownership, for individuals – entrepreneurs and is a method of economic activity deregulation in the field of health protection. So, in order to achieve a single goal, namely to improve the health of the population, the policy in the field of provision of medical services is subject to a certain adjustment in terms of cooperation between the business and the state, taking into account the social request and the tasks facing the state in the nearest future. In particular, individuals – entrepreneurs without medical education can create jobs and hire doctors for the claimed specialty and conduct economic activities in medical practice; individuals – entrepreneurs among the junior medical specialists (nurses) are allowed to have medical practice independently or under the direction of a physician (care of patients at home); the provision of medical care to patients at home and at the place of the disease is legalized, injuries, which allowed the patient to receive certain types of medical care at the place of

his/her stay, including the possibility of taking biomaterials, and carrying out palliative care; the possibility to open medical clinics without the establishment of a health care institution, which eliminates the problem of proper provision of medical assistance to workers, pupils, and also simplifies the problem of conducting pre- and post-flight inspections of drivers by enterprises, institutions, organizations, etc.

Such innovations in terms of establishing cooperation between business and the state are useful. The health care situation in Ukraine is rather complicated. People for various reasons neglect danger and do not want to see a doctor. There are a lot of reasons such as the fact that people simply do not want to spend their time on queues at the clinic, the services are poorly priced and expensive. And most importantly, the public trust in medicine has been undermined, and especially to the primary care physician (extremely low trust). In this case, a qualitative medical service as a legal structure for improving the health of the population must also fulfill a social function.

Particular importance is the increase of the role of the state such as its bodies that conduct public policy in the field of health care. The fact is that in Ukraine there are no free medical services, or rather they can be provided for the population free of charge, but they have their value and are usually reimbursed at the expense of the state budget. Taking into account that the state policy in the field of financing medical services has a direct impact on their cost and quality, it is advisable to analyze the provisions of the draft Law «On State Financial Guarantees for the Provision of Medical Services and Medicines» (hereinafter called the Draft Law), developed in pursuance of the Health Insurance Financing Reform Concept which is approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 1013-r dated November 30, 2016.

In general, the Draft Law gives a pleasant impression, since it introduces the changes that will allow the inclusion of non-state-owned health care institutions and private entrepreneurs in the provision of medical services at the expense of budget funds, which will have a positive impact on the quality of the provision of medical services. However, some of its provisions are debatable.

1. In accordance with paragraph 5 of Article 5 of the Draft Law, the Cabinet of Ministers of Ukraine may increase the coverage rate and adjust the amount of the money for co-payment on conditions of increase in the total amount of expenditures for medical services and medicines by the state guaranteed package envisaged in the state budget of Ukraine for the relevant year. A reduction in the amount of payment from the state budget of Ukraine for medical services and medicines within the state guaranteed package during the relevant year is not allowed, except in cases established by the law.

This provision needs to be corrected for the following reasons: firstly, the coverage rate and the adjustment of the tariff for health care fees can be adjusted only in the direction of increasing and directly depends on the level of inflation in the country. Secondly, the exception «except in cases established by the law» does not have a right to exist at all. Such a statement is due to the fact that the state and its organs are fully responsible for the health of the nation, this is its primary task and without any exceptions.

The funds allocated for the provision of medical services and medicines, the cost of which is covered by state guarantees and the degree of coverage, is fixed at the level of the law in the state guaranteed package should have the status of «protected». Because it should be borne in mind that due to the real state of the economy it is not always possible to provide the necessary amount of budget funds. But today, unfortunately, the situation has arisen when the state, using legislative opportunities, puts itself in a privileged position and the lack of budgetary funds becomes an unconditional ground for the abolition of any state obligations.

2. According to paragraph 3, Article 8 the Council of Patient Control, which is formed on the basis of an open and transparent contest, is being created to ensure compliance of the draft law with the interests of the central executive body, which implements the state policy in the field of financing the provision of medical services and medicines. The procedure of formation and activities, as well as the personal composition of the Board of Patient Control, shall be approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine.

To ensure that the powers of the Council of Patient Control are not limited to: 1) listening to information about the activity, fulfilling only the tasks of the central executive body, implementing the state policy in the field of financing the provision of medical services and medicines, and 2) review reports of the same body, given paragraph needs to be substantially improved in terms of legislative powers of the Board of Patient Control.

Firstly, this body should be independent (or placed under the responsibility of the Cabinet of Ministers of Ukraine), since the control can not be effective when it depends on the position of the Head of the central executive authority, which implements the state policy in the field of financing the provision of medical services and medicines. The basis of the Council's work should be the principle of publicity, and therefore the reports on its work, and responses to complaints of victims should be published in the media.

Secondly, the composition of the Patient Control Board should be limited only to lawyers (researchers, human rights defenders, active lawyers who have experience in protecting patients' rights not less than 10 years). The presence of doctors in the Patient Control Board and the organization of

work under the slogan «we do not betray our members» will nullify the legal purpose with which the Patient Control Council is created.

Thirdly, the authority of the Patient Control Board should include the obligation to continuously monitor the diverse actions of the normative legal acts, to prepare a generalization of enforcement practice and to conduct analytical work on eliminating gaps and conflicts in legislation and seeking ways to harmonize medical legislation.

Fourthly, in order to expand the legal guarantees of the patients' rights, the representatives of the Patient Control Council should:

1) to participate in the development of legal regulation of medical relations and standards for the provision of medical services;

2) to participate in the agreement of the standard contracts, which will be concluded subsequently between the patient and the medical institution about the provision of medical services;

3) have the right of public control over the actions of the management of the medical institution and doctors on the application of the patient (victim) in case of violations of the requirements of the current legislation;

4) the reverse control of the level of qualifications of medical personnel, and the participation in the certification of personnel [6, p. 11].

At the same time, the central executive body, which implements the state policy in the field of financing the provision of medical services and medicines, the Ministry of Health and its territorial units, medical, sanitary, preventive, sanitary facilities of all forms of ownership should have correspondent duties assisting the Patient Control Council to implement stated above authorities. Such innovations will improve the work of medical institutions, improve the quality of medical services and, most importantly, promote the creation of professional medical elite by increasing the competence of medical personnel.

2. The legal nature of the contract on the provision of medical services as the means of implementing the citizens' right to health care in Ukraine

In the context of reforming the healthcare sector in Ukraine, the contractual forms of the realization of citizens' rights to receive health care and medical services become more and more important. The most common form is the establishment of a contract on the provision of medical services. At the same time, despite the significant social importance of such an agreement, it does not act as a separate regulation of the norms of the Civil Code of Ukraine. But it is regulated on the basis of the general terms of the conclusion of a treaty about service provision. Currently, in domestic medical institutions of different forms of ownership, it often lies in the form of joining the conditions specified by the medical institution (joinder

agreement), or by providing informative confirmation for medical intervention, which does not contribute to the effective protection of the rights and interests of citizens and healthcare workers. The problem with the establishment of this contract is also the aspect that the medical service is not defined by the provisions of Article 177 of the Civil Code of Ukraine as an independent object of civil rights and is engaged with the general scope of the concept of «service». At the same time, the medical service, due to the peculiarity of the field of application, has the following features that prevent the possibility of combining it with the other ordinary household services, namely:

- the object of action in the process of providing medical services is human health;
- the medical service is not separated from the process of its provision and is consumed in the process of its production;
- the owner of the services is not only passively present in the provision of medical services, but also actively participates and influences on this process. The relation of the person to his/her health, the completeness of the fulfillment of medical recommendations to a large extent determine the quality of the medical service provided;
- immateriality of the service, its inability to accumulate and store; uncertainty of the customer regarding medical service – at the time of applying for medical assistance, the customer does not often know about the type and amount of medical services necessary for his/her treatment, and others.

As already mentioned above, the Ukrainian legislation does not contain any special norms about the regulation of relations relative to the procedure and conditions for the conclusion of an agreement on the provision of medical services. Therefore, its analysis should be based on the general provisions of the contract, norms regarding the services (The Civil Code of Ukraine) and medical legislation.

According to the norms of modern civil law, the parties to the contract on the provision of medical services are the performer and the customer. The analysis of the Article 901 of the Civil Code of Ukraine provides grounds for asserting that both the executor and the customer may be natural persons (citizens of Ukraine, foreign citizens and stateless persons) and legal persons (enterprises, institutions, organizations of all forms of ownership and management), whereas the article does not contain any restrictions about the subjective membership of obligation. But not every organization or natural person carrying out an independent professional activity may be the executor of this contract, as the service provided is purely professional and it depends on the qualification of the performer. So, a party to the contract on the provision of medical services may be only a medical institution

established and registered in accordance with the applicable law or a medical worker (namely, a person who carries out an independent professional activity in the field of medicine), having the appropriate qualification. In this contract persons or organizations that facilitate the provision of such a service can not act as a party. For example, insurance organizations or health care administrations, as they perform other functions that differ in their content from truly medical. Also, the contracting party may not act as a doctor or a nurse individually in a labor relationship with a certain legal person, regardless of the form of ownership, because in such a case the actual doer must be a legal entity in the contract. Concerning the owner of the services, they can be a legal person (currently quite often different companies make contracts for the purpose of servicing employees), as well as natural persons – patients or their legal representatives.

Therefore, based on the provisions of the Civil Code of Ukraine, an agreement on the provision of medical services can be defined as an agreement between the parties, according to which one party – a medical institution or a medical professional who carries out an independent professional activity – undertakes to provide an appropriate medical service aimed at restoring or improving the health of another person – a patient, and the patient himself/herself is obligated to pay for it the amount of money established in the contract.

By legal nature, this agreement is consensual, payable and bilateral, and by its nature – public. The purpose of concluding an agreement on the provision of medical services is a process that results in restoring or improving the health of the patient.

Taking into account the peculiarities of the sphere of the provision of medical services, the parties in this agreement are not able to predict in advance the consequences of its agreement, which gives grounds to refer this contract to a group of risk (aleatory) treaties. The specific character of the risk contract lies in «the purpose and intention of the party is the final result of the contract, its material value is put in dependence on the event completely unknown or accidental or only probable. So, when entering into an agreement it is completely unknown which party will eventually win, receive benefit» [7, p. 28].

As for the content of this contract, according to M. M. Maleinoi, it is expressed in the obligation of the parties, where, on the one hand, the medical institution is obliged to provide the patient with qualified medical care, choosing the appropriate medical treatment for this, preserving the doctor-patient confidentiality, acquiring, in the cases established by law, the right to demand payment of medical services. And on the other hand, the duty of the citizen to comply with the instructions of the medical institution,

to pay for medical care and the right to request information about the diagnosis, the method of treatment, its possible consequences [8, p. 28–36].

In the principle of civil law, the content of the contract is expressed through a set of its elements, which can be substantial, ordinary and random. According to the part 1 of Article 638 of the Civil Code of Ukraine, the essential conditions of the contract are the conditions for the scope of the agreement, the conditions specified by the law as essential or necessary for the agreements of this type, as well as all those conditions for which at the request of at least one of the parties must be agreed.

It is worth to agree with the opinion of Y. O. Zaika regarding the fact that the essential terms of the agreement reflect the nature of the agreement; the absence of any of them prevents the parties from fulfilling their obligations, which are relied upon by them under the contract [9].

The essential conditions of the contract for the provision of medical services should include: the scope, price, rights and obligations of the parties, the quality of medical services and the term. The scope of the agreement on the provision of medical services is a certain action or activity of a health professional aimed at improving the health of the patient, preventing or diagnosing illness, treatment or rehabilitation. An agreement on the provision of medical services may consist of one-time or single-unit medical services, or relate to an uncertain number of health services, for example a comprehensive survey.

The price serves as an essential condition for any paid contract and is determined by the agreement of the parties. In the case of a contract for the provision of medical services, the patient pays for the result, expressed in material form (for example, a prosthetic), or not expressed in it. The peculiarity of making contract on the provision of medical services is that a patient and a medical worker at the stage of its signing may not always establish the true price of the services provided, as their amount may change during the treatment. Therefore, in this agreement, the absence of a clearly set price can not be considered a violation. If the contract is made for an indefinite number of medical services, it would be appropriate to apply, in the form of a supplement to the contract, a list of services or estimation of the actual doer with fixed prices for which, in case of necessity and on the basis of personal volition, the patient can agree. When making agreement on the provision of medical services, the patient is given the opportunity to choose the ways and methods of his/her treatment. Therefore the provision of additional services that can significantly increase the price of the contract must be necessarily in agreement with the customer.

An important condition for making agreement on the provision of medical services is the determination of the proper level of rights and obligations of the parties. The absence of a single legislative act in Ukraine, which would

establish a unified list of patients' rights and a low level of legal education of citizens on this issue, leads to the fact that the patient can not assess the full amount of rights that he/she may have when he/she applies for a medical service. Such a negative situation could be solved by adopting a single normative act that would establish the legal status of the patient and the mechanism for the realization and protection of his/her rights and interests.

Based on the analysis of the norms of the national legislation and international declarations ratified by Ukraine, the patient's rights in the contract on the provision of medical services should include the following: the patient's right to have the information about his/her health, formalised in Article 285 of the Civil Code of Ukraine and numerous international declarations (World Medical Association Declaration Of Lisbon, Declaration on the Development of Patients' Rights in Europe, The European Charter of Patients' Rights); the right to observe physician-patient privilege; the right to choose ways and methods of treatment; the right to refuse or consent to the use of additional medical services; the right to respect for the dignity of the patient during medical intervention; the right to choose a doctor (in the case of applying to a legal person that carries out medical activities); the right to adhere to the quality standards of medical services; the right to refund for the caused physical and moral harm during the provision of medical services; the right to terminate a contract in case of non-fulfillment of obligations by the medical institution or doctor in the manner prescribed by the Civil Code of Ukraine.

The responsibilities of the patient should be defined as follows: the obligation to report health status and other information that has an impact on the application of the medical service (for example, the presence of drugs allergies); the patient must pay the price of the medical service specified in the contract; the duty to facilitate the process of applying for a medical service (to take medicines, appear at a certain time to a medical institution, etc.).

The right of a medical institution or physician should include: the right to receive the payment for the provided medical services; the right to terminate a contract in case of failure to fulfill obligations by the patient in the manner prescribed by the Civil Code of Ukraine. At the same time, failure to fulfill obligations should also be considered as the refusal of the patient to comply with the doctor's request for consulting another specialist, which could facilitate the correct diagnosis and determine the effective treatment plan and without which it would be impossible to provide medical services due to the potential risk to life and health of the patient.

Responsibilities of the medical institution: the duty of the physician to provide accessible and complete information about the patient's health, the possible risks of the disease, and so on; the duty to observe physician-patient privilege; to take measures that help to prevent the emergence of a threat to

the life or health of the patient; to provide high-quality medical services; to inform the patient about the necessity for additional health services and their cost; to inform the patient about the ways and methods of treatment and diagnosis that will be applied to it; to comply with the requirements of the standards and regulatory acts that are in force in Ukraine and regulate the procedure of providing medical services to the population.

This list of rights and obligations of the parties in the contract for the provision of medical services can not, of course, be exhaustive, and may vary depending on the will of the parties and the type of medical service.

The most problematic aspect when concluding a contract is the definition of the quality of medical services. Currently there is no clear understanding of what should be attributed to the characteristics of the quality of the service provided, which fully satisfies the interests of the patient and the medical institution. This is due to the fact that the patient and the physician estimate the medical services provided differently. The patient – from the point of view of the state of health after the applied medical service, the availability of information provided about the treatment, the personal relationship. The doctor – from the point of view of proficiency, according to the standards of medical care and medical services [10, p. 65]. At the same time, the absence of the expected result for the patient from the provided medical service does not mean that it is provided poorly. When providing medical services, the physician should explain to the patient the peculiarities of the maximum possible outcome of the medical service provided and in what characteristics and indicators it may be expressed. Moreover, in case of a dispute about the poor quality of the medical service provided, it is only possible to assess it with the help of the standards observed in the territory of Ukraine. Such a statement is also confirmed at the legislative level. In accordance with paragraph 3 of the control of quality assurance in health care, approved by the order of the Ministry of Health of Ukraine № 752 dated September 28, 2012, the quality of medical care is defined as the provision of medical care and other measures for the organization of the provision of health care services respectively to standards in the field of health care. Therefore, about the definition of medical services, we support Z. Nadyuk's opinion: the quality of medical care is the degree of compliance of the medical process with current medical standards, adaptability to the needs of patients, the rational use of funds and the achievement of relevant results [11, p. 15].

The other important conditions for making contract on the provision of medical services should include the term for the provision of medical services. Paying attention to the specifics of medical services and factors that may arise during medical interventions (deterioration of the patient's health, the occurrence of allergic reactions), it is not objectively possible to

set clear timeframes for the provision of medical services. In this case, the term for the provision of medical services, as established in the contract, in agreement with the patient may be adjusted by the service provider. The service provider specifies the features of medical intervention, the frequency and the number of necessary manipulations in order to achieve the result for the patient, which is necessary for the improvement of his/her health. In our opinion, the consideration of violations of the terms of the implementation of the contract on the provision of medical services is inappropriate to the application of the provisions of the Law of Ukraine «On Consumer Rights Protection», since the particularities of the provision of medical services, its direct impact on the health of the patient, can not be correlated with the provision of household services.

Summarizing all above-mentioned information, it should be noted that the contract on the provision of medical services is a complex contractual structure, which is determined by the scope of its regulation – medical service. The existence of general norms regulating the procedure for the provision of paid services makes it possible only indirectly to determine the content of the contract. Such a situation does not contribute to the effective realization of citizens' right to receive medical services, protection of the rights and interests of citizens and medical institutions.

Conclusions

1. Medical service as a legal structure for improving the health of the population acts as an instrument that consolidates civil-law, organizational, economic, administrative and other relations into one legal unit, which, on the one hand, involves the use by economic entities – medical institutions of material assets in order to get profits (investments) and therefore capitalize the economy in the field of health. On the other hand with the help of streamlining civil-legal relations for the provision of medical care (medical services) arising under the relevant treaty to achieve such health effects as preservation and restoration of health, through the creation of an effective mechanism of medical services and drugs financing using budget funds. The state itself bears full responsibility for the health of the nation; this is its primary task without any exceptions.

2. It is of great importance to extend the legislative guarantees of the preventive protection of patients' rights by establishing the Medicines Control Council and allocating it with such powers as the right to participate in the development of the legal and regulatory framework of medical relations and the standards for the provision of medical services; coordination of the standard terms of the contracts, which will be concluded subsequently between the patient and the medical institution on the provision of medical services; the right of public control over the actions of

the management of a medical institution or private doctors upon the application of a patient (victim) in circumstances established by the law.

3. In its turn, the contract about medical services, being the most common form of the realization of citizens' right to medical care and medical services, is used ineffectively in Ukraine, which is caused by a number of negative factors, which should include: the imperfection of Ukraine's legislation in the field of medicine regulation of the relations concerning the provision of medical services; absence of special norms regulating the procedure for the conclusion and content of the contract on the provision of medical services; the absence of current health care quality standards; contradictory and ambiguous norms regulating the responsibility of medical staff for poor quality of medical services; the low level of legal education of patients in the sphere of the realization of the right to medical care and others. To eliminate the above-mentioned negative factors it is necessary to: bring the national medical law in line with the requirements of the present using the positive international experience; to separate in the Civil Code of Ukraine the medical service as an independent object of civil-legal relations and accordingly to supplement it with the chapter «General provisions of the contract on the provision of medical services».

References:

1. Майданник Р. А. Медичне право в системі права України / Р. А. Майданник. – К. : Алерта, 2013. – 32 с.
2. Бойцов В. Я. Система субъектов советского государственного права / В. Я. Бойцов. – Уфа: Башкирское книжное изд-во, 1972. – 160 с.
3. Жалинский А. Э. Введение в немецкое право / А. Э. Жалинский, А. А. Рерихт. – М. : Спарк, 2001. – 767 с.
4. Пашков В. М. Сутність медичних послуг у системі господарського законодавства / В. М. Пашков // Медичне право. – 2013. – № 2(12). – С. 88–101.
5. Марова С. Ф. Медична послуга як товар медичного ринку / С. Ф. Марова, С. М. Вовк // Електронне наукове фахове видання «Державне управління: удосконалення та розвиток». – 2017. – № 4. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1056>.
6. Никитченко Н. В. Правове регулювання державного контролю у сфері господарської діяльності: автореф. дис. докт. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / Н.В. Никитченко. – К., 2015. – 36 с.
7. Победоносцев К. П. Курс гражданского права: в 3 т. / К. П. Победоносцев. – М., 2002–2003. – Т. 3: Договоры и обязательства. – 2003. – 622 с.

8. Малеина М. Н. Гражданско-правовой договор на оказание медицинской помощи / М. Н. Малеина // Правоведение. – 1989. – № 2. – С. 28–36.

9. Заїка Ю. О Українське цивільне право: [навч. посібник] / Ю. О. Заїка [Electronic resource]. – Access mode: http://pidruchniki.ws/1398062744927/pravo/zagalni_polozhennya_pro_dogovori.

10. Нагорна А. М. Проблема якості в охороні здоров'я: [монографія] / А. М. Нагорна, А. В. Степаненко, А. М. Морозов. – Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2002. – 381 с.

Новак А. М.,

*кандидат економічних наук,
докторант кафедри соціальної та гуманітарної політики
Національної академії державного управління
при Президентові України, м. Київ*

Баштанник В. В.,

*доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри права та європейської інтеграції
Дніпропетровського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління
при Президентові України, м. Дніпро*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ: ДОСВІД ПОЛЬЩІ Й ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНИ

Анотація

Стаття присвячена обґрунтуванню шляхів формування та реалізації дієвої антикорупційної політики України на основі врахування національних особливостей і досвіду Республіки Польща. Досліджено методологічні основи та практичні аспекти протидії корупційним виявам у системі публічної влади сучасної України. Охарактеризовано процес становлення й розвитку національної антикорупційної політики. Доведено, що під час вироблення антикорупційної політики в Україні вагомим завданням є визначення стратегії, тактики й конкретних заходів антикорупційної діяльності. Основою національної антикорупційної політики визначено вдосконалення антикорупційного законодавства, поширення

суспільного негативного ставлення до корупції, причин її виникнення та поширення. Установлено, що ефективність національної політики запобігання та протидії корупції в Україні, крім наявності відповідної політичної волі, вимагає належного законодавчого забезпечення, формування дієвої системи державних органів, забезпечення належної координації антикорупційної політики, превентивних заходів запобігання корупції, а також їх подолання. Досліджено доцільність раціоналізації засад антикорупційної політики в контексті організаційних засад забезпечення побудови демократичної держави. Запропоновано методологічний підхід до формування концепції національної антикорупційної політики в сучасних умовах як складника процесу раціоналізації діяльності органів державної влади.

Вступ

Сучасний процес державотворення в Україні зумовлює необхідність дослідження проблем, пов'язаних зі здійсненням цілеспрямованої діяльності органів публічної влади щодо забезпечення законності і правопорядку в країні, охорони прав і свобод людини та громадянина, закріплених Конституцією України. Особливої гостроти в цьому контексті набули проблеми запобігання корупції, які створюють серйозну загрозу становленню України як суверенної, демократичної, правової держави. Адже корупція залишається однією з найбільш небезпечних соціальних проблем, а заходи, що вживаються для її подолання з боку держави, бажаного результату поки що не дають. Це значною мірою пояснюється тим, що, по-перше, діяльність уповноважених вести боротьбу з корупцією органів зосереджена переважно на виявленні правопорушень серед державних службовців або інших осіб, уповноважених на виконання функцій держави; по-друге, низьким рівнем ефективності взаємодії органів влади, що функціонують у системі запобігання корупції; по-третє, недосконалістю процедур притягнення винуватих осіб до відповідальності за вчинені правопорушення; по-четверте, низьким рівнем довіри до влади з боку громадян і недосконалістю інформаційно-аналітичного забезпечення.

Характерною особливістю на сучасному етапі є поширення корупції в Україні, збільшення різноманітності форм її виявів у процесі становлення й розвитку як економічної, так і політичної системи країни, її руйнівний вплив на всі сфери життєдіяльності суспільства, що зумовлює невідкладність завдання посилення боротьби із цим протиправним явищем і наслідками, які воно викликає. Руйнівний вплив корупції та невідкладність завдань її подолання засвідчує й те, що боротьба з корупцією визнана одним із пріоритетів Стратегії

сталого розвитку «Україна – 2020» [1], яку презентував Президент України 27 вересня 2014 р. Серед ключових реформ глава Української держави називає антикорупційну реформу. Усе вищевикладене зумовлює гостру актуальність вирішення проблеми формування та реалізації дієвої національної антикорупційної політики як складника загальнодержавного курсу на набуття відповідності критеріям на вступ до Європейського Союзу (далі – ЄС), принципам Європейського адміністративного простору.

§ 1. Формування державної антикорупційної політики в умовах модернізації влади в Україні

Для України проблеми запобігання і протидії корупції в органах публічної влади продовжують залишатися одним із найактуальніших завдань державного управління. Адже корупція створює суттєву небезпеку для життєдіяльності суспільства, і сьогодні масштаби її поширення становлять реальну загрозу національній безпеці. Незважаючи на вжиті протягом останніх двох років організаційно-правові заходи щодо протидії корупції, масштаби її не зменшилися. Корупція має низку причин для свого виникнення й поширення в економічній, політичній і соціально-структурній організації суспільства. Але більшість її наслідків відчувається в соціальному житті, позначається на його рівні, ступені захищеності громадян, забезпеченості їхніх прав і свобод.

Корупція – явище, що виникає майже одночасно з виникненням держави, тому викоринити корупцію так само важко, як подолати злочинність. Однією з причин цього є той факт, що системна корупція є ознакою бідних країн, у яких суспільство та його інститути надзвичайно слабкі, корупція виступає як атрибут управління на рівні державних установ і посадових осіб, залишаючись гальмом формування правової держави й виникнення та розвитку інститутів громадянського суспільства [2]. Саме тому корупція негативно впливає на всі суспільні сфери, особливо економічну, адже в такому разі ні ринкові реформи, ні економічна політика держави загалом не можуть набути соціальної спрямованості. У країнах розвинутої демократії корупція вважається відступом від певної соціальної норми, оскільки в такому разі корупційні зв'язки й вияви набувають загрозливих для суспільства масштабів і характеру. У випадку системної корупції складним завданням є комплексне визначення суб'єктів запобігання корупції, тобто корупція загрожує національній безпеці країни, становить небезпеку передусім як сфера зловживань, що вражає структури влади й поширюється на все суспільство. Ефективність зусиль щодо подолання корупції значною мірою залежить від

здійснення політичної, а також державно-правової реформи та її складників: адміністративної, муніципальної й судово-правової реформи; чіткого правового визначення повноважень і функцій політичних інститутів і їх посадових осіб; запровадження демократичних принципів управління громадськими справами, створення умов для всебічного розвитку структур громадянського суспільства, втілення дієвого механізму соціального контролю за владними інституціями.

У сучасних суспільно-політичних науках проблематика запобігання корупції здебільшого досліджується в контексті аналізу нормативно-правового забезпечення діяльності органів влади. Зокрема, учені: О. Антонова, О. Бусол, С. Дубенко, Н. Липовська М. Мельник, Є. Невмержицький, О. Прохоренко, С. Серьогін, О. Сушинський, В. Соловйов, С. Телешун та інші – досліджували негативний вплив корупції на процес реформ у державному управлінні, особливості зарубіжного досвіду протидії корупції, інституціональні й організаційні чинники протидії корупції, формалізували змістові характеристики НАП. С. Лазаренко вважає, що провідним принципом усієї антикорупційної політики має бути постійне підвищення ризиків, вартості втрат і рівнів нестабільності для залучених до корупції державних посадовців, представників бізнесу і громадян. Протидія корупції за допомогою регламентованої заборони відповідних дій посадових осіб, значних штрафів за здійснення корупційних дій, включаючи зміну правових норм і регламентів, буде недостатньо ефективною в силу юридичних можливостей уникнення заборон [3]. В. Соловйов у контексті розробки теоретичного підґрунтя антикорупційної політики визначає такі моменти: по-перше, відповідність антикорупційної стратегії загальним демократичним перетворенням у державі, забезпечення верховенства закону, свободи розвитку громадянського суспільства, засобів масової інформації, вільної конкуренції у сфері підприємництва; по-друге, спрямованість стратегії як на протидію корисному використанню посадовими особами наданих їм службових повноважень, так і на запобігання корупційним правопорушенням, усунення можливостей для їх здійснення; по-третє, закріплення норми, яка б передбачала фінансовий контроль за доходами суб'єктів корупційних діянь та інших правопорушень, пов'язаних із корупцією, і за видатками; по-четверте, необхідність вирішення основного завдання щодо мінімізації шкоди від можливих корупційних дій тощо [4, с. 80].

Загалом, на нашу думку, сучасний науковий концепт публічного управління й адміністрування щодо основ національної

антикорупційної політики формалізовано з позицій виділення таких підходів.

1. Адміністративний підхід, представлений розробками таких авторів, як М. Білинська, Н. Липовська, А. Новак, В. Соловійов, О. Прохоренко, Т. Попченко, С. Серьогін, С. Серьогін.

2. Правовий (конституційно-правовий, адміністративно-правовий, міжнародно-правовий підходи), представлений розробками таких авторів, як В. Борденюк, І. Грицяк, С. Дубенко, В. Куйбіда, М. Мікієвич, О. Негодченко, А. Савков, В. Стадниченко, Т. Чубара.

3. Інституціональний (система органів влади у сфері протидії корупції, загалом система публічної служби), представлений розробками таких авторів, як К. Бабенко, Г. Бублик, В. Козак, О. Конотопцев, М. Лахижа, А. Новак, О. Оболенський, О. Петренко, В. Побережний, О. Сушинський, Т. Пахомова.

4. Соціетальний підхід, представлений розробками таких авторів, як Н. Грицяк, В. Козаков, О. Петроє, В. Скуратівський, В. Трощинський, А. Халецька, І. Хожило, Г. Яковенко.

5. Гуманізаційний, представлений розробками таких авторів, як В. Баштанник, І. Грицяк, М. Задорожня, В. Козаков, В. Купрійчук, Е. Молдован, О. Пушкар, Т. Чубара та інші.

Корупція як базове поняття наукових знань стосується теоретичних побудов вищого рівня. Її теоретична (абстрактна) природа пояснює неминучість розгортання його змісту в системі підпорядкованих понять. Сьогодні понятійний апарат із проблем корупції вже досить розвинений і адаптований до сучасних українських умов. Цьому сприяло те, що масштаби поширення корупції в сучасній Україні дають підставу зараховувати її до найнебезпечніших явищ для державного управління й громадського життя. Дослідження проблеми корупції в органах публічної влади нині актуалізувалися та охоплюють різні напрями: інституціонально-правовий (достатність законодавчих і нормативних засобів і методів протидії корупції), організаційно-управлінський (функціональність у розподілі владних повноважень і контроль за їх використанням посадовими особами), аксіологічний (ціннісні орієнтації державних службовців), етико-культурний (моральний стан соціально-професійного середовища державної служби) тощо. Усе це створило умови для розвитку методологічної бази в дослідженнях сучасної правової науки, зокрема адміністративного права, проблеми корупції в органах публічної влади. Разом із тим невирішеною залишається проблема виокремлення рівнів функціонального визначення сутності національної антикорупційної політики, визначення аспектів і рівнів управління в системі національної антикорупційної політики (НАП), теоретичні засади формалізації НАП як складової системи публічного управління,

запровадження зарубіжного досвіду формування антикорупційної політики, зокрема досвіду Республіки Польщі. Порівняльний аналіз правових систем України та Польщі в контексті створення засад антикорупційної політики сприятиме розвитку національної моделі запобігання корупції, забезпечить можливість інтегрування вітчизняної та європейської моделей формування антикорупційної політики.

Оскільки державна корупція стала однією з головних перешкод демократичного розвитку не тільки окремих країн, а й світового господарства загалом від 80 років минулого століття, ефективна державна антикорупційна політика розглядається як ключова проблема в більшості країн світу. Мета антикорупційної політики може формалізуватися по-різному: негайне підвищення ефективності в приватному секторі, довгострокова динамічна ефективність економіки, її зростання, соціальна справедливість, політична стабільність. Відповідно до обраної мети, використовують найбільш адекватні антикорупційні заходи [5].

Очевидне бажання України стати рівноправним членом міжнародного співтовариства, формування основ правової, соціальної та демократичної держави вимагає забезпечення відповідного рівня правопорядку, що, у свою чергу, робить необхідним серйозне вивчення й утілення в життя закордонного досвіду розбудови громадянського суспільства, діючих у цих країнах політичних, економічних, соціальних, правових механізмів щодо подолання організованої злочинності та корупції як її різновиду. Такий досвід різноманітний, залежить від значної кількості взаємопов'язаних факторів і враховує соціальні умови, рівень економічного розвитку, політичної культури, державного управління. Водночас є й загальні для країн визначальні принципи та підходи. Передусім це розуміння негативних наслідків корупції, її небезпечного впливу на процеси розвитку й усебічне забезпечення політичних, соціальних та економічних прав людини. Велике значення для посттоталітарного суспільства має формування системи органів щодо боротьби з корупцією й розвитку національного законодавства, вивчення досвіду постійно діючих інститутів при президентах, урядах, парламентах, які створені в низці країн. Дослідження міжнародно-правових актів і досвіду боротьби з корупцією в окремих країнах дають змогу визначити основні важелі приведення національного законодавства України у відповідність до норм міжнародного права. Саме тому ефективність антикорупційних механізмів можливо оцінити через урегулювання повноважень, функцій і діяльності політичних інститутів, а також органів, на які держава покладає обов'язки боротьби з корупцією.

§ 2. Адміністративно-правові основи формування національної антикорупційної політики

Для України вирішення проблеми запобігання корупції в системі публічного управління залишається одним із найактуальніших завдань державного управління, адже корупція створює суттєву небезпеку для життєдіяльності суспільства. Сьогодні масштаби її поширення становлять реальну загрозу національній безпеці. Незважаючи на вжиті протягом останніх двох років організаційно-правові заходи щодо протидії корупції, масштаби її не зменшилися. На міжнародному рівні Україна залишається з репутацією надзвичайно корумпованої держави, про що свідчить її незмінно низький рейтинг за рівнем доброчесності, визначений за результатами досліджень, проведених протягом останніх років авторитетними міжнародними інституціями.

Корупція має низку причин для свого виникнення й поширення в політичній, економічній, культурно-духовній, соціально-структурній організації суспільства. Але більшість її наслідків відчувається в реальному соціальному житті, позначається на його рівні, ступені захищеності громадян, забезпеченості їхніх прав і свобод. У контексті постановки проблеми формування національної антикорупційної політики важливо виокремити етапи становлення національної антикорупційної політики в Україні:

1 етап – «неформалізований» – від 1991 до 1995 рр. – на цьому етапі поняття антикорупційної політики в самостійному нормативно-правовому акті не визначено, не побудовано систему протидії корупції, термін «корупція» використовувався як вторинний порівняно з іншими поняттями (зловживання владою, перевищення повноважень, хабарництво тощо).

2 етап – 1995–2009 рр. – формування основи національної антикорупційної політики, прийняття Закону України «Про боротьбу з корупцією» (1995 р.), збереження акценту на адміністративній природі корупції як правопорушення, напрацювання кримінально-правової бази в питаннях протидії корупції, поступове наближення до міжнародних стандартів у сфері протидії корупції.

3 етап – 2009–2011 рр. – прийняття «антикорупційного пакету законів – 1» (проте ці закони чинності на набрали), продовження процесу формування національної антикорупційної політики.

4 етап – прийняття «антикорупційного пакету законів – 2» (2011 р.), продовження процесу формування національної антикорупційної політики, посилення співпраці із зарубіжними організаціями.

5 етап – 2014–2015 рр. – прийняття «антикорупційного пакету законів – 3», визначення антикорупційної політики.

6 етап – 2015–2016 рр., інституціоналізація системи органів влади у сфері запобігання корупції, розвиток антикорупційної політики

України в контексті положень Угоди про асоціацію України та ЄС, реалізації положень Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020».

7 етап – з 2-го півріччя 2016 р. по теперішній час – перехід до нового виміру формування національної антикорупційної політики, що полягає в розробці та реалізації проєвропейської моделі антикорупційної політики (й загалом передових світових моделей протидії корупції). Сутнісно «проєвропейська модель» передбачає запровадження е-декларування, зміну парадигми антикорупційної політики (перенесення активних дій до повноважень спеціальних органів), тісну співпрацю з європейськими країнами, широку інформаційну кампанію тощо (рис. 1).

Отже, натеper в Україні фактично вибудована єдина система нормативного правового забезпечення протидії корупції, від законодавчих актів і до нормативних актів органів публічної влади. З питання нормативно-правового забезпечення на державному та регіональному рівнях заходів щодо протидії корупції можна зробити однозначний висновок, що сьогодні прийняті базові закони або підзаконні нормативні правові акти комплексно регулюють профілактику і протидію виявам корупції в діяльності органів публічної влади.

Домінуючими факторами, які вирішально вплинули на динаміку корупції в сучасній Україні, стали насамперед криза політичної влади, помилки в реформуванні економіки, зрощування бізнесу і влади, слабкість демократичних традицій, обмеженість інститутів громадянського суспільства, недосконалість антикорупційного законодавства, невизначеність перспектив економічного розвитку країни. Стимулює зростання корупції також соціальна нестабільність і напруженість у суспільстві, різка диференціація доходів і майнового стану населення, яка поглиблюється недосконалістю механізмів соціального забезпечення незахищених верств населення. Сучасні наукові погляди на корупцію доцільно розподілити за напрямками:

- перший напрям – передбачає інтеграцію міжнародних і національних механізмів кваліфікації, виявлення та протидію корупції, базується на регламентації міжнародних нормативно-правових актів, які викладені у формі рішень і резолюцій міжнародних організацій. Фактично мова йде про певне узагальнення поняття «корупція», стандарти службової діяльності, регламенти функціонування управлінських структур тощо;

- другий напрям – базується на детермінації інституціональних характеристик корупції й передбачає поєднання політичних, соціально-економічних і юридичних складових. На сучасному етапі варто доповнити такий перелік соціетальним аспектом;

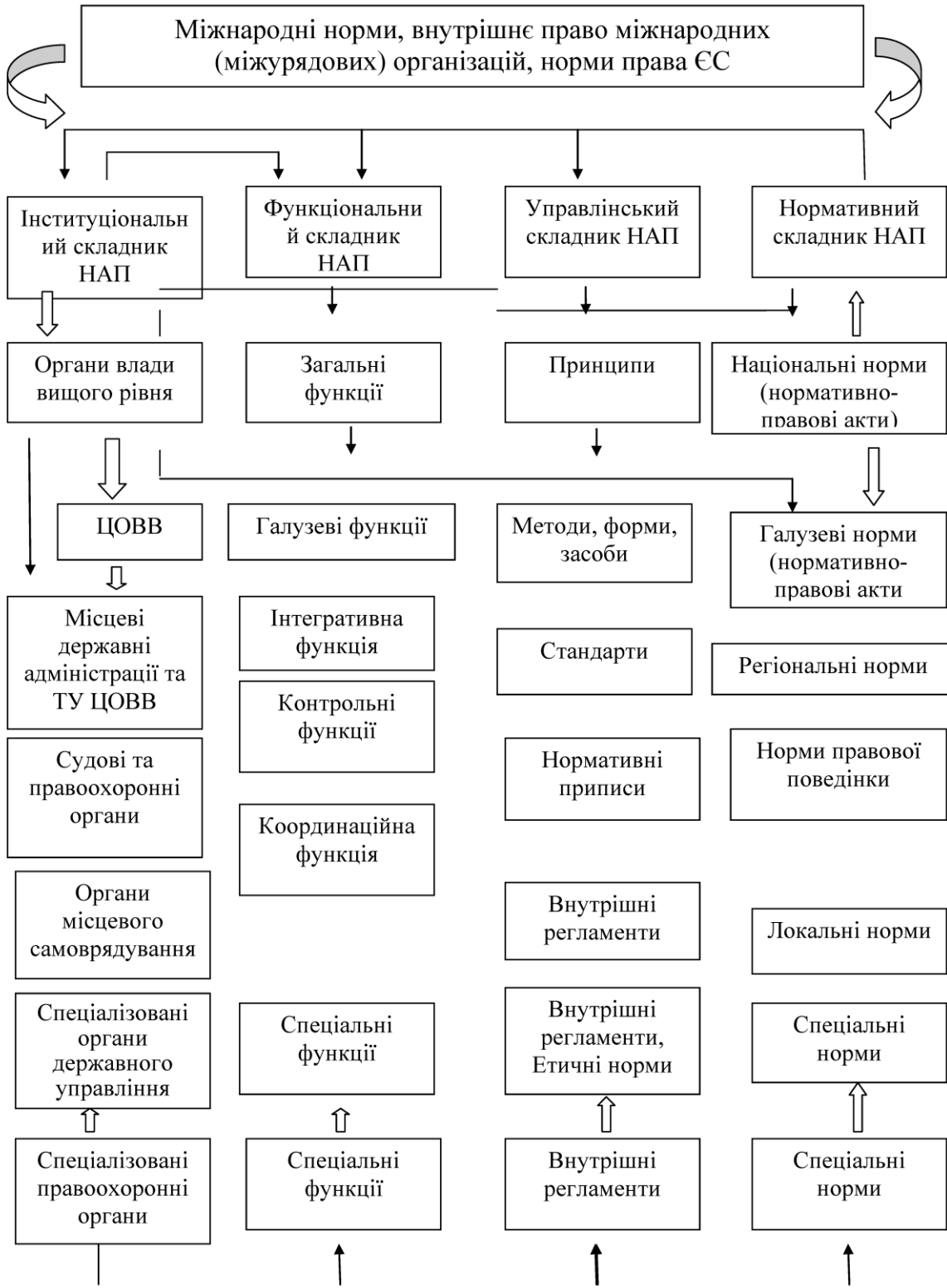

Рис. 1. Прорєвропейська модель формування національної антикорупційної політики. Вплив інтегрованої системи публічного управління на формування НАП

- третій напрям – виходить із сучасного розуміння концепції «good governance» як реалізації права людини на ефективне врядування. У межах цього напрямку досліджується вплив корупції на ефективність соціального управління, здатність систем управління протидіяти корупції;

- четвертий напрям – базується на дослідженні впливу корупції на дотримання прав і свобод людини в системі публічного управління. При цьому досить часто третій і четвертий напрями виступають в інтегрованому вигляді, при цьому доповнюються сучасним розумінням принципу «non-discrimination».

У 1995–2010 рр. протидія виявам зловживання владним становищем посадових осіб здійснювалася на основі Закону України «Про боротьбу з корупцією» [6]. У 2011–2014 рр. діяли норми Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» [7]. У 2014–2015 рр. внесено суттєві зміни до комплексу заходів державного управління щодо формування засад антикорупційної політики. На початку 2014 р. прогрес у прийнятті й упровадженні антикорупційного законодавства проголошено одним із пріоритетів українського уряду. 16 жовтня 2014 р. набрав чинності Закон України «Про очищення влади», який визначає правові та організаційні засади проведення очищення влади (люстрації) для захисту й утвердження демократичних цінностей, верховенства права та прав людини в Україні. «Очищення влади (люстрація) – це встановлена цим Законом або рішенням суду заборона окремим фізичним особам обіймати певні посади (перебувати на службі) (далі – посади) (крім виборних посад) в органах державної влади та органах місцевого самоврядування. Очищення влади (люстрація) здійснюється з метою недопущення до участі в управлінні державними справами осіб, які своїми рішеннями, діями чи бездіяльністю здійснювали заходи (та/або сприяли їх здійсненню), спрямовані на узурпацію влади попереднім політичним режимом, підрив основ національної безпеки і оборони України або протиправне порушення прав і свобод людини, і ґрунтується на принципах: верховенства права та законності; відкритості, прозорості та публічності; презумпції невинуватості; індивідуальної відповідальності; гарантування права на захист» [8]. У 2014 р. прийнято Закон України «Про запобігання корупції», в якому визначено правові й організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст і порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень. Відповідно до закону, внесені зміни й до комплексу категорій і понять із питань формування антикорупційної політики [9].

З позицій державного управління обґрунтованим є сучасний інституціональний підхід у визначенні антикорупційної політики, відповідно до якого доцільно запропонувати таке визначення: «Національна антикорупційна політика – інтегративна взаємодія визначених законодавством суб'єктів запобігання та протидії корупції, спрямована на детермінацію й упровадження інституціональних, структурно-функціональних і ресурсних засад, організаційних заходів щодо унеможливлення виявів корупції в системі публічного управління. Ефективною передумовою національної політики запобігання корупції є детермінація управлінської функції публічно-правового моніторингу діяльності органів у виконавчій владі та виокремлення фінансового внутрішнього контролю».

Отже, національна антикорупційна політика виступає як система передбачених нормативно-правовими актами організаційно-правових, адміністративних, економічних, освітньо-виховних, культурних та інших заходів, що ініціюються, формалізуються й реалізуються органами публічної влади та громадськістю з метою виявлення, припинення корупційних правопорушень, сприяють реалізації прав і законних інтересів фізичних, юридичних осіб і держави. Визначальною метою антикорупційної політики є запобігання й протидія корупції в системі публічного управління шляхом реалізації принципів публічного адміністрування.

У 2014 р. вперше в державі Законом України затверджена Антикорупційна стратегія (до цього аналогічні стратегії видавалися у форматі указів глави держави). Національна антикорупційна стратегія на 2011–2015 рр., затверджена Указом Президента України від 21 жовтня 2011 р. № 1001 [10], так і не стала ефективним інструментом антикорупційної політики. Однією з основних причин неналежного виконання Національної антикорупційної стратегії на 2011–2015 рр. як основного програмного документа в антикорупційній сфері стала відсутність усупереч міжнародному досвіду чітких індикаторів стану й ефективності її виконання. Мета Антикорупційної стратегії – створення в Україні системи прийняття рішень щодо антикорупційної політики на основі результатів аналізу достовірних даних про корупцію та чинників, які до неї призводять, зокрема статистичних спостережень, моніторингу виконання цих рішень і їх впливу на стан справ із питань запобігання корупції незалежним спеціалізованим органом із залученням представників громадянського суспільства, а також формування суспільної підтримки в подоланні корупції.

Законом України «Про запобігання корупції» встановлено, що засади антикорупційної політики (Антикорупційна стратегія) визначаються Верховною Радою України. Верховна Рада України щороку не пізніше

1 червня проводить парламентські слухання з питань ситуації щодо корупції, затверджує та оприлюднює щорічну національну доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики. Антикорупційна стратегія розробляється Національним агентством на основі аналізу ситуації щодо корупції, а також результатів виконання попередньої антикорупційної стратегії. Антикорупційна стратегія реалізується шляхом виконання державної програми, яка розробляється Національним агентством і затверджується Кабінетом Міністрів України. Керівники державних органів несуть персональну відповідальність за забезпечення реалізації державної програми з виконання Антикорупційної стратегії. Державна програма з виконання Антикорупційної стратегії підлягає щорічному перегляду з урахуванням результатів реалізації визначених заходів, висновків і рекомендацій парламентських слухань із питань ситуації щодо корупції [11].

У сфері публічної служби Антикорупційна стратегія передбачає створення системи доброчесної та професійної публічної служби відповідно до міжнародних стандартів і кращого світового досвіду. На виконання положень Стратегії набув чинності Закон України «Про державну службу» в новій редакції [12]. Крім того, відповідно до положень Стратегії, нині необхідно ухвалити закон щодо запровадження ефективних механізмів виявлення, запобігання конфлікту інтересів, а також декларування майна, доходів, видатків і зобов'язань фінансового характеру публічних службовців, передбачивши, зокрема, правові інструменти виявлення, запобігання й урегулювання ситуацій, пов'язаних із виникненням конфліктів інтересів; подання декларацій у режимі реального часу; запровадження відкритої єдиної електронної бази даних декларацій; прийняти закон про проведення перевірок публічних службовців на доброчесність, у якому передбачити правила та порядок проведення таких перевірок, гарантії законності й контролю, наслідки проведення (заохочення або притягнення до дисциплінарної відповідальності), а також те, що такі перевірки не є негласними слідчими діями, їх результати не можуть використовуватися в кримінальному процесі як засоби доказування, за їх результатами кримінальне провадження не відкривається.

Ефективність запобігання корупції в Україні, крім наявності відповідної політичної волі, вимагає належного законодавчого забезпечення, формування дієвої системи державних органів, забезпечення належного координування формування та реалізації антикорупційної політики, превентивних заходів запобігання корупції, а також її подолання. Протидія корупції є довгостроковим процесом, що має на меті її зменшення. Здійснюється вжиттям запобіжних

заходів, спрямованих як на усунення криміногенних факторів і сприятливих умов корупції умов, так і шляхом безпосереднього виявлення фактів корупції із залученням винних до юридичної відповідальності. Дії щодо запобігання корупції й боротьби з нею необхідно доповнювати заходами щодо виховання населення в дусі нетерпимості до корупції, а також заходами, спрямованими на одержання підтримки громадян проведеної органами публічної влади антикорупційної кампанії. Усі елементи Стратегії повинні бути ефективно скоординованими так, щоб позитивний ефект одного з них зміцнював ефект інших і навпаки.

Власне, стратегічною метою антикорупційної політики є протидія корупції на всіх рівнях шляхом підвищення прозорості діяльності державних органів, додержання прав і свобод людини та громадянина, створення умов для розвитку економіки, забезпечення європейських соціальних стандартів і добробуту населення, зниження рівня корупції в Україні та усунення причин і умов, що її зумовлюють, відкритості й гласності під час прийняття рішень та оприлюднення їх у засобах масової інформації, проведення громадського опитування й обговорення перед їх прийняттям [13]. Виконання заходів антикорупційної політики держави може бути забезпечено тільки в тому випадку, коли вони будуть підтримані на місцях, органами виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Отже, пріоритетними завданнями антикорупційної політики є такі:

1. Продовження реформування державних інститутів і політичної системи в напрямі утвердження демократії та європейських цінностей, свободи слова, розвитку громадянського суспільства.

2. Досягнення захищеності суспільства від впливу корупції шляхом подолання як об'єктивних, так і штучних суперечностей у чинному законодавстві, побудови державного апарату на основі безумовного додержання конституційних гарантій прав і свобод людини та громадянина.

3. Запровадження антикорупційної освіти й інформованості шляхом:

- виховання у громадян високих моральних цінностей;
- підвищення рівня правової свідомості населення, особливо в частині знання громадянами своїх прав і свобод, механізму їх реалізації та правових способів захисту;
- знання службовими особами органів державної влади й органів самоврядування – своїх повноважень і правових наслідків зловживання ними; -
- вироблення стійкої психологічної установки щодо позитивності правомірного способу життя;

– створення атмосфери суспільної нетерпимості до корупційних форм поведінки та громадського осуду осіб, які вчинили корупційні діяння;

– подолання пасивності суспільства щодо протидії корупції як загрози національній безпеці, реальної загрози кожному члену суспільства та залучення широких верств населення до активної участі в антикорупційній діяльності.

4. Підвищення ефективності системи державного управління й місцевого самоврядування. Із цією метою необхідно консолідувати зусилля органів державної влади й місцевого самоврядування навколо вдосконалення державного регулювання суспільних відносин в Україні.

5. Реформування інститутів правоохоронного сектору з метою забезпечення їхньої готовності до виконання завдань протидії корупції та організованій злочинності в державі, підвищення ефективності діяльності із захисту прав і свобод людини та громадянина, забезпечення національної безпеки.

6. Інституційна реформа органів, що здійснюють дізнання, досудове слідство та кримінальне переслідування у справах про корупційні злочини.

7. Прискорення реалізації судової реформи – становлення судоустрою й судочинства, яке функціонуватиме на засадах верховенства права відповідно до міжнародних і європейських стандартів і гарантуватиме право особи на справедливий суд.

8. Удосконалення системи взаємодії органів державної влади з інститутами громадянського суспільства шляхом залучення громадськості до реалізації антикорупційної політики України, сприяння реалізації прав громадян та організацій щодо доступу до інформації про факти корупції й корупційні фактори, а також їх висвітлення в засобах масової інформації.

9. Моніторинг корупційних факторів та ефективності заходів антикорупційної політики, що вирішуватиме такі завдання: вивчення механізму вчинення корупційних діянь, вимір рівня і структури корупції, аналіз факторів, що сприяють корупції.

Корумпування суспільних відносин зумовлює необхідність здійснення діяльності, спрямованої на те, щоб перешкодити цьому процесу. Цей вид діяльності у сфері управління має свою специфіку щодо об'єкта, мети, завдань, напрямів і суб'єктів її здійснення. У широкому розумінні протидія корупції – це будь-яка діяльність у сфері управління, що спрямована на зменшення можливостей для корумпування суспільних відносин, забезпечення верховенства права, реалізацію інших принципів права, сприяння розвитку демократичного суспільства та утвердження

правової держави. Урешті-решт, мова має йти про поєднання завдань і функцій антикорупційної політики (рис. 2).

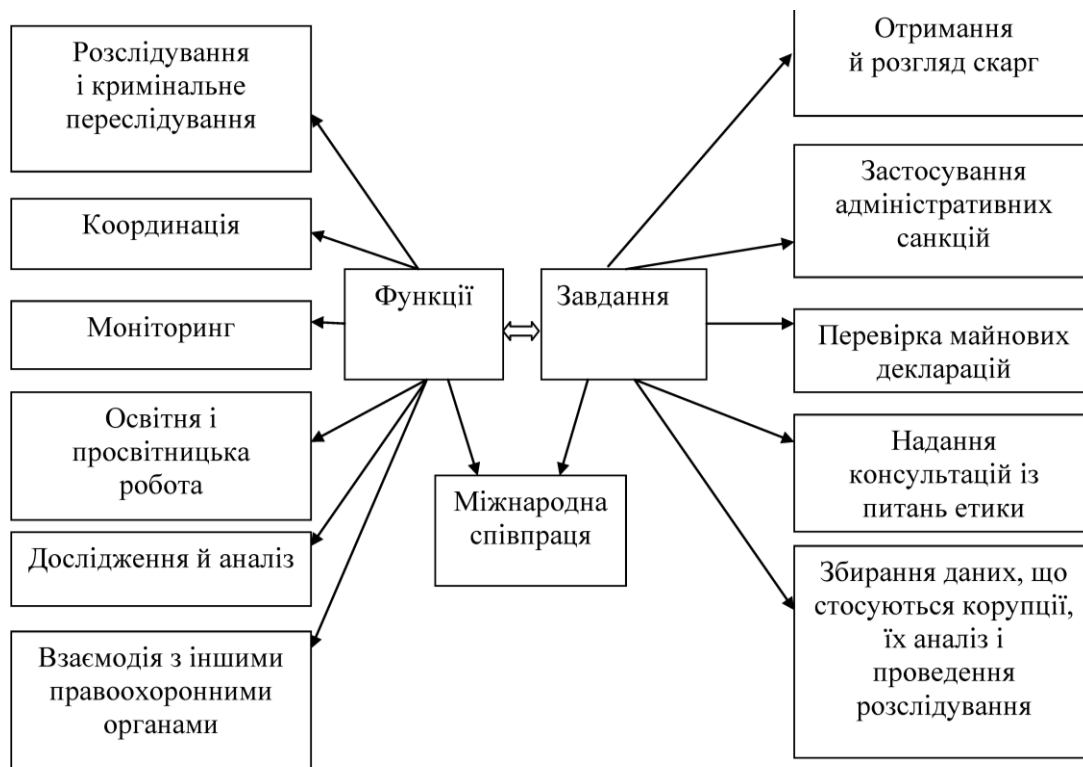

Рис. 2. Інтегративне поєднання організаційного та функціонального складників у процесі формування національної антикорупційної політики

У вузькому розумінні протидія корупції – це система заходів політичного, правового, організаційно-управлінського, ідеологічного, соціально-психологічного й іншого характеру, спрямованих на зменшення її обсягів, зміну характеру корупційних виявів, обмеження впливу корупції на соціальні процеси, збільшення ризику для корупціонерів, усунення соціальних передумов корупції, причин та умов корупційних діянь, виявлення, припинення й розслідування виявів корупції, притягнення осіб, винних у вчиненні корупційних правопорушень, до юридичної відповідальності, поновлення законних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, усунення наслідків корупційних діянь. Протидія корупції є безпосереднім вираженням антикорупційної політики, яка визначає ідеологію і стратегію антикорупційних заходів. Зміст і спрямованість антикорупційної політики як складової антикриміногенної (кримінально-правової) політики держави визначається багатьма факторами об’єктивного й суб’єктивного характеру, у тому числі:

- особливостями соціально-економічної формації, політичної системи (а в рамках її – різними підходами), в яких вона здійснюється;
- рівнем, структурою та динамікою корупційних процесів, зокрема й криміногенних процесів загалом;
- економічною ситуацією (характером економічних відносин, рівнем «тіньової» економіки, основними тенденціями економічного розвитку);
- вибором стратегічного напрямку протидії корупції;
- наявністю науково обґрунтованих програм декриміналізації економіки, політики інших соціальних сфер, протидії найбільш небезпечним і найбільш поширеним корупційним виявам насамперед злочинного характеру;
- станом антикорупційного законодавства;
- станом правоохоронної системи;
- наявністю сильної незалежної судової влади;
- рівнем розвитку демократичних інститутів суспільства;
- культурними і політичними особливостями суспільства;
- наявністю політичної волі щодо протидії корупції та характером її вияву.

Отже, антикорупційна політика є своєрідною реакцією на ті корупційні процеси, які мають місце в цей період у державі та (або) які прогнозуються в майбутньому. Ефективність здійснення антикорупційної політики, а отже, і антикорупційної діяльності залежить від наукового розуміння соціальної та правової сутності корупції, соціальних її передумов, причин та умов корупційних діянь, правильного визначення змісту основних корупційних процесів, закономірностей їх розвитку, а також від адекватності обраних засобів протидії корупції.

Механізми формування та реалізації національної антикорупційної стратегії мають здійснюватися за допомогою державного і громадського контролю й реалізуватися шляхом контролю за діяльністю органів влади й управління, за правоохоронними органами, за прийняттям органами влади рішень, за дотриманням законів, проведення громадської експертизи проектів і чинних нормативно-правових актів, концепцій і програм із питань протидії корупції й урахування її висновків, обговорення проектів, участі в прийнятті рішень, унесення пропозицій, залучення до спільного розгляду звернень і скарг громадян інших громадських об'єднань, науковців, наукових установ для проведення громадських експертиз і висвітлення в засобах масової інформації результатів досліджень і перевірок.

З позицій державного управління обґрунтованим є сучасний інституціональний підхід у визначенні антикорупційної політики,

відповідно до якого доцільно запропонувати таке визначення: «Національна антикорупційна політика – інтегративна взаємодія визначених законодавством суб'єктів запобігання та протидії корупції, спрямована на детермінацію й упровадження інституціональних, структурно-функціональних і ресурсних засад, організаційних заходів щодо унеможливлення виявів корупції в системі публічного управління. Ефективною передумовою національної політики запобігання корупції є детермінація управлінської функції публічно-правового моніторингу діяльності органів у виконавчій владі та виокремлення фінансового внутрішнього контролю».

Отже, національна антикорупційна політика виступає як система передбачених нормативно-правовими актами організаційно-правових, адміністративних, економічних, освітньо-виховних, культурних та інших заходів, що ініціюються, формалізуються й реалізуються органами публічної влади і громадськістю з метою виявлення, припинення корупційних правопорушень, сприяють реалізації прав і законних інтересів фізичних, юридичних осіб і держави. Визначальною метою антикорупційної політики є запобігання і протидія корупції в системі публічного управління шляхом реалізації принципів публічного адміністрування.

На первинному рівні публічного управління варто навести як установлені профільними Законами України: «Про державну службу», «Про центральні органи виконавчої влади», «Про місцеві державні адміністрації» тощо, так визначені нормами кримінального й адміністративного права правила, процедури та регламенти службової діяльності щодо запобігання корупції. На вторинному рівні – це засоби і способи протидії корупції, а саме: підвищення прозорості діяльності державних органів, забезпечення прав і свобод людини та громадянина, створення умов для розвитку економіки, забезпечення європейських соціальних стандартів і добробуту населення, зниження рівня корупції в Україні й усунення причин та умов, що її зумовлюють, відкритості й гласності під час прийняття рішень та оприлюднення їх у засобах масової інформації, проведення громадського опитування й обговорення перед їх прийняттям. У сучасних умовах виключне значення мають питання становлення нової моральності, особливо в середовищі професійних керівників – державних службовців і посадових осіб ОМС. Необхідно створювати такі моральні орієнтири й імперативи, які повною мірою сприяли б недопущенню розвитку негативних процесів у суспільстві загалом і в окремих соціально-професійних категоріях, які можуть бути залучені до корупційних дій.

§ 3. Інституціональний вимір антикорупційної стратегії

Як будь-яке негативне суспільне явище, корупцію неможливо викоренити повністю й остаточно, але знизити її рівень до окремих епізодичних явищ цілком можливо. Виконання цього завдання поки що не вдається ні правоохоронним структурам, ні громадським організаціям, що діють в Україні. Аналіз міжнародного досвіду боротьби з корупцією свідчить про те, що за сучасних умов вияви корупції стали тими чинниками, що створюють реальну загрозу національній безпеці та демократичному розвитку більшості країн світу, негативно впливають на всі сторони суспільного життя. Незважаючи на багатоаспектність природи виникнення й поширення корупційних виявів у кожній окремій державі, до основних факторів, що сприяють їх поширенню, можна зарахувати такі: погіршення криміногенної ситуації, високі показники нерівності розподілу прибутків, відсутність системи соціального захисту в одних країнах і нарощування економічного потенціалу та щорічне збільшення фінансових надходжень у вигляді іноземних інвестицій в інших. Боротьба з корупцією вийшла з формальних меж, стала предметом постійної уваги керівництва держави, громадських організацій. Варто зазначити, що цей процес відбувається лише в умовах свободи засобів масової інформації та активізації громадянської позиції населення. Чинники успішної протидії корупції вже давно відомі й апробовані міжнародною спільнотою. Це насамперед відкритість влади, прозорість і зрозумілість процедур прийняття державних рішень, дієві механізми контролю за діяльністю державних органів з боку громадянського суспільства, свобода слова, свобода та незалежність засобів масової інформації.

Важливо наголосити, що в ст. 18 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (1993 р., чинний натеper) визначено систему державних органів, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю: органи Національної поліції та Служби безпеки України; органи прокуратури, органи доходів і зборів, органи Державної прикордонної служби й органи державного фінансового контролю, Національне антикорупційне бюро та спеціальні органи (Служба зовнішньої розвідки, розвідувальний орган МО України, органи й установи виконання покарань тощо). На такі органи покладено повноваження, які тісно переплітаються з повноваженнями щодо боротьби з корупцією, а саме: у межах своєї компетенції з'ясовувати неправомірні дії організацій і громадян, що можуть свідчити про корупційну діяльність або створювати умови для такої діяльності; передавати відповідним спеціальним органам із боротьби з організованою злочинністю одержувану під час здійснення контрольних

функцій інформацію та відомості, що можуть свідчити про організовану злочинну діяльність і використовуватися для виявлення, припинення такої діяльності й запобігання їй; проводити в межах своєї компетентності ревізії, перевірки та інші дії щодо контролю за дотриманням законодавства України організаціями і громадянами; розробляти пропозиції щодо вдосконалення законодавства, спрямованого на усунення умов, що сприяють злочинній діяльності [14].

У свою чергу, відповідно до цього Закону, митні органи України зобов'язані подавати необхідну допомогу під час проведення оперативно-розшукових заходів у зоні митного контролю; проводити перевірку законності дій організацій і громадян, пов'язаних із переміщенням предметів і речовин через митний кордон; контролювати поставки наркотичних і психотропних засобів, а також зброї та інших предметів, що використовуються організованими злочинними угрупованнями з метою контрабанди.

На Національний банк України закон поклав такі обов'язки: забезпечувати виявлення порушень законодавства з боку комерційних банків та інших підконтрольних Національному банку України підприємств, установ, організацій, притягнення винних до відповідальності; у разі одержання клопотання про видачу ліцензій на здійснення операцій в іноземній валюті повідомляти про це спеціальним органам із боротьби з організованою злочинністю й урахувувати одержувані щодо них висновки; попередньо інформувати спеціальні підрозділи з боротьби з корупцією та організованою злочинністю про великомасштабні операції фізичних чи юридичних осіб.

Державна прикордонна служба України безпосередньо сприяє спеціальним підрозділам Міністерства внутрішніх справ України та Служби безпеки України у виявленні, припиненні корупції й економічної злочинної діяльності та запобіганні їм, затриманні й притягненні до відповідальності її учасників. Із цією метою Державна прикордонна служба України за дорученням спеціальних підрозділів із боротьби з організованою злочинністю і корупцією зобов'язана проводити перевірки й тимчасове вилучення документів у конкретних осіб, які прямують через державний кордон України; не пропускати окремих осіб через державний кордон, здійснювати їх адміністративне затримання; оглядати конкретні транспортні засоби та майно, що перетинає державний кордон України, і вилучати виявлені при цьому предмети й речовини, заборонені до вивезення та ввезення в Україну, і предмети контрабанди [14].

В Україні нині сформована досить ефективна інституціональна система протидії корупції, а саме:

1. Національна рада з питань антикорупційної політики при Президентові України.
2. Комітет Верховної Ради України з питань протидії корупції.
3. Департамент з питань безпеки, оборони, діяльності органів юстиції та запобігання корупції Кабінету Міністрів України.
4. Національна система судочинства.
5. Органи прокуратури.
6. Міністерство юстиції України.
7. Міністерство внутрішніх справ України.

У тому числі в складі МВС діє Національна поліція України (далі – поліція) – центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки й порядку.

8. Служба безпеки України.
9. Державна фіскальна служба.
10. Центральні органи виконавчої влади та їх територіальні органи.
11. Місцеві державні адміністрації.
12. Органи місцевого самоврядування.
13. Спеціалізовані органи у сфері запобігання корупції.

Спеціалізовані органи у сфері запобігання корупції

1. Національне антикорупційне бюро України (Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VIII [15], Указ Президента України «Про утворення Національного антикорупційного бюро України» від 16 квітня 2015 р. № 217 [16]) – державний правоохоронний орган, основним завданням якого є запобігання корупційним правопорушенням, виявлення, припинення, розслідування й розкриття корупційних правопорушень, зарахованих до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових. Завданням Національного бюро є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчиненні вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і становлять загрозу національній безпеці.

До повноважень Національного бюро, серед іншого, зараховані такі: здійснення оперативно-розшукових заходів; здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень, зарахованих законом до його підслідності, а також інших, визначених законом; проведення перевірки на добросовісність осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; вжиття заходів щодо розшуку арешту коштів та іншого майна, які можуть бути предметом конфіскації, здійснення діяльності щодо зберігання коштів та іншого майна, на яке накладено арешт; взаємодія з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування й іншими суб'єктами

для виконання своїх обов'язків; здійснення інформаційно-аналітичної роботи; забезпечення особистої безпеки працівників Національного бюро та інших визначених законом осіб; забезпечення на умовах конфіденційності й добровільності співпраці з особами, які повідомляють про корупційні правопорушення, тощо.

Національне агентство з питань запобігання корупції

Національне агентство з питань запобігання корупції (Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. [9], Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 роки» від 29 квітня 2015 р. № 265 [17]) – центральний орган виконавчої влади України зі спеціальним статусом, який забезпечує формування й реалізацію антикорупційної політики. Приписи Національного агентства є обов'язковими для виконання.

Антикорупційний прокурор

Закон України «Про прокуратуру» (від 14 жовтня 2014 року) [18] визначає, що прокуратура України становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому цим Законом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави. У Генеральній прокуратурі України утворюється (на правах самостійного структурного підрозділу) Спеціалізована антикорупційна прокуратура, на яку покладаються такі функції:

- 1) здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування Національним антикорупційним бюро України;
- 2) підтримання державного обвинувачення у відповідних провадженнях;
- 3) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, передбачених цим Законом і пов'язаних із корупційними або пов'язаними з корупцією правопорушеннями.

У межах реалізації своїх функцій Спеціалізована антикорупційна прокуратура здійснює міжнародне співробітництво. До загальної структури Спеціалізованої антикорупційної прокуратури входять центральний апарат і територіальні філії, які розташовуються в тих самих містах, у яких розташовані територіальні управління Національного антикорупційного бюро України. Керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури підпорядковується безпосередньо Генеральному прокурору України.

Загалом варто вказати на багаторівневість інституціонального виміру національної антикорупційної політики України. Дискусійність

доцільності виокремлення спеціальність органів у сфері запобігання корупції є питанням багаторічних досліджень. Проте є можливість урахувати позитивний європейський досвід у сфері протидії корупції, що базується на міжнародних документах. Зокрема, доцільним є аналіз досвіду Республіки Польща.

§ 4. Зарубіжний досвід у процесі формування національної антикорупційної політики: досвід Республіки Польща

Прагнення України стати рівноправним членом міжнародного співтовариства, формування основ правової, соціальної й демократичної держави вимагає забезпечення відповідного рівня правопорядку, що, у свою чергу, робить необхідним серйозне вивчення й утілення в життя закордонного досвіду розбудови громадянського суспільства, чинних у цих країнах політичних, економічних, соціальних, правових механізмів щодо подолання організованої злочинності й корупції як її різновиду.

Зарубіжний досвід різноманітний, залежить від значної кількості взаємопов'язаних факторів і враховує соціальні умови, рівень економічного розвитку, політичної культури, державного управління. Разом із тим є й загальні для країн визначальні принципи та підходи до формування антикорупційної політики. Передусім це розуміння негативних наслідків корупції, її небезпечного впливу на процеси розвитку й усебічне забезпечення політичних, соціальних та економічних прав людини. Велике значення для посттоталітарного суспільства має формування системи органів із боротьби з корупцією й розвиток національного законодавства, вивчення досвіду постійно діючих інститутів при президентах, урядах, парламентах, які створені в низці країн. Дослідження міжнародно-правових актів і досвіду боротьби з корупцією в окремих країнах дають змогу визначити основні важелі приведення національного законодавства України у відповідність до норм міжнародного права.

Сучасного значення термін «корупція» набув у Європі в XV–XVI століттях і був нормативно закріплений у міжнародній Резолюції «Практичні методи боротьби з корупцією», підготовленій секретаріатом VIII Конгресу ООН про запобігання злочинності, ставлення до правопорушників. У резолюції «Корупція в державному управлінні» відзначається, що проблеми корупції в державній адміністрації мають загальний характер. Передусім треба мати на увазі те, що корупція є наслідком явищ і тенденцій політики, економіки та розвитку держави [19]. Водночас боротьбу проти корупції не варто й надмірно політизувати, особливо коли вона має виключно економічний чи побутовий характер або є виявом зловживання службовим

становищем чиновників. Фактично питання сьогодні стоїть надзвичайно гостро: або вдасться подолати корупцію, або вона остаточно переможе, вразивши й ті сфери буття, де її ще немає, і зруйнувавши наріжні засади нового життя, які й без того є досить хиткими. Сучасна боротьба з корупцією – це насамперед прозорість у роботі органів державного управління та місцевого самоврядування, контроль за ними з боку громадськості, прозорі й неупереджені засоби масової інформації.

Незважаючи на багатоаспектність природи виникнення та поширення корупційних виявів у кожній окремій державі, до основних факторів, що сприяють їх поширенню, можна зарахувати, з одного боку, високі показники нерівності розподілу прибутків, відсутність системи соціального захисту в одних країнах, а з іншого – нарощування економічного потенціалу та щорічне збільшення фінансових надходжень у вигляді іноземних інвестицій в інших країнах. Корупція в більшості держав Центральної та Східної Європи, а також у країнах, які виникли на пострадянському просторі, тісно пов'язана з тим, що вони перебувають у стані економічної й суспільної трансформації.

У європейському контексті одним із перших джерел «м'яких» (юридично необов'язкових) міжнародних стандартів, які вказують на необхідність створення спеціалізованих інституцій або призначення посадових осіб, відповідальних за запобігання злочинам, пов'язаним із корупцією, розслідування та кримінальне судове переслідування злочинів, пов'язаних із корупцією, стали «Двадцять керівних принципів боротьби проти корупції», прийняті Радою Європи в 1997 р. У 1998 р. більшість цих принципів відображено в Кримінальній конвенції Ради про боротьбу проти корупції.

Прийняті останнім часом міжнародні договори вимагають від держав-учасниць створити спеціалізовані органи для боротьби й запобігання корупції. Так, Конвенція ООН проти корупції вимагає наявності двох типів антикорупційних інституцій:

- орган або органи, що запобігають корупції;
- орган, органи або особи, які спеціалізуються на боротьбі проти корупції за допомогою правоохоронних заходів [20].

У свою чергу, Технічний коментар до Конвенції ООН містить додаткові рекомендації щодо декларування:

1) розкриття інформації охоплює всі істотні види доходів і майна посадових осіб (усіх, або певного рівня призначення чи сектора, та/або їхніх родичів); форми розкриття інформації дають змогу порівняння фінансового становища посадових осіб за станом у різні роки; процедури розкриття інформації виключають можливості

приховування активів посадовців за допомогою інших засобів або в міру можливості активів, що перебувають у тих осіб, до яких держава-учасниця не може мати ніякого доступу (наприклад, за кордоном або в нерезидента);

2) існує надійна система контролю за доходами й активами всіх фізичних і юридичних осіб, наприклад, у рамках податкового адміністрування – для доступу у зв'язку з фізичними або юридичними особами, пов'язаними з публічними посадовими особами;

3) посадові особи зобов'язані надавати обґрунтування/доводити джерела своїх доходів;

4) наскільки можливо посадові позбавляються можливості декларування неіснуючих активів, які надалі можуть бути використані як виправдання інакше нез'ясовного багатства;

5) наглядові органи мають достатній персонал, досвід, технічні можливості та юридичні повноваження для забезпечення дієвого контролю;

6) існування відповідних стримувальних санкцій за порушення цих вимог [19].

Уважаємо, що зменшення корупції в Україні до рівня європейських держав (або в європейському контенті – «до рівня, що соціально сприймається») можливе як у результаті застосування комплексу заходів державного й суспільного характеру, так і насамперед сучасного ефективного антикорупційного законодавства. Розуміння поняття корупції як явища, аналіз причин її виникнення й поширення, вивчення досвіду зарубіжних країн і думки громадськості дають можливість визначити, що національна антикорупційна політика завжди має такі ознаки:

1) державно-владну,
2) публічну,
3) має ситуативний характер,
4) залежить від політичного курсу держави та політичної волі її керівників;

5) має комплексний характер антикорупційних заходів;
6) повинна відповідати міжнародним принципам протидії корупції;
7) має програмний характер;
8) закріплена у відповідних правових актах;
9) має взаємозв'язок з іншими видами державної політики;
10) їй притаманне проникнення в усі сфери суспільного життя;
11) необхідність залучення до формування та реалізації значного кола суб'єктів, як індивідуальних, так і колективних [22].

Оскільки корупція в публічній сфері стала однією з головних перешкод демократичного розвитку не тільки окремих країн, а і

світового господарства загалом від 80 років минулого століття, ефективна державна антикорупційна політика розглядається як ключова проблема в більшості країн світу. Мета національної антикорупційної політики може визначатися по-різному: негайне підвищення ефективності в приватному секторі, довгострокова динамічна ефективність економіки, її зростання, соціальна справедливість, політична стабільність. Відповідно до обраної мети, використовують найбільш адекватні антикорупційні заходи. У цьому контексті варто проаналізувати досвід Республіки Польща.

Сьогодні корупція аналізується в економічному контексті. Близько п'ятдесяти років тому корупція вважалася виявом моральної слабкості людини, тоді як сьогодні основний наголос робиться на можливостях і факторах, що спонукають: метода боротьби з корупцією повинні бути спрямовані на зменшення можливостей для корупції. Близько тридцяти років тому деякі економісти й політологи, у тому числі С. Хантингтон, стверджували, що корупція може відігравати позитивну роль у процесі проведення реформування суспільства. Адже навряд чи в термін «корупція» можна вкласти позитивний зміст. Фактично нині досить часто ігноруються такі моменти. По-перше, посткомуністичні режими ставляться до корупції дуже неоднозначно. По-друге, обвинувачення в корупції перетворилися в популярний і вдалий засіб політичної боротьби з реформами й реформаторськими силами. Сьогодні протекціоністський характер корупції є одним із найважливіших факторів, що визначає виборчий підхід, застосовуваний урядами країн із перехідною економікою до боротьби з корупцією. Водночас реформаторські уряди бачать в антикорупційній риториці небезпечну можливість для популістів і сил, що виступають проти реформ, отримати підтримку електорату [13, с. 54–71].

Згідно з визнаним сьогодні індексом корупції Transparency International, у 2016–2017 рр. Польща у світовому рейтингу посіла 29 місце (починаючи з 2005 р., у 2014 – 35 місце) й у Центрально-Східній Європі вважається одним із лідерів, хоча близько 15% населення продовжують уважати корупцію однією з найсерйозніших проблем у країні. Так, за даними Міністерства юстиції Польщі, у 2015 р. в країні зареєстровано близько 18 тис. корупційних злочинів (засуджено 2,4 тис. осіб), при цьому найбільш поширені види корупції: вручення хабарів (50%) або неправдиві свідчення в майновій декларації (20%). У Польщі запобігання корупції – це сфера діяльності спеціальних установ, що контролюють процес функціонування центральної та місцевої влади, бізнес-структур, громадських організацій тощо. Нею займаються три установи – Центральне антикорупційне бюро (функціональний вимір), Агентство внутрішньої

безпеки (один із основних напрямів діяльності), Центральне слідче бюро поліції (напрямок діяльності). Так, наприклад, Агентство внутрішньої безпеки займається податковими зловживаннями значних масштабів, які шкодять інтересам країни, і корупційними злочинами чиновників високого рангу; Центральне слідче бюро поліції протидіє злочинам щодо незаконної співпраці влади та бізнесу з криміналітетом. Разом із тим у 2006 р. створена спеціалізована установа – Центральне антикорупційне бюро (штат близько 900 чоловік). Крім того, важливим органом у системі протидії корупції в Польщі є управління податкового контролю, яке підпорядковується міністерству фінансів, завдання якого – перевірка майнових декларацій публічних осіб і їхніх найближчих родичів, які щорічно в Польщі поряд із першими особами держави зобов'язані оприлюднити міністри, депутати й сенатори, судді та прокурори, представники органів місцевого самоврядування.

Загалом принципова різниця України й Польщі у сфері формування антикорупційної політики полягає в тому, що Польща прийняла загальноєвропейські цінності від початку власного європейського курсу й визначила корупцію належною до таких цінностей, до верховенства права, демократії та прав людини. Саме тому досить часто в польській політиці й суспільстві є можливість спостерігати власне гуманізаційний аспект антикорупційної політики як людиноорієнтований підхід.

Центральне антикорупційне бюро (далі – ЦАБ) Польщі (Centralne Biuro Antykorupcyjne, скорочено СВА) в роботі керується Законом Республіки Польща «Про Центральне антикорупційне бюро» від 9 червня 2006 р. Головні завдання – це викорінення корупції всередині польського суспільства, в економіці Польщі, а також охорона економічних інтересів держави. Керівника призначає прем'єр-міністр, після того як кандидатура буде затверджена президентом, парламентською комісією з питань роботи спецслужб і колегією з питань антикорупційних служб. Кандидатури двох своїх заступників – з оперативної роботи і внутрішньої роботи бюро, на затвердження прем'єру Польщі глава бюро подає самостійно [23]. Нагляд за роботою ЦАБ здійснює прем'єр, контроль – парламент. У Законі прописано, що ні керівник бюро, ні його заступники не мають права займатися будь-якою діяльністю поза бюро. Вони також не можуть бути членами політичних партій. Єдине, щодо чого зроблена поступка, – науково-дослідна й викладацька діяльність. двічі на рік керівник бюро звітує про роботу відомства. Перший звіт – не публічний, перед прем'єр-міністром і парламентською комісією з питань роботи спецслужб. Другий – публічний, перед обома палатами польського Сейму, який

також публікується на офіційному сайті ЦАБ. Власне бюро складається з таких блоків:

1. Департамент операцій і слідчих дій.
2. Відділ охорони.
3. Департамент інспекційних процедур.
4. Відділ аналізу.
5. Управління технологічних операцій.
6. Юридичне бюро.
7. Управління фінансів.
8. Управління кадрів і професійної підготовки.
9. Логістика Управління.
10. Офісні комп'ютерні мережі.
11. Управління контролю та внутрішні справи.
12. Глава кабінету.
13. Внутрішній аудит Групи.
14. Делегація КБА в Білостоці.
15. Делегація КБА в Гданську.
16. Делегація КБА в Катовіце.
17. Делегація КБА в Кракові.
18. Делегація КБА в Любліні.
19. Делегація КБА в Лодзі.
20. Делегація КБА в Познані.
21. Делегація КБА в Жешув.
22. Делегація КБА в Щецині.
23. Делегація КБА у Варшаві.
24. Делегація СВА у Вроцлаві.

Важливим складником національної антикорупційної стратегії Польщі є прийняття й реалізація Національної антикорупційної стратегії Польщі. Натепер діє третій пакет такої стратегії. Перша Стратегія (2002–2009 рр.) і друга Стратегія (2011–2016 рр.) довели свою ефективність у процесі формування антикорупційної політики держави [24]. Формат реалізації Антикорупційної стратегії Польщі визначає сутність національної антикорупційної політики, завдання органів влади Польщі в цій сфері. Важливим елементом такої політики є роль національного уряду, який є головним органом влади у процесі формування антикорупційної політики. У цьому полягає основний приклад для успішної реалізації антикорупційної політики для України.

Висновки

Загальною проблемою формування антикорупційної політики держави є забезпечення внутрішньої стабільності, правопорядку й дотримання принципу законності в нашій державі на сучасному етапі

історичного розвитку. Такий стан речей характеризується процесами поглиблення реформ усіх сфер суспільного життя, дедалі набуває виключного значення. При цьому питання юридичної відповідальності за посадові злочини та корупційні діяння, особливо такі, що є результатом діяльності державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування, привертають до себе підвищену увагу з боку як правоохоронних органів, так і суспільства загалом, в силу того що ця категорія злочинів становить значну соціальну небезпеку, адже вони деформують, уносять елементи дезорганізації в нормальну діяльність державних і самоврядних органів влади, підприємств, установ, організацій. Нині в процесі системних реформ ігнорування соціально-гуманізаційного фактору державно-управлінських відносин викликало значні деформації державної політики, спровокувало розрив у можливостях проведення ефективної соціальної політики та реальній здатності задовольнити інтереси соціальних груп.

З корупцією можливо боротися, використовуючи різні заходи: суто репресивні, які полягають у виявленні, розслідуванні та розкритті корупційних правопорушень і притягненні винних осіб до відповідальності, або превентивні, серед яких – такі як покращення прозорості, підзвітності й доброчесності державних структур, правовий захист громадян і підвищення правової обізнаності, підвищення етичних стандартів у діяльності публічних службовців, просвітницька робота з населенням та окремими цільовими групами, виховання молоді в дусі неприйняття корупції. Але жоден із цих заходів не буде успішним, якщо під час їх реалізації буде відсутня підтримка з боку суспільства. Досвід багатьох країн свідчить про те, що активність громадян, зацікавлених у подоланні корупції, є головною передумовою подолання корупції. Саме тому участь громадськості в заходах щодо запобігання корупції – запорука успішної антикорупційної політики.

Але жоден із цих заходів не буде успішним, якщо під час їх реалізації буде відсутня підтримка з боку суспільства. Досвід багатьох країн свідчить про те, що активність громадян, зацікавлених у подоланні корупції, є головною передумовою подолання корупції. Саме тому про обов'язкову участь громадськості в подоланні корупції зазначено в Конвенції про цивільно-правову відповідальність за корупцію, яка була прийнята Радою Європи 9 вересня 1999 р. У положеннях цієї Конвенції, яка готувалася на основі найкращих практик у сфері запобігання корупції, серед іншого підкреслюється, що ефективна реалізація антикорупційної політики держави має базуватися на комплексному застосуванні примусових, запобіжних і просвітницьких процедур, що може бути забезпечено виключно за умови спільної участі в цьому процесі органів влади та громадськості.

Зокрема, у Конвенції визначено необхідність участі суспільства в заходах щодо запобігання і протидії корупції, а для цього необхідно сприяти активній участі окремих осіб і груп за межами державного сектора, таких як громадянське суспільство, неурядові організації та організації, що функціонують на базі громад, у запобіганні корупції й боротьбі з нею і для поглиблення розуміння суспільством факту існування, причин і небезпечного характеру корупції, а також загроз, що створюються нею.

Складний і багатоаспектний процес державотворення в Україні зумовлює необхідність дослідження проблем, пов'язаних зі здійсненням цілеспрямованої діяльності органів публічної влади щодо забезпечення законності і правопорядку в країні, забезпечення прав і свобод людини та громадянина, закріплених Конституцією України, у сфері публічного управління. Особливе місце набула проблема запобігання і протидії корупції, що створює реальну загрозу становленню Української держави. Актуальність дослідження адміністративного аспекту формування національної антикорупційної політики, відповідно до концепції багаторівневого управління, особливої ваги набуває в умовах вирішення завдань, визначених положеннями Угоди про асоціацію України та ЄС, набуття відповідності критеріям на вступ до ЄС, гармонізації з принципами Європейського адміністративного простору тощо. Напрямами реалізації такого курсу є розробка раціональної антикорупційної політики України.

Корупція залишається однією з найбільш небезпечних соціальних проблем, а заходи, що вживаються для її подолання з боку держави, бажаного результату поки що не дають. Це значною мірою пояснюється тим, що, по-перше, діяльність уповноважених вести боротьбу з корупцією органів зосереджена переважно на виявленні правопорушень серед державних службовців або інших осіб, уповноважених на виконання функцій держави; по-друге, низьким рівнем ефективності взаємодії органів влади, що функціонують у системі запобігання корупції; по-третє, недосконалістю процедур притягнення винуватих осіб до відповідальності за вчинені правопорушення; по-четверте, низьким рівнем довіри до влади з боку громадян і недосконалістю інформаційно-аналітичного забезпечення.

Корупція як соціальний феномен – явище, притаманне практично кожній державі світу. В Україні сам феномен корупції та засобів її приборкання став самостійним предметом дискусій як органів влади на всіх рівнях, так й опозиції, виступаючи інструментом політичної боротьби. На державному рівні постійно приймалися закони, концепції та програми протидії корупції. Утім, як показує практика, поширення

корупції зберігає свої масштаби, а методи подолання корупції в Україні залишаються малоефективними. Причиною цьому є недостатня суспільна реакція на системність корупції, відсутність інтегративного антикорупційного підходу громадян, громадських організацій, держави, адже лише за поєднання таких двох чинників політичного й суспільного характеру така боротьба може принести реальні результати.

У сучасних умовах становлення України як правової та соціальної держави, необхідності подолання кризового стану в різних сферах суспільства актуальною є проблема корупції в органах публічної влади. Становлення нової політичної й економічної системи, розвиток ринкових відносин, що зумовили проблеми безробіття й зайнятості, трансформацію моральних цінностей і орієнтирів, посилення правового нігілізму в трансформаційний період до демократичного суспільства вимагають пошуку нових механізмів запобігання та протидії корупції, заснованих насамперед на глибокому розумінні сутності проблеми, а також на координації зусиль держави, правоохоронних органів населення.

Література:

1. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/18688.html>.
2. Соловійов В. М. Історична генеза корупції / В. М. Соловійов // Наук. зап. ін-ту законодавства Верхов. Ради України. – 2011. – № 5 (8). – С. 22–26.
3. Лазоренко С. Базові принципи та елементи антикорупційної політики в Україні / С. Лазоренко, К. Бабенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kaas.gov.ua/law-library/articles/b/558>.
4. Соловійов В. М. Запобігання і протидія корупції в державному управлінні України : [монографія] / В. М. Соловійов. – К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2012. – 508 с.
5. Онищук О. О. Загальний метод протидії корупції в Україні / О. О. Онищук // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 343–346. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuiv.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09eomdvu.pdf>.
6. Про боротьбу з корупцією : Закон України від 15 жовтня 1995 року // Відомості Верховної Ради України – 1995. – № 34. – Ст. 266.
7. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України від 7 квітня 2011 року № 3206-17 // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 40. – Ст. 404.

8. Про очищення влади : Закон України від 16 вересня 2014 року № 1682-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1682-18>.

9. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.

10. Про національну антикорупційну стратегію: Указ Президента України від 21 жовтня 2011 року № 1001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001/2011>.

11. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1699-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>.

12. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.

13. Антикорупційна політика держави: складові та напрями реалізації : [навчальний посібник] / [авт. кол.: С. М. Серьогін (кер. авт. кол.), В. Баштанник, Н. Липовська та ін.] ; за заг. ред. С. М. Серьогіна. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2012. – 476 с.

14. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30 червня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 35. – Ст. 358.

15. Про Національне антикорупційне бюро: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.

16. Про утворення Національного антикорупційного бюро України : Указ Президента України від 16 квітня 2015 року № 217 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/217/2015>.

17. Про затвердження Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 року № 265 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/265-2015-%D0%BF>.

18. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/page>.

19. Декларація Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з корупцією і хабарництвом у міжнародних комерційних операціях (Прийнята Резолюцією Генеральної Асамблеї від 9 грудня 1999 року) станом на 1 серпня 2010 року // Закони України – інформаційно-

правовий портал. – 4 серпня 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uazakon.com/documents/date_21/pg_iwgzsx.htm.

20. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією, прийнята Радою Європи 27 січня 1999 року № ETS 173 (Конвенцію ратифіковано із заявою Законом України від 18 жовтня 2006 року № 252-V) // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 47–48.

21. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції, прийнята на 58-й сесії Генеральної Асамблеї ООН 31 жовтня 2003 року (Конвенцію ратифіковано із заявами Законом України від 18 жовтня 2006 року № 251-V) // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 50. – Ст. 496; 2007. – № 49. – Ст. 2048.

22. Мельник М. Корупція: проблема визначення сутності і поняття / М. Мельник // Вісник Академії правових наук України. – Х., 1997. – № 3. – С. 76–86.

23. Офіційний сайт Центрального антикорупційного бюро Польщі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bip.cba.gov.pl>.

24. Рибак А. І. Державна політика боротьби з корупцією у Польщі: нормативно-інституційний аспект / А. І. Рибак // Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць / головний редактор В.М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2011. – Вип. 50. – С. 717–725.

Ogneviuk A. Z.,
Candidate of Juridical Sciences,
Assistant Lecturer at Department of Intellectual Property, Law Faculty,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE REFORM OF NATIONAL INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS PROTECTION SYSTEM IN UKRAINE IN ACCORDANCE WITH ITS EUROINTEGRATION STRATEGY

Summary

National Intellectual Property Rights Protection System consists of two components – one is intellectual property legislation, another is organizational – institutional component that unites organs who have authority in intellectual property sphere. After the historical-comparative research of the development of Intellectual Property System it is affirmed that the tradition to narrow its meaning does not justify itself. In compare with Polish intellectual property legislation consisting of three levels (national, European and international), Ukrainian legislation in this field has only two levels (national and international). In the process of

Eurointegration another level for Ukrainian legislation could be added, so all the levels should be in accordance. One of the targets within the reform of National Intellectual Property Rights Protection System is to involve investments to innovation. One of the ways to succeed in it is to use Polish experience in tax breaking for the innovative companies that is regarded in the paper. The reform of the organizational-institutional structure of intellectual property governing is analyzed, such as liquidation of the State Intellectual Property Office and transfer of its functions to the Ministry of Economic Development and Trade. It is affirmed, that governing in intellectual property sphere is not limited only by the functions of this Ministry; functions of another organs are regarded considering Ukrainian-Polish cooperation during the UEFA 2012 Championship. Foundation of Court on intellectual property rights in Ukraine is analyzed; it is regarded as the main improvement in the sphere during latest times.

Introduction

The development of intellectual property system in Ukraine took place during all of the 26 years of its history. Despite certain successes that happened in the field of improving the legislative base in accordance with international standards of intellectual property rights protection, Ukraine is still regarded by investors and international organizations as a country with a high level of infringement of intellectual property rights. Under setting up international trade, inviting-investment environment, developing innovations Ukraine faces a challenge of providing at least a satisfying level of protection of intellectual property rights. World most significant economic indicators that point out the effectiveness of the country in this field are not optimistic for Ukraine. According to the Global Competitiveness Index, Ukraine ranks 85th in the world, without any prominent improvement for the last five years. [1, p. 13].

The researches of Global Innovation Index that estimates the efforts of the countries all over the world in developing innovation economy shows that Ukraine succeeded by improving its rank for the last two years from 64th place in 2015 to 56th in 2016. One of the indicators of Global Innovation Index, which is traditionally low for Ukraine, is the level of development of institutions that provide administration of innovations in the country. This proves that Ukraine has a weak and ineffective state administration in intellectual property sphere.

The purpose of this study is to distinguish the notion «national intellectual property system» from the «state intellectual property system» in legislation of Ukraine, its development programs and legal doctrine; as well as analyzes of the experience of Poland in developing its national intellectual property system in the period of Eurointegration. Proposals for the further

improvement would be suggested in order to improve situation with administrating international property in Ukraine nowadays.

A number of methods form the methodological basis of the research. Dialectical method was used while analyzing the concept of state intellectual property system and national intellectual property system in its evolution. Metaphysical method was applied in determining the components of the above-mentioned notion. Formulation of the historical stages of out coming and development of the state intellectual property protection system; finding specific signs of each stage has become possible due to the historical method. System-structural method made it possible to establish the connection between two main elements of state intellectual property protection system, such as legal element and organizational – institutional element. Methods of analysis and synthesis were helpful in analyzing specific features of the components of state intellectual property protection system and than formulating the notion as an integral category. The comparative method was used in process of comparison the legislation of Poland and Ukraine, while the prediction method allowed formulating author's conclusions about the perspective and ways of improving intellectual property protection system in Ukraine.

According to Ukrainian legislation the state intellectual property protection system was, for a long time, regarded equal to only one administrative authority, representing the executive branch in the sphere of intellectual property protection. Such an approach has spotted a number of problems – the system of granting patent rights remains imperfect; there is no effective coordination within public administration; the procedure of finding and giving financial support to the inventors in Ukraine is unproductive; at last, the defense of intellectual property rights against violation is complicated and long-lasting process. In accordance with this a wider approach to understanding the intellectual property protection system is proposed. It includes the legislative element and organizational – institutional element.

1. The notion of State Intellectual Property Protection System and its legal component in context of Eurointegration striving of Ukraine

The objects of intellectual property rights are classified among the main economically estimated recourses. This makes it evident that the necessity of governing and regulating the sphere of using intellectual property rights is of high importance. There are a great number of subjects with different legal status in this sphere. That is why governing this sphere is necessary to maintain the balance between the society interests and interests of the other subjects – from big and successfull legal entities, who own a number of

intellectual property rights, – to individual inventors, authors, scientific institutes.

The legal definition of «state intellectual property system» is determined in several Ukrainian laws («On the Protection of Rights for Trademarks for Goods and Services», «On Protection of Rights for Industrial Designs», «On Protection of Rights for Inventions and Utility Models», «On Copyright and Related Rights») as follows – the state intellectual property system is an institution and the mutual of expert, scientific, educational, informational and other state institutions of corresponding specialization, which are governed by the institution.

Despite the fact that this notion is duplicated in several laws of Ukraine, its definition demonstrates a narrow, simplified approach of understanding its meaning. In the process of regulating intellectual property sphere the government must on one hand set the «game rules» for its participants, on the other hand it has to follow their strict observance. Adopting legal acts that establish the set of objects that can gain protection in Ukraine as the results of human intellectual activity, the way of obtaining these rights, provides the first matter. They also establish rights, provided by Ukraine for its owners and provide the way of managing these rights, possible mechanisms of protection. The second is realized by forming state institutions, which are authorized by the government to monitor the relations in accordance with the established legislation. In case of violation the institutions are allowed to determine the case, impose the responsibility and apply sanctions. Both the legislative and the organizational – institutional element of the state intellectual property protection system provide it's functioning and should be regarded in coordination. If we ignore the legislative element, there wouldn't be a ground to say that the intellectual property rights are clear and equal to all the parties, the mechanism of its obtaining is clearly set out. Ultimately, if the governing is not based on law norms, it breaks the constitutional principles of legality and the rule of law. That is why we can not ignore the legislative element when talking about State Intellectual Property Protection System. Using it we can measure the actions of state bodies that is why the legislative element is of such an importance. Setting up legal norms on intellectual property rights is not enough; the subjects of the relations must follow them; these norms have to be implemented in real life. The relations with intellectual property objects spring up between equal parties as well as between the parties one of which obtains the authority. The measures of the authority are also set up by intellectual property law. That is how the legislative and organizational – institutional components are linked. It would be obvious to start with analyzing the first component.

For a long time above mentioned understanding of intellectual property protection system as consisting of two components remained rather scientific than official, but today a new bill that changes situation has been drawn up. It is called «About National System of Intellectual Property Protection» and is going to be considered during the next parliament session. According to this bill (art. 3) the notion of national system of intellectual property protection is wider; it is regarded as a system of relations between the subjects, material, technical, information resources and includes the legislation of Ukraine in intellectual property sphere. So we can underline, that the latest changes to legislation in the intellectual property protection sphere demonstrate the wider approach to understanding of «intellectual property protection system» as it was mentioned above. It should be assumed that such an approach would transform from scientific to legal soon.

The legal component of state intellectual property protection system in its development has passed several periods. As a post-soviet country, after proclaiming independence Ukraine faced the necessity of drafting laws in order to regulate the most important issues on intellectual property protection such as the acquisition, protection and defense of intellectual property rights. The law-making process in Ukraine during the period of 1991–1994 partly consisted of ratification of the international treaties. Even though only the most significant international agreements on intellectual property were signed during this period, the influence of international rules on Ukrainian legislation on intellectual property rights was considerable. The first laws that were passed touched upon protection of trademarks, copyright, inventions and utility models and varieties of plants.

After the conclusion of the Partnership and Cooperation Agreement with the European Union Ukraine faced the task of harmonization of its legislation according to international standards of intellectual property rights protection. This caused the extension of a number of international agreements signed by Ukraine in the field of trademark protection and protection of related rights. Also during this period several laws related to intellectual property protection were enacted, regulating advertising, publishing, information, cinematography. All of these spheres involve the use of intellectual property rights.

During the third period that began in 2000 intellectual property legislation was under the influence the economic and political factors. The decisive role among these factors played the will of Ukraine to join the World Trade Association. The legal documents of that period are more programmatic and generalizing. During this period Ukrainian intellectual property legislation was developing by systematization of legislation rather than setting up new laws. The Civil Code of Ukraine was adopted in 2003; one part of it is

devoted to the intellectual property rights protection. These years the first Program of developing intellectual property system in Ukraine for the years 2001–2004 was adopted, so that the strategic targets of intellectual property protection system were shown. Another important issue is that during these years the norms that provided the responsibility for breaking the intellectual property rights were added into administrative, civil, criminal legislation. This had an aim to reduce the number of violation of intellectual property rights and to provide the subjects of intellectual property rights with adequate defense in case of infringement.

In latest years the changes in the intellectual property legislation mostly concerned organizational issues. The main sectorial authority, which was under the Ministry of Education and Science, changed its subordination to the Ministry of Trade and Economic Development. For the first time in Ukrainian history a new judicial system providing a court, specialized in intellectual property rights protection was provided. As well as the propositions of improving laws on intellectual property rights are considered.

A short historical analysis on development of legislative component of state intellectual property protection system made it possible to form some conclusions. During the first period of its developing the main principles of intellectual property protection were settled and furthermore they laid down into the norms of copyright, patent law. Ukraine has recognized the right for the results of intellectual human activity and started to develop the possibility to ensure it. Over the next decade legislation in this field was evolving under the influence of international standards, impacted in international agreement and treaties signed or ratified by Ukraine that made them the part of national legislation. Due to this Ukrainian intellectual property laws are supposed to be on the same level as the ones recognized in the world.

Even so a number of problems are constantly «attacking» intellectual property protection system and cause the image of Ukraine as a country with a low level of intellectual property rights protection. More or less, all of them must be solved by improving legislation. It is necessary to say that improving intellectual property protection system is in accordance with economic growth of the country that is why it is of such an importance. Providing changes due to the Eurointegration process Ukraine faces similar challenges as Poland (the neighbor of Ukraine) did in its Eurointegration process. It would be helpful to analyze its experience in order to avoid similar errors.

The Polish legislation in the field of intellectual property protection can be divided into three levels – first is formed of national laws; second one is the European Union Acts; and the last level consists of international agreements

and treaties. The national legislation of Poland has no more than three main laws – Copyright and Related Rights Act 1994, Industrial property act 2000, The law on protection of Database 2001. In compare with Ukraine, where all main objects of intellectual property are regulated by a separated act, Poland demonstrates a systematic approach, specially as it is seen by the Industrial property act 2000, according to which legal protection is given to inventions, utility models, industrial designs, etc. The specific feature of intellectual property legislation in Poland is The law on protection of Data base. As in the other countries (including Ukraine) data bases are regarded as objects of copyright law, but in the case of prominent financial investment in its creation, made by the third party, the rights of the investor are protected by the law. According to this law the copyright and the ‘sui generis’ right for the databases are protected.

The second level of intellectual property protection legislation in Poland is the number of acts of European Union, such as:

- Council Directive 91/250/EEC of May 14, 1991 on the legal protection of computer programs;
- Directive 96/9/EC of the European Parliament and of the Council of March 11, 1996 on the legal protection of databases;
- Council Directive 92/100/EEC of November 19, 1992 on rental right and lending right and on certain rights related to copyright in the field of intellectual property;
- Council Directive 93/83/EEC of September 27, 1993 on the coordination of certain rules concerning copyright and rights related to copyright applicable to satellite broadcasting and cable retransmission;
- Council Directive 93/98/EEC of October 29, 1993 harmonizing the term of protection of copyright and certain related rights.

As a member of European Union Poland has signed the European Patent Convention and is one of the countries, where European Patent system is recognized and implemented. This possibility which simplifies the process of granting patent in a number of countries is not the one and only example. On the 6th of January Poland (Patent Office of Poland) signed The Global Patent Prosecution Highway (PPH) – an agreement which provides a simplified filing procedure between 22 local patent offices of Austria, Australia, Canada, Estonia, Finland, Germany, Hungary, Ireland, Israel, Japan, Korea, Norway, Portugal, Russian Federation, Singapore, USA and others [2, p. 154]. Thinking about how to improve the investment attractiveness of Ukraine it would be useful to think how to simplify and speed up the process of granting patents, how to make it more convenient especially for foreign investors, who use this procedure while obtaining patents in other countries of their business.

Supporting innovation development of economy is the strategic target for both countries – Ukraine and Poland. And the role of legal component of intellectual property protection system is significant. According to the National Reform Program 2020, adopted 28.04.2015 in Poland a number of measures (legally adopted) are initiated to stimulate innovations. 15.01.2015 some amendments to the law that regulate financing of science were adopted. It has a goal of creating the effective system of managing scientific sphere in order to find the main, strategic scientific inventions and finance it.

Another task named in the program is to «improve the effectiveness of tax incentives in promoting research and development in the private sector as part of the efforts to strengthen the links, between research, innovation and industrial policy». In order to provide this target Polish government proposed an incentive of tax breaks to encourage innovation. According to it the expends made on the research and development activity can be taken of the tax base of the company. The results of such ammdendments are not evident by now, as said in the Corporate and R&D Report of 2016 – «Not much has changed as a result – almost half of the respondents have no plans to use it (the redused tax), mainly because they do not know enough about the incentive or how it works» [3, p. 15]. Despite the absence of essential results in Poland in return to this incentive, tax reduce for stimulation innovations is widely used in other countries, so it appears to be a right way for Poland.

The decrease of the tax rate for implementing innovations in production is used in different ways. As was mentioned by O.E. Molotkov «according to experts of European Economic Committee of United Nations among all of the tools to stimulate economy, the tax tools are the most effective» [4, p. 245].

In this field Ukraine didn't show any significant improvement, while tax stimulating could be effectively used to attract investments into innovations. The above mentioned report (p. 15) underlines that a well thought-out tax incentive system (some countries allow their taxpayers to deduct up to 300% of qualified costs) is a more sustainable and attractive proposition for companies carrying out R&D activities that involve a certain risk» [3. p. 15].

According to Ukrainian program acts concerning development of intellectual property sphere as well as in the National Strategy of Intellectual Property Protection Development tax breaks for investors of innovations are not named as a priority ones. In spite of this the strategic targets are formulated more widely. There is still a hopeful tendency – as the bill about National Intellectual Property Protection System affirms that one of the instrument of state stimulation of innovations for the industry has to include tax breaks for the economic relations. It is supposed that tax breaks would be offered to innovative companies who produce goods in Ukraine and provide services using objects of intellectual property rights created by

domestic subjects whose intellectual property rights are also registered in Ukraine. This special system of taxation is going to be prescribed by both – the Tax Code and the law on innovations.

Taking into account the experience of Poland, mentioned above, Ukraine has to make the process of granting tax breaks clear and convenient to those who are supposed to use it. Otherwise it is possible for our country to face the same troubles as Poland did providing special taxes for companies using innovations.

Ukrainian legislation on intellectual property has passed a long way of evolution. One of its directions was to form national norms; another was to improve the national legislation by implementation of international agreements and treaties, in order to provide the high level of intellectual property rights protection world widely recognized. Leaving behind the narrowing notion of state intellectual property system, admitting a bigger number of subjects to be included into intellectual property protection system, nowadays the legal element of intellectual property protection system has got a wider meaning. In accordance with the aim of building innovative economy, improving trade relations with foreign countries we can draw a conclusion that legislation in intellectual property sphere should improve by providing clear and simple procedure of obtaining intellectual property rights and by reducing the expenses of the innovation companies with the help of tax breaks. The experience of Poland in this sphere could be useful while using it in accordance with adaptation to internal needs.

2. Organizational – institutional element of state intellectual property protection system – making reforms in Ukraine

Drafting new laws is not enough for the national intellectual property protection system to function effectively. The state has a lot of functions, some of them such as the function of control and supervision, preventive, punitive functions should not only be proclaimed and set up in legislation, they have to be implemented. That is why the activity of the authority in regulation intellectual property sphere is not reduced only to legislation. The fulfillment of legal norms is of great importance that is why authorities are created by the state to represent it in intellectual property relations. So the subjects of intellectual property relations could be divided into two main groups – the first ones represent government; they obtain the authority and have administrative functions, while others do not have such functions and act according to its own interests. Organizational – institutional element of state intellectual property protection system units all state organs of legislative, judicial and executive branch which have administrative functions to regulate intellectual property sphere. Apart from them a number of subjects are part of these relations – they are creative unions, public

associations, international organizations, collective management organizations. They also make influence on intellectual property relations.

Ukraine (been a part of former Soviet Union) inherited traditions of imperative state regulation, especially during the first period of intellectual property protection system development. Evidently this tradition caused a narrow meaning of state intellectual property protection system making it equal to one governmental authority. Firstly, it was represented by two organs – State Patent Department of Ukraine and Copyright and Related Rights Agency, after that only one organ remained – State Committee of Ukraine on Science and Intellectual Property. Later the functions were transferred to State Intellectual Property Office witch was finally liquidated during the reform of 2016–2017. These organs were changing one another within the reform of government in intellectual property sphere. The only thing that remained unchanged is that they represented the middle level in executive branch of power. Todays this powers are transferred to The Ministry of Economic Development and Trade, witch is authorized to form and provide the state policy in intellectual property protection. The Department of Intellectual Property is formed within the Ministry for this purpose. Resolution of the Cabinet of Ministers «Questions on improving the functions of central organs of executive power in intellectual property sphere» № 585 from 23.08.2016; Resolution of the Cabinet of Ministers «Questions concerning Minister of Economic Development and Trade» № 320 from 11.05.2017.

After the liquidation of State Intellectual Property Office the Department of Ministry has the functions of granting intellectual property rights, it issues patents and intellectual property certificates; register intellectual property rights and agreements transferring them; maintains registration; provides expertise of applications etc.

Despite the fact that the reforms of state intellectual property management bodies took place in Ukraine every 5–10 years, they did not demonstrate a substantially new approach to their organization or functioning except changing their names. The low effectiveness of intellectual property administrating was underlined by V. M. Stolyarchuk, who mentioned that the reason of is situation is in the «absence of connection between the administration in innovation and in intellectual property protection sphere» [5, p. 219]. For the confirmation of this position she assumes that programs of intellectual property development during the period of 2009–2014 years were set up by the State Intellectual Property Office that was insufficient, because the programs of this kind sould be confirmed by authority of higher level. After analyzing the experience of Poland in previous chapter it can be asserted that such programs include different regulations not only in the sphere of intellectual property itself, but also in taxation, custom rules,

protection of information, counteraction of piracy and so on. This questions covers wider relations than administrated by intellectual property organ.

In order to arrange proper coordination between different organs it is proposed in Ukraine to establish National Rada of intellectual property as advisory and coordinative organ of Cabinet of Ministers of Ukraine. This organ is expected to function constantly. A huge number of subjects from intellectual property sphere are going to be represented – the executive organs of different kind such as Ministries and Agencies of science, education, finance, art and culture, information, budget, antitrust. Representatives from the judicial system would be involved as well as from education and scientific institutions, lawyers and patent attorneys. In case of setting up this organ the regulation and administration of intellectual property sphere would be more complex, systematic and effective. A proper negotiation platform would be found. But we should be cautious taking into account the lessons of the past, when reforms of the intellectual property system laid only to the change of the name of organs without any visible effect in regulating. The purpose of Eurointegration make it clear for Ukraine – that reforms of intellectual property regulation have to be effective.

As to the patent law, where the protection is given to intellectual property objects after registration, the institutional component plays a significant role. Obtaining of patent rights provides a registration procedure, when subjects apply to the patent authority of the country. They are usually called patent offices and in majority of countries they deal only with patent law registration, while in Ukraine one organ provides registration of patent rights and copyright. In compare with Poland, where copyright registration is not provided at all, Ukraine agrees that copyright appears immediately after the creation, but proposes registration for the subjects who want to get a prove of their authorship. For the confirmation of authorship in Poland «it is advisable to obtain a statement prepared by a notary public referring to the work created for evidence purposes and in order to prove the priority of the work <...> or to register the work with one of the organizations of collective administration of copyright or neighboring rights» [6, p. 79]. We should say that this procedure is more convenient and simplified in compare with the one in Ukraine, because it is possible for a subject to get a confirmation from more than one organ. In Ukraine to get the authorship certificate the one has to apply to the Ministry of Economic Development and Trade.

Within the conception of reforming intellectual property sphere, as is seen from the above mentioned bill it is proposed to form a patent office. Up to now the authority in intellectual property was responsible for policy implementation as well as it was the organ to apply for obtaining intellectual property rights. If the bill passes, the situation will change. The new office is

expected to be the application organ. It will make expert decision on applications, register intellectual property rights, give the certificates; and communicate with applicants and other parties it obtaining and managing intellectual property rights. This organ has to be recognized as an International searching organ with proper accreditation. In case of transferring intellectual property rights this organ has to be applied to register transfer agreement. Setting up and realization of the intellectual property state policy will remain the function of the Ministry. This proposition to devide functions is completely new for Ukraine, it can probably improve obtaining intellectual property rights procedure, as new office will concentrate in working with applicants.

The intellectual property objects this organ will deal with are not only the patent law objects. So Ukraine is not going to reject from the possibility of registration of copyright as not obligatory. Even though it doesn't influence the moment of the beginning of legal protection. We consider it to be reasonable because of high level of intellectual property rights infringement, especially in the copyright field. The violation is traditionally high caused by piracy and counterfeit goods, breaking of authors rights in Internet, and deregulated position of collective management organizations. In such a situation, the denial of the opportunity to obtain an author's certificate and thereby confirm their rights would seem inappropriate.

Among the executive branch organs that have an authority to regulate intellectual property relations despite the main organ – Ministry of Economic Development and Trade other institutions can be named. There are a number of authorities apart from the Ministry of Economic Development and Trade in the executive branch system that have a power to administrate in intellectual property sphere. The competence of these organs spread wider than intellectual property relations, but in case these relations appear to be about intellectual property objects, their competence is going to be realized. For example, Ministry of Justice is responsible for legal expertise of laws that are passed by Verkhovna Rada – the Parliament of Ukraine to be in accordance with other laws and international treaties signed or ratified by Ukraine. The role of this Ministry will not loose its importance because of the Eurointegration of Ukraine, which includes changing national legislation in accordance with European norms. Another important task of Ministry is to examine experts, who will make the expertise on intellectual property questions.

In the sphere of cinematography, producing CD-video, music copyright and related rights protection is partly the full powers of Ministry of Art and Culture. It is also responsible for the protection of traditional craft arts in Ukraine. The Ministry of Education and Science provide state policy in educating public administration staff, which is working with intellectual

property objects – lawyers, experts, judges, scientists etc. Their qualification and skills are important because even though they are not the subjects of intellectual property right, they are the subjects of intellectual property relations and their work influence intellectual property relations especially when these people represent state authority.

Another Ministry that is functioning in intellectual property sphere is the Ministry of Home Affairs. In the case of violation of intellectual property rights this Ministry is responsible for the investigation and preventing further violation. The Department of Economic Offences in the structure of Ministry is responsible for that.

One of the aspects of Eurointegration is the activation of the trade relations between countries that is why preventing intellectual property rights violation on the custom is very important. Once the counterfeit goods crossed the border of the country the violation has happened, so anti-counterfeit measures on the border play a significant role in intellectual property rights protection and are important in Eurointegration process. The competence in this field belongs to the State Fiscal Agency. Ukrainian custom rules generally are in accordance with Regulation (EU) № 608/2013 of the European Parliament and of the Council of 12 June 2013 concerning customs enforcement of intellectual property rights. Some differences partly exist about the simplified procedure of destructure counterfeit goods [7, p. 113].

Ukraine and Poland have a practice of close interaction between its intellectual property authorities and custom agencies during the organization of a final part of the EURO Championship Cup in 2012. Bilateral agreement included coordination in the sphere of advertisement, publicity, on the border especially in the procedure of cross-boarding of goods with intellectual property objects between two countries. Agreement between Cabinet of Ministers of Ukraine and the government of Poland about coordination during the organization of final part of the EURO Championship Cup in 2012 dated 28.03.2008. This document paid attention to the main problems in protection of intellectual property rights during this sport event such as ambush marketing, trademark rights violation; infringement of intellectual property rights (mainly of the sponsors of the cup) in advertisement; selling counterfeit goods in fan zone. An importance of intellectual rights protection in information relations was underlined.

In order to prevent these infringements a bill «About intellectual property rights and reputation of UEFA» was created but unfortunately it was not adopted. Still the norms of this bill are useful to show the weak points in intellectual protection in Ukraine. The bill was supposed to be in order during the championship and a short time after it until 01.09.2012. The norms of this bill initiated a different from the common judicial proceeding of intellectual property infringement cases hearing in trial. It was said that

the cases about intellectual property infringement of UEFA and ambush marketing cases during the championship: 1) must be heard before the commercial court without any exemptions (which is in conflict with law regulating proceeding); 2) must be heard within 15 days period (the same period of time in Court of appeal); 3) enforcement of the judgment should be immediate [8, p. 21–22]. Apparently such initiative was found very thoroughgoing and it didn't become law, but it clearly shows the main problems in the procedure of defending intellectual property rights in the Ukrainian court.

Since that time the theme of the professional effective court hearing in intellectual property cases was discussed and in 2015 it was realized. The judicial reform of 2015 when a new law «About judicial system and the position of the judge» was passed. According to it a new Court on intellectual property rights will be founded. This law was enforced, but the court didn't yet appear, this is expected to happen next year. Nowadays intellectual property cases are heard before different courts in judicial system – commercial, civil, criminal, administrative. Creating one court instead would provide more professional and specialized hearing, will reduce the period of hearing and probably will simplify it. Another fact is that the unity of court practice is expected to increase, which will improve intellectual property relations.

The need to establish a special court competent to hear cases on intellectual property law (including patent infringement cases) has been discussed, such a court has not been yet set up in Poland [2, p. 150]. Intellectual property cases are held before common courts that are two-instance. The Supreme Court of the country can be applied to only due to the extraordinary means. So we can make a conclusion that Poland faces the same problem of specialized hearing of intellectual property cases, but in this country special court is not yet founded.

In the process of improving intellectual property protection the role of Court on intellectual property rights is significant, but it should be underlined that the quality of judgment have to increase as well.

To sum up the second part of the paper about the organization–institutional component of intellectual property protection system it should be underlined that a number of organs have functions in intellectual property relation regulation. Even though only one organ has functions in granting patents and provide state policy in the sphere, another organs such as Ministry have related functions. This is another argument justifying that state intellectual protection property system does not consist only from one organ. Above-mentioned experience of Ukraine and Poland in organization EURO Championship Cup in 2012 shows the importance of coordination between organs in regulating the intellectual property relations.

Conclusions

The notion of State Intellectual property protection system was narrow for a long time. It was provided by legal norms as that this system is equal to the functioning of one and only organ. The reform, which is initiated nowadays, demonstrates a wider approach to this notion, saying that a huge number of subjects are involved in functioning of National Intellectual Property Rights Protection System. Among them – subjects that have authority in regulating intellectual property sphere and those who are acting according to its own interest. All of them together form the National system. So to distinguish the notion ‘national intellectual property system’ from the ‘state intellectual property system’ it is affirmed that the second notion is wider.

National Intellectual Property Rights Protection System consists of two components – one is intellectual property legislation, another is organizational – institutional component. The first – set up rules to regulate the activity of subjects providing the balance of its interests and the interests of the society; second one is necessary to fulfill legal norms, to regulate intellectual property relations due to it. The historical review shows that state intellectual property organs did not demonstrate a substantially new approach to their organization or functioning during years, despite the reforms that took place in Ukraine.

The Eurointegration process demands a high level of protection of intellectual property rights, which should be provided in Ukraine. Analysis of the experience of Poland in developing its national intellectual property system in the period of Eurointegration has shown the importance of using international procedure of granting intellectual property rights. In order to it Poland has signed the European Patent Convention and The Global Patent Prosecution Highway (PPH) – an agreement which provides a simplified filing procedure. Another positive Polish initiative is to provide tax breaks for innovative companies. According to it the expends made on the research and development activity can be taken of the tax base of the company. Up to now tax breaks are not among the priority regulating measures in Ukraine, so the experience of Poland could be used.

Analysis of organization-institutional component of intellectual property protection system shows that not only one organ has a power to regulate intellectual property sphere, financial, border organs, organs in educational and culture spheres are also included as well as the home affairs organs. The experience of Poland and Ukraine in EURO Championship Cup in 2012 shows the importance of coordination between organs regulating intellectual property sphere.

References:

1. The Global Competitiveness Index 2016–2017 Rankings // The Global Competitiveness Report 2016–2017. World Economic Forum. – Geneva 2016. – P. 10–17.
2. Rzazewska D. Poland. Patents 2017 / D. Rzazewska, P. Godlewski, M. Wazynska // Law Business Research. – 2017. – P. 150–155.
3. Corporate and R&D Report of 2016 [Electronic resource]. – Access mode: [https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/pl/Documents/Reports/pl_RD-2016-Poland-EN%20\(1\).pdf](https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/pl/Documents/Reports/pl_RD-2016-Poland-EN%20(1).pdf).
4. Molotkov O. E. Particular qualities of tax stimulation in modernization of Russian economy / O. E. Molotkov // Business in law. – 2012. – № 3 – P. 245–246.
5. Stolyarchuk Y. M. The level of defence of intellectual property rights – legislative aspect / Y. M. Stolyarchuk, V. M. Stolyarchuk // Strategy development of Ukraine (economy, sociology, law). – Kiev: NAU, 2013. – № 1. – P. 217–221.
6. Rzazewska D. Poland / D. Rzazewska // Copyright. – London: Law Business Research, 2016. – P. 77–82.
7. Punda O. O. Custom regulation and intellectual property protection: European Union experience / O. O. Punda, V. P. Gdanova, E. S. Moldavan // Scientific review of International Humanitarian University. Series «Jurisprudence». – 2014. – № 9-2. – P. 111–114.
8. Pototskyi M. Evolution of the defending of trade marks rights system in the period of preparing and providing EURO Cup 2012 / M. Pototskyi, O. Ismagilova, G. Serduk, K. Tribunaska // Theory and practice of intellectual property. – 2012 – № 3. – P. 17–22.

Piddubnyi O. Y.,
*Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor,
Head of Department of Civil and Commercial Law,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv*

Piddubna D. S.,
*Candidate of Juridical Sciences,
Head of Department of Civil Law Disciplines, Faculty of Law,
Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine,
Kryvyi Rih*

LEGAL SYSTEM IN THE CONTEXT OF THE FORMATION OF ENVIRONMENTALLY FRIENDLY ECONOMIC MANAGEMENT SYSTEM AND THE DEVELOPMENT OF BIOTECHNOLOGIES

Summary

The formation of the environmentally friendly (organic) management system and the process of creating biotechnologies, preservation of nature and Ukraine's European integration prospects, unification of the legal frameworks and free international trade is not full but, as of today, a crucial set of targets for Ukraine. Any relationships that arise from there require further legal consolidation. Within this framework, it is the environmentally friendly economic management and biotechnologies that are currently the most important elements. It is the legal system that is a factor, through which the regulation of relationships that arise in a society takes place. The investigation of that system precisely by discussing part of such a doctrinal search has determined the direction of this study. In addition, the scarcity of time for the introduction of the organic economic management and biotechnologies in Ukraine remains a problem aspect. That is why only a systematic, integrated approach using comparative studies, hermeneutics, system analysis and historical method will therefore make it possible to implement, first of all, the regulation of social relationships, which, in the future, will be a step towards the unification of legal norms of the national and international levels. Nowadays, the development of any norm should take into account the human qualities that, as a whole, form the society and therefore provide for the latter's relation to the proposed and the degree of its perception. The investigation of legal systems and the implications of their operation for the environmentally friendly economic management and biotechnologies should take into account all possible components, both direct and indirect, but the basis should be as follows: 1 – understanding of the implementation of that management and those biotechnologies in general; 2 – understanding (terminological) as to what we regulate and what structural/linguistic constructs note.

Introduction

Not so long ago, Ukraine won its independence. The path to it was controversial and thorny. The enshrining of that independence was done by the adoption of the Declaration of State Sovereignty and the actual promulgation of the Independence Act. Since then, Ukraine has become an independent, democratic, social, and law-governed state. Its citizens are endowed with rights and obligations. Its public authorities act on behalf of the Ukrainian people, with a view to protecting their rights and interests. With the passage of time, taking into account the current mindset of the population, the XXI century makes the European integration a priority objective for Ukraine. In 2014, the country joined the Free Trade Zone. Some more time passed, and a visa-free system was established making it necessary to take a number of measures in order to ensure further cooperation with the European Union. One of them is the unification of legal norms. It is precisely this process that will ensure a common interpretation and application of statutory documents, simplify the processes for their use in real life.

Considering the factors mentioned becomes interesting not only from the viewpoint of Ukraine and Ukrainian legislation, but also from the viewpoint of the states that are already members of the European Union, Poland in particular. After all, it is that country that has recently become a member of the European Union, and has experienced all the transformations within the society and the legal system. That country's experience will therefore be useful for consideration with the possibility of providing further constructive proposals for perfecting and improving the overall regulation of social relationships. In addition to the above, the relevance of this particular manner of discussion is also conditioned by the state of the environment and its components: natural resources, natural objects; indicators regarding life, health of human beings, as well as that of plants and animals. All that in general contributed to the reluctant turn of the mankind to new types of economic management that would provide an opportunity to preserve, improve or restore the state of the said elements. However, with the use of the method of comparative analysis and the historical method, there is every reason to state that the environmentally friendly management is a long-forgotten way of manufacture, circulation etc. of products (raw materials), while biotechnology is a new form of expression of the relevant social relationships.

Any relationships that arise in a society are determined by their distinctive features and contain many elements that imply their comprehensive regulation. All those elements are provided by the legal system. The aforesaid served as a basis for the subject of the research with a view to discussing the entire system of necessary elements that would make it

possible to identify the structural areas, which should be worked on to develop and improve the legal and regulatory documents in order to fully protect the rights and interests of citizens.

1. The general description of the use of components of the legal system within the framework of the formation of environmentally friendly management system: the right, the ecology of man and society in modern conditions

The legal system is «an objective, historically natural legal phenomenon that includes interrelated, interconnected and interacting components: the law and legislation that implements it, legal institutions, legal practice, subjective rights and obligations, legal activity and legal relationships, legal awareness and legal culture, legal ideology, etc. Thus, the legal system is an integral set of all legal phenomena inherent in a particular society. Usually, the notion of «legal system» means a national legal system» [1].

Drawing on that understanding, it is worth making it clear that it is the legal system that is primarily responsible for the provision of rights and then for forming a legal and regulatory framework that would consolidate the implementation of all those civil rights. Referring to the Basic Law of Ukraine, i.e. the Constitution [2], we can note that: «Ensuring ecological safety and maintaining ecological balance in the territory of Ukraine, overcoming the consequences of the Chernobyl disaster, i.e. the disaster of a planetary scale, preservation of the gene pool of the Ukrainian people are the responsibilities of the State; ensuring economic and informational security of Ukraine are the most important functions of the State; everyone has the right to the environment safe for life and health, and to the compensation for damage caused by the violation of that right; everyone shall be guaranteed the right to free access to information on the state of the environment, the quality of food products and items of everyday life, as well as the right to disseminate that information; such information shall not be classified by anyone; everyone shall be obliged not to harm the nature, cultural heritage, and, if damage is done, shall be obliged to compensate for the damage caused by him/her. The laws of Ukraine shall be the only source for: the rights and freedoms of a person and a citizen, guarantees of those rights and freedoms; the main duties of a citizen; the principles of the use of natural resources; the principles of regulation <...> of public health; environmental safety» [2]. Thus, the actual right of citizens to an ecologically safe environment, healthy and safe food is already enshrined at the level of the highest legal regulatory act, and, accordingly, the right is already provided for, the question remains about its implementation in real life, that is, the question of the availability and the efficiency of the legal mechanism. In accordance with the legal requirements stipulated by the Constitution of

Ukraine, all functions related to the social relationships specified must be regulated exclusively by the laws of Ukraine. The Law of Ukraine «On the Production and Circulation of Organic Products and Raw Materials» [3] was developed, considered and adopted on the way to the implementation of that norm and as an overall attempt to provide a legal framework for the environmentally friendly production, let alone the environmentally friendly economic management [3]. In accordance with that law, organic production is defined as «the production activity (including cultivation and processing) by natural or legal persons, which excludes the use of chemical fertilizers, pesticides, genetically modified organisms (GMOs), preservatives, etc., while production (cultivation, processing) methods, principles and rules are used at all stages that are defined by the Law on obtaining organic (environmentally friendly) products, as well as on conservation and restoration of natural resources» [3]. The preamble to the Law directly refers to «the legal and economic basis for the production and circulation of organic agricultural products and raw materials, that basis serving to ensure the proper functioning of the market for organic products and raw materials, as well as to ensure the confidence of consumers in products and raw materials marked as organic» [3]. Such enshrining in law clearly stipulated not only a legal basis for regulating public relationships with regard to organic products (raw materials), but also an economic one. We are convinced that it is impossible to implement legal proposals without taking into account economic indicators and the economic situation in the country as a whole. Only the systemic character of that all must become a key aspect in the way of providing a legal framework for the regulation of relationships in the field of the environmentally friendly economic management.

The next point to be taken into consideration is the components of the environmentally friendly economic management, which will at the same time be regarded as the elements of the legal system as well. In the area defined they will be the following: object, subject and content. It is worth paying attention to the fact that, although a special statutory act enshrines only the production of organic products (raw materials), this type of activity is, however, much wider and includes a large number of auxiliary elements that are either directly or indirectly used in the manufacture of a particular product. The above gives grounds to state that organic production should be viewed in a wider sense, namely as economic management.

Due to the fact that the development of proposals for regulating public relationships in the field of the environmentally friendly economic management should take place not only at the legal level, but also at the economic one, it is necessary to determine and take into account theoretical positions and achievements of the scholars that are active in the relevant area. The properties and distinctive features of environmentally friendly

economic management provide grounds to state the importance of not only legal and economic sciences, but also of biological, agricultural and other ones. Thus, we can mention the national and international scholars who directly and indirectly contribute to this area of research: L. Adzhiyeva, V. I. Andreytsev, A. S. Antonets, S. S. Antonets, I. V. Apopiy, V. M. Babyak, G. I. Balyuk, S. A. Balyuk, O. M. Batygina, P. Berga, O. A. Berezovska, N. A. Berlach, G. Y. Bystrov, V. O. Bodrov, G. Boyer, L. O. Bondar, Y. Bragin, S. I. Bughera, I. M. Burlakova, N. M. Vasylets, N. Y. Vashchyshyn, S. M. Vehera, V. M. Vysotskyi, T. K. Voznyuk, N. S. Gavrysh, O. V. Gafurova, A. P. Hetman, I. V. Gyrenko, G. B. Gladunov, O. V. Glychev, A. Y. Godovanyuk, O. I. Goychuk, Y. S. Golik, O. O. Gorb, N. H. Grabak, R.R. Gumerov, G. Juran, S. M. Dudarets, V. M. Yermolenko, M. Zhiterov, N. M. Zilnyk, M. V. Zubets, L. Ivanenka, V. S. Kaidashov, S. R. Kamilova, M. V. Kapshtyk, I. I. Karakash, M. Kobets, T. O. Kovalenko, O. V. Kovlyova, T. G. Kovalchuk, S. Cohen, P. V. Kondratenko, K. A. Kondratiyeva, V. I. Koptyevyi, G. Koran, V. M. Korniyenko, G. S. Korniyenko, V. Korolkov, L. A. Kostyuk, O. V. Kravets, M. V. Krasnova, Y. A. Krasnova, F. Krik, F. Crosby, P.F. Kulynych, I. M. Kulchiy, L. Y. Kupinets, V. . Kurilo, T. V. Kurman, M. Lavrentyeva, M. G. Lapusta, F. M. Levonyi, G. O. Lobchenko, B. Y. Logginov, V. I. Lozo, V. V. Lukish, S. O. Lushpayev, K. V. Mazur, V. M. Milyuga, Y. P. Manko, T. A. Markina, N. P. Matviychuk, V. V. Medvedeva, M. Melnyk, I. Merlenko, Y. V. Milovanov, A. M. Miroshnychenko, T. V. Nevmyvaka, V. V. Nosik, I. K. Omelchenko, V. Opryshko, S. Orekhov, V. V. Panchenko, B. Y. Paskhaver, V. Petrina, O. I. Pylypenko, V. M. Pisarenko, P. V. Pysarenko, D.S . Piddubna, O. Y. Piddubnyi, V. V. Pidlisnyuk, O. O. Pogribnyi, L. I. Polukhovych, L. F. Polyanska, V. I. Polyanskyi, O. L. Popova, I. O. Proglyada, S. M. Romanko, P. T. Sabluk, V. I. Semchyk, T. I. Sytnyk, V. V. Skalskyi, O. V. Skydan, G. Smith, A. K. Sokolova, A. P. Stadnyk, V. P. Stanislavskyi, Y. I. Strachevskyi, A. M. Stativka, O. V. Stepska, T. Taguti, V. V. Tarasova, V. V. Targonya, O. M. Tuyeva, J. Watson, V. Y. Urkevich, R. A. Fatkhutdinov, M. Khavronyuk, T. O. Chayka, A. I. Cheremnova, Y. S. Shemshuchenko, M. K. Shykula, P. Shmayzer, M. O. Shtofel, M. . Shulga, V. Y. Yukhnovskyi, V. Z. Yanchuk, etc. Among the Polish scholars, the following persons are worth noting: M. Brzezinski [4], B. Klepacky [5], M. Gzhybovska [4], S. Pilarsky [4], R. Nestorovich [6], D. Komorovska [7], B. Pilyarchyk [8], etc.

Despite the importance of scientific advances, we have to note the lack of a comprehensive doctrinal study on the environmentally friendly economic management in Ukraine. In turn, this trend is nowadays defined as a priority in the agrarian policy of Ukraine, and, taking into account the international

scale, it is the same at the European and global level. The environmentally friendly economic management is therefore the basis for further doctrinal investigation.

Shaping the law without taking into account economic characteristics is an erroneous approach. After all, the well-to-do and secure life, that is the motivational direction, which determines to what extent a person will be exercising his/her rights, freedoms, and be bearing responsibility for his/her actions. The above should be achieved at the level of tax and financial law, the introduction of special tax regimes, simplification of the customs clearance procedure, and most importantly through the free access to world markets.

The economic support of the organic sector in Poland is effected through the following measures: «The State supports organic agriculture from two sources: 1) from the national budget – support for scientific research in organic agriculture, covering costs of inspection and certification, as well as advisory services; 2) support for farmers and the development of the organic sector is done through agro-ecological measures, promotion and dissemination of information, participation of farmers in food quality schemes; such support is a combination of national funding through the Rural Development Plan (2007–2013) and funding through the Second Part of the EU's Common Agricultural Policy. The Polish agro-ecological program aims at contributing to the sustainable development of rural areas and at promoting biodiversity conservation in these territories, with the main objective of the program being the promotion of rural production that would be based on environment protection methods» [9].

As for the legal regulation of this type of management in Poland, we can state that it was started in the 1930s thanks to the Count and the Senator of the Second Polish Republic Stanisław Kariowski. In 1931, he began to implement the biodynamic method in his land with an area of 1760 hectares, organized educational and practical workshops and published a self-written brochure on the biodynamic agriculture. The organic agriculture movement started in Poland in the 1980s thanks to the increase in the level of public environmental awareness. The first workshops conducted by Polish scientists and experts from Western European countries led to the creation in 1989 of the first Organic Farming Association called «Ecoland». It was approximately at that time that the first organic products began to appear in the Warsaw shops. In 1993, the second body of the organic sector, viz. the Polish Ecological Association of Organic Agriculture (Ekogwarancja, Polskie Towarzystwo Rolnictwa Ekologicznego (PTRE), was established. In 2010, seven Polish organizations were members of the International Federation of Organic Agriculture Movements (IFOAM). After May 1, 2004, when Poland joined the European Union, the EU assistance to the

agro-ecological programs became accessible to the country. The interest in the transition to organic farming also grew. In 2004, EU-specific labeling for organic products began to be used along with the existing local private «Ecoland» organic labeling. In 2011, 609,412 hectares of agricultural land in Poland were cultivated by organic methods. That constituted 3,9% of all agricultural land in the country [9].

Taking into account the fact that the coming-into-being of the environmentally friendly economic management in Ukraine is at the stage of formation and development, the Polish experience may become useful for consideration, both from the legal viewpoint and from the economic one.

Taking into account the key statutory acts of the European Union in the field of organic economic management [10; 11], as well as those that have amended the same [12; 13; 14], Ukraine faces a real need to bring its national legislation into line with the international requirements, which is achieved through the study of the international experience of both economic and legal character.

In addition, the introduction of the environmentally friendly economic management should take place using the positions on legal consciousness, culture and ideology. It is necessary to realize that a business entity can switch over to organic production only in the case of a clear understanding of its responsibility before the future generations, in the case of understanding the need for the nature conservation.

Consciousness is «the ability of a person to cognize the world around him/her and himself/herself through thinking and reasoning, which results in the formation of the intelligence of the individual; consciousness is regarded by philosophers and psychologists as the supreme form of reflection of reality inherent in people and associated with their psyche, abstract thinking, world outlook, self-awareness, self-control of their behaviour and activities, as well as the prediction of the results of the latter» [15]. Consciousness is also regarded as «the process of reflection of reality by the human brain, which process covers all forms of mental activity and predetermines the purposeful activity of human beings; the perception and understanding of the environment peculiar to human beings; mind» [16]. Also interesting is the interpretation of consciousness from the point of view of psychology: «This is one of the ways, in which the objective reality is reflected in the human psyche. According to the cultural and historical approach, the characteristic feature of consciousness is that the elements of socio-historical practice that make it possible to construct objective (generally accepted) worldviews are the intermediaries between the objective reality and consciousness» [17]. Drawing on the above-mentioned reasons, we can confidently state that consciousness is the main part of a person's implementation of his/her actions and control thereof. That applies not only

to the social relationships regarding the environmentally friendly economic management.

As for understanding the culture: (Latin word *cultura* – «cultivation», «cultivate») culture is a set of material and spiritual values created by humanity during its history; historically acquired set of rules within a society for that society's preservation and harmonization. The notion of *culture* combines science (including technology) and education, art (literature and other fields), morals, lifestyles and worldviews. The word «culture» is of Latin origin literally meaning processing, care, improvement (*colo, colere* – cultivation, to farm). In the classical antiquity, it was first recorded in the opus by Marcus Porcius Cato the Elder called «De agri cultura» (III century B.C.) dedicated to the concerns of a landowner who cultivated the land using slave labour. That being the case, in relation to land, Cato wrote not only about the technical cultivation of the plot of land, but also about the specific, spiritual attitude towards it. The Roman speaker and publicist Marcus Tullius Cicero, talking about the cultivation, meant not the land as such, but spirituality, education, and the development of mental abilities. In one of his letters, he speaks of the «culture of spirit», i.e. the development of mental abilities, which is a worthy task for a free person, and is given through the pursuit of philosophy. In medieval Europe, the word «culture» was used in phrases and meant the degree of mastery in a particular field, the acquisition of mental skills (for example, *cultura juris* – elaboration of rules of conduct, *cultura scientiae* – assimilation of science, *cultura literarum* – perfection of writing). By the XVIII century, according to the conclusions made by linguists, the word «culture» had become a separate, independent lexical unit meaning awareness, education, cultivated manners, i.e. all that is still identified with civility. As its synonym, the term «civilization» was also used [18].

Ideology is «a system of views, ideas, beliefs, values and mindsets that express the interests of different social groups, classes, associations, in which people's attitudes towards reality and one another, social problems and conflicts are perceived and evaluated, as well as goals (programs) of social activity are contained, that activity being aimed at consolidating or changing the existing social relationships. Ideology, together with social psychology, which includes day-to-day, empirical views that have arisen spontaneously, social feelings, moods and habits, is part of the social consciousness» [19].

Thus, taking into account the foregoing, it is possible to state that the legal system, which is also a national legal system, depends on a number of factors, in particular on the «quality» of national special statutory acts and subordinate ones that make it possible to protect the rights and interests of citizens; the legal system needs switching of the unification process in order

to form a unified legal framework that would provide transparency and clarity when using statutory acts in real life; a terminological understanding is needed, which is the way to a unified and correct perception of information by everyone; the basis for achieving this is consciousness, culture and ideology.

Given the specifics of the environmentally friendly economic management, the above factors should be prioritized. The formation of consciousness, culture and ideology is not a quick process, but the foundations should be laid down already now through the special training of every citizen and person regarding the properties, importance and the results of the environmentally friendly economic management, starting in kindergartens, secondary schools, junior technical colleges, vocational schools and higher education institutions; it is necessary to involve mass media, to use appropriate stands, mock-ups, billboards, flyers, etc.

Only systematic influence on the consciousness of a contemporary individual and the constant dissemination of information in the society will make it possible to shape public consciousness, to change the attitude to nature and its components, to realize the significance of one's actions and responsibility for them. As an example of such a positive development, one can mention the introduction of environmental studies into Ukraine's higher education system with a view of training specialists for sustainable-growth economy [20].

Man began to influence himself not today. How much does it exist on earth, so much it affects the environment and itself. In general, influencing the surrounding world, it affects herself, albeit indirectly, by modifying not only the surrounding, but also its own nature. The mechanism of human adaptation to environmental conditions is produced throughout the evolution and has not undergone dramatic changes over the past century. His orientation remains the same as that of the millennium ago, but as a result of social and scientific and technological progress, the ways, rules and terms of evolution change. If before, people adapted to the natural environment, now it adapts more to the environment created by it itself [112, p. 60].

When a person changes the surrounding nature, then the change in its own nature acts as a bit secondary and, generally speaking, non-special. At the same time, as a person by his activity «inhabits» nature, further deepens the inextricable interconnection [113]. And those influences that occur with the help of biotechnology are uniquely targeted. So, there is one significant difference in how we influence the surrounding nature and how we influence our own nature.

In the first case, when we influence the environment, we have something like a scale or a reference point, because we change it based on our own

desires, needs and interests. Different people are different, but there are certain factors in their correlation.

Otherwise, when we influence a person, that is, ourselves, we are deprived of this degree. In fact, we first want to somehow change the existing state, since we find certain deviations from the norms that we would like to eliminate or at least minimize. That is, we mean the therapy. Then the question arises about improving the existing qualities. But when the question arises about the radical modification of man, it turns out that there is no scale at all, that everyone alone sets this scale, and therefore the only thing that can determine these plans and projects is probably human imagination. Consequently, these plans are bound to a complete separation from the nature of man, which raises the question whether we are engaged in studying a person in the study of yesterday [114, p. 20]?

The development of matter has passed several stages – at first there was inanimate nature, then – the flora, even the higher level of development became the animal world, and eventually mankind appeared as the highest phase of the development of matter.

All of these phases of development are not separate, and each subsequent contains all the qualities of the previous one, and the person includes all the levels of development of matter at the same time and is closely related to the environment, so closely and inseparably, that this communication is completely understandable. Becomes only now, at the present stage of the development of life sciences.

Now, given the current advances in science, it is evident that «everything living on earth is fused with a single thread – DNA and interdependent from each other», while the existing toolkit gives a person the opportunity, in the words of Pope Benedict XVI, «not only to read the genome as a «book Life», but also to change the grammar of being, which was planned and subject only to God» [115, p. 15–18].

But to correct this grammar, take on the courage to supplement this statement, you can only understand that this book of life – not a fence, and to write in it must be careful, since correcting the written then can be much more complicated. If before we were investigated mainly technical and legal problems of legal regulation of biotechnological achievements, then this study would like to devote to such, without a doubt, an important problem, as the ratio of scientific progress and the meaning of human existence.

The development of natural sciences and new developments in this area, in particular in transplantology, paradoxically, along with the obvious advantages, as a reverse side of the medal, gave the world a fundamentally new violation of human rights, gave rise to criminal business in human organs, which became the cause of violent death of people. As in semicriminal bourgeois zones of the Balkan Peninsula, and on operating

tables in relatively well-off capitals of developed countries [116, p. 55]. This is precisely what the need for appropriate administrative prohibitions, based on the principle of the inadmissibility of any business activity associated with the removal, storage and transplantation of organs and tissues, blood donation and its components [117, p. 16].

Also, many unexpected surprises for humanity hide the modern capabilities of biotechnology, and not only genetic engineering, which involves the concept of genetic modification and cloning, but also any knowledge of the genetic code, which in the majority belong to the section of science genomics. In particular, new knowledge and technologies may give rise to new violations and restrictions of rights, new environmental threats [118, p. 35]. At the same time, in conditions, including the demographic crisis, it is genetic research to be given considerable attention [119, p. 18]. The level of development of molecular biology already allows us to conduct research on the identification of genes that affect the physique, development of intelligence and abilities. The danger is that humane attempts to correct obvious genetic defects can evolve into ambitious plans for improving human genetic material.

The solution of the complex of tasks of an ecological nature will depend on how heuristic and informational and organizational potential of modern ecology will be used to the full. It is in the field of environmental research that most clearly manifests itself as the main stratum of scientific research – the integration of the achievements of natural sciences and socio-human knowledge [120, p. 302].

These questions were the subject of a separate legal study; in legal science, even the focus is on the potential consequences of the use of gene manipulations, and it is noted that they can be dangerous [121, p. 18]. However, this danger is considered only in relation to the external environment, and in this case we are interested in the notion of the safety of experiments on the object of such experiments in the event that he acts as a human being. The problem lies in the influence of biological technology on human nature and how society will change as a human habitat. What are the criteria, parameters to be used for legal protection of a person from environmental threats of a biotechnological type? If to draw an analogy with the natural environment, as an object of legal protection, then there is no starting point, «pure nature» almost does not exist. The whole environment carries the traces of anthropogenic activity, which makes even the term that is used more often, rather than the «environment», since it has long been not entirely natural, but largely artificial, anthropogenic.

Similarly, genetic manipulations, biotechnology methods can put a lot of questions to society about the concept of human and human qualities as an object of environmental and legal protection. If we briefly formulate the

concept of guided human evolution, it will look like this: our fate – in our genes, our genes – in our hands. Consequently, further human evolution will be determined only by the balance between our contemporary ideas about the individual and the common good, on the one hand, and the technical possibilities of its implementation – on the other hand [122, p. 403].

The fact that the dangers of this kind are not hypothetical, but quite real, are clearly evidenced by the announcement of specific projects of cloning people [123, p. 64] in those countries where this is not prohibited by law, in connection with which a new term has already been put into circulation – offshore biotechnology laboratory [124, p. 68].

The task of law in this case is not to block any movement in the direction of biotechnology relating to human life and health, and to direct them in such a way that they solve the existing problems of society and personality – insufficient satisfaction of life and health, premature aging and death from illnesses [116, p. 56].

Experiments around the world are being conducted around the world, which sometimes question the commitment of their authors to universal moral principles. This implies the use of the latest biological technologies for the removal of various organisms that combine the genetic features of humans and animals in order to conduct experiments, cultivate donor organs, and so on. The need for experiments on chimeras is justified by the same moral principles of society, which do not allow to conduct similar experiments on a person.

As noted in the general philosophical study, technology (and hence technology) already appears as a partner of a person, and in the future it may become its owner. This transformation occurs gradually and imperceptibly in the modern world, and we, being accustomed to technocratic terminology, do not care if we read that «robot studies a person» or specialists in artificial intelligence are conducting a conference on the topic «Effective inclusion of the human factor in intellectual systems». In addition, the presence of biological components in machines and inventions that are in contact with the human body are already frequent [120].

On the dangers of the absence of legal principles that would limit the negative side of such activities, warns the specialist on bioethics S. Miniev: «In this case, it is difficult to avoid the danger of total relativization, which concerns both personal and collective identities. It is about total relativization, which looks more and more realistic against the backdrop of modern biotechnological progress and growing biotechnological opportunities for changing human nature. In the future, mankind could find itself in the «post-human stage of history» (the term proposed by Francis Fukuyama), when people who have mixed the human genome with other types of genes will already lose sight of what a human being is.

However, the problem is not in the pace of technological progress, not in the subjectivisation, which is supported by modern popular concepts and gender and the loss of identity, but that both are far from the «general humanity» that Fukuyama says, and Without which no morality is possible» [125, p. 7].

In this regard, it is useless to hope that biotechnology itself can contribute to solving any social problems, since in the New Age era it was established that the development of science does not contribute to the moral progress of mankind, science itself is not a path to Happiness, no way to God [126, p. 35]. Moreover, placing himself in the place of God, a man has violated natural connections with nature, condemned himself to a long lonely existence [127].

In this same tone, the publications of domestic researchers are also heard – modern science is focused on «exploring» secrets in nature, not stopping before its muzzle, to meet the needs of industrial development. It elevates vital forces from culture and deforms the spiritual world of man, leaving it only alarming expectations of a catastrophe. Industrial development changes the living culture into the system of aviation rationalist constructions. There is a transition of humanity to adaptive (dead-end) ways of development. Spirituality is reduced to reason, values are replaced by specific goals, the principle of utility, liberalism and calculation, which is accompanied by replacement of reproduction by cloning, nutrition – infusion, training – suggestions, works – automation [129, p. 74].

Consequently, both biological and spiritual – both components, of which the essence of man is composed, are subjected to an offensive from the antihumanist practice of capital. The impression is that capital itself is an industry that is a global supersystem whose activities are not noticeable in every single operation, but their amount in a significant amount of time indicates a certain logic and purpose of this, it would seem a chaotic process, which seems to business at first glance.

It is believed that in this case, researchers are turning to criteria that are difficult to implement by legal means, since the concepts of morality and general humanity are only partially objectified in the law, but it is not impossible, since there were also such periods in human history when the concept of human rights, now enshrined in the legislation of all civilized countries, seemed to be somewhat vague and impossible to explain or prove.

Our problem of implementing the ideas of universal humanity in the right to apply biological technologies is that this humanity itself is understood in different ways.

In particular, there are also passionate supporters of the uncontrolled development of biotechnology. In particular, the supporters of the «transhumanists» movement united in 2004 at a conference in Canada and

proclaimed the principle of full freedom of technology to improve human intelligence, ensuring the «exit» of man beyond the planet, as a person is interpreted as a thinking system that can function at any time, To which bearer [129, p. 44]. Fortunately, these ideas are still at the level of fantastic sectarianism, but their very existence is a dangerous social marker.

Ideas are also put forward on the implementation of the «biopolitics», the subject of which is the state, the object is all life, and the subject is the quality of life as the ability of an individual to function in society in accordance with his position and degree of satisfaction with his physical, mental and social status [130, p. 318]. We believe that such proposals should be treated with great care.

As one of the pioneers in the field of legal research on biotechnology in the post-Soviet space notes A. Ioyrysh, fortunately, regarding cloning, the line of division between good and evil is evident: we must facilitate the conduct of weighed experiments on animals and ban cloning of humans. The clear division between legitimate and attractive scientific experiments, on the one hand, and dangerous and inhuman manipulations, on the other, passes on the boundary between the animal world and man. If you clearly see this line in front of you (it is important that all scientists see and respect it), then it will be possible to protect the legal scientific effort and not endanger human life and human dignity [131].

However, how to deal with the already existing fact of the complete decoding of the human genome, and the consequences to which this may lead, which legal models and methods should be used and which sectoral affiliation the author does not disclose, and the construction data, albeit performed by the scientist-lawyer, more like philosophical considerations. But instead, it is necessary to propose clear legal formulas that would be pushed away from the concept of human beings, would have standardized this notion in at least general terms.

France's first «medical child» who will cure anyone of her older brothers and sisters, becoming for them a compatible donor, was born in the clinic Antoine Beklera in ink. Experts called the baby «double hope baby» because the methods allow the boy to be born, give parents hope that he, unlike his older brother and sister, will suffer from severe genetic disease and help heal someone from them [132, p. 14].

As noted by the materials of the study of law practice in the US, according to Democrats, the bill on the prohibition of cloning – anti-scientific. It is believed that the law would be suspended vital research in the field of cell therapy of serious diseases like cancer, diabetes, Parkinson's disease and many others. Consequently, the attitude of society to the problem of human cloning is gradually changing. Under the influence of «information pressure» there is a gradual transition from the unconscious denial to the

understanding of cloning as an integral element of the progress of science. The excessive emotionality in reaction to it decreases [133].

Previously already mentioned the first stage of the penetration of environmental thinking in medicine under the influence of «thalidomide case». Further literature mentions the second stage of ecological thinking on biotech medicine has a social-ontological level, as a result of intervention multicolor army moral discourse in medicine, which had previously been under the monopoly control (at least in their own consciousness) scientific mind, which operates in medical science and practice. The success of this intervention was decided another existential «discovery» of what happened in the form of a series of public scandals practice research – the human body is not only the «object» of scientific research or therapeutic effects, but also «flesh» of a specific person – the owner. Therefore, any action in this area has an immanent moral dimension, which is fundamentally inaccessible from a scientific point of view. This «white spot» of scientific knowledge constituted the legitimate position of «moral intelligence» within the biomedicine. Together with such a «moral mind», in a certain way, as its social program, interference in the world of biomedicine as well as political practices. Abortion, patients' rights, disability rights, cloning, genetic engineering, stem cell research – these and many other internal problems biomedical sciences have become powerful incentives political movements [134].

Consequently, it is assumed that, with the development of biotechnology, human rights and human rights will not only be legal, moral and ethical, but also political discussions and competition of views.

As far as manipulations with the genome correspond to representations about the basic natural human rights and humanity, only to be determined, and the nature of these actions, their assessment should sound not only in highly specialized scientific circles, but to become the subject of a broad social, ethical, legal and, not to exclude, political discussion.

And this discussion is underway.

At the junction of philosophy and ecology, a new science – social ecology, the subject of the theoretical part of which is the study of the laws of interaction of human society with the surrounding natural environment, the development of a general theory of balanced interaction of society and nature and its various aspects (economic, technical, socio-psychological, etc.) And applied – a comprehensive study and modeling of regional and local socioecosystems in order to determine their optimal functional structure. Essentially, an important component of the social ecology is the ecology of culture [126, p. 235].

Another relatively new direction in science – human ecology, as noted, is at the junction of two sciences – ecology and environmental hygiene (ecological medicine) and coordinates the problem of preserving public

health with the functioning of ecosystems. The subject of human ecology – the study of objective laws of the functioning, development and interconnections of a holistic dynamic anthropoecosystem of the environment – a person. In her, the priority of human health is based on the consideration of its biopsychosocial essence, as well as on moral values and guidelines, coordinated with the principles of the organization and functioning of biological systems of the natural environment.

The purpose of human ecology is to ensure the ecological safety of the population, with the most important factor in solving this problem are the bioethical aspects of the behavior of the person himself, his moral principles, values and orientations, and the level of his inner culture [135, p. 93]. Somewhat similar discourse, however, focuses on bioethics with the focus on the rights of the patient and his relationship with the physician [136, p. 323], in particular the problems of genetic reproductive technologies, genetic counseling [137, p. 13].

In this context, perhaps the meaning and the term «biological rights», within the concept of ecological human rights, such rights, in our opinion, are directly related to the humanistic doctrine of natural human rights, the first element of the triad of human rights (recall, which also allocates political and social rights).

It is difficult to immediately answer the question that the group of natural rights is biological, and that, in fact, humanistic. Of course, the right to life, human dignity, name and similar inalienable rights are a humanistic component of natural rights.

At the same time, the right to health, the safe environment is ecological/biological rights, because the human body is a biological body, part of the biosphere of the earth and a necessary condition for the existence of a human being as a human being.

These rights should also be distinguished from the rights in the field of medicine, since such rights generally regulate various cases and procedures for the provision of medical care to those in need and having an administrative nature in matters relating to the organization of the health system in society and civil law Nature – in matters of direct treatment, which is understood as a medical service. And, therefore, the parties to the relationship are the doctor-performer and patient-client [138, p. 58]. At the same time, the development of the natural sciences mentioned above made it possible to accumulate much more knowledge about man and his organism, and the use of such knowledge and bad intentions could lead to numerous violations of human rights that arose in response to the development of scientific knowledge.

These include the right to a unique genetic code that every person has from birth, the right to protection against the dissemination of information

about this genetic code, hereditary defects, and human features associated with it, are biological rights which, in their own right, in turn, are, according to our deep conviction, included in the complex of environmental rights, and those, in turn, form an integral part of the complex of natural rights enshrined in the constitutional opinion and practice of the entire civilized world.

The question of the moment and the reasons for the emergence of such rights should be answered that they, like all natural rights, are inherent in mankind in general and every individual, therefore, theoretically existed always, and their «activation» and normative wording became possible due to the development of life sciences and their tools – biotechnology.

In general, the balance of civil and humanitarian rights in the field of development and production of genetically modified living organisms of the animal world promises to become a significant problem of the present. The main driving force and aspiration of a private initiative is the seizure of the greatest possible economic potential, the transformation of the largest possible segment of the human environment into the goods that it can realize, which leads to the gradual privatization of public space. A vivid but not the only example of this may now be the concept of public-private partnership, on the basis of which some of the state functions are partially privatized, while they should be carried out impartially, serving the whole society, and not the «partners» of the state. Similarly, in the field of biotechnology, those who possess the necessary material and technical resources, like gold miners during the golden fever of the nineteenth century, «block» the area, wherever it pleases, including those areas of the biological space where the notion of humanity is violated.

In our view, any civil rights, in particular intellectual property rights for genetic engineering and research, can not be in conflict with the personal non-property rights of human beings, human beings, constitutional and civil rights – they are enshrined in many sources: the right to life and health I, the right to privacy, the right to a name, the right to a surname, in a word, all those rights that ensure the physiological and social life of man.

It is now obvious that it is possible to isolate the human genome from any microscopic particles, and it is not harder than the secret outside the will of the person to take, for example, fingerprints.

To the same basic group of biological rights should include the right of any person to the appearance, the right to genetic code or its elements and the impossibility of its reading, reproduction in whole or in parts for any other purposes.

It is a question of any commercial use of the individual features of the human body, especially against the will of the person, which is essentially penetration into the sphere of personal, the damage is sometimes no less

destructive than that which can be caused by the chemical and physical factors of the violation of the ecological equilibrium that act on Man.

Even more hypothetical, but still possible is the ability to clone dead persons to order close or third parties. Reasonably noted that such a practice can not give mankind any positive development, because it is nothing but a kind of biological focus mechanism which has long been theoretically predicted and even in terms of «pure science» reputation pioneer in this field will be at least Questionable, let alone moral and ethical problems that will surely be created by this fact.

Personality is known to represent a unique set of individual physical, psycho-emotional characteristics, life experiences, and so on. In the process of cloning, only one aspect is reproduced – physical characteristics such as appearance, hereditary attributes and inclinations, in short, all that is a human genome. Problem is the legal qualification of paternity, family affiliation, which in itself generates a complex of unresolved relations in the future. The effects of specific areas of fundamental science and generated based on these new technologies are perceived by society in terms of social, political and ethical conflicts. In particular, O. Kashyntseva proposes as a starting point regulation of biotechnology, aimed at the body, the principle of the inviolability of human biological integrity, whose contents revealed a triad: 1) the integrity of physical integrity rights, 2) integrity of human genetic material; 3) inviolability of the spiritual integrity of man [139, p. 152].

Obviously, this design is flawed and needs to add new or principles or detailed interpretation of these formulations as security of physical integrity rights is clearly an element of the constitutional right to life. However, does this principle take into account, for example, the transfer of donor organs, including on a commercial basis? One way or another, this approach needs to be expanded and refined, since inviolability is a very abstract and declarative principle. Given that the man was, is and will be the object of scientific knowledge and related experiments important in this case is more volitional, moral and ethical aspect of these experiments because, for example, many medicines that gave humanity a great leap in development, was tested by researchers at yourself or volunteers, which, incidentally, is now a common practice in the pharmaceutical testing [140, p. 17].

It should be noted that in accordance with Directive 2001/18/EU (Part 2, Article 2), a genetically modified organism is any organism other than a person in which the genetic material has been altered in a manner that is not possible in natural conditions during the process of pairing and/or natural recombination. The directive, as the researchers point out, clearly states that people are not considered as organisms, and lists the technologies that can be used to obtain genetically modified organisms [115, p. 24].

It should be added that, based on modern possibilities, the human body can also be genetically modified, and most likely, will be changed, massively or in the form of single facts, it is now impossible to imagine, but:

1. A person in legal reality is always primarily an individual, an active subject of the legal relationship, therefore, considered as an organism legally can not, despite the actual presence of the human body.
2. Man can not be used in any process, and human participation in experiments of a medical nature using its body is an exclusively voluntary act.
3. Even in the theoretical presence of certain changes in the genome of the human body, in particular, in the treatment of the affected genome by special medicines, a person remains primarily an individual whose organism has undergone certain genetic changes, however, only those that are possible in the process of genesis of man in the usual way, that is, a particular individual, Suffering from a certain genetic disease, is returned due to the treatment of those genetic qualities that are inherent in the vast majority of healthy people.

The second difficult problem is whoever actually considers a person, even if, for reasons of the aforementioned principle of inviolability, in order to apply it, it is necessary to determine where the person begins and ends, and obviously even the further development of the natural sciences can not resolve this issue unambiguously, because it is more of a domain of morality, ethics, philosophy. And, finally, the concept of spiritual integrity is unlikely to be subjected to legal analysis, not to mention the unjustified confusion of biological integrity, from which begins the formulation of the principle, and the spiritual integrity, to which it ends.

As it seems, for this purpose it is necessary to outline the universal nature (essence) of a person, which would reflect the deep reality of a person as an individual and as a representative of the family is seen as possible through the knowledge of human existence. Human being determines the human nature, reveals its essence, and therefore natural human rights are objectively defined by human nature, the degree of development of society and the specific historical conditions of its existence. The right is the mirror of human nature, which reflects the essence of man, the unity of its biological, social and spiritual nature. Exactly it determines the essence of natural law, while outlining its limits, and, therefore, defines the limits of the rights of a particular person. In doing so, the principle of «being in yourself is another – this is the primary content of the attitude to another». Thus, the limits of the natural rights of one person are the rights of another person, and the duty of man to correlate their actions with the actions of other people is the need for its normal existence and life [141, p. 17].

In general, can be considered quite reasonable view that protecting the biological integrity of man is in the following areas: human rights in the

field of genetic engineering; Determination of the legal status of embryos or the legal regime of embryos (depends on the dominant legal doctrine); human rights and ethical and legal problems of cloning; Human rights in the field of transplantation; Human rights during medical research; Recognition or denial of human rights to euthanasia (depends on the dominant legal doctrine) [139, p. 152].

To prevent this, and this practice is to offer reasonably principle the concept of human ecology and society, which is the uniqueness and individuality of each person, with all its complex integral and inalienable environmental, biological individual rights and their inability to play beyond this individual regardless of its private Considerations. The regulation of this sphere of public relations should be carried out on the public-law, ecological-legal basis.

In our view, all listed subjective rights should be secured from possible violations described by the creation of an appropriate array of legislation [140, p. 19], which would provide not only mechanisms and guarantees for the implementation of such rights, but also legislative restrictions on the subject and areas of individual research and development in the field of biotechnology in order to protect the moral value of mankind, the basic rights of the individual and society.

The problem of creating such legislation lies in two mutually contradictory trends that will affect it. On the one hand, human ecology is a public-legal sphere of regulation, but the source and driving force of this principle can only be civil society, and no attempt to create another area of public administration in this area will be ineffective because the initiator of human rights protection in The sphere of ecology, ecology of a person can be only members of society themselves, in the form of forms of its self-organization, no attempt to provide human ecology «from above» a priori will not be effective. On the other hand, as already noted, the total privatization of the laws of the development of life with large capital leads to the alienation of civil society from the use of biotechnology products, offers consumers only the most affordable and commercially remunerative means, the innovation of which is highly questionable in the form of cosmetic products, a panacea for all diseases And beautiful, but not useful food, and therefore, for reasons of obtaining super-profits, the very purpose of the development of biotechnology – the improvement of human life yny, giving it new opportunities for development and improvement.

An example of such an ambiguous social phenomenon in the field of biotechnology is the anti-aging means, the so-called «anti-ejection therapy» in terms of the English language. The authors note that the market is overwhelmed by anti-jeering tools that rely on biotechnological innovations

to prop up consumers, essentially exploiting the credibility of really serious discoveries in the field of biotechnology.

Ultimately, suppliers of anti-seizures are thriving through a dominant approach in American public opinion, fluctuating between paternalistic consumer protection, on the one hand, and freedom of the individual and freedom of choice, on the other. Advocates of free choice, including the free choice of paying for anti-aging tools, insist that consumers should be allowed to make their own choices about what to do with their bodies, including the ability to take risks, known or unknown. Anti-aging medications are also at the forefront of the popularity of alternative and complementary medicine in general. The growing number of consumers returns to these techniques because of the disappointment in the slow progress of traditional medicine in the fight against many major diseases. Doctors and other health professionals see these as a desirable source of additional income, which is particularly useful in the health care management era. Even the obsessive marketing efforts to promote anti-aggression technologies are unlikely to cause consumer outrage, as the traditional healthcare sector has increasingly been facing commercial rather than caring activities for consumers.

The important question is how society should regulate anti-aging tools to minimize potential harm to consumers and society as a whole. At present, the anti-jigging industry continues to flourish in the virtual regulatory environment of the *laissez-faire* model (liberal theory of a completely free market) with little encumbrance in the form of providing declarative information on security and effectiveness. This suggests preserving the approach according to which anti-aging technologies are seen as improvements, not as treatment or prevention. But even increasing the requirements for the certification of efficiency will not ease the social and ethical issues. The more effective the tool is, the less intrusive advertising, but the more acute is the problem of inequality and the prospect that individuals will be subjected to a senseless health risk in exchange for a chance to obtain the advantages provided by one or another technology. This can not only damage the individual, but also impose social costs that will not outweigh the social benefits of extending life expectancy and improving health [142, p. 77].

Another, not less significant problem for the society and the state can become scientific research in the field of artificial intelligence. As the possibilities of intensive expansion of computing power on a mineral (silicon) basis have already almost exhausted themselves, scientists are increasingly turning to biological structures as media of information, which returns the development of technological progress from inanimate to living nature, and in the future will enable the creation of artificial intelligence,

which and in the moral and physical sense can be considered a reasonable living being. And moreover, it will surpass a person for intellectual development, as a result of which mankind will be forced to revise the concept of humanity, which is now based on a man-centered approach.

Western researchers point to a shift in social discourse from the 70s of the last century from apocalyptic horrors like Frankenstein and Aldous Huxley's «Amazing New World» to a more utilitarian perception of biotechnology, through the transformation of the world and society over the past half century. The activists of public companies at that time demanded from the government guarantees that ethical problems in the research of recombinant DNA would be taken into account in the most serious way; Partly due to such an attitude in the Ashilomar Conference in the mid-1970s prototypes of ethical protocols, aimed at increasing responsibility in the field of genetic engineering, were compiled. However, the data is almost outdated today. The situation is now much more complicated than that which appears in many public debates. In place of a biotech robber company or a predatory pharmaceutical company that transforms natural resources into its own net profits, organizations such as the BIO (Organization of the Biotechnology Industry) that form strategic alliances with the communities come to use their proper resources in exchange for a certain reward. In place of the reduction of biodiversity to «monoculture», biotechnology organizations are proposing the development of expandable systems for the production of diverse products. If bands of protest activists «biodiversity» became the basis for attacks on the biotechnology industry, then for biotechnology itself, it turned into a «raw material» that could be used to produce biological materials in conditions that ensure economic stability. Under threat is not the natural diversity in itself, under threat – the development of qualitatively different biological systems, supported by different technologies within different groups and with different sets of price characteristics. «Nature» for both rural farmers and biotech organizations has turned into a set of material resources for various kinds of technical actions [143].

We should speak about the moral and ethical prerequisites of environmental law, its moral principles. Equally, law, as a social phenomenon, is preceded by social morals – penetrates, transforms and reduces itself, so in environmental law the basis should not be a technocratic understanding of the consumption of natural resources and their subsequent restoration, with the goal of new consumption – this is a primitive concept of rational use. Because of the dominance of such a concept, as the literature points out, the artificial world absorbs the natural world, as evidenced by the hyperbolic attitude to the term «mechanism» – «the mechanism of the national economy», «biosphere mechanisms», «mechanism of decision-

making», etc., even the system of philosophical categories is sometimes called the «toolkit of thinking» [144, p. 18].

The roots of a new understanding are seen in the writings of A. Schweitzer, in which he interprets ethics as an infinite responsibility for all living things, and continues in the conclusions of a new evangelical paradigm, based on the provisions that a person, in all its qualities, is only one of the representatives of the living and as the species is included in a single global ecological system. She lives not only in the social, but also in the natural context; Man is not the owner (tenant) of nature, but one of the members of the natural community; because of this, she does not have privileges, but, on the contrary, wisdom puts her responsibility for the state of the natural environment [144, p. 19–22].

So, returning to the problem of diverse trends in the legal regulation of the ecology of man and society, it should be noted that neither ultraliberalism nor paternalism in this field are unacceptable. Instead, regulation should be carried out with broad public participation and combine the principle of taking into account the interests of all subjects of legal relations in the field of biotechnology on the principles of publicity, consensus, combination of state coercion and public initiative [140, p. 22]. And also the desire for constant bilateral communication, information on the line of science – society, which Western scholars insist on [145].

Therefore, in order to prepare society, morale, rights to future challenges and threats related to the development of biotechnology, it is proposed to create a specially authorized regulatory body in the field of bioethics, which would have the authority to consider all issues related to research in the field of biological technologies, would have the authority to make proposals for amendments to legislation, expert functions in problematic issues, conclusions and the like. It would not be superfluous to have control powers over the implementation of biotechnological activities.

However, and this is fundamentally, the proposed body should not belong to the system of executive power. Instead, the source of his powers, structure and legal status must be strong public initiative, primarily to oversee the compliance of the development and application of biotechnology aims and objectives of social development, providing basic ethical principles of human existence, protection of environmental rights in the field of biotechnology and more.

On the basis of this body, it is also desirable to create a research institute in the field of ethical and legal problems of biotechnology development, involving experts of different specialties in its work, in order to exchange experience, studying advanced world trends and directions of social objectification of biotechnological development.

The objectives of this body also reasonably be attributed total privatization laws prevent the existence of life as the properties of living organisms is a versatile natural resource benefits from the use of which should come throughout society, not a source of profits.

Commercialization of research results in the field of biotechnology can only be subject to compliance with environmental law principle of natural resources, that is, provided that such commercialization will not lead to the exclusion of communities from the use of primary biological resources and subject to backup primary biological resources with the possibility of further recovery and compensation for damage to the environment as a result of possible negative consequences of their use. What does a reservation is required to accompany each use of intellectual property rights in the form of mandatory statutory transfers from the sale of specially designed insurance funds Environment [146, p. 55].

The laws and facts that manifest themselves in the study of legal relationships in the field of biotechnology are forcing the transformation of the traditional legislative tradition, according to which the living world is part of the natural environment and is divided into the fauna and flora, with a separate allocation of agricultural animals and plants and consideration Viruses and bacteria only in some cases in the legislation, and then not as an object of legal relations, but solely as a spontaneous factor for the protection of which establishes legal ins Titles and directed activities.

The modern legal view of the living world must be an inseparable combination of all living things in a universal biological resource, which, as a «living tissue», continuing the aphoristic statement of the Pope, as above, from pulling out or cutting the «thread» on the one hand, can «break through the seams» In other, totally unpredictable places.

A.P. Hetman, analyzing the development of environmental law in the corresponding monograph, links the further development of environmental law with the large-scale codifications of the 70s of the last century, after which indicates the strong growth of scientific-methodological and theoretical studies of a wide variety of problems of legal regulation of the protection, use and reproduction of not only individual Natural resources and complexes and the environment as a whole, but also the appearance of unknown areas of theoretical search, doctrinal interpretation of the adopted legislative act In, which deduced the scientific component of the future ecological right to its fundamentally new, qualitatively meaningful level [147, p. 68]. In our opinion, this logical series should be continued, and its continuation is related to the new principles of nature management, which provides the development of biotechnology.

There are statements about the formation of fundamentally new ethics, which will be a condition for the further preservation of mankind, and will be

as different from modern as the norms of behavior in the hordes of neo-anthropes radically changed, becoming human morality. Therefore, the main task of the new ethics (and, therefore, addition, and rights) is to overcome the gap between the predictability and power of man, the establishment of control over his own exorbitant power, for which the transformation of the Kant's categorical imperative into the imperative is proposed, new, adequate to the new character of human activity. So that the consequences of your activity are compatible with maintaining a truly human life on earth [128, p. 72].

It is easy to see that a modern person is increasingly burdened by the dependence on uncontrolled factors – the environment, time, illness, and his own psychophysical data. Diseases, senile infirmity, insufficient physical and mental endurance, limited memory, limited intellectual and physical capabilities – all of this begins to be perceived as problems that assume and even require technological solutions [114, p. 13]. The role and purpose of biotechnology in this context – biotechnologies are likely to judge, like any other similar technology, to go through three stages in the evolution of social consciousness: complete rejection – curiosity and curiosity – addiction and perception. After all, it was with artificial insemination, with children in vitro, with the freezing of embryos [148, p. 93].

The new system of human relations and the environment should be based on the awareness that man is not only an external factor in relation to everything living, but also an integral part of it, and this «created» component can not be «overcome», as it is impossible to deny itself, its nature. Consequently, a person lives not only in the social, but also in the natural context. Man is not neither the owner nor the lessee of nature, moreover, its high status imposes on it the responsibility for everything that is around, because being the tip of the tree of life, it is inadmissible to destroy its roots.

The successes of the biology of the late twentieth century, which symbolizes the progress of science, include discoveries that have become scientific sensations and have attracted the attention of the press and society. Here are some of them:

- a sequence of nucleotides throughout the human genome is deciphered;
- open genes associated with a number of diseases;
- understanding of the molecular foundations of disease development has led to the creation of new methods for their treatment and prevention, developed genodiagnostics and gene therapy;
- received transgenic animals and plants, that is, such organisms in the genome of which, at the request of the researcher, introduced alien genes;
- animal cloning was carried out.

These achievements have become possible through the creation of completely new genetic manipulation technologies that have led to

discoveries that have influenced our ideas about the nature of the living and general development of life on Earth and man, including [149].

At the present stage, science increasingly prefers to substitute a religion and does it no less efficiently, simultaneously servicing large capital, and successfully returning everything embedded in it both technologically and ideologically. For example, the religious idea of the definiteness of the advance of social life and of any power from God successfully replaces today the extrapolation of the Darwinian theory of the functioning of a society called «social Darwinism», since it equally justifies the existing inequality, but is already from the «rational», «Scientifically grounded» ambushes. And biological technologies in this case can become another instrument of violation of human rights to its individuality and uniqueness, now no longer in the social, but in a purely biological aspect. Consequently, the task of legal thinking on biotechnology is also in the broadening and confirmation of the environmental rights of a person, endowed with physiological, genetic, psycho-emotional features that distinguish it from others.

At the same time, taking into account the global goal of developing biotechnologies – improving and developing social life, improving the level of personality development, one can not exclude the positive moments that bring with it the improvement of the qualities and functions of the human body. And here there are necessarily reminded of ambiguous directions of experimental and theoretical activity, which took place in society at various stages of its development. It is mainly about eugenics.

As for eugenic research, it should be noted that if any scientific phenomenon can be commercialized, it will be commercialized and, therefore, society should be prepared to address the problem of access to technologies for improving the organism, identifying the foreseeable possibilities of the child, in short, what can The current concept of «family planning» is turning.

This form of positive eugenics looks very attractive for market promotion, because it kills two birds – it helps to increase incomes and creates a more competitive worker/citizen.

The values/capital requirements today, as it is noted, are inscribed in the bodies at the molecular level. How far can the process of such a reconstruction come in, can only be guessed. What is proposed today looks quite simple: semen or eggs from donor with certain qualities, testing of embryos (from the period when they consist of four or eight cells) with subsequent self-elimination in the case of poor evaluation of their quality, selective removal of multiple births and Etc. The recombinant sets of the required genes are not yet available, but, given the opportunities, speed and

expansion of capital, there is no reason to doubt that experiments on human reconstructions will be continued [151].

It is stressed that today people become one of the main objects of genetic research and genetic manipulation. In the framework of the international scientific program «Human Genome», scientists have established that the human DNA molecule consists of only about 300 000 genes, although it was previously thought that they are about 100 thousand, with only about 300 genes distinguishing the human genome from the mouse genome (!), and more than 100 human genes are generally borrowed from viruses and bacteria. With such achievements armed, experimental science is one step up to human creation in laboratory conditions, and the question of the admissibility of conducting such experiments has become the largest ethical and religious problem of the late XX – early XXI century. In most countries, such experiments are prohibited, but this does not guarantee that they will not be conducted in the near future [115, p. 20].

With the legal understanding of such phenomena within the ecological right, one should take into account the fact that the Earth's ecosystem consists of two subsystems: nature and humanity. Each of them develops in its logic under the influence of another, and in this process, there are some distortions caused by the rapid increase in the number of people and the lack of understanding of the laws of their existence [151, p. 80].

A significant problem of the present is that biology as a science is almost beyond the bounds of social sciences, although recently a direction in the field of cognition, such as bioethics, is called for public understanding of the progress in the field of biotechnology, and so on. It is noted that the overwhelming majority of biotechnology inventions are based on scientific research, therefore, the applicant scientists are subconsciously trying to transfer the specifics of research work in the presentation of materials for the application for invention. It is also noted that the applicant is concealing the essential features without which the invention can not be made, and any arguments that the evidence is based on his know-how or is specifically concealed from his competitors is not accepted as an expert examination because the know-how is a commercial secret and is by definition not patented. [152, p. 23]. In fact, these patterns indicate a little more – instead of inventions, individuals attempt to patent their patterns of development of living systems that are not invented, but simply open [153]. And with these discoveries it is possible to make certain manipulations.

According to one of the researchers of this issue, bioethics is intended to occupy a special place in Ukrainian society. This is objectively due to the ideological, ideological, spiritual vacuum of the post-Soviet period. At a time when no ideology can define the State as mandatory (Art. 15 of the Constitution of Ukraine), and church and religious organizations are

separate from the state (Art. 35 of the Constitution of Ukraine), bioethical principles can make a valuable guide for movement of the society to progress. Bioethics in the twenty-first century offers an understanding of the old «new» eternal values of mankind in the age of biology. As it is noted in certain sources, without the achievements of bioethics and bio-philosophy, the development of bioprocesses is impossible, however, the volume of biogeochemical legislation is violent, sometimes contradictory and unsystematically increasing. In particular, the regulatory definition of «biological security» is defined in the Law of Ukraine «On the State Biosafety System for creating, testing, transportation and use of genetically modified organisms» [154] demonstrates the discrepancy between the term and its meaning (because adequate awareness means understanding biological safety as The safety of biology – the science of living); Art. 16 of the Constitution of Ukraine declares duty, preserving the gene pool of the Ukrainian people, while the concept of public health Ukraine [155] provides for «strengthening the gene pool» and so on. Al., From which it is concluded that the formation «biolaw», «biogeochemical law» and require joint work Philosophers, ethics, ecologists, physicians, and lawyers [156].

We believe that this approach should be supported, since only the legal awareness of the phenomena of objective reality as lawful or unlawful, or assignment of such phenomena in different areas of regulation with different ratios of public and private component will help build a model that provides for sustainable human development. In particular, one of such phenomena that needs proper classification is the legal qualification of biotechnological achievements [146, p. 52].

It is necessary to clearly attribute this perspective legal institution to the complex, which should combine elements of the environmental and other branches of law. In the context of this research mostly not interested in civil features protect the rights of the inventor and the like, and the ability of certain advances to state registration and recognition in terms of nature, rather, use life as a universal biological resources, which leads to a detailed environmental-regulation these phenomena.

Simply put, a serious ontological problem for society is the ownership of life. No matter how promising it sounds, but when it comes to varieties of plants, breeds of animals, their selection, that is, the activity surrounding the person throughout history, intellectual property, as a reward for many years of effort, seemed absolutely fair. At the same time, large capital is actively investing in the development and patenting of nucleotide sequences, which still did not exist in nature and which are not yet fully considered use, but they appear, and thus, we can say, all the things that surround us are patented. A similar process of «pirate registrations» by persons not related to the development of substances occurs in pharmaceuticals [157, p. 75].

A similar process, cybersquatting, that is, the registration of unoccupied Internet addresses with a certain vocabulary value, has long covered the «verbal space», Internet addresses that contain at least the least and most absurd semantic load, have long been reserved; The names of the medicines are patented long before their development and determination of their medical effect, indications and contraindications. And now this process has touched the living world. It's just as if someone cubic meter per cubic meter patented the air we breathe.

This important problem is connected with the privatization of the public legal space. In the context of hegemony of capital, the fact that we still do not pay for the air we breathe, or at least not pay taxes for its use, looks like a miracle.

However, it is possible that soon we will be forced to pay for our genes, since no biological resource, beginning with the molecular level and above, can not long be in public use. All genes and biochemicals from different genomes, representing interest and promise of income, are in the stage of patenting and privatization.

An indication of such a tendency can be the fact of patenting azadiratsina, obtained from a tree called «Nim», growing in India. This tree has long been used to treat many diseases (especially in the fight against infections) and is a natural pesticide. Scientist U.R. Grace highlighted the most important component responsible for the similar effect (azadiracin), and patented it. Although the process of extracting Azadirachtin was known to Indian companies, they did not patent it: the Nim tree with its beneficial properties and the known field of application is considered to be a public property in India. Moreover, how to use the «Nam» tree for medical and other purposes has been known for many centuries. In the direct act of colonial aggression, which can be called ecopiracy, U.R. Grace seized and exercised relative control over the public resource (it is good, but it can be noted that some countries refuse to recognize this patent) [150].

In this regard, information from the Journal of Cayens is also interesting, according to which the team of scientists was the first to collect the DNA sequence of chemical reagents. The basis for this was the existing bacterium of the genus mycoplasma, but the sequence of genes was collected artificially with the addition of genes markers indicating the artificial origin of the collected bacteria. Such an organism was named *Mycoplasma mycoides* JCVI-syn 1.0. The world-famous specialist in charge of the project, Craig Venter, in this regard, declared the Industrial Revolution [158, p. 1], which follows this discovery or the invention. In existing terms, it is currently difficult to establish what exactly was done by biologists-the discovery of new natural laws or biotechnological inventions. After all, it

depends on the level of legal understanding and further legal regulation of legal relationships that will necessarily be generated by this fact.

According to Yu.I. Kundiyeu, the road to manipulating life on a scale that was previously considered inaccessible. It is very real to design living systems with predetermined opportunities, in other words, the programming of living organisms, the creation of living organisms from the so-called «biozeglín», the collection of DNA sequences in fragmentary. So, this is a vivid example, when «dangerous knowledge» builds its potential much faster than the wisdom that is needed to cope with it [160, p. 28].

The other side of the problem is the uncontrolled and irresponsible use of biotechnological novelties, especially for medical and related purposes. In addition to biotechnological inventions of a laboratory nature, society has already faced various types of therapeutic measures of a biotechnological nature, real or imaginative, aimed at improving the quality of the human body, from hair growth to increasing life expectancy, which is also the subject of active discussion.

The problem with foreign legal regulation is that if anti-aging (anti-aging) technology is seen as an improvement, and not as a therapy, it can be considered illegal. Under the impression of a hysterical reaction to the use of steroids by athletes, we are on the verge of a war with biomedical improvements, no less draconian than the war with sports stimulants, from where it originates. For example, the US Congress in 1988 recognized the criminal act of spreading or using the human growth hormone for any purpose other than treating illness or other justifiable medical evidence.

The criterion by which anti-aging technologies are recognized as an improvement or treatment is determined depending on how the aging process is characterized. On the one hand, bio-gerontologists argue that aging is more natural than the pathological process. Leonard Haiflik, for example, argues that «aging is not a disease, therefore, treating aging is the same as treating the development of the fetus or transforming the child into an adult», on the other hand, even bio-gerontologists admit that aging is the greatest A risk factor for the occurrence of death-related diseases, and it is very difficult to distinguish the process of aging itself from the devastating changes that it causes. And in this case, if aging makes people more vulnerable to illness, any efforts to overcome this process can be recognized as therapy.

The key issue is how to regulate anti-aging technologies. Existing market products have many reasons for regulating such a market. They can be dangerous, harm consumers. They may be ineffective. Ineffective anti-aging technologies may not harm their consumers, but being used instead of effective technologies will cause harm to the consumer, for example, when used to prevent or alleviate illness caused by the patient's age. They can also

be harmful to low-income consumers of the elderly who are easily exposed to advertising and spend money, while suffering from a lack of funds to meet basic needs [142, p. 75].

According to our deep conviction, the legal community should not be marginalized by observing the processes of developing methods for manipulating living matter. First, theoretical, and then embodied in the legislation, legal bases for the definition, classification and assignment to a particular legal regime of certain phenomena, products and social processes that arise for the first time in the field of biotechnology, must be formed.

It can not be said that there is no legal regulation of the sphere of biotechnology and its intellectual and legal aspects in Ukraine, but it can be stated that it has a certain declarative and uncertainty. Thus, according to the Strategy for Economic and Social Policy for 2000–2004, the development of the field of biotechnology was identified as one of the priorities of national policy. Also, according to the Law of Ukraine «On Priority Areas of Innovation Activity» of January 16, 2003, biotechnology belongs to the strategic priority directions of innovation activity in Ukraine for 2003–2013 [160]. Unfortunately, this law has become invalid at the time of work on this work, being adopted again, is quite another version [162], and therefore, measures should be taken to bring the norms to the legislation to the legislation. In addition, the protection of biotechnology in our country is carried out in accordance with the Laws of Ukraine «On the legal protection of the rights to inventions and utility models» of December 15, 2003, «On the protection of plant variety rights» of April 21, 1993, «On Tribal Livestock» from December 15, 1993, etc.

Consequently, there are certain foundations of legislative regulation that can be analyzed in an attempt to define the legal qualification of biotechnology products, their legal regime, in particular as objects of environmental law or objects of intellectual property rights. Moreover, there is not necessarily some antagonism, because there are legal models that combine the object of environmental law, natural resource law and property rights, such as the right to own a land parcel of agricultural purpose, bearing a civilized nature, requirements Regarding the special order of use for the intended purpose, which is an attribute of the land law, and the complex of responsibilities for maintaining the soil fertility in this area, preventing the deterioration of land quality, recovery and recultivation uw, of rotation, which is the realm of agricultural law and environmental regulation.

At the same time, despite the presence of a certain array of specialized legislation and relevant terms, we can not clearly support the terminological series «biolaw», «biogeochemical law» [156], etc., since such statements are at least premature.

In this case, in our opinion, does not adhere to the criterion of unity of the subject and the method of legal regulation, because biological laws, as well as physical and chemical, act for the substance, protein compounds. And giving them the social norm of education is the same as the idea of the existence of «chemical law» and «physical law». At the same time, there are certain established legal relationships that are formed in the process of human use of natural resources, environmental protection, conservation of biological diversity, which are regulated by ecological and natural resource law. Therefore, it is quite fair to assign such a normative array that regulates the use and modification of life processes, the creation of new elements, molecules of living matter, and even complex living organisms and their components to environmental and natural resource law.

The closest to biotechnology concepts in the field of creating varieties of plants and breeds of animals by traditional methods is selection. Selection – activities in the field of intellectual property, associated with the derivation (the invention) of completely new, previously unpublished seed resources as a source material, later used in seed production in the reproduction of high-yielding varieties of seeds of grain crops [162, p. 138].

Modern science of agrarian law of Ukraine considers the relations that arise in connection with the withdrawal, protection, use, alienation of new varieties of plants and new animals, as relations in the field of breeding achievements. In addition, the authors note that the US patent law allows you to obtain a patent for the invention of which the plant. Today activity in the field of biotechnology, gene and cellular engineering, creation of new varieties and plant hybrids is being actively developed by biotechnological methods.

One of the main obstacles to ensuring the legal protection of the results of biotechnological research by a patent for an invention is the requirement for a very clear and complete description of the invention in this field, which is not always possible to adhere to, but sometimes it is sufficient to deposit the relevant microorganism [163, p. 362–365].

Traditionally, the essential features of breeding achievements include the presence of a biological object, the presence of genetically predisposed signs and obtaining as a result of purposeful selection [163, p. 410]. It is accompanied by a predominant use in agricultural production, the priority based on the world-class distinctness on biological grounds, is created exclusively in material form and requires organoleptic examination [164, p. 7].

According to the researchers of foreign sources in the instructions to the European Patent Commission is now described biotechnological invention, biological material, plant varieties and the way in microbiology, enshrined the principle unboundedness a certain type or species of animal (i.e., if the

technical embodiment of the invention is not limited to a particular plant variety or breeds) and defined inventions lack of patentability – the processes of cloning human beings, processes varying due to germ line genetic identity of human Their creatures, the use of human embryos for industrial or commercial purposes; processes of varying genetic identity of animals which may cause them suffering without any substantial medical benefit to man or animal, and also animals resulting from such processes [165, p. 23].

In this regard, it is interesting to study K. Shakhbazyan, who writes: «Comparison of the provisions of the national legislation of Ukraine and Directive 98/44/EU testifies to the expediency of implementing in our legislation all the basic principles specified in the Directive concerning the patentability of biotechnological inventions, the volume Their protection, licensing conditions, deposit conditions and access to them, etc.» [166].

This position is substantiated by the fact that historically the EU has developed a number of reasons for the harmonization of legislation of Member States for the protection of biotechnological inventions. This is also the discrepancy in the systems of legal protection of such inventions in the EU Member States, which created barriers to trade and development of the domestic market; and the deepening of such differences in the adoption of new national legislation and in the interpretation of the national courts of the EU; and finally the realization that only a renewed adapted to new needs legal protection can promote investment in the biotech sector, as funding for research and development in the field of genetic engineering is financially risky.

Here it should be noted: indeed, from the point of view of researchers intellectual property rights financial, commercial component is, undoubtedly, the meaning of the existence of intellectual property. And it is at this point we study these phenomena, but from the point of view of ecologists is the main impact of human intellectual and inventive activity in our living environment.

However, the author draws attention to the need for legislative consolidation of certain principles to be applied to the patentability of biological material, which can not but help to strive for harmonization of legislation. In the end, in order to improve the system of legal regulation of scientific research and development in this area, the relevant Directive was adopted in 1998. Thus, the harmonization of biotechnology legislation in the EU takes place on the basis of the European Parliament and Council Directive 98/44/EU entitled «On the legal protection of biotechnological inventions», which seeks to address both ethical aspects and encourages research and development.

In it, in particular, such principles of patenting of inventions in the field of biotechnology are fixed. Inventions that are inventive and suitable for industrial use are patentable, even if they relate to a product containing biological material or the process by which biological material is produced or used. Inventions relating to plants or animals are patentable if the technical embodiment of the invention is not limited to a particular plant or animal breed. The human body and its elements can not constitute a patentable invention, but an element separated from the body or produced in another way may constitute a patentable invention.

Inventions that contradict the norms of social ethics and morals are not patentable: human cloning, changes in the genetic identity of a person, the use of human embryos for industrial purposes.

Patent protection is not granted to inventions that only extend the scope of knowledge without using them for new purposes. For example, it is impossible to patent a DNA sequence, because it is not an invention, but a discovery. However, processes and products that use DNA sequences can obtain a patent if they meet the criteria for patentability.

The protection of biological material also extends to the derived material (through generative or vegetative propagation), which has the same characteristics.

The right of the farmer to use the patent-protected multiplication biological material to obtain a crop and further propagation in his farm.

The conditions for the introduction of obligatory and cross-licensing to secure access to plants with new characteristics, for breeders and owners of patents are fixed.

The conditions of deposit of a biological material are determined.

As a result, the author suggests to recognize certain processes that are not patentable, in particular, human cloning, changes in its genetic identity; To note that the human body at any stage of its formation or development should not be the subject of patenting; To consolidate the «farmer's privileges» regarding the use of a patent-protected biological material in his farm; To consolidate the provisions on obligatory and cross-licensing; Specify the list of patentable objects, in particular those relating to biological material separated from their natural environment or manufactured by a technical process, inventions related to plants or animals, elements separated from the human body or otherwise produced by a technical process; To clarify the provisions regarding the impossibility of patenting biotechnology discoveries; Clarify the conditions for access to the deposited biological sample, etc. [166, p. 1].

In our opinion, this is clearly not enough, since, firstly, a significant part of the existing planting material is derived by the method of hybridization and in subsequent generations lose all qualities. So, the «privilege of the

farmer» is the very «Yuriev day», which the farmer can never use – because in the second generation landing material will simply lose all its commercial qualities.

In addition, without referring to specific methods or techniques, biotechnology should be given the status of a fundamental research field, through the possibility of, on the one hand, financing by the state of priority projects, and, on the other hand, the compulsory alienation of patents in favor of the state for those inventions that will be recognized as such, Which should become a state property and be distributed freely or on pre-determined, identical for all conditions with the possibility of access to each interested person.

In light of the described seems necessary to rethink the essence of the state as a social regulator radically new social relations arising in connection with the development of biotechnology. Previously due to lack of appropriate tools penetration and manipulation of biological human existence seemed only to the private sphere, but now the state must thoroughly regulate all phenomena in biological life, especially human, considering the risks and rights violations, increased inequality social inequality also biological, which will be expressed in close to most of the public access to the use of biotechnology achievements of different kinds of patent barriers. In other words, with respect to the granting patent protection to certain phenomena in the field of biotechnology regulator should not proceed from the interests of the researcher, inventor, investor – though seemingly prioritize these interests will contribute to more efficient development of biotechnology supporter which is the author of the work, and with the interests of the social totality, how will such a remedy on the development of public relations and whether it is violated fundamental environmental right to life and free use len illyam in which she lives. In this case, should be based on the concept of administrative procedures in the field of intellectual property not only as an activity for the protection and realization of human subjects of intellectual property [168, p. 9], but also activities to protect public interests and the free development of further research in the field of biotechnology.

The doctrinal definition of the directions of the development of biotechnology and their impact on nature and society should proceed from the principle that the biological resource is single and indivisible, like atmospheric air, which can not be the object of ownership or exclusive use, and in general can not be Individual use. Similarly, the only biological resource – life is even more universal in nature and the results of its use, all derivative life forms created from existing ones, and also constructed from chemical compounds by the method of collecting segments of the DNA

spiral, obviously, can not be artificially articulated and become ob Civilian Rights [146, p. 54].

Their place always among objects of natural resource law, and those trends of patent protection that exist today, lead to a negative process of «liberation», «appropriation» of elements of life on the planet Earth and contradict both religious, moral and legal norms.

In this case, it seems necessary to develop a registry system similar to the registry of some computer operating systems, which should reproduce all the changes and results of scientific research, both in open and closed systems, and the person (physical or legal), which they initiated, conducted, the results of such studies and their consequences, data on liability insurance, etc.

And it is unacceptable that it is uneconomical to provide patent protection, especially the results of research in the field of human cloning or development on human cells of artificial intelligence, which can only push those wishing to profit. Such statements may seem somewhat irresponsible, because it is common knowledge that science works in two directions, and the benefits and the school community and, therefore, sooner or later, with the public domain will encounter. And in this case must also be a legal model of treatment effects of such experiments would include the humanitarian principles of consideration of human and human, and, accordingly, the treatment of such social phenomena as a clear division between human and inhuman – the road to the abyss worse Than all crimes against humanity committed during human history.

Summarizing the research of the problems of legal qualification of scientific achievements in the field of biotechnology, it is necessary to mention a number of peculiarities on the basis of which legislation should be developed.

The primary principle of legal qualification should be the identity of any phenomena in the field of biotechnology to environmental law, human ecology and society, and the first qualification criteria of this phenomenon in law, attributing it to legal or illegal realm must be compliance with environmental rights and legitimate interests of society, and only by observing this preliminary criterion, the further determination of the ways of spreading this phenomenon through the mechanism of intellectual property, or the recognition of the discovery and conspiracy fellowship.

In this case it is necessary to abstract from the theory of the sanctity and inviolability of intellectual property rights, for the simple reason that liberal society has long does not protect intellectual achievements of certain gifted persons and their descendants, as it was at the beginning of the birth of the rights and interests of corporate multinational investors so indirect that the final beneficiaries are unlikely to even have an idea of what research is conducted and how they are dangerous, as it violates the moral and ethical

foundations of society. And this is also ecology, but already internally public. And it may happen that the interests of deposit holders venture companies in the field of biotechnology as subjects of environmental law directly violated by exclusion from the world heritage of individual living cells and methods of their recombination other words, earning money on construction labor camp can not know that you will become his prisoner once.

Public-legal, ecological-legal regulation should be given a key role in the construction of the concept of handling new biotechnological phenomena, based on what social tasks can be solved with the help of these phenomena and, accordingly, to grant permission for their dissemination or prohibition or «Pause».

2. Legal aspects of social relationships in the process of coming-into-being of biotechnologies and areas of legal regulation of the use of genetically modified organisms in the agrarian sector of the European Union

Biotechnology represents a new area conditioned by tendencies in the modern achievements. Its overall spread covers almost every type of human economic activity. The examination of the origins of biotechnologies creates the basis for the implementation of the historical method and reflects the procedural nature of the introduction of the above area of human activity. As far as the legal framework is concerned, biotechnologies are nowadays taught within specialties 12.00.06, 12.00.07 and 12.00.04. As for the latter specialty, it is worth mentioning the scientific and theoretical paper by I.I. Bochkova, viz. the dissertation research on the subject of «Economic and legal support for the introduction and development of biotechnologies in the Ukrainian industry» [21]. The author thoroughly defined the characteristics of the spread of biotechnologies: «In the modern society, innovation determines the competitiveness of the national economy and that of medical, pharmaceutical, manufacturing, food and other industries. The basis of innovational development is the process of production of goods and services. As is known, biotechnology is one of the sixth-generation technologies that should become engines of economic development. It must radically change healthcare techniques, agrarian production, the energy sector and approaches to the protection of environment. The distinctive features of biotechnologies are that, on the one hand, their development and implementation requires the use of significant material resources, skilled labor, specific raw materials, and, on the other hand, the use of biotechnologies has a significant impact on public interests. This determines the essentially special regulatory role of the State, which must obtain appropriate organizational and economic support. Those aspects require a

thorough scientific research, including from the standpoint of commercial law» [21, p. 3]. I. I. Bochkova also states: a comprehensive study of legal regulation of the activities of market players in the field of biotechnology related to the circulation thereof, has not yet been carried out in the national legal science. Some issues that are crucial for commercial law were indeed dealt with by Ukrainian lawyers. Thus, the subject of D. V. Zadyhaylo's study was the role of the State in regulating the market, Y. Y. Atamanova's and O. M. Davydyuk's study dealt with features of legal regulation of technologies in Ukraine and transfer thereof, V. S. Milash, O. M. Vinnyk, V. S. Shcherbyna investigated the issue of contractual framework for relationships in the field of economic management while O. V. Vikhrova researched organizational relationships in the same area. However, those scientists did not directly address biotechnology specifics when examining the above-mentioned issues. Some distinctive features of regulating activities related to biotechnology were investigated by Russian scientists. V. O. Oreshkin drew attention to the distinctive features of legal regulation in the area of patent protection of biotechnology inventions, I. A. Dykova also drew attention but to the regulation of auxiliary reproductive technologies. M. M. Biryukov's studies dealt with the features of legal regulation of biomedical research in the EU. That subject was raised by V. V. Burmistrov from the point of view of economic feasibility of using biotechnologies in the Russian Federation. Ethical issues of the introduction of biotechnologies into all spheres of public life were widely examined by F. Fukuyama while V. M. Zaporozhan and M. A. Aryayev were preoccupied with the issues of medical bioethics. However, those studies were devoted to the limited aspects of regulating the activities of the biotechnology market players. At the same time, modern realities require the development of approaches to the comprehensive legal regulation of the biotechnology market taking into account the conclusions of economic, philosophical and natural sciences [21, p. 3–4].

Fragmentary scientific research was also carried out in the field of pharmaceuticals and biotechnology through the prism of Ukraine's Association Agreement with the European Union. Thus, T. V. Gruzdova and T. M. Yukhnovska note: «The development of the fields of pharmaceuticals and biotechnology in the EU, in other developed and developing countries, occupies one of the central places in the system of modern values and quality of life, in ensuring their food and national security. At the same time, those areas show significant potential benefits in all sectors of the world economy. The introduction of efficient State policies, the provision of a fairly powerful legal framework, securing efficient mechanisms for stimulating innovation in those areas is the basis for the significant competitive advantage of various sectors of national economies of the EU

countries resulting in the biological industry of those countries being ranked second in the world after the United States. In that context, Ukraine's signing of the Association Agreement with the EU gains relevant importance. This involves the implementation of a number of important reforms, the introduction of European standards and norms that would raise the level and quality of life and provide conditions for strengthening the efficiency of State regulation as regards the control, circulation and quality of innovative and knowledge-intensive products created with the use of biotechnologies» [22, p. 63].

The controversial issues related to the development of the pharmaceuticals and biotechnology, the introduction of the legal framework of the EU countries into the legal framework of Ukraine are examined in the papers by such Ukrainian and foreign scholars as G. Androschuk [23], A. Barmina [24], K. Dmitrik [25], S. Shchegol [26] and others. The identification of the «biotechnology law» as a special branch of law was done in the papers by G. Romanovsky [27] and S. Stetsenko [28].

From the above, the importance and the necessity of such a direction of scientific research is clearly seen, while in the framework of the subject matter in question, its examination becomes relevant from the standpoint of the legal system, in the broader sense, with not only the industry but also the medicine, livestock breeding and plant cultivation, agriculture as a whole, participation and role of the State, etc. also taken into consideration. So, the multifaceted character of the impact of biotechnologies on human life led to the existence of diverse research. When considering the development of the regulatory framework, it is necessary to take note of both international and national documents.

The actual statutory regulation in the field of biotechnology seems to have started with the Protocol, adopted by the League of Nations on June 17, 1925, for the Prohibition of the Use in War of Asphyxiating, Poisonous or other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare. However, it is not clear from the contents of the document, which bacteriological agents were banned. The prohibition was of general nature, and that was apparently due to the high level of secrecy of research that was carried out by the world powers at that time [30, p. 11]. The Convention of April 10, 1972, on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on their Destruction [31] provided for the identification of microbiological or other biological agents or toxins, whatever their origin or method of production, their types and their numbers, that are not intended for preventive, protective or other peaceful purposes. The development of the domestic legal framework in the field of biotechnology was begun in the first half of the 1980s by adopting some statutory documents, in particular: the Resolution of the Council of

Ministers of the Ukrainian Soviet Socialist Republic, № 574 of December 2, 1982, «On the Expansion of Research and Accelerating the Implementation of Scientific Studies by Universities of the Republic aimed at Putting into Practice the Food Program» [32], which regulated the creation of biotechnologies including the development of efficient methods and techniques for the production of protein, amino acids, fodder supplements, vitamins, antibiotics, veterinary medications, preservation and enrichment of plant fodder; the Resolution of the Council of Ministers of the Ukrainian Soviet Socialist Republic, № 218 of August 17, 1989, «On the Measures to Implement the Resolution of the Congress of the People's Deputies of the USSR «On the Guidelines for the Internal and Foreign Policies of the USSR» [33], which regulated, under the conditions of solving the strategic tasks of economic development, the provision of fundamental technical re-equipment of production using the latest achievements of the national and foreign science, the introduction of advanced technologies, especially electronics, computer science, biotechnology, the widespread deployment of both fundamental and applied research in all fields of scientific knowledge achieving breakthroughs in the most promising areas of scientific research that would ensure the improvement of public relationships, qualitative change in engineering and technology; the Resolution of the Council of Ministers of the Ukrainian Soviet Socialist Republic, № 107 of May 8, 1990, «On the Concept of Agrarian Development in the Ukrainian Soviet Socialist Republic for the Period until 2005 and its Implementation» [34], which postulated that the basis for the improvement of breeding efforts would be the methods of biotechnology, the phenomena of heterosis, polyploidy and mutagenesis, more attention was planned to be drawn to the artificial breeding of varieties and hybrids resistant to diseases and pests. The further emergence of statutory regulation in the field of biotechnology is marked by a period of fragmentary introduction of international instruments into national legislation: the 1992 Convention on the Protection of Biodiversity that was ratified in 1994 [35] and introduced the key concepts into the national legislation: «biological resources» that include genetic resources, organisms or parts thereof, populations or any other biotic components of ecosystems that have actual or potential benefit or value to mankind; «biotechnology» is any type of technology associated with the use of biological systems, living organisms or their derivatives for the manufacture or improvement of products or processes for the purpose of their specific use; the UNECE Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters, usually known as the Aarhus Convention: the parties acknowledge the public's concern about the deliberate release of genetically modified organisms into the environment and the need for enhanced transparency and

increased participation of the public in the decision-making process in that area, the state of the environmental components such as air and atmosphere, water, soil, land, landscape and natural objects, biological variety and its components including genetically modified organisms, and the interaction between those components.

The statutory instruments mentioned above are not exhaustive but they are considered the primary basis for the development of legislation on biotechnology. In fact, the actual shaping of that legislation continues to take place these days as well.

Undoubtedly, the preparation of the legal and regulatory framework of Ukraine without the study of modern trends will seem inappropriate and unwarranted step. In order to avoid this, it is worth furthering in detail with the legal requirements of the European Union as a whole.

The Cartagena Protocol on Biosafety [37], the WTO Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures [38], the Agreement on Technical Barriers to Trade [39] belong to a group of international acts, but should not be confused with regulatory acts that regulate direct application GMO.

Thus, the Cartagena Protocol [37] provides for the principle of «caution», «warning» to ensure an adequate level of protection in the safe use of GMOs resulting from scientific advances in modern biotechnology can exert adverse effects on the conservation and long-term use of biological diversity, taking into account risks to human health and the provision of sufficient attention to cross-border movement by controlling their transport across the border, transit circulation. Exporters of GMOs must inform the competent national authorities of the transboundary movement in advance. Local authorities, in turn, must inform the authorization and conditions of export of such organisms for 90 days. Information about their movement is transmitted to the «Biosafety Clearing-House», created as part of the protocol to ensure the exchange of scientific, technical, legal information on environmental protection and action GMO and help countries – parties to the Protocol and that developing small island states and those with economies in transition, taking into account centers of origin of genetic changes. This legal act includes requirements for labeling, transportation, assessment and management of risks associated with transportation of GMOs.

The Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures regulates that «no Member shall impose any obstacles to the introduction or application of measures necessary to protect human, animal or plant life or health, provided that these measures are not applied in a manner that would, which constitutes a means of arbitrary or unjustifiable discrimination between Members of the WTO on the territory of which there are identical conditions or which constitutes a covert restriction on

international trade» [38]. It is aimed at improving the health of humans, animals and the phytosanitary situation, taking into account the application of sanitary measures on the basis of a bilateral agreement or protocols; The establishment of a multilateral system of rules, disciplines that regulate the development, adoption, and application of these measures, in order to minimize their negative impact on trade; Taking into account international standards, guidelines, recommendations; The use of the above aspects on the basis of the cooperation of organizations such as the Codex Alimentarius Commission, the International Bureau of Epizootics, relevant organizations operating under the International Plant Protection Convention [40]. In this case, the participating countries are not obliged to make changes in the appropriate level of protection of life and health of humans, animals and plants. The Agreement on Technical Barriers to Trade was foreseen on the basis of the Uruguay Rounds of Multilateral Trade Negotiations and aims to achieve the goals of the GATT 1994: technical regulations and standards, including packing, labeling, labeling and conformity assessment procedures, technical regulations and standards that do not have Create unnecessary barriers to international trade; No country should be prevented from taking any measures necessary to ensure the quality of its exports or protecting the life and health of people, animals, plants, the environment or preventing fraudulent practices, at the level that it deems appropriate, subject to compliance That such measures are not applied in a way that would be a means of arbitrary or unjustified discrimination between countries that have the same prevailing conditions or a means of concealed restriction of international trade and are in other countries relations in accordance with the provisions of this Agreement [39]. In addition to the above, no country should be created to impede the adoption of measures necessary to protect its essential interests in the field of security.

All mentioned aspects of the NPA require further research, since the dynamics of the development of GMOs are directly linked to changes in the modern scientific paradigm.

Our outline of the distribution of normative acts is supplemented by another structure that already exists in the world, so one can safely talk about the current international legal regulation of the treatment of the organisms being studied. The efforts of the world community in the 21st century are aimed at combating genetic pollution, invasions and terrorism (biological, ecological, food). In this context, the international context regulates the relevant types of NPAs: «The World Charter of Nature» [41], «The Tale of the 21st Century» / Principle 15 of the Rio Declaration [42], adopted in 1992 at the United Nations World Conference on the Environment and Development; Amman and Bangkok resolutions [43; 49]; Codex Alimentarius [44]; The Cartagena Protocol to the Convention on

Biological Diversity [37]; Directive of the European Union [45; 46; 47]; Aarhus Convention [48].

«The World Charter of Nature» has established that humanity is part of nature and life depends on the continuous functioning of natural systems; The long-term benefits that can be derived from nature depend on preserving ecological processes and systems, from the diversity of organic forms; A person must acquire knowledge while preserving species and ecosystems for the benefit of present and future generations; The genetic basis of life on Earth should not be endangered [41].

In cases where there is a threat of serious or irreparable damage, the lack of complete scientific certainty should not be the reason for the postponement of cost-effective measures to prevent environmental hazards [42], as stated in the «Story of the 21st Century».

The Amman resolution of 2000 [43] calls for GMOs to be invasive, while the Bangkok resolution of 2004 [49] called for a moratorium on the further commercial use of these organisms.

The Codex Alimentarius [44] played an important role in international practice, as it provided for the introduction of strict rules for regulating GM food products; Setting standards for determining the degree of risk involved in the use of food products obtained through biotechnology; Consolidated procedures that detect the presence of toxins or allergens in GM products; The production of certain types of products must take into account the risk factor.

The Aarhus Convention [48] provided for the further extension of the normative content on public participation in determining the systematic release of genetically modified organisms. Article 6 of this Convention has established: in either case, the Parties shall not treat the following information as confidential: a) A general description of the relevant GMO or genetically modified organisms; b) the name and address of the submitter, the request for the permission for deliberate release, the intended use; c) in case of need – place of release; d) methods and plans of monitoring of the corresponding genetically modified organism or genetically modified organisms; e) Emergency measures; f) risk assessment for the environment [48].

In connection with the adoption of the said Convention, the EU adopts the relevant Directives [50; 51; 52; 53; 54; 55]. In addition to the above-mentioned legislative acts, the distribution and use of GMOs is regulated by the adoption of relevant decisions by the European Commission. Thus, the Decision of 23 February 2004 [56] provides for the introduction of registrars according to a single standard: identification and tracking methods, environmental monitoring, monitoring of the interaction of GMOs with the environment, impact on human health, labeling and aftermarket monitoring, measures in case emergency situations.

The legal regulation of GMOs at the level of the EU took place in the early 90's, it defines a policy aimed at the interaction of countries on the protection of the environment and human health in the context of a united market for biotechnology. The distribution of these organisms was based on Directive 2001/18/EC [54], which provides for the introduction and dissemination of GMOs. Companies that have declared their intention to release these organisms should first provide one of the EU countries with a full risk assessment for the environment. Further, in case of satisfaction of the risk assessment, consent is accepted, other countries are informed and a permit for 10 years is issued. If no agreement is reached, the European Food Safety Commission establishes an expert commission for advising on health, nutrition, toxicity, biology, chemistry and in the future makes a final decision. At the same time, the degree of risk to the environment combines the assessment and identification of potential negative effects from GMOs, which can be direct and indirect, cumulative, long-term. The said Directive [51] provides for legal elements, national security measures in relation to GMOs. If States have reason to believe that GMOs that have received written authorization for placing on the market pose a risk to human health and the environment, they may prohibit or restrict the use or sale of such products in their territory before being studied by the Scientific Committee appointed by the EU.

Since cultivated GM plants are a component of GM food and GM feed, attention should be paid to the study of regulatory regulation at the European level.

Regulation 1829/2003 regulates the use of food and feed containing or consisting of GMOs and should not adversely affect human health, animals, the environment; Confuse buyers; Differ from those feeds, foods that are trying to replace (a single risk assessment is conducted and a single permission for the use of GMOs is issued).

In parallel with the outlined there are national measures to prevent the uncontrolled proliferation of GM products. Adopted in 1997, the Regulation of New Foodstuffs [57] states that Member States have the right, in the presence of new information, to suspend the use of new GMOs on their territory until a final decision is reached at European level. The principle of «substantial equivalence» is introduced, which provides that in the case of the recognition of products «substantially equivalent» no additional checks are required.

There is a direct relation to the subject being legal regulation in the field of GM seeds. The EU legislation on seeds, in particular Directive 98/95/EC [58], requires that national authorities, who decide to use seeds in their territory, have reported this to the Commission. After verifying the information provided and if the seeds are authorized for use in accordance

with Directive 2001/18/EC [54], the authorities shall enter it in the Common Catalog of Varieties of Agricultural Plants. The implementation of this procedure means the future of the unhindered dissemination of GMOs throughout the EU. If the corresponding seed is used in food, additional permission must be obtained in accordance with the GM food and feed regulations [59].

The European law is sufficiently closely monitoring the «tracking» principle, which is to oversee the products containing or produced from GMOs to control and verify the presence of markings; Target monitoring of the potential impact on the environment; Recall of goods that accidentally caused damage. It is possible to detect those organisms that are used separately for humans and separately for the animal. All information on the aforementioned aspects should be kept for 5 years and provided, if necessary, to the relevant authorities.

The development of Recommendation 2003/556/EC of July 27, 2003 [60] establishes the principle of «coexistence», aimed at establishing national strategies and practical steps to implement this aspect. «Coexistence» is a concept that explains the presence of GMO growers and GM crops, along with those who do not use these organisms, and whose action relates to maintaining the possibility of further cultivating non-GMO. Owners of the implementation of new technologies should be responsible to those who work without the use of such technologies.

The Convention on Biological Diversity, adopted in June 1992, establishes the basis for the conservation of biodiversity, the long-term use of its components, and the equitable use of profits derived from the exploitation of genetic resources. Each country has sovereign rights, which envisage the possibility of defining, at the national level, the aspects of the use of national resources of their own accord, when there is no danger to others. All states should cooperate with each other in the field of biodiversity utilization. Each participating country develops a national strategy and program for conservation and long-term use, which should include: identification of components of biological diversity important for conservation and long-term use, as well as processes and types of human activity that can have a significant adverse effect on their conservation; Monitoring components and processes affecting biodiversity through sampling and other technologies; The establishment of a system of protected areas, as well as areas where special measures are taken to preserve biological diversity; Protection of ecosystems, natural habitats and maintenance of viable populations of species in natural conditions; The restoration of degraded ecosystems and the promotion of the regeneration of endangered species; The establishment and approval of ways to regulate, manage and control the risks associated with the use and creation of GMOs

that may have an adverse effect on the environment; Prevention of the introduction, control or elimination of other alien species that may endanger ecosystems, habitats or species; Development and approval of the necessary legal basis for the protection of threatened species and populations; Installation of equipment for conservation and study of plants, animals, microorganisms; Taking measures for the restoration of threatened species and for their return to their natural habitat; Integration of the processes of discussing the issues of preservation and long-term use of biological resources with the decision-making processes at the national level; Introduction of appropriate procedures for assessing the possible adverse effects of proposed projects on biodiversity conservation; The adoption of national agreements on emergency measures to respond to natural processes and phenomena that may pose a threat to biodiversity; Facilitating access to genetic resources that are useful for the preservation of the environment; Facilitating access and transfer of technologies that contribute to the conservation and long-term use of biological diversity or the use of genetic resources that do not cause significant environmental degradation and contribute to the creation of the most favorable conditions; Ensuring effective participation in biotechnological research in countries (especially developing countries) with the provision of genetic resources for scientific purposes [35].

An International Agreement on Plant Genetic Resources [61] provided for a guarantee of their research if they were of economic and/or social interest, especially for agriculture, conservation, evaluation and accessibility, including for scientific purposes. The fundamental idea behind this act is that genetic resources of plants are an inheritance of mankind, which should exist in free access without restrictions.

In determining the structure of regulatory acts in the EU, certain interactions and the regulation that exist between them have already been explored. We consider it expedient to distinguish between directives, regulations, agreements that have been adopted since the creation of the EU and the beginning of the settlement of the issue with the handling, introduction, implementation, transboundary movements of GMOs and their impact on human health, the environment, etc., as well as with the spheres Their application (agriculture, food industry, medicine, consumer protection, etc.).

Decision 2004/204/EU Commission [56], which formed a detailed agreement on registration operations required for the recording of genetic modification information in organisms regulated by Directive 2001/18/EU of the European Parliament and of the Council of 641/2004 [47].

Regulation 65/2004 [62] – Establishing a system for the development and assignment of a unique identifier at different stages of the release of GMOs into the consumption market.

Contents of Regulation 1946/2003 of the European Parliament and of the Council of the EU of 15 July 2003 [63] on the movement of GMOs across borders that have been set up a system for notifying and providing information on transboundary movements.

Regulation 1830/2003 of the European Parliament and of the Council of the EU of 22 September 2003 [50] provided for the tracing and marking of GMOs, as well as the presence of these components in products and feeds from these organisms.

The EU Commission Decision 2003/701 of 29 September 2003 [64] established, in accordance with Directive 2002/18 of the European Parliament and the Council of the EU, a format for the submission of data on planned GM crop production in the natural environment. This decision did not concern the question of their placing on the market, that is, distribution by sale.

Regulation 1829/2003 of the European Parliament and of the Council of the European Union of 22 September 2003 [45] guaranteed a high level of protection of human life and health; Animals; The environment and consumers in relation to GM food and feed, and also provided for the effective functioning of the labeling of the said products when released to the domestic market.

Directive 2003/4/EU [53] on access to environmental information and the abolition of the EU Council Directive 90/313 (establishing the right of free access to information on the environment and ensuring its free distribution).

Decision 2002/813/EU [65] established a short list of information that should be reflected in a small format in relation to the objectives of the planned release of GMOs into the natural circulation of non-related products in the relevant market.

Decision 2002/812/EU [65] provided for a brief information format on the placing on the market of products containing GMOs.

Decision 2002/811/EU [65] concerned guidelines for the systematic release of genetically modified organisms into the environment and reservations regarding direct, indirect, immediate and subsequent effects on human health which may arise as a result of release into the environment or distribution in the markets.

Decision 2002/623/EU [66] aims to establish guidelines for the assessment of the risks associated with GMO releases of the environment in the environment and further develop methods to mitigate these effects.

Directive 2001/83/EU [67; 68] concerns the regulation of the issue of the use of biotechnology in pharmacy.

Directive 2001/18/EU [47] provided for the use of the «precautionary principle» that was used during the scheduled release of GMOs into the

environment and was aimed at harmonizing the laws of the European Union in order to avoid the effects already mentioned.

Decision 2000/608/EU [69; 70] resolved the issue of the use and possible risks when working with genetically modified microorganisms.

Decision 2001/204/EU [71] laid down the criteria to be met when establishing the types of genetically modified microorganisms.

Regulation 258/97/EU [57] indicated new products and food ingredients that are made up or made from GMOs.

Decision 94/730/EU [72] set out criteria for simplifying the procedure for the systematic release of GM plants into the environment.

Decision 93/584/EU [73] – Establishing criteria for simplified procedures for the release of GMOs into the habitat.

Directive 91/414/EU [74] concerning the placing on the market of plants and products for their protection establishes criteria for the development of a list of active substances used for plant protection, while having a positive impact on humans and the environment.

Directive 2004/35/EU [75] on liability provides for the prevention and restoration of environmental violations.

Recommendation 2004/787/EU [76] on the application of technical guidance for sampling, detection of GMOs and components produced by the method of genetic modification – allows the drafting of a legislative protocol on the testing and testing of existing GM seeds or other plant materials.

Recommendation 2003/556/EU [60], which established guidelines for the development of national strategies and improved use to ensure that genetically modified crops coexist with conventional and organic farms.

Investigated regulatory acts regulate a sufficiently large sphere of relations that are directly related to GMOs, but at the level of the mentioned rules special provisions are also provided for the direct protection of life, health and rights of people when working with genetically modified products, products, seeds, plants, etc. In particular, they are Directives 2004/37/EU, 98/24/EU, 2000/54/EU, 89/391/EU, 76/769/EU [77; 78; 79; 80; 81].

The sphere of influence of GMOs is so widespread in the world that almost every country has adopted a corresponding normative settlement, therefore their list is very significant and for the detailed study of all positions it is necessary to carry out scientific research through proper developments. Scientific representatives of the Kyiv and Odessa law schools follow this view. With a desire to at least insignificantly become acquainted with the normative acts of other countries, we suggest grouping them in accordance with the division of the continents and identifying certain groups: Africa, Asia, Europe, North America, Oceania and South America [82]:

Group Africa:

- Algeria: in 2002 the Minister’s Decree on the ban on the import, distribution, commercialization and utilization of GM plants was adopted;
- Benin: a moratorium on imports, commercial cultivation and use of GMOs and products with GM components was introduced in 2002;
- Zambia: a ban was passed in 2002 for the supply of genetically modified humanitarian aid and the relevant legislative framework is created;
- Zimbabwe: 2002 abandonment of genetically modified humanitarian assistance, the use of any GMO in the country is prohibited, except for corn flour;
- Sudan: in 2003, a memorandum was adopted stating that humanitarian assistance should not contain GMOs, but under pressure from USAID its entry into force was postponed until June 2005;
- Uganda: in 2004, imports of GM products were permitted, but only for use, not cultivation; In all other countries there is no specific, separate legislative act on the regulation of the investigated issue.

Group Asia: among the countries included in the selected group only Thailand introduced a 3 year ban on commercial production and sale of GMOs, as well as in accordance with the Plant Production Quarantine Regulation of 1964, the import of GMOs is carried out only with the permission of the Ministry of Agriculture and Only for research purposes.

Group Europe:

- The European Union (in general): 1998 imposed a moratorium on the cultivation and import of GMOs, but on May 19 and September 8, 2004, this measure was lifted;
- Albania: since June 2003, a five-year ban on GM crops has been introduced, including humanitarian assistance;
- Austria: 1997–2000 – prohibition of three varieties of GM maize;
- Hungary: in January 2005, took interim measures in order to prevent the production, use, distribution and import of seeds of GM maize of the MON 810 grade;
- Germany: 2000 – prohibition on one grade of GM maize, 2005 – the Genetic Engineering Act, which allows GMO cultivation and puts farmers responsible for genetic contamination or other unauthorized use of GM crops, enters into force;
- United Kingdom: 2001 ban on the cultivation of genetically modified sugar beets;
- Greece: 1998 – there is no permission for one type of GM rape;
- Georgia: in April 1996, it introduces a ban on the import and cultivation of GMOs until such time as the relevant legislative framework in this area is developed;

– Denmark: in 2000, the ban on growing and import was adopted, and in February 2004 Parliament replaced it with the law of coexistence, which allows regions to set their own requirements (most regions have expressed their desire to remain free from GMOs);

– Czech Republic: April 2004 – ban on the commercialization of GM maize;

– Luxemburg: 1997 – it is not possible to grow one type of GM maize;

– Norway: there are no prohibitions as such, but the country's leadership did not grant permission for any type of GMO and provided only for use of tobacco and cloves;

– France: 1998, there is no permission for two types of GM rape.

Group North America:

– El Salvador: 1999, the national strategy for biodiversity allows the landing of GM cotton, but prohibits the cultivation of other GM crops;

– Mexico: 2003 is the actual moratorium on the cultivation of GM crops, with the exception of scientific research.

The group Oceania: New Zealand – is characterized by the lack of prohibitions and the lack of any agreement on any kind of GM crops.

Group South America: Venezuela – in April 2004, the President signed a declaration prohibiting the cultivation of any kind of GM crops, but the relevant regulations were not developed.

Thus, the historical aspect of normative regulation and dynamics in the field of regulation of the GMO issue is reflected. Sufficiently many of these countries have already changed their legislation on GMOs, which is a new impetus for appropriate research, the development of entirely new paradigms and concepts. Consequently, Bulgaria – an Order on the release of GMOs into the environment and marketing on the market, adopted in accordance with Decree № 212 of October 4, 2005 [83], Regulations on the systematic release into the environment of genetically modified higher plants obtained using recombinant DNA technology [84], the Law on Genetically Modified Organisms (as amended on March 30, 2010) [85]; Turkey – Law on Biosafety – Approved by the Grand National of Turkey: March 18, 2010 [86]; Regulation on the Import, Processing, Export, Control and Inspection of GMOs intended for food and feed use [87]; Serbia and Montenegro – UNEP – GEF Project on the Development of the National Biosafety Framework for Serbia and Montenegro [88].

It is the theory that should ensure the regulation of social relations that arise during its implementation in practice. This can be confirmed by the practical situation in Bavaria, Brandenburg and Saxony regarding apiaries [89]. In the spring of 2007, representatives of apiaries in Bavaria, Brandenburg and Saxony appealed to administrative courts to protect their rights in an expeditious manner. In their requests, they requested that they

take appropriate administrative measures to prevent the loss of honey's consumer qualities in connection with the permission to grow corn Mon 810. At the first instance, the Leipzig Administrative Court granted the claim and the appeal court refused the lawsuit. Interestingly, there is motivation for court decisions. Thus, the administrative court of Frankfurt-am-Oder dismissed the right to sue on the grounds of the absence of a threat to the consumer's properties of honey due to the fact that, in the case of genetically modified corn emitting a pollen, it is not a question of organisms capable of reproducing in Within the framework of legislation on genetic engineering activities. The Munich Administrative Court recognized the possibility of interference by administrative bodies in accordance with the provisions of the Law on the regulation of genetic engineering activities only in the event that the requirements of fair professional practice were violated when growing genetically engineered modified plants. Such positions of court decisions established a list of unsettled questions in the law on the regulation of genetically engineered foods. Due to the fact that, in contrast to the nectar, pollen is virtually unchanged in the bees in honey, the honey containing pollen of genetically engineered organisms is subject to regulation in accordance with Regulation 1829/2003 [89; 90].

Considering the tendencies of the legislative regulation of GMOs, it is worth remembering the fact that the dual approach, which differed from the regulation in the EU – the principle of regulation of the production process, and in the USA – the vertical principle, which considered only the product and its properties. The process of origin of the regulatory regulation of GMOs in the EU was laid down in the EU Directives 90/220EEU [91] and 90/219EEU [92]. Taking into account the need to strengthen the requirements for deliberate release of GMOs into the natural environment, Directive 2001/12/EU [93] is adopted and Directive 90/220/EEU of the European Union of the European Union repeals. New NPA has introduced rules for assessing environmental risks, obligatory marketing (environmental) research after sale; Mandatory provision of information to the public; Mandatory marking and the ability to track GMOs at all stages of their placement on the market; Creating a molecular register. EU Directive 98/81 of 26 October 1998 regulates the limited use of genetically modified microorganisms and has introduced certain amendments to Directive 90/219EEU on the limited use of genetically modified microorganisms.

In connection with the appearance on the EU of new food products or their ingredients, vertical regulatory measures are adopted: EU Regulation № 258/97 [57]. It referred to its use in relation to food or food ingredients containing or consisting of GMOs in accordance with Directive 90/200 of the ECE; Food products or food ingredients derived from them but not containing GMOs; Food products or food ingredients with new or

purposefully modified primary molecular structures; Food products or ingredients of foodstuffs consisting of or derived from microorganisms, fungi or algae; Foods or food ingredients that consist of or derived from plants and food ingredients derived from animals – with the exception of those made – foods or food ingredients that have been obtained through traditional breeding and breeding and have a positive experience of use as products food; Food or food ingredients to which unusual processing processes have been applied, if such processes result in significant changes in the composition or structure of foods or food ingredients that affect their nutritional value, metabolism, or the level of undesirable substances. EU Regulation № 258/97 [57] contained only partial provisions for the use of special labeling of food containing GMOs, which in the future led to the adoption of another EU Regulation № 1139/98 [94] – added additional requirements for the special labeling of two GMOs – Roundup Ready Soybean and Maize Maximizer. It is necessary to take into account the principled position – these organisms were used on the consumer market long before these acts. Thus, it is noted that the adoption of an NPA is due not to the direction of warning, but to the immediate requirement. EU Regulation № 1139/98 [94] established a marking rule based on the elimination of the equivalence between GM products and ingredients and traditional non-genetically modified ones if their DNA or proteins that were part of the genetic modification. It is also emphasized that before the adoption of Commission Regulation (EU) № 50/2000 [95], nutritional supplements were not subject to mandatory labeling.

Taking into account the time requirements, Regulation № 1139/98 [94] is being improved through «step-by-step regulation» and the consequence is the adoption of the EU Regulation № 49/2000 of 10 January 2000 [96]. His goal was to introduce the concept of «steps» and solve the problem of unintentional pollution. Foodstuffs do not need to apply the additional special labeling requirements if the substance obtained from GMOs is contained as a food ingredient in a concentration which does not exceed 1% of the other food ingredients considered separately. Additionally, in order to determine the presence of this component as a result of accident, it was foreseen that operators would be able to provide evidence of appropriate measures to avoid the use of GMOs.

The various public approaches to GMO use, the complexity of unambiguous use of legislative instruments, etc. led to the adoption of two EU Regulations: 1829/2003 of 22 September 2003 [45] on GM food and feed and 1830/2003 of 22 September 2003 [50] As regards the monitoring and marking of GMOs and the follow-up of food and feed produced from GMOs, which consequently led to amendments to Directive 2001/12.

EU Regulation № 1829/2003 [45] has expanded and enforced stringent safety assessment requirements. Introduced for the first time special rules for GM food products and stipulates labeling requirements for GM food and feed, the regulation of which has previously been regulated in part by Regulation № 1139/98 [94] and EU Regulation 49/2000 [96]. The said Regulation came into force on April 18, 2004. There was a need to provide the applicant with complete information while pointing out: the method of detecting a special GM event; The European food safety authorities, acting on the basis of EU Regulation № 178/2002 of 28 January 2002 [97], had to assess the information provided, in particular regarding the assessment of food-related risks; The detection methods specified by the applicant must be evaluated and approved by the Community Reference Laboratory, established by EU Regulation № 1829/2003. Also, a new minimum value step was required for marking. In accordance with the EU Regulation № 49/2000 [96], a 1% downgrade was reduced to 0,9%. In addition, there was an additional rule that set a level of 0,5% in the event of the discovery of a random presence of unconfirmed GMOs subject to approval from the side of the competent Scientific Commission. Since 1997 it is mandatory to mark GMO as a separate product, as well as in other products.

The deeper regulation included the EU Regulation № 1830/2003 [50] on the labeling of GM products: the need for labeling was extended to all types of food and feed, regardless of their detection, and fixed the concept of «follow-up» – was the ability to track GMOs and products made from GMOs at all stages of their placement on markets by producers or distributors. The necessary methods were fixed not only to detect the occasional presence of GMOs in products, to identify specific GMOs and to quantify GMOs as food ingredients. Carrying out a qualitative analysis of the relevant products is possible by selecting for testing from shelves of supermarkets, shops, wholesale warehouses or from other delivery channels. In case, during qualitative analysis, the presence of GMOs is established, a further quantitative test may establish the need for labeling. Thus, it is foreseen that there are two stages of detecting the presence of GMOs in products: qualitative analysis and quantitative test. The Member State must ensure that the examination and other control measures, including sample testing and testing, are carried out in accordance with the Regulation. Examination and control measures may also include examination and control measures regarding the storage of the product. There was provision for the need for technical guidance on sampling and testing; The reference material for authorized GMOs must be put into circulation in the Community; Authorizations in Member States should have access to the register, which should also include information on GMOs that are banned in the EU.

Within the framework of Regulation 1829/2003 [45], the Community Reference Laboratory (CRL) and the European Network of GMO Laboratories (ENGL), which are controlled by the European Commission, and directly by the Joint Research Center – JRC, are set up. The purpose of their creation is to create a database for experts involved in sampling, detection, identification, quantification of GMOs – in the environment, food products, feeds, seeds. Form the positions of technical problems, in particular regarding the development of methods for qualitative and quantitative analysis; Transfer of technology, training and development of staff abilities; Approbation, professional assessment of methods used either to identify different sources for the presence of GMOs, or to quantify the presence of GMOs; Standard material (responsibility for this part of the work is assigned to the JRC component – Institute for Reference Materials and Measurements); Sampling strategy and procedures for various GM products (seeds, grain, raw materials, end consumer products or wholesale suppliers); Databases and bioinformatics; The need for unambiguous identification of GMOs; Creating databases that contain molecular data.

The properties of GMOs are changing, new organisms appear, the views of society differ, and there are contradictions between states regarding GMOs, the need to revise the EU's common agricultural policy under the Lisbon Treaty, and as a result, in September 2010, the 6th conference «Free from GMOs Europe». It brings together regional representatives who have announced that they will not accept GMO products at the municipal level. As a result of such actions, in December 2008, the European Commission submitted to the Environmental Council a draft directive that envisaged the transfer to the national level of a decision on the admission of GMOs on the territory of individual countries – but it was found to be poorly prepared and sent for refinement; A decision was made to study the European Food Safety Authority – EFSA's environmental, sanitary, social and economic problems that arise at the present stage of application/cultivation of crops containing GMOs. The EFSA Guidance on GMOs was drafted and criticized, and in January 2011, discussions at the European Parliament were debated. They referred to the excessive role of EFSA in developing a concept for assessing the impact of GMOs on the environment and humans, the questionable nature of certain criteria and the weak basis for its assessment. The principle of comparative safety assessment has been controversial, according to which the analysis of the influence of GMOs on the environment is carried out by comparing the properties of GM crops with similar indices of traditional plants and animals. In February 2011, experts of the EU Standing Committee on Food Safety and Animal Health adopted a decision to simplify the admission to the European level of products for the production of feed containing no more than 0,1% GMOs. There must be 4 mandatory

conditions: the method for determining the presence of GMOs is approved by the EU Joint Research Center; Request to establish the presence of GMOs is provided 3 months before the delivery of the goods; GMOs should be permitted for commercial use in a third country; EFSA has not identified any risks to human, animal or environmental health. In early November 2010, the EU provided information on new methods of assessing the availability of GMOs in food and non-food products. In January – February 2011, discussions will be held on the safety of pesticide use and the use of GMOs. EU-RL GMFF and ENGL have developed a technical manual that contained methods for determining the availability of GMOs.

In July 2010, the European Commission submitted a revised version of the GMO directive to the Environment Council. In October, it was discussed, but this time there were certain disagreements. In particular, it concerned the possibility of national regulation of the GMO market. It was proposed to use the principle of quantitative content of GMOs in products, which is determined by an indicator of 0,9% and in line with EU legislation, in particular the Cartagena Protocol. However, the return to the position of national regulation of GMO treatment, namely the right to independently decide on the cultivation of certain types of GM crops throughout the country or certain regions thereof; It was intended to establish the priority of national legislation over EU legislation; Countries should have the right to independently establish «zones free of GMOs». In the future, discussion was held on fixing the minimum distance between the elements of the production and distribution system in relation to GM and corn from 15 to 50 meters. The consideration of these provisions was confirmed by the conclusion that the national regulation of GMOs is inappropriate. It was argued that national measures prohibiting the cultivation of GM crops would be declared invalid by the European Court for two reasons: the existence of sound grounds for limitation and prohibitive measures should be comprehensive. In the event that such a restriction was motivated by the rejection of GMO goods, the population is also not taken into account during the trial. The only factor that takes into account the European Court of Justice when considering cases concerning the national legislative restriction on the circulation of GMOs is due to: the protection of the environment and the health of the population. In connection with the changes between various representatives of state bodies, the changes caused by the requirements of the time provided for further discussion of the above issue.

In June 2013, the EU decided to make a number of changes to EU regulations in order to strengthen food safety and consumer rights. They concerned the procedure for processing applications for the recognition of GM plants used for food and feed purposes – the main requirements for the processing of such applications, the availability of general, scientific

information, including methods for determining the content of GMOs in products. On June 18, 2013, the EU Committee on Sanitary and Phytosanitary Measures notified the WTO secretariat of the adoption of the Commission Decision on the implementation of the EU Regulation № 503/2013 of 3 April 2013 [98] concerning applications for the recognition of GM food and feed in accordance with Regulation № 1829/2003 of the European Parliament and of the Council [45], as well as amendments to the Commission's decision on EU Regulations № 641/2004 [99] and № 1981/2006 [101]. This document applies to GM plants used for food and feed purposes; Food and feed containing or consisting of GM plants; Food products made from GMOs or containing components made from GMOs; Feed produced from GM plants [101].

The Commission Decision 2004/204 of 23 February 2004 laying down detailed measures for the operation of the registers of information on genetic modifications in genetically modified organisms (GMOs), as provided for in Directive 2001/18/EU of the European Parliament and of the Council [102]. The registries must be consistent and compatible with other registries established in accordance with the relevant Community legislation. The registers must contain the following information: (A) details of the person who submits the information and the responsible persons: (i) the full name and full address of the person providing the information; (ii) the full name and full address of the Community resident who is responsible for placing the product on the market, whether it be the manufacturer, importer or distributor, if he is not the person providing the information; (B) general information on GMOs: (i) the commercial name of the GMO products and the name of the GMO contained therein, including the scientific name and common name of the recipient organism or, as appropriate, the parent organism of the GMO, (ii) the unique identifier of the GMO, Contained in the product; (iii) the Member State providing the information; (iv) the message number; (v) the decision to authorize the GMO; (C) information about the insert: (i) information about the nucleotide sequence of the insert used to determine the detection method, taking into account, if necessary, the complete sequence of the insert, as well as the number of nucleotide pairs, flanking host sequences necessary to establish the detection method for each Case-by-case and detection methods for the limit values established in accordance with Directive 2001/18/EU, as well as inventory numbers for public databases and references containing data on the sequence of the insert or its part fence, (ii) detailed map Slot DNA, including all genetic elements, coding and noncoding region, and measures their sequence and orientation; (D) information on detection and identification methods: (i) description of identification and identification techniques for detection on a case-by-case basis, including, where appropriate, methods for defining the thresholds

established in accordance with Directive 2001/18/EU; (ii) information on identification and identification tools, such as PCR primers and antibodies, (iii) if applicable, information on compliance verification parameters according to international guidelines; (E) information on the presentation, storage and delivery of samples: (i) the name and address of the person responsible for the submission, storage and delivery of control samples; (ii) information on stored samples such as material type, genetic characteristics; the amount of stored material, stability, storage conditions and storage periods.

Recorded information must be divided: a) on the type of information to be provided to the public; b) the type of information containing additional confidential data to which only Member States, the Commission and the European Food Safety Authority have access. The competent authorities shall withdraw from the communications received to them in accordance with Article 13(1) of Directive 2001/18/EU all data relating to the information referred to in Article 3 of this Decision. They must forward this data using the submission form provided by the Commission for this purpose, when submitting the assessment report to the Commission, or not later than two weeks after that, so that the Commission can enter it in the registers. The form may be filled in by the person reporting the information, subject to verification by the competent authorities of the confirmation of its content.

In order to avoid duplication of information, references to other registries or databases, such as SNIFs, the European Food Safety Authority's report, the report of the competent authority on the evaluation, the Center for the exchange of information on biological safety, Created in accordance with the Cartagena Protocol, and the Molecular Registry of the Joint Research Center. No later than two weeks after receiving any information on the updating of the registries, the competent authority shall forward it to the Commission. This information shall be entered into such registers no later than two weeks after its receipt.

The use of genetic engineering is also expected through the work with genetically modified microorganisms (GMMs). Attention is drawn to further legislative improvements. In the European space in 2009, another development of detailed rules for improving the GMM treatment process takes place. Thus, Directive 2009/41/EU of the European Parliament and of the Council of 6 May 2009 on the restricted use of genetically modified microorganisms [103] established general measures for the limited use of GMMs for the protection of human health and the environment. The said Directive provides for the use of terms in the relevant sense. «Microorganism» means any microbiological object, cellular or non-cellular, capable of reproducing or transferring genetic material, including

viruses, viruses, and cultures of animal or plant cells; «Genetically Modified Microorganism» (GMM) is a microorganism whose genetic material has been altered in a way that does not correspond to natural cross-linking and/or natural recombination; In the definition of such a definition: the genetic modification occurs at least through the use of techniques given in Annex I, Part A; The appliances referred to in Annex I, Part B, are not considered to result in genetic modification; «Limited use» means any activity in which microorganisms undergo genetic modification or during which such GMM is grown, stored, transported, destroyed, disposed of or used in any other way and for which special protection measures are applied Limiting contact and ensuring a high level of safety for the population and the environment; «Emergency» means any situation involving significant and unintended emissions of GMMs in the process of their limited use, which may constitute a direct or remote threat to human health or the environment; «User» means any natural or legal person who is responsible for the limited use of GMMs; «Message» means the provision of information to the competent authorities of the Member State.

This Directive does not apply: when a genetic modification is obtained through the use of techniques/methods given in Annex II, Part A; Or for restricted uses that include only those types of GMM that meet the criteria in Annex II, Part B and establish the safety of these organisms for human health and the environment. A list of these types of GMMs will be given in Annex II, Part C. Certain provisions of the Directive do not apply to the carriage of GMM by road, rail, inland waterways, or by air or sea; Does not relate to the storage, cultivation, transport, destruction, disposal or use of GMMs that have been marketed in accordance with Directive 2001/18/EC or in accordance with another Community legislative act which provides for the assessment of a specific risk to the environment, similar to that set out in the above Directive, for Conditions, if the limited use meets the conditions, if any, permission for sale.

In order to apply all measures necessary to avoid adverse effects on human health and the environment that may arise from the limited use of GMMs, the user conducts an assessment of limited use taking into account the risks to human health and the environment that these types of limited use may cause, using as a minimum the elements of assessment and procedures set out in Annex III, Sections A and B. The evaluation implies the final division of the types of restricted use into 4 classes, using The procedure set out in Annex III, which provides for the assignment of the levels of restriction in accordance with Article 5:

Class 1: activities with zero or non-essential risk, i.e. activities for which level 1 restriction is sufficient to protect human health and the environment.

Class 2: Low risk activities, i.e. activities for which Level 2 restrictions are sufficient to protect human health and the environment.

Class 3: Moderate Risk Activities, i.e. activities for which Level 3 Restrictions are sufficient to protect human health and the environment.

Class 4: High-risk activities, i.e. activities for which Level 4 restrictions are sufficient to protect human health and the environment.

In case of doubt regarding the class of restricted use, more stringent protective measures are taken until, with the consent of the competent authority, there is sufficient evidence in favor of less stringent measures. The assessment should pay particular attention to the issue of getting rid of waste and sewage. The assessment record is maintained by the user and submitted in an appropriate form to the competent authority as part of the notification in accordance with Annexes 6, 8 and 9 or upon request. The assessment, as well as the restrictions and other protective measures that are being taken, are checked periodically or immediately in the following cases: the restrictions applied are no longer adequate or the class of usage restrictions has become incorrect; Or there is reason to suspect that the assessment is no longer valid due to new scientific or technical knowledge.

If the premises are to be used for limited use for the first time, the user must, prior to commencing work, provide the competent authorities with a message that must contain at least the information specified in Annex V, Part A. After the message, the following limited use of class 1 can be started without additional notice. GMM users in restricted class 1 must keep records of each rating submitted to the competent authorities upon request. For the limited use of class 1 and 2, a message containing the information specified in Annex V, Part B, shall be provided in the premises. If the premises have already been specified in the prior notification of the restricted use of class 2 and above and all permit requirements, class 2 You can start immediately after you submit a new message. However, the applicant may independently request a decision to the competent authority to grant an official permit. The decision must be made no later than 45 days after the notice. If the premises were not mentioned in the prior notification of the limited use of class 2 or higher, such class 2 works may, in the absence of any contrary instructions from the competent authority, be performed within 45 days of the submission of the notification or earlier, with the consent of the competent authority. For the first and subsequent classes 3 and 4 of the restricted use, an on-site notification shall be submitted containing the information specified in Annex V, Part C. Class 3 and above restricted use may not commence without the prior consent of the competent authority that notifies its Written decision: not later than 45 days after the submission of a new message, in the case of a room that was specified in the prior notification of the limited use of Class 3 or above and where all the idneni licensing

requirements for the same or higher class restriction than the type of restriction, which is to begin; In other cases no later than 90 days after the submission of the notice.

The competent authorities check the compliance of messages with the requirements of the Directive, the accuracy and completeness of the information provided, the accuracy of the assessment and the class of contained use, and, where appropriate, the existence of restrictions and other protective measures, waste control and emergency response measures. If necessary, the competent authority may: request the user to provide further information or change the conditions of the proposed limited use or to correct the class of one or more restricted uses. In such a case, the competent authority may require that the restricted use, if indicated, does not begin, or, in the case of a start, the provision of a permit based on further information or changes in the conditions of restricted use has been temporarily or permanently discontinued by the competent authority; Limit the time during which there is a permission for limited use or assign certain special conditions to it. For the purpose of calculating periods, any period of time during which the competent authority: expects any further information that may have been requested to the user or is openly investigated or consulted is not taken into account. The competent authorities, prior to the limited use, shall ensure: the development of a contingency plan for a limited use, where non-compliance with restrictive measures may result in serious danger, immediate or delayed, for people outside the premises and/or the environment, unless such plan Action was developed in accordance with Community law; Information on such plans, including the necessary security measures, shall be provided in an appropriate form to the authorities and authorities that may be affected by an emergency without their request. The information is updated through the necessary intervals, and access to it is made public. At the same time, the Member States concerned shall provide the other interested Member States, as the basis of all necessary consultations, within the framework of their bilateral relations, the same information that was disseminated among their citizens. Member States should: consult with other Member States that may be affected during the accident regarding the proposed implementation of action plans in the event of an emergency; To inform the Commission as soon as possible of any accident, giving details of its circumstances, the types and number of GMM associated with it, the measures taken and their effectiveness, and the analysis of the accident, including recommendations designed to limit its effects and avoid such accidents in future. The Commission, in consultation with the Member States, introduces a procedure for the exchange of information. It also establishes and maintains a Member State inventory of accidents within the scope including an analysis of the causes of accidents,

experience gained and measures taken to avoid such accidents in the future. Member States shall ensure that the competent authority organizes inspections and other control measures to ensure compliance of users. At the end of each year, Member States shall send to the Commission a final report on the limited use of classes 3 and 4 reported during the year, including their description, purpose and risks. Every three years, and for the first time on 5 June 2003, Member States send a final report to the Commission on their experience. Every three years, and for the first time on June 5, 2004, the Commission publishes the final report. The Commission may publish general statistical information on the implementation of the Directive and related issues, as it does not contain information that could harm the user's competitiveness.

In no case can the following information be considered confidential: general characteristics of the GMM, the name and address of the person submitting the information, and the location of use; Restricted class and restrictive measures; Estimation of foreseeable consequences, in particular any harmful effects on human health and environment.

Taking into account the time requirements, Directive 2001/18/EU is subject to change. It is possible to refer to the Commission Decision of 29 September 2003 determining, in accordance with Directive 2001/18/EU of the European Parliament and of the Council, the format for the deliberate release of genetically modified higher plant extracts into the environment for purposes other than market entry. The preamble states: regarding deliberate placement in the GMO environment for purposes other than placing on the market, Article 10 of Directive 2001/18/EU provides for the obligation of the person who has declared such a placement to be sent to the competent authority upon completion of the placement and after it through Certain time frames set forth in the permit, based on the determination of environmental risks, the results of placing in any of the risks to human health or the environment, with reference, if possible, to any type of product that the applicant plans to declare And at a later stage. To date, most GMOs deliberately placed in the Community environment in accordance with Part B of Directive 2011/18/EC are genetically modified by higher plants (GMVRs). Consequently, in relation to these plants, it is necessary to create a format to be used by the applicant when providing the competent authority with the results of placement in the environment. This format should reflect the need for the most comprehensive exchange of essential information presented in standard and easily understandable form. The format should be as general as possible so that in one report it would be possible to describe several sites of placement, some of its own placements in the environment, or the placement of several different GMOs in the environment. Since genetic engineering is not limited to higher plants, it is necessary to create

formats for other types of GMOs, such as GM animals (including GM insects), veterinary and medical products (containing GMOs or consist of them) or GM plants that can produce pharmaceutical Products Future developments may also require improvements to existing reporting formats.

In order to provide the competent authority with results of deliberate placement in the environment of genetically modified higher plants (GMWP), the applicant must use the format set out in the Annex as the «report format». The format of the report should relate to no more than one permit issued by the competent authority and must be identified by a single registration number. The applicant should be provided with a final report, as well as, as far as possible, final and interim monitoring reports after placement in the environment, which should be marked with the same registration number as the final report. Both types of reports must be compiled in accordance with the format of the report. The final report must be submitted after the last harvest of the GMWP. If the application does not require monitoring after placement in the environment, then no further reports are required. The final monitoring report after placement in the environment should be provided after the completion of the monitoring after placement in the environment. The competent authority should, as far as possible, specify in the permit the duration of the monitoring after placement in the environment, as well as the timetable for reporting on the intermediate stages of monitoring after placement in the environment. The competent authority should require applicants to submit a report in electronic form. The competent authority may require the applicant to provide additional information, in particular in the form of a journal or interim reports, to be provided during the research program until completion of the placement in the environment.

Of particular relevance in practical terms is the study of Directive 2001/18/EU [47], which repealed Council Directive 90/220/EEU on the deliberate release into the environment of GMOs. It is interesting to note: living organisms released into the environment in large or small amounts for experimental purposes or as commercial products can reproduce in the environment and cross the national borders, thus affecting other Member States; The consequences of such release into the natural environment may be irreversible. Thus, at the level of European legislation, the possibility of transboundary transport of GMOs is foreseen. Confirmation that national legislation is taken into account in GMO-related issues is that the provisions of the Directive should not be detrimental to national environmental legislation, while Community legislation in this area needs to be complemented by rules governing liability for different types of tasks. Environmental damage in all EU countries. Any person before submitting a deliberate release of GMOs or a combination of GMOs must submit to the competent authority of the Member

State in whose territory the release, notification is to be made. The notification shall include: a technical dossier with the information necessary to carry out an environmental risk assessment of the deliberate release of GMOs or a combination of GMOs, in particular: general information, including information about the personnel and level of its training; Information related to GMOs; Information related to the release conditions and the potential environment in which the release will be made; Information on the interaction between GMOs and the environment; Monitoring plan – the purpose of determining the impact of GMOs on human health and the environment; Information on methods of control, liquidation of consequences of release, recycling of waste and emergency response plans; Resume dossier; Environmental risk assessment and necessary conclusions, as well as bibliographic references and description of methods used. The notifier may refer to the data or results of notifications previously submitted by other notifiers, provided that such information, data and results are not confidential or that the notifiers concerned have given their written consent thereto and also provide additional information which he considers relevant. The competent authority may agree that releasing the same GMOs or combinations of GMOs at the same site or at different locations for the same needs and within a specified period will be reported in the same notification. The competent authority shall fix the date of receipt of the notification and, taking into account, if necessary, comments from other Member States, within 90 days from the date of receipt of the notification, give the notifier a written reply by: indicating that it confirms the satisfactory compliance of the notified notification with the requirements of the Directive and permits the issue or indicating that the planned release does not comply with the provisions of the Directive and the notification was rejected. For the purposes of calculating the 90-day period, the time period during which the competent authority: awaits receipt of additional information required by the notifier or conducts public hearings or consultations – the holding of the said public hearings or consultations can not extend the 90-day period by more than 30 days.

In addition to the usual procedure, this directive contains provisions for the implementation of amended procedures. The reason for their use is the submission by the competent authority to the Commission of a substantiated proposal for the application of these procedures in the event of accumulation of sufficient experience in the release of certain types of GMOs into certain ecosystems, provided that the relevant GMOs meet the foreseen criteria. The Commission on its own initiative or no later than 30 days after the receipt of the proposal from the competent authority sends the proposal to the competent authorities for comment within 60 days and at the same time ensures the availability of this proposal to the public, which may comment within 60 days. And advises the relevant Scientific Committee (s) that may

submit their findings within 60 days. For each proposal, a decision is taken in accordance with the procedure and it is foreseen to fix the minimum amount of technical information necessary to assess all the expected risks from such release, in particular: information related to GMOs; Information related to the release conditions and the potential environment in which the release will be made; Information on the interaction between GMOs and the environment; Environmental risk assessment. The decision shall be taken within 90 days from the date of the submission of the proposal by the Commission or from the date of receipt of the proposal by the competent authority. This 90-day period does not take into account the period during which the Commission awaits comments from the competent authorities, comments from the public and the conclusions of the Scientific Committees. In the case where a Member State decides to apply or not to apply a procedure based on a decision to issue GMOs on its territory, it shall inform the Commission thereof. In the case of application, upon receipt of written consent from the competent authority, any modification or unintentional change in the order of deliberate release of GMOs or a combination of GMOs that may have certain effects on human health and the environment or in the event of new information on these risks, in the process of reviewing the notification by the competent authority of the Member State or after the written authorization has been issued by the said authority, the notifier shall immediately: take measures necessary for the protection of human health and the environment; Inform the competent authority in advance of any modifications or, as soon as unintentional changes become known, or as soon as new information is available; Reviews the notifiable events. The competent authority may require the notifier to change the conditions, suspend or discontinue deliberate release of GMOs and inform the public thereof. Upon completion of the release, the notifier, on the basis of the results of the environmental risk assessment, shall send to the competent authority, at intervals, the report on the results of the release in connection with all risks to the health of people or the environment, where applicable, all types of products for which the notifier intends to submit a notice in the next step. The Commission establishes a system for the exchange of information contained in the notifications. The competent authorities shall send the Commission within 30 days from the receipt of the summary for each of the notifications. The format of this summary is set and changed if necessary in accordance with the established procedure. The Commission shall, no later than 30 days after receipt of the said summary, send them to other Member States, which may, within 30 days, submit comments through the Commission or directly. At the request of a Member State, the competent authority of the Member State concerned must provide it with a complete copy of the notification received. The competent authorities shall inform the Commission of the final decisions,

including, where appropriate, the reasons for the rejection of the notification and the results of the release. In the case of GMO releases, a Member State sends to the Commission once a year a list of GMOs released into the environment on its territory, as well as a list of rejected notifications; The Commission shall transmit these materials to the competent authorities of other Member States. In addition to the provisions for the deliberate release of GMOs for other uses, in addition to market introduction, this Directive contains a regulatory framework for the introduction of GMOs into products or as products. Without revising the entire procedure, we should isolate only potentially important steps. Thus, the notification procedure provides that: before GMOs or a combination of GMOs, either individually or as part of products, will be notified to the competent authority of the Member State where such GMO is introduced for the first time on the market; The competent authority shall record the date of receipt of the notification and shall immediately send the summary to the competent authorities of the other Member States and the Commission; Without delay checks the conformity of the notification and, if necessary, applies to the notifier for additional information; In the case of a notification, send a copy of the notification to the Commission, which, within 30 days from the date of receipt, sends it to the competent authorities of the other Member States, no later than the moment of dispatch of the assessment report. The notification should include: information, in particular regarding the diversity of GMO sites, either as a product or as part of a product; Information on data and results obtained in the course of experimental releases of GMOs at the research and development stage regarding the impact of such release on human health and the environment; Environmental risk assessment and conclusions; Conditions of product introduction to the market, including special conditions for its use and handling; The proposed period of validity of the permit, which should not exceed ten years; A monitoring plan including a proposal for the validity of the monitoring plan – this period of validity may differ from the proposed period of validity of the permit; A proposal for labeling that must meet the requirements – the marking must contain a clear warning about the presence of GMOs; The words «this product contains genetically modified organisms» should be clearly indicated on the label or in the accompanying document; Package offer; Summary to the dossier. Within 90 days of receipt of the notification, the competent authority: compiles the assessment report and sends it to the notifier. The evaluation report states: the relevant (no) GMO is to be placed on the market and on what conditions or relevant (or not) the GMO is not subject to market introduction. In the first case, the competent authority shall send its report, together with the necessary information on which its report is based, to the Commission, which shall, within 30 days from the date of receipt, send it to the competent authorities of the other

Member States. In the second case: sends its report, together with the necessary information on which its report is based, to the Commission, not earlier than 15 days after submission of the notifier of the assessment report and no later than 105 days after receipt of notification; The Commission shall, within 30 days of its receipt, send this report to the competent authorities of the other Member States. The Competent Authority or the Commission may, within 60 days of the date of submission of the assessment report, request additional information, make comments or submit substantiated objections to the implementation of the relevant GMOs on the market. Observations or substantiated objections and replies shall be sent to the Commission, which shall immediately send them to all competent authorities. The competent authorities and the Commission may, within 105 days from the date of dispatch of the evaluation report, discuss all key issues with a view to reaching an agreement. All periods during which the competent authorities and the Commission await the receipt of additional information from the notifier shall not be taken into account for the purposes of calculating the final 45-day period for reaching an agreement. Any request for additional information must be substantiated. In the event that the competent authority that made the report decides that the GMO is not subject to market introduction, the notification is rejected. The decision shall state the reasons for the rejection of the notification. If the competent authority which made the report determines that the product is to be placed on the market, provided that no substantive objection is raised by the Member State or the Commission within 60 days of the date of dispatch of the evaluation report, or if the substantive issues are resolved within the 105-day period by the competent authority, who prepared the report, issues a written permit for the introduction into the market, communicates it to the notifier and informs the other Member States and the Commission thereof within 30 days. The permit is granted for a maximum of ten years from the date of the decision to grant it. For the purposes of approval of GMOs or offspring of this GMO intended solely for the sale of their seeds, in accordance with the relevant Community provisions, the period of validity of the first permit shall not exceed ten years from the first inclusion of the first species of the GMO plant to the official national catalog of plant species, respectively to Council Directive 70/457/EEU [104] and 70/458/EEU [105]. For the case of forest reproductive material, the period of validity of the first permit shall not exceed ten years from the first inclusion of the first variety of GMO-containing base material to the official national register of base material in accordance with Council Directive 1999/105/EU [106].

Investigating, the Basic GMO Directive, as well as products with their contents, contain provisions for renewal of the permit. No later than nine months before the expiry date of the authorization, the notifier must submit a

notification to the competent authority to which the original notification was sent; This re-notification should include: a copy of the permit for the introduction of GMOs into the market; A report on the monitoring results (in certain cases, such a report is submitted, if such monitoring is carried out); All new information that has become available due to the risks associated with this product to human health and/or the environment; Where appropriate, a proposal for amendments or additions to the terms of the initial permit, inter alia the conditions regarding the future monitoring and the validity period of the permit. The competent authority shall fix the date of receipt of notification and, in the case of notification submitted, without delay, send a copy thereof and a report on its evaluation to the Commission, which shall, within 30 days from the date of receipt, send these materials to the competent authorities of the other Member States. In addition, the competent authority sends a notifier its assessment report indicating: GMOs can (remain) on the market and on what conditions or GMOs can not remain on the market. Other competent authorities or the Commission may request additional information, make comments or submit substantiated objections within 60 days from the date of dispatch of the assessment report. All comments, substantiated objections and replies are sent to the Commission, which immediately sends them to all competent authorities. In the absence of substantiated objection by the Member States or the Commission, the competent authority which has drawn up the report shall, within 60 days from the date of dispatch of the evaluation report, send the notifier a final decision in writing and inform the other Member States and the Commission within 30 days. According to the general rule, the period of validity should not exceed ten years and may be limited or extended depending on specific reasons. The competent authorities and the Commission may, in order to reach an agreement, discuss any major issues within 75 days from the date of dispatch of the assessment report. If the main problems are resolved within a 75-day period, the competent authority that drafted the report shall notify the notifier of its final decision in writing and inform the other Member States and the Commission thereof within 30 days. The authorization period may, if necessary, be limited. Upon submission of the notification of the renewal of the authorization, the notifier until the final decision on the new notification is taken may continue to implement the GMO on the market under the conditions specified in the prior authorization. In the event of the presence or support of objections by the competent authority or the Commission within 120 days, a decision must be adopted and published. Without prejudice to the requirements established by other Community legislation, after the authorization of the introduction of GMOs into the market as a product or a product, this product may be used without further notification throughout the Community, subject to strict

compliance with the special conditions of use, the environment and/or Geographical areas defined in these conditions. The notifier may continue the introduction of GMOs on the market only after the written authorization of the competent authority has been issued and with all the conditions specified in the permit. After the introduction of GMOs into the market as a product or as a part of the product, the notifier ensures the monitoring and submission of reports in accordance with the conditions specified in the permit. The monitoring reports shall be submitted to the Commission and to the competent authorities of the Member States. Based on these reports, in accordance with the permit conditions and within the structure of the monitoring plan specified in the permit, the competent authority that received the original notification may adapt the monitoring plan after the completion of the first monitoring period. If information that may have a certain impact on the assessment of GMO risks to human health or the environment has already arrived after the permit has been issued, the competent authority must, within 60 days of receipt of the new information, submit a report to the Commission assessing that information, indicating whether or not Change the conditions of the issued permit, how they should be changed or submit a proposal to cancel the permit; The Commission shall, within 30 days of receipt of this report, send it to the competent authorities of the other Member States. Observations or substantiated objections concerning the further introduction of GMOs into the market or proposals for changes to the terms of the granted permit within 60 days after the dispatch of the evaluation report shall be submitted to the Commission, which shall immediately send them to all competent authorities. The competent authorities and the Commission may discuss any major issues with a view to reaching an agreement within 75 days from the date of dispatch of the assessment report. In the absence of substantiated objections by the Member State or the Commission within 60 days or if the main problems are resolved within 75 days, the competent authority that prepared the report makes the proposed changes to the permit, transmits the revised permission to the notifier and informs it within 30 days Other Member States and the Commission. Member States shall take all necessary measures to ensure at all stages of the introduction of GMOs into the market, their labeling and packaging as products or as part of products in accordance with the requirements set out in the written consent.

On the way to implementing Regulation (EU) № 1829/2003, Commission Regulation (EU) № 641/2004 of 6 April 2004 on detailed rules for the implementation of Regulation (EU) № 1829/2003 of the European Parliament and of the Council concerning applications for authorization of new genetically modified foodstuffs and Feed, notification of existing products and unexpected or technically unavoidable presence of genetically

modified material arising from a positive risk assessment [99]. The need to create such a regulation was due to the lack of detailed rules for applications for permits. The scope of application was to determine existing nutrition, including nutritional impurities, consisting of, contained or produced from GM plants and microorganisms; Technological additives and aims to explain what GM material is covered by such transitional measures and how the threshold should be applied at 0,5%; Take into account the findings of the Standing Committee on the Food Chain and Animal Health. Speaking about applications for authorization for genetically modified food and feed, it is necessary to take into account the requirements for a clear wording, which parts of the application should be considered confidential, together with the justification that is subject to control. The statement, together with the provision of information, should specify whether the information included in the application may be notified as such to the Biosafety Clearing-House, in accordance with the Carthage Protocol for biological safety of the Convention on Biological Diversity. The application must include: a control plan; A proposal for labeling; A proposal for a unique identifier for GMOs; A proposal for marking in all the official languages of the Community if a proposal for a specific marking is necessary; Description of detection method (s), sampling and specific identification in case of transformation; A proposal for post-marketing monitoring regarding the use of food for human consumption or animal feed. Certain provisions should not apply to claims referring only to food and feed produced from GMOs or containing ingredients made from GMOs.

The application for food and feed samples and their control samples should be accompanied by information about the place where the relevant material can be found. If the application submitted in accordance with Article 4 of Regulation (EU) № 258/97 of the European Parliament and of the Council is transformed into an application in accordance with Regulation (EU) № 1829/2003, the national competent authority of the Member State in which the request is made should, without Delays requesting the applicant to file a full proceeding in accordance with Article 5 of Regulation (EU) № 1829/2003. In this case, the National Competent Authority must: Recognize the receipt of information submitted by the applicant within 14 days from the date of receipt; The acknowledgment of receipt must indicate the date of receipt of the information; To inform the Authority without delay; Notify the Authority of the application and information provided by the applicant; Where appropriate, also notify the Authority of the first evaluation report, as well as any comments or objections that may have been made by Member States or the Commission. The authority must: without delay inform the other Member States and the Commission that the application has been transformed and make the application and any additional information

provided by the applicant available to them; Make a generalized case summary.

In the case of notifications concerning a product, including its use as a feed, the same procedure is also used. In the case of an application for GMO products, a similar procedure is also used, but the national competent authority changes to the Commission. If the application for products referred to in Article 15 (1) of Regulation (EU) № 1829/2003 is supplemented by an application in accordance with Article 15(5) of that Regulation, the Member State acting as rapporteur immediately, to request the applicant to submit a separate application for authorization.

The investigated Regulation provides for general and additional requirements for notifications of certain products placed on the market before April 18, 2004. Among the first one, it is possible to distinguish the components of the notification: a clear identification of the product; Relevant information and study, including, where applicable, independent studies of inter pares that demonstrate that the product meets the requirements; Indication of which parts of the notification are considered confidential, together with the justification that is subject to control, and which parts must be submitted in a separate document; Method(s) for detecting, sampling and identifying the case of transformation; Provide samples of food and feed and their control samples; Information on where to find relevant material. Concerning others: a copy of the corresponding permission granted; Date of publication in the Official Journal of the European Union Decision granting authorization in accordance with Directive 90/220/EEU or Directive 2001/18/EEU – Date to be taken into account when the product was first placed on the market if the notifier does not warrant proof that it is subject to control It was first posted later. In addition to the general notification requirements for foods produced from GMOs, they should include a copy of the first notification letter to the Commission (date of the letter – should be considered the date on which the product was first placed on the market if the applicant does not provide proof that he is the first to control Was placed on the market later). As regards the notification of genetically modified food products, a copy of the authorization for these foods should be included. Notification of food produced from GMOs shall include a copy of the authorization at the Community level or, where appropriate, the authorization granted by the Member State. The identification of the food additive (food additives), which must include a CE number or number, where appropriate, and a copy of the authorization, should include notification of feed containing, consisting of or produced from GMOs. Notification of feed produced from GMOs that has been legally placed on the Community market for which GMOs have been notified for use as animal feed should include a reference

to the notifications according to the assessment and include a declaration that the product was placed on the market before April 18, 2004 Year Notification of food products and feed produced from GMOs that were lawfully placed on the Community market and not covered by the above notifications should include a declaration that this product was placed on the market before April 18, 2004. The Commission was obliged to publish a list of genetically modified material that arose from the positive conclusion of the Scientific Committee(s) of the Community or the Authority.

These regulations are investigated directives, regulations, rules, etc. The EU is basic, but the ultimate expression consolidate regulation of social relations that arise about GMOs. At EU level, there are many auxiliary Solutions Commissions on to market certain products, such as: product consisting of a genetically modified organism – the seeds of herbicide-resistant hybrid rapeseed (*Brassica napus* L. *oleifera* Metzg. MS1Bn x RF1Bn), in accordance with Council Directive 90/220/EEU (96/158/EU) [107]; Genetically modified maize (*Zea mays* L. T25) in accordance with Council Directive 90/220/EEC (98/293/EU) [108]; Genetically modified maize (*Zea mays* L. line Bt-11) in accordance with Council Directive 90/220/EEU [108]; Genetically modified oilseed rape (*Brassica napus* L. *oleifera* Metzg. MS1, RF2) under Council Directive 90/220/EEU [109]; Genetically modified oilseed rape (*Brassica napus* L. *oleifera* Metzg. MS1, RF1) pursuant to Council Directive 90/220/EEC [109]; Commission Decision of 23 January 1997 on the placing on the market of genetically modified maize (*Zea mays* L.) with a combined modification in the form of insecticidal properties provided by the Bt-endotoxin genome and enhanced resistance to ammonium glyphosate acid herbicide in accordance with Council Directive 90/220/EEU [110]; Commission Decision of 3 April 1996 on the placing on the market of genetically modified soya (*Glycine max* L.) with high resistance to glyphosate herbicide in accordance with Council Directive 90/220/EEU [111].

Conclusions

The legal system within the framework of organic economic management and biotechnologies performs a fundamental function as it involves the presence of important elements: a system of statutory acts, relevant bodies, legal practice, rights and duties of citizens, legal awareness, culture, legal ideology and many other important components. The implementation of the above should take place only on the basis of the simultaneous development of legal mechanisms, which will be the basis not only for the mere declaration of rights but also for their actual implementation.

Regulatory issues regarding organic economic management and biotechnologies should be implemented taking into account not only legal factors but also economic ones as well. Any development of relevant

proposals should include the use of the method of comparative studies and analysis, which will make it possible to reduce the likelihood of the development of «dead» norms while leading to the unification of the national system of legislation with international requirements, enhancing the economic feasibility in particular and economic indicators in general.

Organic economic management is much broader in its sense than organic production. The former consists of a number of elements that are characterized as basic and auxiliary. In general, the basic standpoint on that type of management is a further doctrinal research while at the legislative level it is a further improvement of the relevant legal and regulatory framework.

Biotechnology is a new direction in the development of the modern world. The process of covering biotechnology in legal and statutory documents was begun by the Protocol, adopted by the League of Nations on June 17, 1925, for the Prohibition of the Use in War of Asphyxiating, Poisonous or other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare, and continues these days both at the international and national level. The spread of biotechnology involves a large portion of human activities. The overall use of the legal system is therefore a way to determine a proper legal framework, which should be carried out with the international experience necessarily taken into account.

References:

1. Правова система суспільства і система права, їх співвідношення [Electronic resource]. – Access mode: <http://studies.in.ua/krestovska-nm-teorija-derzhavy-i-prava/1601-rozdl-27-pravov-sistemi-suchasnost.html>.

2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. (у редакції від 30 вересня 2016 р.) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Electronic resource]. – Access mode: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

3. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини: Закон України від 3 вересня 2013 р. (у редакції від 5 квітня 2015 р.) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Electronic resource]. – Access mode: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/425-18>.

4. Pilarski S. Rynek żywności ekologicznej / S. Pilarski, M. Grzybowska, M. Brzezicki. – Jomía: Wyd. Wyższej Szkoły Agrobiznesu w Jomiy, 2003. – 199 s.

5. Klepacki B. Wybrane pojęcia z zakresu organizacji gospodarstw, produkcji i pracy w rolnictwie / B. Klepacki // Warszawa: Wydawnictwo SGGW, 1997. – 148 s.

6. Podjęcie działalności w rolnictwie ekologicznym [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.minrol.gov.pl/Jakosczywnosci/Rolnictwo-ekologiczne/Podjecie-dzialalnosci-w-rolnictwie-ekologicznym>.

7. Komorowska D. Perspektywy rozwoju rolnictwa ekologicznego w Polsce / D. Komorowska [Electronic resource]. – Access mode: <http://agro.icm.edu.pl/agro/element/bwmeta1.element.dl-catalog-ae49c3b8-23f5-42cf-bfa8-061375a4b442>.

8. Pilarczyk B. Marketing ekologicznych produktów żywnościowych / B. Pilarczyk, R. Nestorowicz. – Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2010. – 183 s.

9. Можливості державної підтримки для розвитку органічного сільського господарства досвід інших країн / гол. ред. І. Урбан. – К. : ФООП Задорожна С. О., 2013. – 124 с.

10. Council Regulation (EC) № 834/2007 on organic production and labelling of organic products and repealing Regulation (EEC) № 2092/91 of 28 June 2007 [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2007:189:0001:0023:EN:PDF>.

11. Commission Regulation (EC) № 889/2008 of 5 September 2008 laying down detailed rules for the implementation of Council Regulation (EC) № 834/2007 on organic production and labelling of organic products with regard to organic production, labelling and control [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32008R0889>.

12. Commission Implementing Regulation (EU) 2016/1330 of 2 August 2016 amending Regulation (EC) № 1235/2008 laying down detailed rules for implementation of Council Regulation (EC) № 834/2007 as regards the arrangements for imports of organic products from third countries (Text with EEA relevance) [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R1330&from=EN>.

13. Commission Implementing Regulation (EU) 2016/673 of 29 April 2016 amending Regulation (EC) № 889/2008 laying down detailed rules for the implementation of Council Regulation (EC) № 834/2007 on organic production and labelling of organic products with regard to organic production, labelling and control (Text with EEA relevance) [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0673&from=en>.

14. Commission Implementing Regulation (EU) № 203/2012 of 8 March 2012 amending Regulation (EC) № 889/2008 laying down detailed rules for the implementation of Council Regulation (EC) № 834/2007, as regards

detailed rules on organic wine [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:071:0042:0047:EN:PDF>.

15. Свідомість // Вікіпедія – вільна енциклопедія [Electronic resource]. – Access mode: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>.

16. Свідомість // Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://sum.in.ua/s/svidomistj>.

17. Свідомість (психологія) // Вікіпедія – вільна енциклопедія [Electronic resource]. – Access mode: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C_\(%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C_(%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F)).

18. Культура // Вікіпедія – вільна енциклопедія [Electronic resource]. – Access mode: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0>.

19. Ідеологія // Вікіпедія – вільна енциклопедія [Electronic resource]. – Access mode: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%B4%D0%B5%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F>.

20. Колегія МОН розглянула питання «Про екологізацію вищої освіти України з метою підготовки фахівців для сталого розвитку» [Electronic resource]. – Access mode: http://nltu.edu.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=843:-q-q&catid=13:2009-12-10-10-49-15&Itemid=244.

21. Бочкова І. І. Господарсько-правове забезпечення впровадження та розвитку біотехнологій в промисловості України: автореф. дис. канд. юрид. наук / І. І. Бочкова; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. – Х., 2015. – 26 с.

22. Груздова Т. В. Перспективи розвитку сфери фармацевтики та біотехнологій із приєднанням України до угоди про асоціацію з Європейським Союзом / Т. В. Груздова, Т. М. Юхновська // Український соціум. – 2014. – № 3(50). – С. 63–77.

23. Андрощук Г. О. Програма інноваційного розвитку Німеччини: стратегія високих технологій / Г.О. Андрощук // Наука та інновації. – 2009. – Т. 5. – № 3. – С. 72–88.

24. Бармина А. Регуляторная политика в фармацевтической отрасли: проблемы и пути их решения / А. Бармина // Еженедельник «АПТЕКА». – К. : Морион, 2014. – № 3. – С. 7.

25. Дмитрик Е. R&D-активность фармацевтических и биотехнологических компаний / Е. Дмитрик // Еженедельник «АПТЕКА». – К. : Морион, 2014. – № 8. – С. 16.
26. Щеголь С. R&D-активность фармрынка в 2012 г. / С. Щеголь // Еженедельник «АПТЕКА». – К. : Морион, 2013. – № 32. – С. 12.
27. Романовский Г. Право и современные проблемы биомедицины / Г. Романовский // Публічне право. – 2013. – № 3(11). – С. 251–258.
28. Стеценко С. Біоюриспруденція як новий напрям правових наукових досліджень / С. Стеценко // Публічне право. – 2013. – № 3(11). – С. 259–270.
29. Протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів від 17 червня 1925 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_198.
30. Піддубний О. Ю. Проблеми правовідносин у сфері біотехнологій : [монографія] / О. Ю. Піддубний. – К. : Ірідіум, 2014. – 352 с.
31. Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної зброї) і токсичної зброї та про їх знищення від 10 квітня 1972 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_054.
32. Про розширення наукових досліджень і прискорення впровадження в практику розробок вузів республіки, спрямованих на виконання Продовольчої програми: Постанова Ради Міністрів Української РСР від 2 грудня 1982 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Electronic resource]. – Access mode: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/574-82-%D0%BF>.
33. Про заходи щодо реалізації постанови 3'їзду народних депутатів СРСР «Про основні напрями внутрішньої і зовнішньої політики СРСР»: Постанова Ради Міністрів УРСР від 17 серпня 1989 р. № 218 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.rada.gov.ua>.
34. Про Концепцію розвитку землеробства в Українській РСР на період до 2005 року та її реалізацію: Постанова Ради Міністрів УРСР від 8 травня 1990 р. № 107 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Electronic resource]. – Access mode: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/107-90-%D0%BF>.
35. Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 5 червня 1992 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_030.

36. Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля : Закон України від 6 липня 1999 р. № 832-XIV // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/832-14>.

37. Картахенський протокол про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття від 29 січня 2000 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_935.

38. Угода про застосування санітарних та фітосанітарних заходів від 15 квітня 1994 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/981_006.

39. Угода про технічні бар'єри у торгівлі від 15 квітня 1994 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Electronic resource]. – Access mod: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/981_008.

40. Міжнародна конвенція про захист рослин від 6 грудня 1951 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_805.

41. Всесвітня Хартія природи від 1 січня 1982 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_453.

42. Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку від 14 червня 1992 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_455.

43. Амманская декларация об укреплении мира через развитие туризма от 11 ноября 2000 г. // Письмо Постоянного представителя Бангладеш при Организации Объединенных Наций от 22 ноября 2000 г. на имя Генерального секретаря = A/55/640. – Приложение.

44. Кодекс Алиментариус [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.fao.org/fao-who-codexalimentarius/codex-home/ru/>.

45. Regulation (EC) № 1829/2003 of the European Parliament and of the council of 22 September 2003 on genetically modified food and feed [Electronic resource]. – Access mode: http://www.biosafety.be/PDF/1829_2003_EN.pdf.

46. A moratorium on the further release of genetically modified organisms (GMOs) [Electronic resource]. – Access mode: http://www.saveourseeds.org/downloads/iucn_moratorium_resolution.pdf.

47. Directive 2001/18/EC of the European Parliament and of the Council of 12 March 2001 on the deliberate release into the environment of genetically modified organisms and repealing Council Directive

90/220/EEC – Commission Declaration [Electronic resource]. – Access mode: http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=EN&numdoc=32001L0018&model=gui chett.

48. Конвенция о доступе к информации, участии общественности в процессе принятия решений и доступе к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды (Орхусская конвенция) [Electronic resource]. – Access mode: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/orhus.shtml.

49. Бакінська декларація «ГУАМ: Об'єднуючи континенти» від 19 липня 2007 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Electronic resource]. – Access mode: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1014.5445.0>.

50. Regulation (EC) № 1830/2003 of the European Parliament and of the Council of 22 September 2003. Concerning the traceability and labelling of genetically modified organisms and the traceability of food and feed products produced from genetically modified organisms and amending Directive 2001/18/EC [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:268:0024:0028:EN:PDF>.

51. Regulation (EC) № 1829/2003 of the European Parliament and of the council of 22 September 2003 on genetically modified food and feed [Electronic resource]. – Access mode: http://www.biosafety.be/PDF/1829_2003_EN.pdf.

52. Directive 1999/45/EC of the European Parliament and of the Council of 31 May 1999 concerning the approximation of the laws, regulations and administrative provisions of the Member States relating to the classification, packaging and labelling of dangerous preparations [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31999L0045:en:NOT>.

53. Directive 2003/4/EC of the European Parliament and of the Council of 28 January 2003 on public access to environmental information and repealing Council Directive 90/313/EEC [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:041:0026:0032:EN:PDF>.

54. Directive 2001/18/EC of the European Parliament and of the Council of 12 March 2001 on the deliberate release into the environment of genetically modified organisms and repealing Council Directive 90/220/EEC – Commission Declaration [Electronic resource]. – Access mode: http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=EN&numdoc=32001L0018&model=gui chett.

55. Council Directive 2002/53/EC of 13 June 2002 on the common catalogue of varieties of agricultural plant species // OJ. – L 193. – 20.07.2002. – P. 1–11.

56. 2004/204/EC: Commission Decision of 23 February 2004 laying down detailed arrangements for the operation of the registers for recording information on genetic modifications in GMOs, provided for in Directive 2001/18/EC of the European Parliament and of the Council [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004D0204:EN:NOT>.

57. Regulation (EC) № 258/97 of the European Parliament and of the Council of 27 January 1997 concerning novel foods and novel food ingredients [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1997R0258:20090120:EN:PDF>.

58. Council Directive 98/95/EC of 14 December 1998 amending, in respect of the consolidation of the internal market, genetically modified plant varieties and plant genetic resources, Directives 66/400/EEC, 66/401/EEC, 66/402/EEC, 66/403/EEC, 69/208/EEC, 70/457/EEC and 70/458/EEC on the marketing of beet seed, fodder plant seed, cereal seed, seed potatoes, seed of oil and fibre plants and vegetable seed and on the common catalogue of varieties of agricultural plant species [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:1999:025:0001:0026:FR:PDF>.

59. Биобезопасность в Европе. Законодательство Европейского Союза в отношении ГМО / Пресс-служба Общенациональной ассоциации генетической безопасности [Electronic resource]. – Access mode: http://www.oagb.ru/info.php?txt_id=17&nid=8078.

60. Commission Recommendation of 23 July 2003 on guidelines for the development of national strategies and best practices to ensure the coexistence of genetically modified crops with conventional and organic farming (notified under document № C(2003)2624) [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32003H0556:EN:HTML>.

61. International Agreement on Plant Genetic Resources [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.fao.org/plant-treaty/en/>.

62. Commission Regulation (EC) № 65/2004 of 14 January 2004 establishing a system for the development and assignment of unique identifiers for genetically modified organisms [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004R0065:EN:NOT>.

63. Regulation (EC) № 1946/2003 of the European Parliament and of THE Council of 15 July 2003 on transboundary movements of genetically

modified organisms [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:287:0001:0010:EN:PDF>.

64. 2003/701/EC: Commission Decision of 29 September 2003 establishing pursuant to Directive 2001/18/EC of the European Parliament and of the Council a format for presenting the results of the deliberate release into the environment of genetically modified higher plants for purposes other than placing on the market [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32003D0701:EN:NOT>.

65. Гетьман А. П. Правове регулювання розвитку біотехнології і використання генетично модифікованих організмів (ГМО) в Європейському Союзі / А. П. Гетьман, В. І. Лозо // Проблеми законності: академічний збірник наукових праць. – Х., 2011. – Вип. 117. – С. 180–194. – [Electronic resource]. – Access mode: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=268&Itemid=210&lang=uk.

66. 2002/623/EC: Commission Decision of 24 July 2002 establishing guidance notes supplementing Annex II to Directive 2001/18/EC of the European Parliament and of the Council on the deliberate release into the environment of genetically modified organisms and repealing Council Directive 90/220/EEC [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32002D0623:en:NOT>.

67. Directive 2001/83/EC of the European Parliament and of the Council of 6 November 2001 on the Community code relating to medicinal products for human use [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:311:0067:0067:EN:PDF>.

68. На пути к евроинтеграции: Директива 2001/83/EC [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.apteka.ua/article/47500>.

69. 2000/608/EC: Commission Decision of 27 September 2000 concerning the guidance notes for risk assessment outlined in Annex III of Directive 90/219/EEC on the contained use of genetically modified micro-organisms (notified under document number C(2000)2736) [Electronic resource]. – Access mode: http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexplus!prod!DocNumber&type_doc=Decision&an_doc=2000&nu_doc=608&lg=en.

70. Council Decision of 8 March 2001 supplementing Directive 90/219/EEC as regards the criteria for establishing the safety, for human health and the environment, of types of genetically modified micro-organisms [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:068:0001:0001:EN:PDF>.

lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:073:0032:0034:EN:PDF.

71. Council Decision of 8 March 2001 supplementing Directive 90/219/EEC as regards the criteria for establishing the safety, for human health and the environment, of types of genetically modified micro-organisms [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:073:0032:0034:EN:PDF>.

72. Commission Decision of 4 November 1994 establishing simplified procedures concerning the deliberate release into the environment of genetically modified plants pursuant to Article 6(5) of Council Directive 90/220/EEC [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:1994:292:0031:0034:EN:PDF>.

73. Commission Decision of 22 October 1993 establishing the criteria for simplified procedures concerning the deliberate release into the environment of genetically modified plants pursuant to Article 6(5) of Council Directive 90/220/EEC [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:1993:279:0042:0043:EN:PDF>.

74. Council Directive 91/414/EEC of 15 July 1991 concerning the placing of plant protection products on the market [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31991L0414:en:NOT>.

75. Directive 2004/35/CE of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:143:0056:0056:EN:PDF>.

76. Рекомендації Комісії 2004/787/ЄС «По технічному керівництву для відбору проб чи виявлення генетично модифікованих організмів та матеріалів, які виробляються з генетично модифікованих організмів, як продуктів в контексті Регламенту (ЄС) № 1830/2003» від 4 жовтня 2004 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_998.

77. Directive 2004/37/EC of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the protection of workers from the risks related to exposure to carcinogens or mutagens at work (Sixth individual Directive within the meaning of Article 16(1) of Council Directive 89/391/EEC) [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:229:0023:0034:EN:PDF>.

78. Council Directive 98/24/EC of 7 April 1998 on the protection of the health and safety of workers from the risks related to chemical agents at work (fourteenth individual Directive within the meaning of Article 16(1) of Directive 89/391/EEC) [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:1998:131:0011:0023:EN:PDF>.

79. Directive 2000/54/EC – biological agents at work of the European Parliament and of the Council of 18 September 2000 on the protection of workers from risks related to exposure to biological agents at work (seventh individual directive within the meaning of Article 16(1) of Directive 89/391/EEC) [Electronic resource]. – Access mode: <http://osha.europa.eu/en/legislation/directives/exposure-to-biological-agents/77>.

80. Council Directive 89/391/EEC of 12 June 1989 on the introduction of measures to encourage improvements in the safety and health of workers at work [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31989L0391:en:HTML>.

81. Council Directive 76/769/EEC of 27 July 1976 on the approximation of the laws, regulations and administrative provisions of the Member States relating to restrictions on the marketing and use of certain dangerous substances and preparations [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/Notice.do?val=51813:cs&lang=en&list=51813:cs,52082:cs,&pos=1&page=1&nbl=2&pgs=10&hwords>.

82. Сводная таблица состояния законодательства в области биобезопасности в мире от 2005 г. [Electronic resource]. – Access mode: <http://biosafety.ru/index.php?idp=23&idn=230&idnt=>.

83. Наредба за освобождаване на генетично модифицирани организми в околната среда и пускането им на пазара (выпущены с Указом № 212 от 4 октября 2005 г.) [Electronic resource]. – Access mode: <http://klub-iskusnica.ru/bg/law.php?id=295>.

84. Regulations on the deliberate release into the environment of genetically modified higher plants obtained by recombinant DNA technology [Electronic resource]. – Access mode: http://faolex.fao.org/cgi-bin/faolex.exe?rec_id=007002&database=FAOLEX&search_type=link&table=result&lang=eng&format_name=@ERALL.

85. Закон за генетично модифицирани организми (состоянием на 30 марта 2010 г.) [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.lex.bg/laws/ldoc/2135501153>.

86. Turkey Law on biosafety – approval by the Grand National of Turkey (18 March 2010) [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.wipo.int/wipolex/en/details.jsp?id=10921>.

87. Regulation on Import, Processing, Export, Control and Inspection of Genetically Modified Organisms Intended for Food and Feed Use [Electronic resource]. – Access mode: http://www.pve.nl/wdocs/dbedrijfsnet/up1/ZcwuwovIoiD_Regulation_on_Genetically_Modified_Organisms_mei_2010.pdf.

88. UNEP – GEF Project on Development of National Biosafety Framework for Serbia and Montenegro [Electronic resource]. – Access mode: http://www.unep.ch/biosafety/old_site/development/Countryreports/YUNBFrep.pdf.

89. Хотиевич И. Сельское хозяйство и генная инженерия, пчелы и мед: правовое значение загрязнения меда нектаром и пыльцой генно-инженерно измененных культурных растений / И. Хотиевич // Государство и право. – 2010. – № 1. – С. 116–119.

90. Ревенко Л. С. Регулирование производства и оборота ГМО в Европейском Союзе: современные тенденции / Л. С. Ревенко // Российский внешнеэкономический вестник. – 2011. – № 4. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.center-bereg.ru/k975.html>.

91. Council Directive 90/220/EEC of 23 April 1990 on the deliberate release into the environment of genetically modified organisms [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31990L0220>.

92. Council Directive 90/219/EEC of 23 April 1990 on the contained use of genetically modified micro-organisms [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:31990L0219>.

93. Директива 2001/12/ЕС Европейського Парламенту та Ради (ОВ L 75, 15.03.2001).

94. Council Regulation (EC) № 1139/98 of 26 May 1998 concerning the compulsory indication of the labelling of certain foodstuffs produced from genetically modified organisms of particulars other than those provided for in Directive 79/112/EEC [Electronic resource]. – Access mode: http://ec.europa.eu/food/fs/gmo/legal_oj/reg1139-98_en.pdf.

95. Commission Regulation (EC) № 50/2000 of 10 January 2000 on the labelling of foodstuffs and food ingredients containing additives and flavourings that have been genetically modified or have been produced from genetically modified organisms [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32000R0050>.

96. Commission Regulation (EC) № 49/2000 of 10 January 2000 amending Council Regulation (EC) № 1139/98 concerning the compulsory indication on the labelling of certain foodstuffs produced from genetically modified organisms of particulars other than those provided for in Directive

79/112/EEC [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32000R0049>.

97. Постановление (ЕС) № 178/2002 Европейского Парламента и Совета от 28 января 2002 г., устанавливающее общие принципы и требования пищевого законодательства, учреждающее Европейский орган по безопасности пищевых продуктов и излагающее процедуры, касающиеся безопасности пищевых продуктов [Electronic resource]. – Access mode: http://www.icqg.eu/userfiles/File/178_2002.pdf.

98. Commission Implementing Regulation (EU) № 503/2013 of 3 April 2013 on applications for authorisation of genetically modified food and feed in accordance with Regulation (EC) № 1829/2003 of the European Parliament and of the Council and amending Commission Regulations (EC) № 641/2004 and (EC) № 1981/2006 [Electronic resource]. – Access mode: https://members.wto.org/crnattachments/2013/sps/EEC/13_2271_00_e.pdf.

99. Commission Regulation (EC) № 641/2004 of 6 April 2004 on detailed rules for the implementation of Regulation (EC) № 1829/2003 of the European Parliament and of the Council as regards the application for the authorisation of new genetically modified food and feed, the notification of existing products and adventitious or technically unavoidable presence of genetically modified material which has benefited from a favourable risk evaluation [Electronic resource]. – Access mode: <http://faolex.fao.org/docs/pdf/eur42284.pdf>.

100. Commission Regulation (EC) № 1981/2006 of 22 December 2006 on detailed rules for the implementation of Article 32 of Regulation (EC) № 1829/2003 of the European Parliament and of the Council as regards the Community reference laboratory for genetically modified organisms [Electronic resource]. – Access mode: http://www.biosafety.be/PDF/1981_2006_EN.pdf.

101. ЄС: зміни до порядку оформлення заявок на визнання генетично модифікованої продукції // Відомості країн членів СОТ: інформаційний бюлетень. – Вип. 18. – 2013. – С. 2–4.

102. Рішення Комісії від 23 лютого 2004 р., що встановлює детальні заходи для роботи реєстрів запису інформації щодо генетичних модифікацій у генетично модифікованих організмах (ГМО), як передбачено Директивою 2001/18/ЄС Європейського Парламенту і Ради [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.minjust.gov.ua/45875>.

103. Directive 2009/41/EC of the European Parliament and of the Council of 6 May 2009 on the contained use of genetically modified micro-organisms [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32009L0041>.

104. Директива Ради 70/457/ЄЕС від 29 вересня 1970 р. про спільний каталог різновидів сільськогосподарських рослин (ОВ L 225, 12.10.1970, С. 1), зі змінами, внесеними Директивою 98/96/ЄС (ОВ L 25, 01.02.1999, С. 27).

105. Директива Ради 70/457/ЄЕС від 29 вересня 1970 р. про спільний каталог різновидів сільськогосподарських рослин (ОВ L 225, 12.10.1970, С. 1), зі змінами, внесеними Директивою 98/96/ЄС (ОВ L 25, 01.02.1999, С. 27).

106. Директива Ради 1999/105/ЄС від 22 грудня 1999 р. про торгівлю лісним репродуктивним матеріалом [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.minjust.gov.ua/file/32044>.

107. Рішення Комісії від 6 лютого 1996 р. про виведення на ринок продукту, що складається з генетично модифікованого організму – насіння стійкого до гербіциду гібриду рапсу (*Brassica napus* L. *oleifera* Metzg. MS1Bn x RF1Bn), відповідно до Директиви Ради 90/220/ЄЕС (96/158/ЄС) [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.minjust.gov.ua/45875>.

108. Рішення Комісії від 22 квітня 1998 р. про виведення на ринок генетично модифікованої кукурудзи (*Zea mays* L. T25) відповідно до Директиви Ради 90/220/ЄЕС (98/293/ЄС) [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.minjust.gov.ua/45875>.

109. Рішення Комісії від 6 червня 1997 р. про виведення на ринок генетично модифікованого рапсу (*Brassica napus* L. *oleifera* Metzg. MS1, RF1) відповідно до Директиви Ради 90/220/ЄЕС (97/393/ЄС) [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.minjust.gov.ua/45875>.

110. Рішення Комісії від 23 січня 1997 р. про виведення на ринок генетично модифікованої кукурудзи (*Zea mays* L.) із комбінованою модифікацією у вигляді інсектицидних властивостей, наданих геном Vt-ендотоксину, та підвищеної стійкості до гербіциду гліфосинату амонію, відповідно до Директиви Ради 90/220/ЄЕС (97/98/ЄС) [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.minjust.gov.ua/45875>.

111. Рішення Комісії від 3 квітня 1996 р. про виведення на ринок генетично модифікованої сої (*Glycine max* L.) з підвищеною стійкістю до гербіциду гліфосату відповідно до Директиви Ради 90/220/ЄЕС (96/281/ЄС) [Electronic resource]. – Access mode: www.minjust.gov.ua/file/32920.

112. Розовский Б. Г. Экологическое право / Б. Г. Розовский, Г. Т. Ворсинов. – Луганск, 1994. – 130 с.

113. Петров В. В. Проблемы эколого-правовой терминологии / В. В. Петров // Правовые проблемы экологии. – М., 1980. – С. 101–133.

114. Юдин Б. Г. Медицина и конструирование человека / Б. Г. Юдин // Перспективы человека. – 2008. – № 1. – С. 12–20.

115. Баласинович Б. ГМО: виклики сьогодення та досвід правового регулювання / Б. Баласинович, Ю. Ярошевська. – К. : ВД «АДЕФ Україна», 2010. – 255 с.
116. Поддубный А. Ю. Экологические права человека в сфере биотехнологий / А. Ю. Поддубный // Современный научный вестник. – 2013. – № 49(188). – С. 54–61.
117. Міщук І. В. Удосконалення адміністративно-правового регулювання трансплантації органів і тканин людини на основі зарубіжного досвіду : автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / І. В. Міщук; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – К., 2014. – 21 с.
118. Романовский Г. Генетическая гигиена / Г. Романовский // Законность. – 2001. – № 6. – С. 34–38.
119. Тимченко О. І. Відтворення населення України в контексті збалансованого розвитку / О. І. Тимченко, Е. М. Омельченко, О. В. Линчак, О. П. Вітовська // Екологічний вісник. – 2007. – № 6. – С. 17–18.
120. Кисельов М. М. Національне буття серед екологічних реалій / М. М. Кисельов, Ф. М. Канак. – К. : Тандем, 2000. – 320 с.
121. Струтинська-Струк Л. В. Правове забезпечення біобезпеки при здійсненні генетично-інженерної діяльності : дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / Л. В. Струтинська-Струк; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2005. – 198 с.
122. Глазко В И. «Опасное знание» в «обществе риска» (век генетики и биотехнологии) / В. И. Глазко, В.Ф. Чешко. – Х. : ИД «ИНЖЭК», 2007. – 542 с.
123. Американцы клонировали человеческий эмбрион. Является ли он живым человеческим существом? // Медицинское право и этика. – 2002. – № 1. – С. 64–66.
124. Храмова Ю. Р. Генно-инженерные достижения в аспекте эколого-правовой проблематики / Ю. Р. Храмова // Юридический мир. – 2003. – № 3. – С. 66–74.
125. Минева С. Пол, идентичность и их биоэтический дискурс / С. Минева // V міжнародний симпозіум з біоетики «Біоетика науки та технологій: проблеми та рішення» (м. Київ, 9–10 жовтня 2008 р.) [Electronic resource]. – Access mode: <http://biospace.nmw.ru/bioethics/bioethics5.htm>.
126. Чекаль Л. А. Філософія науки та інноваційного розвитку / Л. А. Чекаль, О. Ю. Павлова, С. В. Сторожук та ін. – К. ; Ніжин : Вид. Лисенко М. М., 2012. – 336 с.
127. Степин В.С. Философия науки. Общие проблемы / В.С. Степин. – М. : Гардарики, 2008. – 384 с.

128. Киселев Н.Н. Международно-правовые аспекты клонирования человека / Н.Н. Киселев, Т.Р. Короткий, А.Н. Кравченко и др. // Социально-правовые аспекты клонирования человека. – О. : ЛАТСТАР, 2001. – 254 с.

129. Кисельов М. Біологічна етика як феномен сучасності / М. Кисельов // Четвертий національний конгрес з біоетики : зб. праць. – К., 2010. – С. 44. – [Electronic resource]. – Access mode: http://biomed.nnas.gov.ua/files/Finnal_4Congress_205x295_ukr.pdf.

130. Макеева И.М. Биополитика в сфере здравоохранения / И. М. Макеева // Актуальные проблемы правового регулирования медицинской деятельности: матер. 2-й Всерос. науч.-практ. конф. (г. Москва, 26 марта 2004 г.) / под общ. ред. С.Г. Стеценко. – М. : Юрист, 2004. – С. 318–321.

131. Иойрыш А. Правовые аспекты генной инженерии / А. Иойрыш // Biomediale: современное общество и геномная культура / сост. и общ. ред. Д. Булатова. – Калининград: КФ ГЦСИ; ФГУИПП «Янтарный сказ», 2004. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://biomediale.ncca-kaliningrad.ru/index.php3?blang=ru&mode=notes>.

132. Чужими очима // Кореспондент. – 2011. – № 5(442). – С. 14.

133. Короткий Т. Правові аспекти клонування людини / Т. Короткий // Вісник національної академії наук України. – 2002. – № 3. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.nnbuv.gov.ua/portal/all/herald/2002-03/8.htm>.

134. Тищенко П. Геномика: новый тип науки в новой культурной ситуации / П. Тищенко // Biomediale: современное общество и геномная культура / сост. и общ. ред. Д. Булатова. – Калининград: КФ ГЦСИ; ФГУИПП «Янтарный сказ», 2004. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://biomediale.ncca-kaliningrad.ru/index.php3?blang=ru&mode=notes>.

135. Мишаткина Т. В. Экология человека – биоэтический аспект / Т.В. Мишаткина // Четвертий національний конгрес з біоетики: зб. праць. – К., 2010. – С. 93–94. – [Electronic resource]. – Access mode : http://biomed.nas.gov.ua/files/Final_4Congress_205x295_ukr.pdf.

136. Наследков В. Н. Становление биоэтики в России: роль факторов культуры / В. Н. Наследков // Актуальные проблемы правового регулирования медицинской деятельности : матер. 2-й Всерос. науч.-практ. Конф. (г. Москва, 26 марта 2004 г.) / под общ. ред. С.Г. Стеценко. – М. : Юрист, 2004. – С. 322–324.

137. Згречча Д. Біоетика : [підручник] / Д. Згречча, А. Дж. Спанйоло, М. Л. Петро та ін. ; пер. з італ. В. Й. Шовкун. – Львів : Медицина і право, 2007. – 672 с.

138. Піддубний О.Ю. Права людини у світлі розвитку наук про життя / О.Ю. Піддубний // Роль прав людини у глобальних інтеграційних процесах України : зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 8–9 грудня 2012 р.) / упор. В.О. Качур. – К. : ВЦ НУБіП України, 2012. – С. 57–59.

139. Кашинцева О. Наріжні проблеми захисту прав людини у сфері біотехнології та медицини / Н. Кашинцева // Право України. – 2009. – № 4. – С. 152–157.

140. Поддубный А. Ю. Проблемы правового регулирования экологии общества и человека в свете развития биологических технологий / А. Ю. Поддубный // Оралдын гылым Жарысы (Уральский научный вестник). – 2013. – № 24(72). – С. 16–23.

141. Гришук О. В. Людська гідність у праві: філософський аспект : автореф. дис. докт. юрид. наук / О.В. Гришук. – Х., 2008. – 33 с.

142. Aging, biotechnology, and the future / ed. by C.Y. Read, R. C. Green, M.A. Smyer. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2008. – 266 p. – [Electronic resource]. – Access mode: <https://jhupbooks.press.jhu.edu/content/aging-biotechnology-and-future>.

143. Такер Ю. Комната ожидания Дарвина / Ю. Такер // Biomediale: современное общество и геномная культура / сост. и общ. ред. Д. Булатова. – Калининград: КФ ГЦСИ; ФГУИПП «Янтарный сказ», 2004. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://biomediale.nccs-kaliningrad.ru/index.php3?blang=ru&mode=nnotes>.

144. Кисельов М. Філософські та світоглядні аспекти біологічної етики / М. Кисельов // Вісник Національної академії наук України. – 2001. – № 11. – С. 16–25.

145. Рігулсфорд М. Наука – суспільство: від недовіри до діалогу: (наук. розробки в галузі створення та використання генетично модифікованих с.-г. культур) / М. Рігулсфорд // Дзеркало тижня. – 2007. – № 2. – С. 13.

146. Піддубний О. Ю. Продукти біотехнології як об'єкти приватного та публічного права / О. Ю. Піддубний // Теорія і практика інтелектуальної власності. – К., 2012. – № 3(65). – С. 51–56.

147. Правове регулювання екологічних, аграрних та земельних відносин в Україні: сучасний стан і напрями вдосконалення : [монографія] / [А. П. Гетьман, М. В. Шульга, А. М. Статівка та ін.] ; за ред. А. П. Гетьмана та В. Ю. Уркевича. – Х. : Право, 2012. – 448 с.

148. Россихин В. В. Биотехнология – введение в науку будущего / В.В. Россихин. – Х., 2005. – 288 с.

149. Боринская С. Геномика и биотехнология: наука начала третьего тысячелетия / С. Боринская // Biomediale: современное общество и геномная культура / сост. и общ. ред. Д. Булатова. – Калининград: КФ

ГЦСИ; ФГУИПП «Янтарный сказ», 2004. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://biomediale.nmcca-kalinninngard.ru/inndex.php3?blanng=ru&mode=notes>.

150. Critical art ensemble. Биотехнология в общественном сознании: время обещаний // Biomediale: современное общество и геномная культура / сост. и общ. ред. Д. Булатова. – Калининград: КФ ГЦСИ; ФГУИПП «Янтарный сказ», 2004. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://biomediale.ncca-kaliningrad.ru/index.php3?blang=ru&mode=notes>.

151. Гетьман А. П. Деякі аспекти правового регулювання переходу від технократичної до екологічної парадигми цивілізації / А. П. Гетьман, В. І. Лозо // Проблеми законності : акад. зб. наук. праць. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого», 2012. – Вип. 119. – С. 74–87.

152. Брагарник М. М. Типові помилки при складанні заявки на винахід у галузі біотехнології / М. М. Брагарник // Інтелектуальна власність у медицині та біології: сучасний стан та шляхи розвитку : матер. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20–21 квітня 2006 р.) / відп. ред. Л. Г. Розенфельд. – Х. : Ін-т медичної радіології ім. С. П. Григор'єва АМН України, 2006. – С. 22–27.

153. Sreenivasulu N. Biotechnology and patent law: patenting living beings / N. Sreenivasulu, S. Raju [Electronic resource]. – Access mode: https://books.google.com.ua/books?id=9-3bWNnOuloC&printsec=frontcover&dq=biotechnology+law&hl=en&sa=X&ei=Eh1vVcGvIonYU6a9g_AH&redir_esc=y#v=onepage&q=biotechnologu%20law&f=false.

154. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів : Закон України від 31 травня 2007 р. № 1103 // Голос України. – 2007. – № 108. – С. 20–21.

155. Концепція розвитку охорони здоров'я населення України, затверджена Указом Президента України від 7 грудня 2000 р. № 1313/2000 [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.rada.gov.ua>.

156. Білан Н. М. Біоетика як методологічна база становлення біоправа і біозаконодавства / Н.М. Білан // V міжнародний симпозиум з біоетики «Біоетика науки та технологій: проблеми та рішення» (м. Київ, 9–10 жовтня 2008 р.) [Electronic resource]. – Access mode: <http://biospace.nnw.ru/bioethics/bioethics5.htm>.

157. Кириченко І. Захист прав на об'єкти інтелектуальної власності в галузі фармацевтики / І. Кириченко // Право України. – 2002. – № 7. – С. 73–76.

158. Craig Vennter J. Creation of a Bacterial Cell Controlled by a Chemically Synthesized Genome / J. Craig Vennter [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.sciencemag.org/cgi/content/abstract/sciencce.1190719>.
159. Кундієв Ю. І. Біоетика – шлях до більш безпечного майбутнього / Ю. І. Кундієв // Четвертий національний конгрес з біоетики : зб. праць. – К., 2010. – С. 28–30. – [Electronic resource]. – Access mode: http://biomed.nas.gov.ua/files/Final_4Congress_205x295_ukr.pdf.
160. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України від 16 січня 2003 р. № 433 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 13. – Ст. 93.
161. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні : Закон України від 8 вересня 2011 р. № 375-VI [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#Find>.
162. Словник з аграрного права / [уклад. : В. П. Жушман, О. О. Погрібний, В. Ю. Уркевич] ; за ред. В. П. Жушмана. – Х. : Нац. юрид. академія України, 2010. – 160 с.
163. Правові засади інноваційного розвитку в сільському господарстві України: [монографія] / за ред. В. І. Семчика. – К. : Юридична думка, 2010. – 456 с.
164. Єрмоленко В. М. Аграрні майнові правовідносини приватних сільськогосподарських підприємств в Україні : автореф. дис. докт. юрид. наук / В. М. Єрмоленко; Нац. юрид. академія ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – 36 с.
165. Капіца Ю. Охорона прав на винаходи у галузі біотехнологій в Європейському Союзі та за законодавством України / Ю. Капіца, К. Шахбазян // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2005. – № 1. – С. 19–25.
166. Шахбазян К. Захист винаходів у галузі біотехнологій в ЄС та Україні / К. Шахбазян // Юридична газета. – 2006. – № 8(68). – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.yur-gazeta.com/oarticle/2155/>.
167. Куркова К. М. Організаційно-правові засади захисту прав на результати творчої діяльності: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / К. М. Куркова; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – К., 2013. – 21 с.

Синявська О. Ю.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри загальноправових дисциплін факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків

ПАРТНЕРСТВО ПОЛІЦІЇ Й НАСЕЛЕННЯ – ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ

Анотація

Статтю присвячено проблемам побудови партнерських взаємовідносин поліції України з населенням. Доведена необхідність установаження партнерських взаємовідносин між поліцією й населенням. Визначено поняття «взаємодія» та «партнерство». Показано, як змінювався рівень довіри населення за часів незалежності України до міліції/поліції. Визначено принципи взаємодії поліції з населенням, здійснено їх класифікацію. Окреслено нормативно-правові засади взаємодії поліції з населенням і напрями їх удосконалення. Розглянуто форми взаємодії поліції з населенням. Запропоновано напрями покращення взаємовідносин між поліцією й населенням.

Вступ

Із проголошенням у 1991 році незалежності Українська держава визнала людину найбільшою соціальною цінністю [1]. Виходячи із цього, Конституція України проголосила головним обов'язком держави утвердження й забезпечення прав і свобод людини [2, ст. 3]. Але замало задекларувати відповідні положення в законодавстві, необхідно створити ефективно діючий механізм їх реалізації.

Україна за роки незалежності пройшла значний шлях у побудові демократичного суспільства, однак багато проблем у сфері забезпечення й дотримання основних прав і свобод людини залишалися невирішеними. Правоохоронні структури держави, що безпосередньо повинні були забезпечувати захист прав і свобод людини, часто діяли неефективно, формально, а іноді самі грубо порушували права та свободи громадян, які покликані були захищати. Це викликало необхідність масштабного реформування як усієї правоохоронної системи держави, так і окремих її інституцій.

Провідне місце в забезпеченні особистої безпеки громадян, захисті їхніх прав, свобод і законних інтересів посідають у системі державних правоохоронних органів саме органи Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) України, зокрема створена у 2015 році Національна поліція України (далі – поліція) як «центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і

свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку» [3, ст. 1]. Саме за практичною роботою поліції, її ефективністю можна оцінити ступінь визнання державою непорушності прав людини, а також визначити серйозність її стурбованості проблемою особистої безпеки громадян. Так, у Концепції першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ зазначено, що європейська інтеграція України передбачає забезпечення ефективного функціонування інститутів, які гарантуватимуть верховенство права, додержання прав і свобод людини та громадянина, їх ефективний захист [4]. Діяльність новоутвореної поліції широко висвітлюється в засобах масової інформації, обговорюється як в офіційних колах, так і пересічними громадянами, але потребує підвищення ефективності. Дійсно, не зважаючи на те що основним критерієм оцінювання ефективності діяльності органів і підрозділів поліції Закон України «Про Національну поліцію» визначив рівень довіри населення (ст. 11), неможливо ігнорувати той факт, що, за даними Генеральної прокуратури України, рівень злочинності в країні зростає, а рівень розкриття злочинів за останні три роки впав із 45% у 2013 році до менше ніж 30% у 2016 році [5; 6]. Це, а також факти порушення прав людини працівниками поліції, які висвітлюються засобах масової інформації, не може не впливати на рівень довіри населення до поліції.

Водночас одним із принципів діяльності поліції закон визначає її взаємодію з населенням на засадах партнерства [3, ст. 11]. Спробуємо визначити, як саме повинна здійснюватися така взаємодія.

§ 1. Партнерство поліції з населенням: проблеми становлення й перспективи розвитку в сучасних умовах

Відомо, що життєдіяльність будь-якого живого організму залежить від його пристосованості до зовнішніх умов, до середовища його існування. Поліція існує, діє, працює в суспільстві й бути якоюсь закритою, повністю відірваною від цього суспільства системою не може. З моменту набуття Україною незалежності в суспільно-політичному розвитку відбулися визначні зміни. Кардинальна переорієнтація державної політики на забезпечення передусім прав, свобод і законних інтересів людини, формування в Україні ринкової економіки, входження нашої держави в Європейське співтовариство та інші трансформації системи суспільних відносин значно змінили умови діяльності органів внутрішніх справ, зумовили необхідність їх реформування, яке вже зараз активно відбувається.

Проблема вдосконалення правоохоронної діяльності не є новою й потребує наукового підходу. Ще в 70-ті роки ХХ сторіччя перед

поліцейськими підрозділами країн Західної Європи та США постала дилема: піти або шляхом екстенсивного технічного оснащення поліцейських підрозділів, або шляхом наближення поліції до місця проживання громадян, збільшити кількість піших патрулів. Багато поліцейських апаратів особливо в США, Голландії та інших країнах пішли другим шляхом, зосередивши основну масу сил саме в районах проживання громадян, залишивши в центральному відомстві підрозділи слідства, розвідки, криміналістичні й інформаційні. Підґрунтям таких дій став так званий «соціальний напрям» або «соціальний підхід», згідно з яким через об'ємність і значну різноманітність здійснюваних заходів функція охорони громадського (публічного) порядку є найбільш складною, тому професіоналізм поліції пов'язується насамперед з удосконалюванням її діяльності у сфері охорони громадського порядку, тобто надання соціальних послуг населенню. На думку прихильників цього підходу, професіоналізм означає насамперед уміння поліції підтримувати тісні контакти з населенням. Це необхідно і для підвищення ефективності поліцейських заходів у боротьбі зі злочинністю. Наявність тісних контактів і порозуміння з населенням значно посилюють превентивні можливості поліції в боротьбі зі злочинністю [7, с. 224–225].

Крім того, в більшості розвинутих країн панує думка, що будь-якому злочину легше й дешевше запобігти, ніж після його скоєння займатися розслідуванням, тому на перший план висунута профілактична робота поліції. Уряди цих держав виділяють суттєві кошти на розробку та реалізацію програм щодо запобігання злочинам, підвищення іміджу поліції та співробітництву з населенням. Масштабна робота ведеться як із поліцейськими у плані їхньої підготовки до роботи в сучасних умовах, так і з громадянами, яких закликають не бути байдужими до проблем, що є на території їхнього проживання, взаємодіяти з поліцією з питань запобігання злочинам і розкриття їх, а дітей навчають бути законослухняними і зростати гідними громадянами своєї країни [8, с. 52–53]. І дійсно, профілактична діяльність без широкомасштабної підтримки населення, всебічної взаємодії з громадськістю та її підтримки неможлива.

Отже, оцінюючи діяльність поліції, необхідно виходити з її соціального призначення. Необхідність установа партнерських взаємовідносин між поліцією й населенням зумовлена, крім вищезазначеного, й такими причинами:

- значне розшарування суспільства протягом останніх десятиріч та особливо років, потребує сумісних зусиль власників як для охорони їхнього майна, так і для стабілізації кількості носіїв кримінальної

свідомості й поведінки (безпритульних, наркоманів, жебраків, безробітних тощо), що значно зростає;

– професіоналізація, підвищення технічної оснащеності злочинності, поява нових її видів (наприклад, кіберзлочинність, телефонні шахрайства, банкоматні злочини тощо) призводить до того, що самотійно поліція вже не може ефективно протистояти злочинності, вона все більше потребує допомоги громадськості щодо надання інформації про підготовку або скоєння злочинів;

– незважаючи на значну кількість поліцейських патрулів і їх цілодобове функціонування, самотійно забезпечити охорону публічного порядку та профілактичну роботу за місцем проживання, роботи, навчання громадян без підтримки громадськості поліцейські неспроможні;

– оскільки в протиправну діяльність усе ширше втягується молодь, неповнолітні, необхідно покращити взаємодію поліції і громадськості в подоланні правового нігілізму, правовому вихованні громадян із якнаймолодшого віку, організації дозвілля молоді, здійснення превентивної функції сумісними зусиллями;

– взаємодія поліції й населення стає дієвою формою громадського контролю, адже високий рівень корумпованості органів державної влади, наявні факти порушення представниками правоохоронних органів прав і свобод громадян, зловживання службовим становищем та інші негативні вияви підривають авторитет державної влади загалом і поліції зокрема, породжують небажання долучатись до правоохоронної діяльності. Тому Закон України «Про Національну поліцію» встановлює необхідність звітування громадськості про діяльність поліції, можливість прийняття резолюції недовіри керівникам органів поліції, а також залучення представників громадськості до спільного розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських і до перевірки інформації про належне виконання покладених на них обов'язків [3, ст. 86, 87, 90] тощо.

Говорячи про взаємодію поліції з населенням варто передусім визначити поняття «взаємодія» та «партнерство». Узагалі «взаємодія» – це «процес взаємного впливу тіл одне на інше, всякий зв'язок і відношення між матеріальними об'єктами та явищами» [9, с. 70]. Найбільш поширеним є поняття «взаємодія», розроблене військовою наукою. Так, у Малій радянській енциклопедії воно формулюється як «узгодження (координація) за ціллю, місцем і часом бойових дій» [10, с. 366]. Більшість авторів, які досліджували тією чи іншою мірою проблеми взаємодії у сфері охорони правопорядку та громадського порядку, а саме: А.А. Аксьонов, К.К. Єрмаков, Л.Л. Попов та ін. – в основі підходу до поняття взаємодії поклали саме наведене вище

формулювання [11, с. 70]. Під взаємодією поліції і громадських формувань із залученням останніх до охорони громадського порядку можна розуміти й наявність між ними сталих контактів, які виникають і розвиваються на основі спільних інтересів, і спільну боротьбу з правопорушеннями, зміцнення громадського порядку і громадської безпеки [12, с. 379], й узгодження зусиль (дій) двох або більше учасників спільно вирішувати конкретне завдання. Зі змістового погляду взаємодія полягає в узгоджених за метою, місцем і часом зусиллях і у взаємній допомозі щодо досягнення завдань, які стоять перед взаємодіючими суб'єктами.

Партнерство як один із видів взаємодії базується на очікуванні, що партнер по взаємодії буде вести себе згідно з очікуваннями співробітництва. Взаємодія – більш широке поняття й, на відміну від партнерства, передбачає взаємний вплив, взаємообмін видами та результатами діяльності, заснований як на співробітництві, так і на вольовому або фізичному впливі чи примусі однієї зі сторін. Щоб взаємодія відбулася на рівні партнерства, необхідно усвідомлення спільності потреб сторін, які прагнуть взаємодіяти. Базовими потребами населення, які об'єктивно спонукають його до стосунків із поліцією, можна назвати прагнення до особистої безпеки, безпеки своїх близьких, збереження свого житла, майна тощо або потреба особистості в розвитку під час співпраці з поліцією власних здібностей, яких, на її думку, їй не вистачає (вольові, фізичні якості, деякі риси характеру тощо). Отже, можна визначити партнерство як процес впливу поліції та населення один на одного, їхню взаємну зумовленість, зміну стану їхніх відносин, які передбачають реалізацію очікувань, заснованих на співробітництві [7, с. 9].

Разом із тим дослідження практики співробітництва поліції й населення, узагальнення літературних джерел дають змогу сформулювати проблемну ситуацію: у міру становлення правової держави і громадського суспільства зростає потреба у співробітництві органів правопорядку й населення в зміцненні громадської безпеки та забезпеченні основних прав і свобод людини та громадянина, з одного боку, й існує досить слабкий рівень цієї співпраці в силу історичних, інших об'єктивних і суб'єктивних факторів – з іншого.

Дійсно, готовність населення до співробітництва з поліцією залежить не тільки від усвідомлення необхідності такої взаємодії, а насамперед від рівня довіри до правоохоронних органів загалом і поліції зокрема. Україна, яка проголосила гарантії прав людини на рівні міжнародних, європейських стандартів, ще не в змозі реалізувати їх у повному обсязі. Водночас поліція є найбільш наближеним до народу органом

державної влади, отже, і про останню населення найчастіше судить, виходячи з оцінювання діяльності поліції.

Як же змінювався рівень довіри населення за часів незалежності України спочатку до міліції, а потім до поліції? Довіра базується на припущенні, що партнер по взаємодії буде вести себе згідно зі сподіваннями на співробітництво. Тобто довіра є однією з підвалин партнерства. За результатами досліджень А.Г. Кулик (опитування 1997–1998 років) і науково-дослідної лабораторії «Соціальна та психологічна робота в ОВС» Університету внутрішніх справ, 2/3 опитаних громадян не вірило в наявність у міліції можливості відновити справедливість і порядок у суспільстві [13, с. 43].]. Разом із тим у західних країнах ступінь довіри до поліції був одним із найвищих [14; 15, с. 22]. Опитування більше як 20 тисяч громадян 12 держав Європейської Спільноти, а також Австрії, Швеції, Норвегії та Фінляндії, проведене на початку 90-х років ХХ сторіччя, показало, що перше місце на шкалі довіри громадян посідає поліція (70%), випереджуючи ЄС (59%), збройні сили (58%), систему освіти (56%), систему соціального страхування (49%), місцеву владу (47%), парламенти (43%), пресу (38%), міжнародні компанії (37%), профспілки (36%) та індустрію реклами (24%) [16]. На початку 2000-х років 75% населення в Англії, понад 80% – у США, понад 65% населення в Німеччині підтримують зусилля поліції та готові надати їй допомогу [17]. Водночас, за даними Інституту соціальної і політичної психології АПН України за січень 2006 року, зовсім не довіряли міліції 28,3% опитаних респондентів, скоріше не довіряли – 31,3% і ускладнювалися відповісти на питання щодо довіри міліції 15,2% респондентів [18]. А вже у 2010 році рівень довіри населення до міліції має найгірші показники серед силових структур: 70,0% недовіри та 22,2% довіри, відповідно [19]. Після Революції Гідності, за даними Інституту соціології Національної академії наук, рівень довіри населення до правоохоронців знизився до 0,8% [4]. Зі створенням нової поліції рівень довіри населення до неї стрімко зростає: Президент України Петро Порошенко в грудні 2015 року заявив, що 70% громадян України довіряють новій поліції, а Міністр внутрішніх справ Арсен Аваков заявляє, що рівень довіри населення до патрульної поліції становить 60%–80% [20]. Однак уже 11–16 травня 2016 року, за даними соціопитування Фонду «Демініціативи» та Центру Разумкова, цілком довіряють поліції лише 5,6%, переважно довіряють 34,1%, зовсім не довіряють 19,5%, переважно не довіряють – 24,7% [21]. І рівень довіри населення до поліції продовжує падати [22]. Багато в чому обвал рейтингів поліції пояснюється численними скандалами, пов'язаними з роботою поліцейських, фактичним провалом процесу

переатестації, а також підвищенням рівня злочинності та як наслідок зниженням відчуття безпеки й захищеності.

То чи можна забезпечити ефективну роботу поліції України, якщо персонал працює серед населення, великий відсоток якого не довіряє поліції? Отже, встановлення та розвиток партнерських відносин із населенням є сьогодні необхідною умовою забезпечення ефективної діяльності поліції.

Співпраця населення й міліції в Україні має тривалу історію, і ця історія свідчить, що потенціал інертності, який почав накопичуватися в суспільстві наприкінці 80-х років ХХ сторіччя, прагнення до індивідуалізму природнім чином відобразилися на активності громадян у сфері охорони правопорядку. Тому, незважаючи на продуману систему заохочення участі в громадських формуваннях (премії за місцем роботи, відгули, путівки в санаторії та цінні подарунки), все частіше доводилося застосовувати заходи примусу для участі в правоохоронній діяльності. Це докорінно порушувало принципи, що лежали в основі взаємодії міліції й населення (і передусім принцип добровільності), що призвело до суттєвого зниження ефективності такої взаємодії. Отже, щоб взаємодія вже нової поліції з населенням призвела до бажаних наслідків у сфері охорони громадського порядку й боротьби зі злочинністю, її треба будувати відповідно до науково обґрунтованих принципів як основних положень, які відображають найбільш суттєві, головні сторони та вияви взаємодії, стосунки і зв'язки, що встановилися в ній; основних виявів суб'єктів взаємодії, заснованих на використанні знання та практичного досвіду взаємостосунків органів правопорядку і громадськості.

§ 2. Принципи взаємодії поліції з населенням

Принципи формулюються в результаті пізнання природи й механізму взаємодії, вони відображають зміст і взаємозв'язки основних компонентів взаємодії як системи. Унаслідок узагальнення точок зору науковців [7, с. 28–41; 23, с. 10–17 тощо] можна дійти висновку, що принципи взаємодії поліції з населенням можна поділити на дві групи: загальні та спеціальні (їх ще називають організаційно-технічні) принципи взаємодії [24].

До загальних принципів взаємодії поліції та населення належать такі принципи:

1. Добровільність – як ключовий принцип такої взаємодії, ігнорування якого призводить до зниження рівня довіри між учасниками взаємодії, що негативно впливає на ефективність правоохоронної діяльності поліції та громадських формувань.

2. Принцип дотримання прав людини та громадянина, оскільки саме захист цих прав є кінцевою метою правоохоронної діяльності. Тому вкрай важливо, щоб не тільки працівники поліції, а й представники громадськості, задіяні в охороні правопорядку, мали відповідний рівень правової культури, знали національне законодавство, правильно розуміли поставлені перед ними завдання та свою відповідальність.

3. Принцип гуманізму, дотримання якого означає, що під час взаємодії поліції й населення в реалізації правоохоронної діяльності визнається цінність людини як особистості, її право на свободу, розвиток і безпеку.

4. Принцип справедливості, згідно з яким потрібно, щоб правоохоронна діяльність не тільки була спрямована на боротьбу зі злочинністю, а й переконувала пересічного громадянина, що все відбувається за законом, що добро переможе зло, що зло завжди буде покарано.

5. Принцип науковості, сутність якого виражається в прагненні взаємодіючих сторін виробляти найбільш правильні спільні рішення на основі осмислення наявного досвіду взаємодії щодо охорони громадського порядку й боротьби зі злочинністю з позицій сучасних наукових поглядів.

6. Принцип комплексності, який означає, що вся взаємодія повинна спиратися не стільки на внесення окремих поліпшень і вдосконалень, скільки на планомірну й цілеспрямовану організацію на науковій основі всіх державних органів і громадських організацій для функціонування в масштабі всієї країни та на всіх рівнях.

7. Принцип правової упорядкованості об'єктивно зумовлює необхідність головним чином законодавчого визначення основних цілей, завдань, функцій, систем, структур і процесу взаємодії. Особливого значення цей принцип набуває на сучасному етапі, коли правова основа діяльності громадських формувань у незалежній Україні тільки почала формуватися.

8. Принцип законності, який полягає в безумовному виконанні взаємодіючими суб'єктами в процесі реалізації своїх повноважень законів і підзаконних нормативних актів. Він означає, що, по-перше, усі взаємозв'язки взаємодіючих суб'єктів повинні суворо відповідати правовим приписам, по-друге, єдність нормативних установлень як для поліції, так і для громадських формувань, обов'язок обох сторін взаємодії дотримуватися чинного законодавства у своїй діяльності.

9. Принцип рівноправності, відповідно до якого обидві сторони мають рівну міру прав і відповідальності за свою діяльність і її наслідки за відносною автономії в рамках закону і своєї компетенції.

Можна сказати, що партнерство – це взаємодія на умовах рівноправності сторін.

10. Принцип гласності, який передбачає, по-перше, відкритий, доступний для громадян характер взаємовідносин і правоохоронної діяльності під час взаємодії поліції з населенням; по-друге, створення та функціонування надійної системи інформаційного забезпечення взаємодіючих суб'єктів; по-третє, наявність умов для поширення інформації про результати взаємодії, про цілі сумісної діяльності поліції і громадськості, про проблеми, які при цьому виникають. Реалізація принципу гласності сприяє також громадському контролю за процесом і результатами взаємодії поліції з населенням.

11. Принцип плановості, який дає взаємодіючим суб'єктам змогу враховувати у своїй діяльності різні обставини, ефективно використовувати й можливості поліції, і можливості громадськості у правоохоронній діяльності. Планування – одна з найбільш характерних ознак цілеспрямованості спільних зусиль, управління ними. У планах спільних дій поліції і громадськості визначаються шляхи й засоби вирішення конкретних питань боротьби з правопорушеннями, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян. Такі плани повинні:

- а) охоплювати всі основні напрями та проблемні питання взаємодії;
- б) складатись із конкретних заходів;
- в) містити чіткі вказівки на відповідальних за виконання цих заходів осіб і терміни їх виконання;
- г) окремі заходи та розділи плану повинні бути взаємно пов'язаними.

Плани, за якими здійснюється взаємодія поліції з громадськістю, по суті, є програмою їхньої спільної діяльності щодо охорони правопорядку. Вони повинні базуватися на об'єктивному оцінюванні результатів спільної діяльності в попередні періоди, якісному аналізі оперативної обстановки та науковому прогнозі її змін; законах і підзаконних актах; завданнях, що покладаються на поліцію та громадськість.

Групу спеціальних або організаційно-технічних принципів можна розділити на дві підгрупи: принципи побудови системи взаємодії і принципи здійснення процесу взаємодії.

До принципів побудови системи взаємодії можна зарахувати:

1. Принцип спільності інтересів. Наявність у поліції і громадськості спільних інтересів у галузі охорони громадського порядку й боротьби зі злочинністю належить до важливих, принципових положень, що зумовлюють їхню взаємодію. Образно кажучи, взаємодію поліції й населення варто шукати там, де зближуються або перетинаються шляхи, якими вони йдуть до цілі, до задоволення своїх потреб у реалізації інтересів.

2. Принцип функціональності, який означає, що організаційну структуру будь-якої системи варто будувати, виходячи передусім із тих основних функцій, виконання яких на неї покладається. Для забезпечення функцій взаємодії необхідно покласти на поліцію та членів громадських формувань функції здійснення процесу їхньої взаємодії, а на державні адміністрації й органи місцевого самоврядування – функції організації процесу взаємодії.

3. Принцип нормованості, який означає, що система взаємодії поліції й населення будується суворо в рамках правових приписів, установлених нормативними актами.

4. Принцип спеціалізованості, зміст якого полягає в тому, щоб у діяльності щодо охорони правопорядку й боротьби зі злочинністю забезпечити використання поліцією та громадськістю тих сил, засобів, методів, форм, які їм притаманні, впливають із їхньої соціальної та правової природи. Дотримання цього принципу виключає підміну сторонами взаємодії одна одною, виконання ними невластивих функцій, дає змогу добиватися високої ефективності у правоохоронній діяльності за рахунок застосування різних за характером заходів, допомагає поліції та громадським формуванням уникнути дублювання й паралелізму в роботі.

До першої підгрупи спеціальних принципів взаємодії поліції й населення можна також зарахувати принципи ієрархічності, територіальності тощо.

У свою чергу, до принципів здійснення процесу взаємодії (друга підгрупа організаційно-технічних принципів) можна зарахувати:

1. Принцип безперервності. Взаємодія поліції й населення у сфері охорони правопорядку в країні повинна бути не короткочасною кампанією, розрахованою тільки на виконання певного завдання, а постійною діяльністю за відповідною програмою.

2. Принцип скоординованості дій. Значення цього принципу особливо виявляється саме тоді, коли взаємодіють настільки різнопланові за своєю природою суб'єкти, як поліція та громадськість. Виступаючи щодо один одного як самостійні представники держави, з одного боку, і суспільства – з іншого, вони володіють можливостями для незалежної один від одного, уособленої, паралельної організації та проведення правоохоронних заходів. Тоді, незважаючи на спільність цілей, завдань і можливу схожість ужитих заходів, взаємодії не відбудеться. Вона виникає лише тоді, коли дії цих суб'єктів піддадуться узгодженню, координації, стануть взаємодоповнювальними. Отже, скоординованість дій надає взаємодії поліції та громадськості стійкий, цілісний характер, забезпечує оптимальний розподіл правоохоронної діяльності, єдність їхніх стратегічних і

тактичних задумок у сфері боротьби з правопорушеннями.

3. Принцип маневреності (або оперативності і гнучкості). Незважаючи на планування взаємодії, навіть найдосконаліший план не в змозі врахувати всі її деталі, передбачити вичерпний алгоритм погоджених дій для представників двох різних підсистем в умовах оперативної обстановки, що постійно змінюється. Усе це вимагає коригування плану, що посилює ефективність сил, заходів, методів, форм, які є в розпорядженні суб'єктів взаємодії.

4. Принцип відповідальності за виконання зобов'язань під час взаємодії (за наслідки взаємодії) неможливо реалізувати без вирішення питання щодо урахування й оцінювання діяльності суб'єктів взаємодії. На жаль, сьогодні через відсутність чіткої системи обліку результатів їхньої роботи неможливо визначити й надійні критерії оцінювання наслідків взаємодії. Уважається за доцільне покласти відповідальність на взаємодіючі органи саме за той обсяг роботи, що був на них покладений, відповідно до їхньої компетенції.

5. Принцип заохочення, який є більш прийнятним за попередній з огляду на специфіку громадських формувань, оскільки водночас є важливим стимулом у досягненні успішної взаємодії.

До принципів здійснення процесу взаємодії можна також зарахувати й принципи цілеспрямування; свободи обговорення проблем, які мають взаємний інтерес; поваги позицій і точок зору суб'єктів взаємодії тощо.

§ 3. Нормативно-правові засади й форми взаємодії поліції з населенням

Зрозуміло, що взаємодія поліції з громадськістю не зможе належним чином здійснюватися без відповідної нормативно-правової основи. Нормативно-правова база взаємодії правоохоронних органів із населенням сьогодні перебуває на етапі свого формування. Нормативно-правовими засадами такої взаємодії є сукупність таких документів щодо регламентації партнерства поліції й населення:

1. Конституція України, де наголошується, зокрема, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [2, ст. 3], «права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними» [2, ст. 21], «кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» [2, ст. 55].

2. Закон України «Про Національну поліцію», який передбачає, що «поліція у процесі своєї діяльності взаємодіє з ... органами місцевого самоврядування відповідно до закону та інших нормативно-правових актів» [3, ст. 5]. Серед базових принципів діяльності поліції в цьому

Законі названий і принцип взаємодії з населенням на засадах партнерства, зазначається, що «діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб. З метою визначення причин та/або умов учинення правопорушень планування службової діяльності органів і підрозділів поліції здійснюється з урахуванням специфіки регіону та проблем територіальних громад. Рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції» [3, ст. 11]. Крім того, увесь розділ цього Закону присвячений громадському контролю за діяльністю поліції, про що вже згадувалося в першому параграфі [3, розділ VIII].

3. Необхідно відзначити важливість Указу Президента України «Про додаткові заходи щодо поліпшення діяльності органів внутрішніх справ та громадських формувань з охорони громадського порядку» від 16 червня 1999 року [25], що певною мірою сприяв усуненню прогалин у цій сфері, які утворились через втрату чинності більшості нормативних актів часів СРСР.

4. Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22 червня 2000 року [26], що регламентує, зокрема, порядок створення та припинення діяльності громадських формувань з охорони громадського порядку, основні завдання, права й обов'язки таких формувань і їхніх членів та інші питання їхньої діяльності.

5. Положення про Національну поліцію, де зазначається: «Національна поліція під час виконання покладених на неї завдань взаємодіє з ... органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, громадськими спілками, профспілками та організаціями роботодавців, відповідними органами іноземних держав і міжнародних організацій, а також підприємствами, установами та організаціями» [27, п. 8].

6. Кримінальний кодекс України [28, ст. ст. 36, 38, 39, 342, 348, 350, 352] та інші законодавчі акти, що встановлюють спеціальний захист громадян, які беруть участь в охороні громадського порядку.

Крім того, умови, зміст, інші питання взаємодії поліції з представниками громадськості визначено в Законах України: «Про оперативну-розшукову діяльність» [29, ст. 11], «Про звернення громадян» [30], «Про громадські об'єднання» [31]; Типовому статуті громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону [32], Правилах етичної поведінки працівників апарату Міністерства внутрішніх справ України, територіальних органів, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери

управління МВС [33], тощо. Але, незважаючи на таку кількість нормативно-правових актів, процес нормативного забезпечення зв'язку, взаємодії поліції з населенням не можна вважати завершеним, а нормативно-правову базу взаємодії цілком досконалою. Так, необхідно, врешті-решт, визначити на законодавчому рівні поняття громадського формування й порядок його фінансування; з'ясувати види громадських формувань, які можуть створюватися на Україні й діяти у сфері охорони правопорядку, тощо. Отже, це питання належить привести до сучасних умов, а також урахувати, що зараз з'явилося багато нових громадських формувань у сфері охорони правопорядку, породжених новими умовами сьогодення, отже, під їхню діяльність теж треба підвести нормативну основу. Доцільно доповнити Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» положенням щодо особистої участі громадян в охороні громадського порядку та боротьбі зі злочинністю (позаштатні працівники поліції, добровільні помічники та ін.). Необхідно на державному рівні розробити й затвердити Програму правової та спеціальної підготовки громадян, які виявили бажання брати участь в охороні громадського порядку, а в місцевих бюджетах передбачити кошти на матеріально-технічне забезпечення та заохочення членів громадських формувань тощо.

Громадські формування, з якими взаємодіє поліція, умовно можна поділити на дві групи. До першої групи належать ті громадські формування, які спеціально створюються для боротьби з правопорушеннями, охорони громадського порядку (такими можуть бути, наприклад, громадські пункти охорони порядку, добровільні народні дружини, загони сприяння поліції, студентські загони самооборони, позаштатні працівники поліції тощо). До другої групи входять ті формування, для яких охорона порядку, боротьба з правопорушеннями є функціями, що супроводжують їхню основну господарську або соціально-культурну діяльність (селищні, сільські, вуличні, квартальні, дільничні, домові комітети; батьківські комітети; ради ветеранів війни та праці; жіночі спілки тощо).

Розрізняють такі організаційні форми участі громадськості в охороні громадського порядку:

1. Масові громадські організації (профспілки, добровільні громадські товариства-сприяння обороні, мисливців і рибалок, охорони природи тощо).

2. Організації й органи громадського самоврядування (квартальні та вуличні комітети, батьківські ради, ради ветеранів праці, громадського виховання неповнолітніх тощо).

3. Спеціальні громадські формування щодо охорони громадського порядку (громадські пункти охорони порядку, загони сприяння поліції тощо).

4. Позаштатні працівники поліції.

Наявна різноманітність контактів поліції і громадськості забезпечує, з одного боку, можливість використати практично всі соціальні верстви населення в усіх напрямках правоохоронної діяльності, з іншого – оптимальне визначення засобів, методів, шляхів підвищення ефективності зусиль суб'єктів, що взаємодіють; потребує їх усебічного аналізу, вивчення, пізнання.

Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» встановлює такі форми роботи громадських формувань з охорони громадського порядку й державного кордону:

– спільне з поліцейськими, прикордонниками патрулювання та виставлення постів на вулицях, майданах, залізничних вокзалах, в аеропортах, морських і річкових портах, у місцях компактного проживання громадян, розташування підприємств, установ, організацій, навчальних закладів, а також у місцях можливої появи порушників кордону в межах району, що контролюється Державною прикордонною службою України, прикордонної смуги;

– участь у забезпеченні охорони громадського порядку під час проведення масових заходів, погоджених у випадках, передбачених законом, із виконавчими органами місцевого самоврядування;

– проведення разом із прикордонниками огляду на маршрутах можливого руху порушників державного кордону, місць їх укриття, транспортних засобів, суміжної з державним кордоном місцевості з метою встановлення причин та умов перебування невідомих осіб;

– участь у заходах правоохоронних органів, спрямованих на боротьбу з окремими видами правопорушень [26, ст. 11].

Зазначимо, що в практичній діяльності поліції її взаємодія з населенням може відбуватися в таких формах:

1. Спільна розробка і здійснення заходів щодо охорони громадського порядку й боротьби з правопорушеннями.

2. Узгодження самостійних дій щодо охорони громадського порядку й боротьби з правопорушеннями.

3. Обмін інформацією, яка викликає взаємний інтерес (інформаційна взаємодія).

4. Проведення громадськими формуваннями заходів за ініціативою поліції.

5. Допомога з боку персоналу поліції громадським формуванням у здійсненні заходів щодо профілактики правопорушень та охорони громадського порядку.

6. Участь поліції в підвищенні рівня правової культури населення (починаючи з дошкільних закладів освіти), надання правових консультацій громадянам, навчання членів громадських формувань форм, методів охорони громадського порядку та профілактика правопорушень.

7. Участь поліцейських у вирішенні питань, які хоча й не пов'язані з охороною громадського порядку й боротьбою з правопорушеннями, але є важливими для більшості населення відповідної території обслуговування тощо.

На нашу думку, основними напрямками покращення взаємовідносин поліції з громадськістю мають стати такі заходи.

Передусім необхідно вжити заходів щодо дійсної реалізації положень стосовно взаємодії поліції з населенням, закріплених у Законі України «Про Національну поліцію», щоб ці положення не залишились задекларованими «на папері». Необхідно реально, а не формально здійснити реформу кримінальної статистики, відійти від старих показників ефективності діяльності правоохоронних органів і наповнити показники насамперед соціальним змістом, щоб основним критерієм оцінювання ефективності діяльності органів і підрозділів поліції справді став рівень довіри до неї населення.

По-друге, необхідно запровадити дієві форми та методи контролю за виконанням службових обов'язків, персональної відповідальності за дії (бездіяльність) як керівників, так і кожного поліцейського та прийняті ними рішення, оскільки навіть одиничні випадки неналежного виконання своїх обов'язків, порушення прав і свобод людини викликають зниження довіри населення до поліції загалом. Також важливо забезпечити зворотній зв'язок із різними верствами населення, що сприятиме дотриманню законності та прозорості під час прийняття працівниками поліції відповідних рішень.

По-третє, необхідно на державному рівні організувати правову освіту населення, починаючи з якомога молодшого віку, щоб наявні правові знання громадян переросли в усвідомлення проблеми спільної з органами правопорядку правоохоронної діяльності, у внутрішнє спонукання взаємодіяти з правоохоронцями у сфері боротьби зі злочинністю й охорони правопорядку в країні. Із цим напрямом тісно пов'язаний і наступний – радикальне вдосконалення системи професійної підготовки та виховання персоналу поліції, спрямоване на зростання його професіоналізму; підвищення рівня професійної й культурної підготовки працівників поліції для забезпечення

партнерських стосунків із населенням, розвиток професійної комунікативної компетентності особового складу.

По-п'яте, оскільки партнерські відносини поліції з населенням в охороні правопорядку реалізуються передусім через громадські формування з охорони громадського порядку, необхідно завершити процес створення нормативно-правової бази діяльності останніх, організувати їх матеріально-технічне забезпечення, надання їм реальної правової й організаційної допомоги з боку територіальних підрозділів поліції, держадміністрацій та органів місцевого самоврядування, на державному рівні законодавчо закріпити пільгові умови для членів громадських формувань з охорони громадського порядку, створити необхідні умови для якомога ширшого залучення громадян до співпраці з органами правопорядку тощо.

По-шосте, на державному рівні необхідно проводити програму щодо підвищення іміджу поліції, авторитету професії правоохоронця. Цьому сприятиме не тільки якнайширше впровадження процесу публік рілейшнз у діяльність поліції, а й реальне викорінення негативних явищ у діяльності персоналу (факти корупції, зловживань службовим становищем, грубість, некомпетентність деяких працівників тощо), загальне й очевидне підвищення ефективності діяльності поліції.

І, нарешті, останнє. Концепція співробітництва поліції з громадськістю за останні кілька десятиріч стала важливим елементом планування діяльності багатьох поліцейських сил і підрозділів Європи та Північної Америки. В інших країнах накопичено величезний досвід упровадження різноманітних програм і форм співробітництва з населенням. Цей досвід необхідно ретельно вивчати, переосмислювати й за можливості впроваджувати в Україні, оскільки на основі його узагальнення розроблюються рекомендації з покращення взаємодії поліції та населення з урахуванням як сучасних умов, світової практики, так і менталітету українського народу.

Висновки

Безперечним досягненням реформування системи органів внутрішніх справ України є прийняття рішення про спрямування всієї реформи на максимальне забезпечення прав і свобод людини та громадянина; підвищення рівня довіри населення до органів внутрішніх справ, а також авторитету їхніх працівників; на залучення широких верств населення до роботи із запобігання правопорушенням, підвищення ролі інститутів громадянського суспільства й органів місцевого самоврядування в забезпеченні прав і свобод людини та громадянина; на побудову партнерських відносин між поліцією й населенням.

Високу ефективність діяльності поліції, більше того, взагалі її життєдіяльність неможливо забезпечити без установалення дійсно партнерських відносин працівників поліції з населенням, оскільки, по-перше, органи та підрозділи поліції не в змозі самотійно, тільки силами своєї штатної кількості на належному рівні виконати покладені на них державою службові завдання без взаємодії з населенням; по-друге, працівники поліції не можуть виконувати свої службові функції, працюючи у «ворожому середовищі», негативно настроєному до них оточенні, коли населення ставиться до правоохоронців не як до партнерів у спільній діяльності, а як до представників якоїсь антагоністичної щодо них групи державних службовців. Отже, визначення шляхів налагодження ефективної взаємодії поліції з населенням, взаємодії на рівні партнерства є сьогодні одним із пріоритетних завдань у процесі реформування органів внутрішніх справ загалом і підвищення ефективності діяльності новоствореної поліції зокрема. Однак установалення партнерських відносин не може бути короткочасною справою передусім тому, що суб'єкти взаємодії повинні пройти правову соціалізацію, яка передбачає засвоєння правових норм суспільства й усвідомлене ставлення до свого громадянського та службового обов'язку щодо підтримання законності і правопорядку.

Література:

1. Декларація про державний суверенітет України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
2. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.
4. Концепція першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 р. № 1118-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://police-reform.org/library/rozporuyadzhennya-kmu-v-d-22.10.2014-1118-r-schodo-pitannya-reform>.
5. Генпрокуратура надала шокуючу статистику щодо росту рівня злочинності в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/121879-genprokuratura_nadala_shokuyuchu_statistiku_schodo_rostu_riv.html.
6. Кількість розкритих злочинів зменшилась на 15% за три роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://espreso.tv/news/2017/02/15/za_try_roky_riven_rozkryttya_zlochyniv_vrav_na_15_lucenko.

7. Бандурка О. М. Партнерські взаємовідносини між населенням та міліцією : [підручник] / О. М. Бандурка, В. О. Соколев, В. І. Московець. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту. внутр. справ, 2003. – 352 с.

8. Взаимодействие милиции и населения: к итогам харьковского эксперимента. – Х. : Нац. ун-т внутр. дел, 2003. – 288 с.

9. Философский словарь / под ред. М. М. Розенталя и П. Ф. Юдина. – М. : Политиздат, 1963. – 544 с.

10. Малая советская энциклопедия. – 3-е изд. – М., 1958. – Т. 2. – 1958.

11. Цикалевич В. М. Взаємодія міліції та громадськості в сфері охорони громадського порядку / В. М. Цикалевич // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – Х., 2004. – Вип. 27. – С. 70–74.

12. Бандурка О. М. Теорія та методи роботи з персоналом в органах внутрішніх справ: [підручник] / О. М. Бандурка, В. О. Соколев. – Х. : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 480 с.

13. Болотова В. О Паблік рілейшнз в ОВС : [конспект лекцій] / В.О. Болотова. – Х. : Вид-во НУВС, 2001. – 104 с.

14. Peters V. Guy The Politics of Bureaucracy / V. Peters. – New York : Longman Publishers, 1989.

15. Глен Райт. Державне управління / Райт Глен; пер. з англ. В. Івашка, О. Коваленко, С. Соколик. – К. : Основи, 1994. – 191 с.

16. Корявин А. Л. Наибольшее доверие – полиции / А. Л. Корявин // Известия. – 1991. – 2 июня.

17. Експрес-інформація (досвід, рекомендації, пропозиції) / Головний штаб МВС України, ЦГЗ МВС України // МВС України. – 2002/2003. – № 4. – С. 19.

18. Кредит недоверия // Бизнес. – 6 февраля 2006.

19. Рівень довіри громадян до соціальних та державних інститутів [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://infolight.org.ua/charts/riven-doviri-gromadyan-do-socialnih-ta-derzhavnih-institutiv>.

20. Рівень довіри населення до патрульної поліції становить 60%–80% – А. Аваков [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.unn.com.ua/uk/news/1546034-riven-doviri-naselennya-do-patrulnoyi-politsiyi-stanovit-60-80-a-avakov>.

21. Соцопитування: за рік поліція різко наростила довіру. Лідери недовіри – прокуратура й суди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://novynarnia.com/2016/05/25/sotsopituvannya-za-rik-politsiya-rizko-narostila-doviru-lideri-nedoviri-prokuratura-y-sudi/>.

22. Криза віри. Чому українці втрачають довіру до поліції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua1.com.ua/publications/kriza-viri-chomu-ukrajinci-vtrachayut-doviru-do-policii-23419.html>.

23. Колпаков В. К. Взаимодействие милиции и общественности в сфере правопорядка: [учебное пособие] / В. К. Колпаков. – К. : Украинская академия внутренних дел, 1993. – 80 с.

24. Синявська О. Ю. Організаційно-правові засади забезпечення життєдіяльності персоналу органів внутрішніх справ України: дис. докт. юрид. наук: спец. 12.00.07 / О. Ю. Синявська. – Х., 2008. – 466 с. – С. 336–341.

25. Про додаткові заходи щодо поліпшення діяльності органів внутрішніх справ та громадських формувань з охорони громадського порядку: Указ Президента України від 16 червня 1999 р. // Офіційний вісник України. – 1999. – № 24. – С. 69

26. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22 червня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 40. – Ст. 338.

27. Положення про Національну поліцію, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 877 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-p?nreg=877-2015-%EF&find=1&text=%E3%F0%EE%EC%E0%E4&x=0&y=0#w11>.

28. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

29. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

30. Про звернення громадян : Закон України від 19 березня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.

31. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 1. – Ст. 1.

32. Типовий статут громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2000 р. № 1872 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1872-2000-p>.

33. Правила етичної поведінки працівників апарату Міністерства внутрішніх справ України, територіальних органів, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС, затверджені Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 28 квітня 2016 р. № 326 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0778-16/paran11#n11>

Izdevniecība “Baltija Publishing”
Valdeķu iela 62 – 156, Rīga, LV-1058

Iespiests tipogrāfijā SIA “Izdevniecība “Baltija Publishing”
Parakstīts iespiešanai: 2017. gada 30. septembris
Tirāža 150 eks.